

ВНЗ «НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ»

Руслан Білоскурський

**ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ
АКТУАЛІТЕТИ В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА
УКРАЇНИ**

Монографія

Київ 2017

УДК 338.24:[330.34 + 502.11]

Б59

*Рекомендовано до друку Вченою радою
ВНЗ «Національна академія управління»
(протокол № 4 від 31 серпня 2017 р.)*

Рецензенти:

Шевчук В.Я., доктор економічних наук, професор, ВНЗ «Національна академія управління» (м. Київ)

Мех О.А., доктор економічних наук, професор, ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки імені Г. М. Доброва НАН України» (м. Київ)

Кульчицький Я.В., доктор економічних наук, професор, Національний лісотехнічний університет України (м. Львів)

Білокурський Р.

Б59 Еколого-економічні актуалітети в системі розвитку інституціонального середовища України: Монографія. – К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2017. – 324 с.

ISBN 978-617-7386-07-9

У монографії сформульовано теоретико-методологічні основи дослідження еколого-економічного розвитку як актуального об'єкта державного регулювання. Розкрито механізми та інституціональну основу державного регулювання еколого-економічного розвитку України. Здійснено аналіз різних аспектів забезпечення еколого-економічного розвитку України та її регіонів, зокрема з погляду ефективності використання природно-ресурсного потенціалу, структурних змін економіки, фінансування заходів еколого-економічного характеру. Обґрунтовано актуальність використання балансів як способу еколого-економічного розвитку країни, а також моделювання як основи створення еколого-економічних систем. У рамках практичних рекомендацій визначено роль стратегічного планування в системі державного регулювання еколого-економічного розвитку України.

Для фахівців, науковців, працівників органів державної влади й місцевого самоврядування, викладачів, студентів вищих навчальних закладів, а також для всіх тих, хто цікавиться проблематикою державного регулювання національного еколого-економічного розвитку.

ISBN 978-617-7386-07-9

УДК 338.24:[330.34 + 502.11]

© Білокурський Р., 2017

© ВНЗ «Національна академія управління», 2017

HEI "NATIONAL ACADEMY OF MANAGEMENT"

Ruslan Biloskursky

**ECOLOGICAL AND ECONOMIC PRIORITIES
IN THE SYSTEM OF DEVELOPMENT
OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT
OF UKRAINE**

Monograph

Kyiv 2017

UDC 338.24:[330.34 + 502.11]

*Recommended for publication by the Academic Council of
HEI "National Academy of Management"
(Minutes No. 4 dated August 31, 2017)*

Reviewers:

V. Shevchuk, Doctor of Economics, professor, HEI "National Academy of Management" (Kyiv)

O. Mekh, Doctor of Economics, professor, SI "Institute for Scientific and Technological Potential and Science History Studies. AHEM. Dobrov NAS of Ukraine" (Kyiv)

Y. Kulchytskyy, Doctor of Economics, professor, Ukrainian National Forestry University (Lviv)

Biloskursky R.

Ecological and economic priorities in the system of development of the institutional environment of Ukraine: Monograph. – K.: HEI "National Academy of Management", 2017. – p. 324.

ISBN 978-617-7386-07-9

Theoretical and methodological foundations of the study of ecological and economic development as an object of states regulations are formulated in this monograph. The analysis of various aspects of maintaining ecological and economic development of Ukraine and its regions is being carried out, in particular from the point of view of efficient use of natural-resources potential, structural changes of the economy, budgeting of measures of ecological and economic nature. The relevance of using balancing as a method of ecological and economic development of the country, as well as modeling as the basis for the creation of ecological and economic systems are being grounded. Within the framework of practical recommendations, the role of strategic planning in the system of state regulation of ecological and economic development of Ukraine is being defined.

For specialists, scientists, officials of state authorities and local government, lecturers, students of higher educational institutions, as well as for all those who are interested in the issues of state regulation of national ecological and economic development.

ISBN 978-617-7386-07-9

UDC 338.24:[330.34 + 502.11]

© Ruslan Biloskursky, 2017

© HEI "National Academy of Management", 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	9
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СИСТЕМІ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	17
1.1. Еколого-економічний розвиток як об'єкт наукових досліджень	17
1.2. Понятійно-термінологічний апарат вивчення екологічних аспектів господарського розвитку	38
1.3. Сучасні наукові школи та напрямки еколого-економічного розвитку в Україні	54
1.4. Нормативно-правове забезпечення національного еколого-економічного розвитку	66
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	84
2.1. Державне регулювання національного еколого-економічного розвитку: сутність, принципи, завдання ...	84
2.2. Механізми державного регулювання еколого-економічного розвитку України	100
2.3. Стратегічне планування в системі національного еколого-економічного поступу	120
2.4. Інституціональна основа державного регулювання еколого-економічного розвитку України	140
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	161
3.1. Галузева структура економіки України та її вплив на процеси еколого-економічного розвитку	161

3.2. Використання балансів як способу еколого-економічного розвитку країни	180
3.3. Моделювання як метод наукового пізнання еколого-економічних систем	200

РОЗДІЛ 4.

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ ТА ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

219

4.1. Сучасний стан і проблеми використання природно-ресурсного потенціалу України	219
--	-----

4.2. Інвестиційні засади національного еколого-економічного розвитку	242
---	-----

4.3. Інноваційні підходи розвитку екологічного підприємництва в Україні	266
--	-----

4.4. Зарубіжний досвід забезпечення еколого-економічного розвитку та можливості його адаптації до українських реалій	287
---	-----

ПІСЛЯМОВА	307
------------------------	-----

CONTENT

PREFACE	13
CHAPTER 1. METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF STATE REGULATION IN THE SYSTEM OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT	17
1.1. Ecological and economic development as an object of scientific research	17
1.2. Conceptual-terminological apparatus for the study of ecological aspects of economic development	38
1.3. Modern scientific schools and directions of ecological and economic development of Ukraine	54
1.4. Normative and legal support of national ecological and economic development	66
CHAPTER 2. INSTITUTIONAL PROVISION OF STATE REGULATION OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE	84
2.1. State regulation of national ecological and economic development: essence, principles, tasks	84
2.2. Mechanisms of state regulation of ecological and economic development of Ukraine	100
2.3. Strategic planning in the system of national ecological and economic progress	120
2.4. Institutional grounds of state regulation of ecological and economic development of Ukraine	140
CHAPTER 3. METHODICAL APPROACHES TO THE ANALYSIS OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE	161
3.1. Sectoral structure of the Ukrainian economy and its impact on the processes of ecological and economic development	161

3.2. Usage of balances as a method of ecological and economic development of the country	180
3.3. Simulation as a method of scientific knowledge of ecological and economic systems	200
CHAPTER 4.	
ECOLOGICAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN TERMS OF ECONOMIC MODERNIZATION OF UKRAINE AND GLOBAL CHALLENGES	219
4.1. Current state and problems of the use of natural resource potential of Ukraine	219
4.2. Investment principles of national ecological and economic development	242
4.3. Innovative approaches to the development of ecological entrepreneurship in Ukraine	266
4.4. Foreign experience in ensuring ecological and economic development and its adaptation to Ukrainian realities	287
EPILOGUE	316

ПЕРЕДМОВА

Вивчення і спостереження природи породило науку.

Цицерон

У своїх зняддях людина володіє владою над зовнішньою природою, тоді як у своїх цілях вона швидше підпорядкована їй.

Георг Гегель

Сучасний етап розвитку українського суспільства особливий. Йому приписують ознаки турбулентності, визначальності, соціальної вираженості. Нестабільна політична й макроекономічна ситуація в умовах глобальних протистоянь спричиняє багато проблем. Поряд з ними формуються й нові виклики, які водночас є шансом переорієнтації на новітній прогресивний вектор. Сьогодення характеризується тим, що світова спільнота, з ініціюванням в особі найбільш розвинених держав, зосереджує увагу на екологічних питаннях. Відповідно, українське суспільство має можливість змінити орієнтири на новітні тренди подальшого розвитку, в основі яких концепція сталого розвитку. Одним із найбільш конкретних напрямів реалізації такої концепції є еколого-економічний розвиток, що зорієнтований на балансування екологічних і економічних інтересів на різних інституціональних рівнях.

Мета даного наукового дослідження полягає в удосконаленні методології еколого-економічного розвитку з акцентом на механізми державного регулювання та інституціональне підґрунтя його забезпечення. Теоретичну основу дослідження формують не лише положення сталого розвитку й економіки природокористування, але й новітні ідеї в царині становлення екологічної економіки, еколого-економічного балансування, створення еколого-економічних систем. Цінність таких ідей для України полягає в тому, що наша держава має всі передумови утвердитися на міжнародній арені як активний продуцент екологічних інновацій, оскільки, володіючи достатнім природно-ресурсним потенціалом, модель екологічної економіки може стати успішним сценарієм макроекономічного та регіонального розвитку України.

Напрямок наукової розробки теми багатоаспектний, що зумовлює необхідність вивчення й узагальнення праць вітчизняних і зарубіжних

учених – представників дослідження екологічних та економічних процесів. До обґрунтування трансформаційних аспектів національної економіки, інвестиційно-інноваційних засад становлення екологічної економіки, особливостей еколого-економічного розвитку присвятили свої дослідження такі українські вчені, як Ю. Бережна, В. Вовк, О. Гіндес, М. Гнатишин, І. Грабинський, Н. Демченко, М. Долішній, С. Злупко, Л. Єлісеєва, С. Єрохін, Л. Квятковська, П. Леоненко, І. Лукінов, Л. Мельник, Н. Пліха, С. Похилько, Н. Салатюк, В. Сідельнікова, Л. Соколенко, Р. Стрільчук, А. Філіпенко, І. Штулер та ін.

Серед авторів, які більш ґрунтовно досліджували управлінську проблематику у сфері національного еколого-економічного, сталого розвитку використано напрацювання М. Балджи, Г. Башнянина, В. Боршука, І. Бистрякова, Д. Ветвицького, З. Герасимчук, С. Голубки, В. Голяна, В. Григорківа, О. Гулич, Б. Данилишина, В. Загорського, О. Заржицького, Т. Іванової, О. Ковтуна, В. Кравціва, Б. Кульчицького, Я. Кульчицького, І. Ляшенко, О. Меха, І. Синякевича, Т. Смержанюк, О. Стрішенець, В. Трегобчука, Ю. Туниці, М. Хвесика, В. Черняка, В. Шевчука, Б. Яциковського та ін.

Інституціональні основи еколого-економічного розвитку досліджено з використанням праць таких науковців, як М. Абрамчук, О. Івашина, С. Ілляшенко, В. Корнєєв, М. Костель, Н. Котенко, Т. Мельник, О. Оболенський, О. Поліщук, В. Химинець та ін.

Серед зарубіжних учених, які вважаються основоположниками ідей сталого, в тому числі еколого-економічного, розвитку – Р. Айрес, К. Боулдінг, Н. Джорджеску-Роген, Г. Дейлі, Р. Кейтс, Л. Кохрсен, А. Лейзеровіч, Т. Перріс та ін. Генераторами новітніх положень даної концепції сталого розвитку, а також концепції сталої, екологічної економіки можна назвати таких науковців сучасності, як Л. Р. Браун, Ш. Гільюм, Й. Д. Вей, І. Енрікес, Л. Камерон, Р. Кемп, Р. Лейкі, М. Мірча, П. Л. Факлер, М. Хеккерт та ін.

Окрім того, в основі дослідження використано положення чинної нормативно-правової бази, зокрема міжнародних документів, серед яких "Цілі сталого розвитку 2016-2030". З метою аналізу прикладних проблем використано дані офіційної статистики України, а також міжнародних інформаційних джерел (Environmental Performance Index, Environmental Vulnerability Index, Human Development Report 2016, Current World Population та ін.).

Логіка викладення матеріалу монографії відображає перехід від теоретико-методологічних основ у сфері еколого-економічного розвит-

ку до механізмів еколого-економічного розвитку України в умовах інституалізації та глобальних викликів.

Перший розділ монографії розкриває методологічні основи державного регулювання в системі еколого-економічного розвитку. Автором виділено особливості еколого-економічного розвитку як об'єкта наукових досліджень, узагальнено зміст і систематизацію понятійно-термінологічного апарату вивчення еколого-економічного розвитку. Сформовано авторський погляд на формування сучасних наукових шкіл і напрямків еколого-економічного розвитку в Україні. Розглянено нормативно-правове забезпечення еколого-економічного розвитку в глобальному та національному вимірах. Найбільш вагомими результатами даної частини дослідження є визначення сутності еколого-економічного розвитку, виокремлення основних екологічних та економічних потреб, які складають його основу та формують систему еколого-економічних відносин.

Другий розділ монографії розкриває інституціональне забезпечення державного регулювання еколого-економічного розвитку України. Зокрема, у даній частині дослідження автором з'ясовано сутність державного регулювання національного еколого-економічного розвитку, класифіковано механізми державного регулювання еколого-економічного розвитку України, приділена увага стратегічному плануванню в системі національного еколого-економічного поступу, а також досліджено його інституціональну основу. Найбільш вагомим науковим результатом даного розділу є обґрунтування пріоритетних форм міжінституціональних взаємодій у сфері еколого-економічного розвитку України.

У третьому розділі представлено структурно-функціональний аналіз національної системи еколого-економічного розвитку. У ньому досліджується галузева структура економіки України та визначається її вплив на процеси еколого-економічного розвитку. Автор обґрунтовує доцільність використання балансів як способу еколого-економічного розвитку країни. Також окреслюються переваги моделювання як методу наукового дослідження функціонування еколого-економічних систем в Україні. З теоретичного погляду результати даного розділу монографії відіграють особливе значення в контексті вдосконалення методології дослідження еколого-економічних систем різного просторового рівня. З практичного погляду важливими є результати аналізу галузевої структури економіки України згідно з різними критеріями, які дали змогу сформулювати пріоритети структурних змін

економіки країни в контексті еколого-економічного розвитку і становлення екологічної економіки.

Четвертий розділ монографії торкається особливостей забезпечення еколого-економічного розвитку в умовах економічної модернізації України та глобальних викликів. У даному розділі досліджено сучасний стан і проблеми використання природно-ресурсного потенціалу України, проаналізовано стан і виявлено проблеми інвестування заходів еколого-економічного розвитку в Україні. Систематизовано пріоритетні напрями (екологічне оподаткування, бюджетне фінансування, стимулювання екологічного підприємництва й екологічних інновацій, формування екологічної культури тощо) вивчення зарубіжного досвіду щодо забезпечення еколого-економічного розвитку для України, орієнтування на довгострокову перспективу формування конкурентоспроможної національної еколого-економічної системи з розвиненим інституціональним середовищем.

Автор висловлює щире подяку за допомогу в підготовці матеріалів дослідження та сприяння у виданні монографії: ректору ВНЗ "Національна академія управління" С. А. Єрохіну; доктору економічних наук, професору В. Я. Шевчуку; доктору економічних наук, професору О. А. Меху; доктору економічних наук, професору Я. В. Кульчицькому; доктору економічних наук С. М. Голубці та доктору економічних наук І. Ю. Штулер.

PREFACE

Study and observation of nature gave birth to science.

Cicero

In his implements, man has authority over the external nature, whereas for her purposes she is more likely to be subordinate to her.

Georg Hegel

The modern stage of development of Ukrainian society is special. It is attributed to the signs of turbulence, determinism, social expression. The unstable political and macroeconomic situation in the face of global confrontation raises many problems. Along with them, new challenges are emerging, which, at the same time, is a chance of reorientation to the latest progressive vector. The present is characterized by the fact that the world community, with the initiation of the most developed countries, focuses on environmental issues. Accordingly, Ukrainian society has the opportunity to change the benchmarks for the latest trends of further development, which is based on the concept of sustainable development. One of the more concrete ways of implementing such a concept is ecological and economic development, aimed at balancing environmental and economic interests at different institutional levels.

The purpose of this scientific study is to improve the methodology of ecological and economic development with an emphasis on the mechanisms of state regulation and institutional support for its provision. The theoretical basis of the research is shaping not only the situation of sustainable development and the economy of nature use, but also the latest ideas in the formation of the ecological economy, ecological and economic balancing, the creation of ecological and economic systems. The value of such ideas for Ukraine lies in the fact that our state has all the prerequisites to establish itself on the international scene as an active producer of environmental innovations, because, having sufficient natural and resource potential, the model of the ecological economy can become a successful scenario of macroeconomic and regional development of Ukraine.

The direction of scientific development of the topic is multifaceted, which determines the need for study and synthesis of works of domestic and foreign

scientists – representatives of the study of environmental and economic processes. The substantiation of the advantages of the formation of the ecological economy, the peculiarities of ecological and economic development was the subject of attention of such Ukrainian scholars as Y. Berezhna, V. Vovk, O. Gindes, M. Gnatyshyn, I. Hrabinsky, N. Demchenko, M. Dolyshny, S. Zlupko, L. Yelisieva, S. Ierokhin, L. Kvyatkovska, P. Leonenko, I. Lukinov, L. Melnyk, N. Plikha, S. Pokhilko, N. Salatiuk, V. Sidlennikova, L. Sokolenko, R. Strilchuk, A. Filipenko, I. Shtuler and others.

Among the authors who more thoroughly investigated the managerial problems in the field of ecological-economic, sustainable development, M. Baldzhi, G. Bashnyanin, V. Borshchuk, I. Bistryakov, D. Vetsivsky, Z. Gerasimchuk, S. Holubka, V. Hryhorkiv, V. Golian, O. Gulich, B. Danylyshyn, V. Zagorsky, O. Zarzhitsky, T. Ivanova, O. Kovtun, V. Kravtsiv, B. Kulchytsky, Y. Kulchytsky, I. Lyashenko, O. Mekh, I. Sinyakevich, T. Smorzhanuk, O. Strishenets, V. Tregobchuk, Y. Tunytsya, M. Khvesik, V. Chernyak, V. Shevchuk, B. Yatsikovskiy and others.

The institutional foundations of ecological and economic development have been studied using the works of such scholars as M. Abramchuk, O. Ivashin, S. Ilyashenko, V. Korneev, M. Kostel, N. Kottenko, T. Melnyk, O. Obolensky, A. Polischuk, V. Khiminets and others.

Among the foreign scholars who are considered to be the founders of sustainable ideas, including ecological and economic development, are G. Ayres, K. Boulding, N. Georgescu-Roegen, H. Daly, R. Kates, L. Kohrsen, A. Leizerovich, T. Perris and others. The generators of the latest provisions of this concept of sustainable development, as well as the concept of a sustainable, ecological economy, can be called such scholars of our time as L. R. Brown, S. Gillum, J. D. Wey, I. Enriquez, L. Cameron, R. Kemp, R. Leakey, M. Mircea, P. L. Fakler, M. Hackert and others.

In addition, the provisions of the current legal framework, in particular, international documents, including the "Sustainable Development Goals 2016-2030", were used as the basis of the study. For the purpose of analysis of applied problems, the data of official statistics of Ukraine, as well as of the international sources of information (Environmental Performance Index, Environmental Vulnerability Index, Human Development Report 2016, Current World Population, etc.) have been used.

The logic of the presentation of the monograph material reflects the transition from theoretical and methodological foundations in the field of

ecological and economic development to the mechanisms of ecological and economic development of Ukraine in terms of institutionalization and global challenges.

The first chapter of the monograph reveals the methodological foundations of state regulation in the system of ecological and economic development. The author highlights the features of ecological and economic development as an object of scientific research, generalization of the content and systematization of the conceptual and terminological apparatus for the study of ecological and economic development. An author's view on formation of modern scientific schools and directions of ecological-economic development in Ukraine is formed. The normative and legal support of ecological-economic development in the global and national dimensions is considered. The most significant results of this part of the study are the definition of the essence of ecological and economic development, the distinction of the main ecological and economic needs that underlie it and form a system of ecological and economic relations.

The second chapter of the monograph reveals the institutional provision of state regulation of ecological and economic development of Ukraine. In particular, in this part of the study, the author clarifies the essence of state regulation of the national ecological and economic development. The author categorizes the mechanisms of state regulation of ecological and economic development of Ukraine. He pays attention to the strategic planning in the system of national ecological and economic development, and also investigates its institutional basis. The most significant scientific result of this chapter is the validation of the priority forms of inter-institutional cooperation in the field of ecological and economic development of Ukraine.

The third chapter deals with methodological approaches to the analysis of Ukraine's ecological and economic development. This part of the monograph explores the sectoral structure of the Ukrainian economy and determines its impact on the processes of ecological and economic development. The author substantiates the expediency of using balances as a method of ecological and economic development of the country. The advantages of simulation as a method of scientific substantiation of the creation of ecological and economic systems in Ukraine are also outlined. From a theoretical point of view, the results of this part of the monograph play a special role in the context of improving the methodology of ecological and economic systems of various spatial levels. From a practical point of view, the results of the analysis of the

sectoral structure of the Ukrainian economy according to various criteria that made it possible to formulate the priorities of structural changes in the country's economy in the context of ecological and economic development and the formation of the ecological economy are important.

The fourth chapter of the monograph addresses the features of ensuring ecological and economic development in the context of economic modernization of Ukraine and global challenges. This chapter explores the current state and problems of the use of natural resource potential of Ukraine, analyzes the state and identifies the problems of financing of measures of ecological and economic development in Ukraine. Priority directions of study of foreign experiences which provide ecological and economic development for Ukraine have been systematized (eco-taxation, budgetary financing, stimulation of environmental entrepreneurship and ecological innovations, formation of ecological culture, etc.), and the orientation has been set on the long-term perspective of forming a competitive national ecological and economic system with a developed institutional environment.

The author expresses sincere gratitude for the help in preparing the materials for research and assistance in the publication of the monograph to: S. Ierokhin, the rector of the HEI "National Academy of Management"; V. Shevchuk, Doctor of Economics, Professor; O. Mekh, Doctor of Economics, Professor; Y. Kulchytsky, Doctor of Economics, Professor; S. Holubka, Doctor of Economics and I. Shtuler, Doctor of Economics.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СИСТЕМІ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Еколого-економічний розвиток як об'єкт наукових досліджень

У ході людського прогресу науковці та фахівці обґрунтовували різні сценарії та пріоритети подальшого розвитку. Багато обґрунтувань базується на факторі природно-ресурсного потенціалу, практика неефективного використання якого змушує представників наукового середовища апелювати до необхідності інноватизації економічних процесів. Virізняється соціокультурний вектор стратегічного розвитку, який обґрунтовує значимість збереження ціннісно-ментальних, мовно-етнічних особливостей кожного народу. Зрозумілі обґрунтування вагомості інтелектуально-освітнього стратегічного пріоритету, який вимагає сприяння усіма можливими способами особистісному розвитку людини, організації ефективних міжсуб'єктних і міжпоколінних взаємодій з наслідковими ефектами формування соціального капіталу. Визначені пріоритети доповнює ще один концепт – екологічний, який доводить вагомість чинника збереження ресурсів навколишнього природного середовища. Оскільки основною причиною погіршення екологічного стану є комерційний інтерес, то ракурс узгодженості екологічних та економічних процесів залишається актуальним стратегічним пріоритетом. Для України його актуальність посилюється необхідністю перспективної орієнтації в розвитку з розумінням цивілізаційних пріоритетів. Зокрема, можна погодитись з С. Єрохіним, що питання полягає зовсім не в тому, скільки слід виробляти, а в тому, що виробляти і як розподіляти вироблене та жити в гармонії і в рівно-

важній взаємодії з природою. А вже "звідси зміщення акцентів в теорії і практиці від природних складових світу до взаємодії широкого діапазону факторів не лише економічного і структурно-організаційного, але й етичного, культурного, індивідуально-особистого характеру"¹, включаючи стан навколишнього середовища.

Однією з наукових категорій, яка якнайповніше відображає узгодженість екологічних і економічних інтересів, акцентуючи при цьому увагу на діалектичному вимірі, є еколого-економічний розвиток. Визначення його сутності вимагає первинного розуміння наукової основи формування, що відображає еколого-економічне вчення. Еколого-економічне вчення являє собою систему знань, теоретичних положень і дискусій щодо взаємодії екологічних та економічних процесів. Як пише знаний фахівець у даній сфері Ю. Туниця, еколого-економічне вчення розкриває органічну єдність природної (екологічної) та господарської (економічної) систем².

Актуалізація еколого-економічного вчення зумовлена численними викликами перед сучасним людством, які виникли у зв'язку з надмірним домінуванням комерційних інтересів. Як пише І. Грабинський, екологічна система через великі масштаби світової економіки стала еколого-економічною й опинилася заручником людської діяльності^{3, 4}. За твердженнями В. Вовка, сучасний світ переходить від ери, в якій обмежуючим фактором був капітал, створений людиною, до ери, в якій обмежуючим фактором стає природний капітал, що залишився⁵.

¹ Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект). / Наукова монографія /. – К. : Видавництво "Світ Знань". – 2002. – 528 с.

² Туниця Ю. Ю. Лісознавчі витоки еколого-економічного вчення: індуктивний підхід / Ю. Ю. Туниця // Наукові праці Лісівничої академії наук України : зб. наук. праць. – Львів : Вид-во УкрДЛТУ. – 2002. – Вип. 1. – С. 11-21.

³ Грабинський І. М. Світова економіка як глобальна еколого-економічна система / І. М. Грабинський // Вісник Львівського ун-ту. Серія Міжнародні відносини. – 2002. – Вип. 7. – С. 82-90.

⁴ Гнатишин М. А. Сталий еколого-економічний розвиток: еволюція поглядів [Електронний ресурс] / М. А. Гнатишин // Ефективна економіка. – 2010. – № 12. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2010_12_5

⁵ Вовк В. І. Екологічна економіка від доктрини до політики [Електронний ресурс] / В. І. Вовк // Наукові записки НаУКМА. Том 29. Біологія та екологія. – 2004. – С. 65-73. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/naukma/Biol/2004_29/13_vovk_v.pdf

У зв'язку з цим протиставлення економічних і екологічних інтересів постійно набуває конкурентних ознак. Найперше, людство стрімко зростає у своїй чисельності, що суттєво підвищує витрати ресурсів природного середовища, рівень антропогенного навантаження та освоєння територій. Статистичні дані свідчать, що досягнення чисельності людства в 1 млрд відбулось 1800 року, а 2 млрд – 1930 року (через 130 років), 3 млрд – 1959 року (через 30 років), 4 млрд – 1974 року (через 15 років), 5 млрд – 1987 року (через 13 років); нині чисельність людства сягає 7,443 млрд осіб⁶.

До демографічного зростання як базового виклику цивілізаційного розвитку, що посилює протистояння екологічних і економічних інтересів, додаються виклики інтелектуального та інноваційного розвитку. Інтелектуальний розвиток відображає зростання ролі людського інтелекту для прогресивних змін. Нині інтелект поступово утвердився як базовий чинник забезпечення конкурентоспроможності економіки. Уся економічна система поступово трансформується в інтелектозорієнтовану. Відносно екологічних процесів це дає змогу людству переосмислити ресурсні можливості планети та шукати способи їх заміщення. Тож процеси інтелектуального розвитку супроводжуються інноваційними змінами, які відображають прагнення людства до оптимізації використання природних ресурсів. Інтелектуальний розвиток також сприяє структурним трансформаціям на користь сфери послуг (нині її частка у світовому ВВП сягає до 70%), переорієнтовуючи світову економіку з ресурсовиснажливих видів економічної діяльності.

Отже, актуалізація еколого-економічного вчення відбувається під тиском нових викликів цивілізаційного розвитку, які змушують людство реагувати на загрозливі зміни⁷ (рис. 1.1).

Реагування на виклики розвитку відображаються у визначенні стратегічних пріоритетів на різних управлінських рівнях. Найперше, світова спільнота у співпраці на рівні міжнародних організацій та за ініціативи найбільш розвинених держав змушена здійснювати регулювання обсягів використання природних ресурсів і наслідків економічної діяльності. Вод-

⁶ Current World Population [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.worldometers.info/world-population/>

⁷ Білоскурський Р. Р. Актуалізація еколого-економічного вчення в контексті стратегічного розвитку України / Р. Р. Білоскурський // Uwarunkowania jakości usług w społeczeństwie sieciowym / Monografia pod redakcją Elżbiety Skrzypek, Agnieszki Piaseckiej, Aleksandry Kowalskiej, Lublin, 2016. – P. 161-169.

ночас вагому роль відіграє сторона суспільства. Без укорінення засад екологічної свідомості неможливо забезпечити розуміння пріоритету збереження природних ресурсів. Те саме стосується й бізнесу, особливо великого, який повинен зобов'язуватись упроваджувати концепцію соціальної відповідальності з розумінням обов'язкової участі у ров'язанні гострих соціальних проблем, де екологічне питання систематично визріває з різним масштабом охоплення.

Рис. 1.1. Виклики актуалізації еколого-економічного вчення в контексті цивілізаційного розвитку

* Джерело: авторська розробка.

Підсумовуючи вищезазначене, додамо, що еколого-економічне вчення нині стрімко розвивається з огляду на його актуальність і високе практичне значення. Основу системи знань, теоретичних дискусій і положень даного вчення складає категорія еколого-економічного розвитку. Тому важливо розкрити її теоретико-методологічну основу для подальшого формулювання пропозицій з удосконалення теоретичних основ і практичних реалізацій.

"Еколого-економічний розвиток" у науковій літературі не набув широко вжитку, у порівнянні з терміном "сталий розвиток", який став інтернаціональним, використовуваним на рівні провідних міжнародних організацій та у глобальних програмних документах. Разом з тим, еколого-економічний розвиток синергує (за ідеальних умов) процеси екологічного й економічного розвитку, що є важливою умовою забезпечення розвитку сталого. Якщо орієнтуватись на дані web-ресурсу "Google Books Ngram Viewer", який показує частоту вживання різних термінів у науковій літературі, то інтерес до екологічного розвитку стрімко зріс до середини 70-х років ХХ століття, тоді як уживаність "економічний розвиток" досягнула максимальної популярності до кінця 60-х років ХХ століття і до нині залишається широко використовуваним поняттям⁸ (рис. 1.2, рис. 1.3).

Рис. 1.2. "Економічний розвиток"

* Джерело: складено автором за даними⁹.

Для уточнення відмінності авторського розуміння між поняттями сталого та еколого-економічного розвитку, розкриємо їх сутнісне наповнення у схематичному відображенні (рис. 1.5).

⁸ Білоскурський Р. Р. Еколого-економічний розвиток: сутність, функції, ознаки / Р. Р. Білоскурський // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. праць. Економіка. – Вип. 773-774. – Чернівці : Рута, 2016. – С. 21-27.

⁹ Google Books Ngram Viewer [Electronic resource]. – Mode of access : https://books.google.com/ngrams/graph?content=Sustainable+Development&year_start=1800&year_end=2000&corpus=15&smoothing=3&share=&direct_url=t1%3B%2CSustainable%20Development%3B%2Cc0

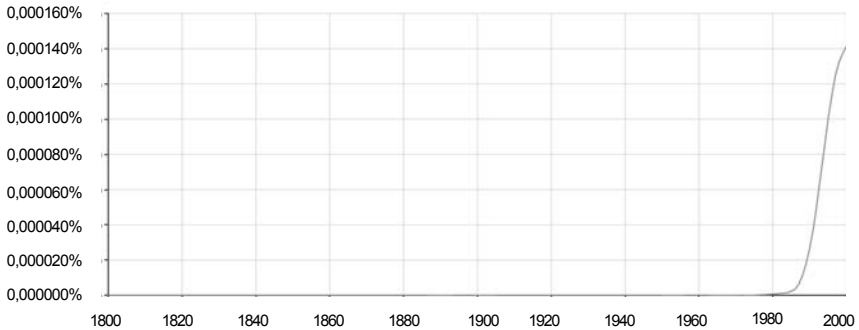

Рис. 1.3. "Екологічний розвиток"

* Джерело: складено автором за даними¹⁰.

Іншою є ситуація щодо "сталого розвитку". Згідно з "Google Books Ngram Viewer", починаючи з середини 80-х років ХХ століття даний термін у науковій і художній літературі вживається зі зростаючими темпами, що доводить збереження його актуальності для людства в цілому та різного рівня економічних систем (рис. 1.4).

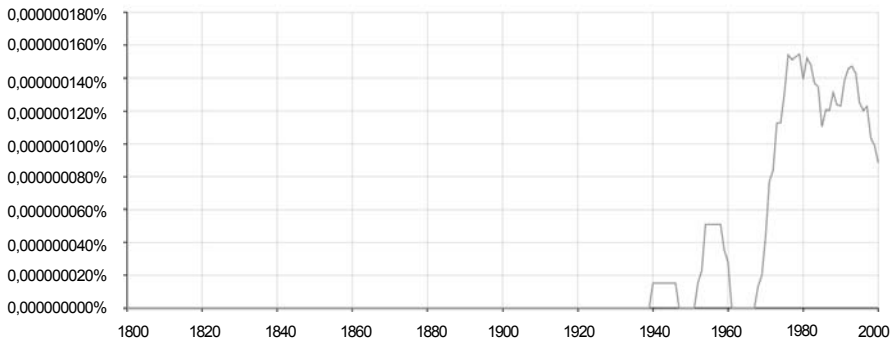

Рис. 1.4. "Сталий розвиток"

* Джерело: складено автором за даними¹¹.

¹⁰ Google Books Ngram Viewer [Electronic resource]. – Mode of access : https://books.google.com/ngrams/graph?content=Sustainable+Development&year_start=1800&year_end=2000&corpus=15&smoothing=3&share=&direct_url=t1%3B%2CSustainable%20Development%3B%2Cc0

¹¹ Google Books Ngram Viewer [Electronic resource]. – Mode of access : https://books.google.com/ngrams/graph?content=Sustainable+Development&year_start=1800&year_end=2000&corpus=15&smoothing=3&share=&direct_url=t1%3B%2CSustainable%20Development%3B%2Cc0

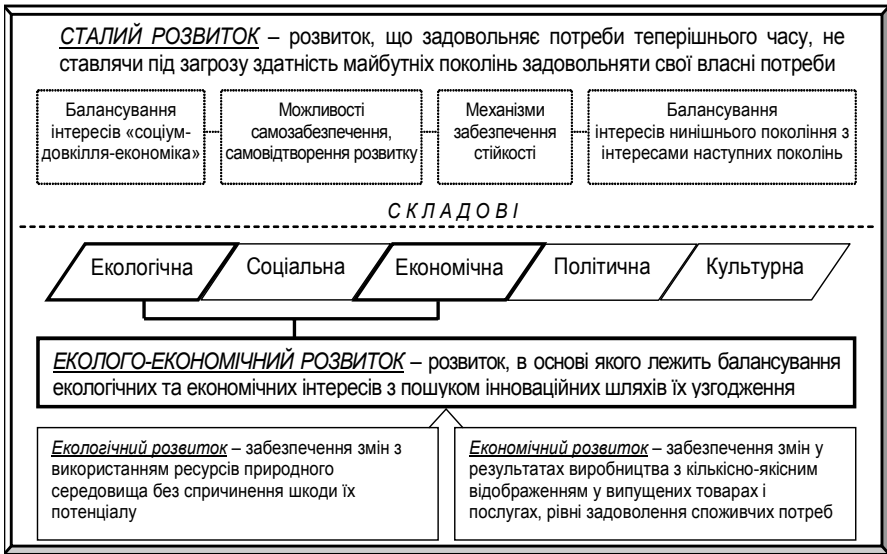

Рис. 1.5. Співвідношення понять сталого
й еколого-економічного розвитку

* Джерело: побудовано автором за даними¹².

Сталий розвиток – ширша категорія. За своєю сутністю він диференціюється від орієнтира на можливості майбутніх поколінь задовольняти власні потреби до механізмів забезпечення стійкості шляхом гармонізації факторів виробництва й поліпшення якості життя поколінь, збереження, відтворення цілісності навколишнього середовища¹³.

Схожі та іншого роду дефініції в популярному науковому дискурсі щодо сталого розвитку відображені в таблиці 1.1.

¹² Програма дій "Порядок денний на XXI століття": Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт "Планета Земля", 1992 р.): Пер. з англ. – 2-ге вид. – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.

¹³ Герасимчук З. В. Еколого-економічні основи формування та реалізації регіональної політики сталого розвитку (питання методології та методики) : автореф. дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.10.01 "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка" / З. В. Герасимчук. – Львів, 2002. – 40 с.

Таблиця 1.1

Науковий дискурс сутності сталого розвитку

№ з/п	Автор	Дефініція	Основний акцент у дефініції
1	З. Герасимчук ¹⁴	Забезпечення функціонування територіальної системи із заданими параметрами протягом тривалого проміжку часу, що приводить до гармонізації факторів виробництва та поліпшення якості життя поколінь, збереження, відтворення цілісності навколишнього середовища	Незмінність (стійкість)
2	М. Голубець, П. Гнатів, М. Козловський та ін. ¹⁵	Збереження, раціональне використання ресурсів, підвищення ролі основних груп населення, неурядових організацій, органів влади, ділових, промислових, технічних і наукових кіл	
3	Л. Семів ¹⁶	Самозабезпечення розвитку, тобто розвиток, який сам собі дає імпульси, стимул для подальшого руху вперед	Самозабезпечення
4	С. Сонько ¹⁷	Зміна структури і функцій природних екосистем, їх здатність до самовідтворення	Змінність і самовідтворення
5	А. Накай ¹⁸	Формування національних і світових механізмів органічного функціонування економіки та суспільства, розв'язання проблеми зменшення тиску людини на природні ресурси й управління демографічними процесами	Управління

¹⁴ Герасимчук З. В. Еколого-економічні основи формування та реалізації регіональної політики сталого розвитку (питання методології та методики): автореф. дис. ... докт. екон. наук: спец. 08.10.01 "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка" / З. В. Герасимчук. – Львів, 2002. – 40 с.

¹⁵ Голубець М. А. Концептуальні засади сталого розвитку гірського регіону / М. А. Голубець, П. С. Гнатів, М. П. Козловський, О. Г. Марискевич, А.-Т. В. Башта, І. М. Шпаківська, Б. О. Крок, А. Я. Гірна, Ю. В. Канарський, В. І. Яворницький, М. М. Гринчак, Є. О. Пука. – Львів: Поллі, 2007. – 288 с.

¹⁶ Семів Л. К. Регіональна політика: людський вимір: Монографія / Л. К. Семів. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 292 с.

¹⁷ Сонько С. Концепція сталого розвитку та її методологічна дискусійність / Сергій Сонько // Регіональна економіка. – 2003. – № 4. – С. 13-27

¹⁸ Накай А. І. Податкові важелі забезпечення сталого економічного розвитку в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.04.01 "Фінанси, грошовий обіг і кредит" / А. І. Накай. – Ірпінь, 2005. – 18 с.

Продовження табл. 1.1

№ з/п	Автор	Дефініція	Основний акцент у дефініції
6	Н. Павліха ¹⁹	Забезпечення добробуту майбутніх поколінь з відтворенням усіх форм капіталу – людського, матеріального, екологічного, інституціонального тощо	Добробут майбутніх поколінь
7	У. Савків ²⁰	Процес, який описує новий тип функціонування цивілізації, радикальні зміни її історично складених економічних, соціальних, екологічних, культурологічних параметрів	Філософія розвитку
8	Л. Масловська ²¹	Динамічна і зрівноважена суспільно-природна взаємодія, забезпечення економічного прогресу, екологічного і соціального добробуту та безпеки	Балансування, взаємодія
9	М. Бутко, О. Акименко ²²	Максимальне врахування інтересів усіх членів суспільства при одночасному збереженні прикладних ресурсів, задоволення всіх потреб суспільства без руйнування середовища проживання	
10	Б. Карпінський, С. Божко ²³	Взаємодія процесів витрачання природно-сировинних ресурсів, збільшення обсягів виробництва та можливостей розв'язання на цій основі соціальних та інших проблем	

¹⁹ Павліха Н. В. Управління сталим розвитком просторових систем: теорія, методологія, досвід : Монографія / Н. В. Павліха. – Луцьк, Волинська обласна друкарня, 2006 – 380 с.

²⁰ Савків У. С. Розробка механізму аналізу і прогнозування сталого розвитку регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.05 "Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка" / У. С. Савків. – Ужгород, 2012. – 19 с.

²¹ Масловська Л. Ц. Сталий розвиток продуктивних сил регіонів: теорія, методологія, практика : автореф. дис. ... доктора економ. наук : спец. 08.10.01 "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка" / Л. Ц. Масловська. – Київ, 2004. – 36 с.

²² Бутко М. П. Інвестиційна домінанта сталого розвитку регіону в умовах інтеграції : монографія / М. П. Бутко, О. Ю. Акименко. – Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2009. – 232 с.

²³ Карпінський Б. А. Сталий розвиток економіки: узагальнена модель : монографія / Б. А. Карпінський, С. М. Божко. – Львів : Логос, 2005. – 256 с.

Закінчення табл. 1.1

№ з/п	Автор	Дефініція	Основний акцент у дефініції
11	В. Підліснюк, І. Рудик, В. Кириленко, І. Вишеньська, О. Маслюківська ²⁴	Розв'язання економічних, соціальних та екологічних проблем, досягнення рівноваги між ними, впровадження зобов'язань нинішнього покоління перед наступними	Балансування, взаємодія
12	З. Герасимчук, В. Поліщук ²⁵	Постійне перетворення якісних і кількісних характеристик регіональної системи, спрямованого на досягнення рівноваги між суспільством, економікою й довкіллям із забезпеченням добробуту нинішніх і майбутніх поколінь	
13	Ю. Попова ²⁶	Комплексний процес, спрямований на розв'язання проблем, поліпшення умов життя через збалансованість соціально-економічного й екологічного розвитку на основі раціонального використання ресурсного потенціалу	
14	А. Вергун, І. Тарасенко ²⁷	Гармонізація та поєднання соціальних, економічних та екологічних цілей, їх реалізацію в єдиній соціо-еколого-економічній системі певної території (країни, регіону).	

* Джерело: складено автором за даними джерел, посилання на які подано в таблиці.

Автори по-різному підкреслюють "тісноту" сталого розвитку з економічними процесами. Пряму взаємозалежність можна знайти в дефініції сталого розвитку В. Трегобчука, який у його сутність вкладає економіч-

²⁴ Підліснюк В. Сталый розвиток суспільства: роль освіти: Путівник / В. Підліснюк, І. Рудик, В. Кириленко, І. Вишеньська, О. Маслюківська / За ред. В. Підліснюк. – К. : Видавництво СПД "Ковальчук", 2005. – 88 с.

²⁵ Герасимчук З. В. Теоретичні основи інституційного забезпечення стимулювання сталого розвитку регіону / З. В. Герасимчук, В. Г. Поліщук // Регіональна економіка. – 2011. – № 4. – С. 30-47.

²⁶ Попова Ю. М. Формування механізму забезпечення сталого розвитку міста : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.05 "Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка" / Ю. М. Попова. – Полтава, 2011. – 19 с.

²⁷ Вергун А. М. Концепція сталого розвитку в умовах глобалізації / А. М. Вергун, І. О. Тарасенко // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – 2014. – № 2 (76). – С. 207-218.

не зростання з одночасним розв'язанням найважливіших проблем життєзабезпечення суспільства без виснаження, деградації та забруднення довкілля²⁸. В. та І. Смаль у поняття сталого розвитку вкладають збереження довкілля з одночасною його експлуатацією для забезпечення економічного зростання²⁹. На наше переконання, в таких визначеннях більше відображається сутність еколого-економічного розвитку. А сталий розвиток робить ширші акценти, серед яких – можливість задовольняти потреби майбутніх поколінь, що забезпечується не лише через узгодженість екологічних й економічних інтересів, але й через можливості самовідтворення природних систем, самозабезпечення розвитку³⁰. Основу забезпечення сталого розвитку складає відома тріада взаємодій "соціум-довкілля-економіка", хоча й нині популяризуються ширші підходи з розглядом сталого розвитку як молекули з шістьма рівнозначними ланцюжками, між якими спостерігається тісний взаємозв'язок, – це економічна, екологічна, соціальна, політична, правова і духовна складові³¹. Вважаємо, що складові сталого розвитку належить диференціювати між економічною, екологічною, соціальною, політичною і культурною. В останній виражається рівень екологічної культури, соціальної відповідальності бізнесу, інших ціннісно-ментальних характеристик суспільства з проявами бережного ставлення до ресурсів навколишнього природного середовища.

Економічну складову сталого розвитку потрібно відділяти від цілей економічного зростання. Як зазначають українські вчені, теорія сталого розвитку є альтернативою парадигмі економічного зростання, яка ігнорує екологічну небезпеку від розвитку за екстенсивною моделлю³². Вод-

²⁸ Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України / В. Трегобчук // Вісник НАН України. – 2002. – № 2. – С. 18-22.

²⁹ Смаль В. Туризм і сталий розвиток / В. Смаль, І. Смаль // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія географічна. – Вип. 32. – 2005. – С. 163-173.

³⁰ Білоскурський Р. Р. Сталий соціально-економічний розвиток: еволюція поглядів та теоретичний аналіз / Піцур Я. С., Черченко О. Л., Білоскурський Р. Р. // Економічний вісник Національного гірничого університету : наук. журнал. – № 1 (57). – Дніпро, 2017. – С. 28-35.

³¹ Смержанюк Т. П. Сталий розвиток в умовах глобалізації та його складові / Т. П. Смержанюк // Економічні інновації. – 2013. – Вип. 53. – С. 253-260.

³² Фоміна М. В. Проблеми сталого економічного розвитку в умовах глобалізації : монографія / М. В. Фоміна ; М-во освіти і науки, Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк : [ДонНУЕТ], 2010. – 359 с.

ночас нинішній вектор економічного розвитку все більше "обростає" соціальними, інноваційними, врешті – екологічними цілями³³. У цьому може проявлятися його синергізм відносно екологічних процесів. Це означає, що у взаємодії та взаємоузгодженості екологічні й економічні процеси можуть забезпечити становлення високоєфективної екологічної економіки, базованої на екологічних інноваціях, спроможної формувати конкурентоспроможний ринок природних ресурсів з максимальним прагненням нівелювати їх втрати і виснаження.

Незважаючи на нечасте використання терміна еколого-економічного розвитку у вітчизняній науковій літературі, окремі напрацювання все ж таки здійснені. Переконані, що акцент на еколого-економічний напрям забезпечення сталого розвитку найважливіший, адже будь-які заходи з формування екологічної свідомості й організації суспільних систем не дадуть належного ефекту, якщо економічні процеси не будуть реалізовуватись у вмотивованому до ефективного використання природних ресурсів ринковому середовищі.

Аналізуючи напрацювання українських науковців за напрямом вивчення еколого-економічного розвитку, можна прийти до висновку, що, як правило, частіше використовуються поняття "сталий економічний розвиток", "сталий розвиток економіки". Як стверджує Л. Квятковська, сталий економічний розвиток визначають характеристики активності (спрямованої на зміну існуючих параметрів системи), еволюційності (поступового характеру ініційованих змін), синергетичності (взаємодії та взаємозамінності економічних інститутів, наявності компенсаційних механізмів розвитку), збалансованості (високого рівня взаємодії із зовнішнім середовищем)³⁴. На наш погляд, дані характеристики цілком відображають сутність сталого економічного розвитку, однак, на відміну від еколого-економічного розвитку, диференціюють фокуси його забезпечення з включенням властивості поступальності. Еколого-економічний розвиток робить акцент на балансуванні екологічних та економічних інтересів. Так само, як пише Н. Салатюк, "сталий економічний розвиток" –

³³ Сідельнікова В. К. Сталый розвиток економіки України в умовах глобалізації / В. К. Сідельнікова // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Економіка. – 2014. – Вип. 14. – С. 208-218.

³⁴ Квятковська Л. А. Сталый економічний розвиток як багатфакторний процес / Л. А. Квятковська // Технічний прогрес та ефективність виробництва : збірник наукових трудов "Вестник НТУ "ХПИ". – Х. : НТУ "ХПИ, 2011". – С. 169-176.

це ширше поняття, ніж "економічне зростання", й останнє містить як найважливішу умову³⁵. Отож сталий економічний розвиток відображає поступовість, якість змін у виробничих і супровідних процесах з дотриманням засад збалансованості й забезпечення економічного зростання (рис. 1.6). Однією з характеристик сталого економічного розвитку вчені визначають збалансованість – як індикатор наслідків взаємодій із зовнішнім середовищем. При цьому обґрунтовується, що економічні орієнтири збалансованого розвитку мають передбачати додержання принципів справедливості та рівності з урахуванням соціальних і екологічних аспектів³⁶.

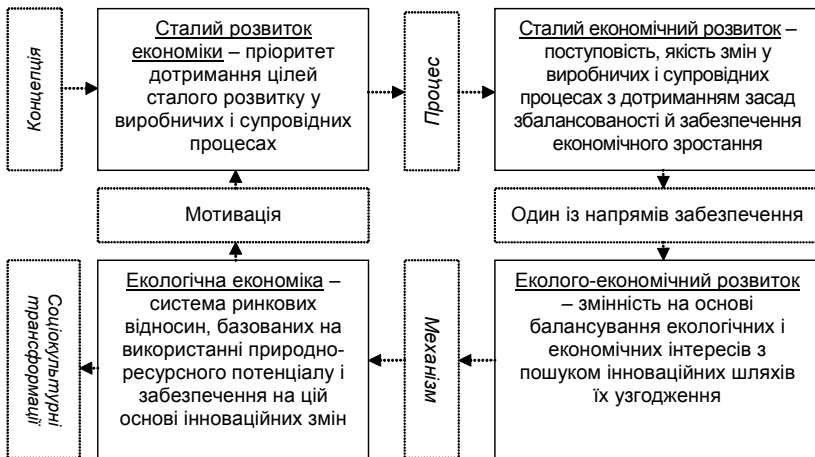

Рис. 1.6. Сутність еколого-економічного розвитку в системі основних гомологічних понять економічного характеру

* Джерело: авторська розробка.

На противагу сталому економічному розвитку, поняття сталого розвитку економіки більш концептуальне. Воно вказує на сферу дот-

³⁵ Салатюк Н. М. Економічне зростання як необхідна умова переходу до сталого розвитку / Н. М. Салатюк // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2013. – Вип. 21. – С. 3-11.

³⁶ Кубатко О. В. Особливості реалізації концепції сталого розвитку територій / О. В. Кубатко, О. В. Кубатко // Агросвіт. – 2009. – № 17. – С. 39-43.

римання цілей сталого розвитку – виробничих і супровідних (фінансово-економічних, соціально-трудоових) процесів, які визначають тип економіки. Цілями сталого розвитку, на досягнення яких має бути зорієнтована економіка, згідно з результатами роботи 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку та Саміту ООН для прийняття Порядку денного в галузі розвитку на період після 2015 року, визначено 17 позицій. Вони чинні впродовж 2016-2030 років і зорієнтовані на подолання бідності, голоду, сприяння здоровому способу життя, неперервній освіті, забезпечення гідної праці, стійкої індустріалізації, стійкості розвитку міст, доступу до водних та енергоресурсів, стійкої моделі споживання і виробництва, боротьбу зі зміною клімату та ін. (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

**Цілі сталого розвитку на 2016-2030 роки
в розрізі складових його забезпечення**

№ з/п	Мета	Домінуючі складові
1	Подолання бідності в усіх її формах і всюди	Соціальна Економічна
2	Подолання голоду, забезпечення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства	Соціальна Економічна
3	Сприяння неухильному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх	Соціальна Економічна
4	Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва	Економічна
5	Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеосяжній і стійкій індустріалізації, заохочення інновацій	Економічна
6	Забезпечення здорового способу життя і сприяння добробуту для всіх у будь-якому віці	Соціальна Культурна
7	Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти, заохочення можливостей навчання протягом усього життя для всіх	Соціальна Культурна
8	Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей всіх жінок і дівчаток	Соціальна Культурна
9	Забезпечення наявності і раціонального використання водних ресурсів та санітарії для всіх	Екологічна
10	Вжиття невідкладних заходів з боротьби зі зміною клімату та її наслідками	Екологічна
11	Збереження і раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку	Екологічна
12	Збереження і відновлення екосистем суші і сприяння їх раціональному використанню, раціональному розпорядженню лісами, боротьба з опустелюванням, зупинення і повернення назад процесу деградації земель, зупинення процесу втрати біорізноманіття	Екологічна

Закінчення табл. 1.2

№ з/п	Мета	Домінуючі складові
13	Забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх	Екологічна
14	Скорочення нерівності всередині країн і між ними	Політична
15	Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст і населених пунктів	Соціальна Політична
16	Сприяння створенню мирних і вільних від соціальних бар'єрів суспільств у інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних і заснованих на широкій участі установ на всіх рівнях	Політична
17	Зміцнення засобів досягнення сталого розвитку й активізація роботи механізмів Глобального партнерства в інтересах сталого розвитку	Політична

* Джерело: складено автором за даними³⁷.

Бачимо, наскільки різні проблеми складають основи цілей, що підтверджує надзвичайно широке змістовне наповнення сталого розвитку. Усі цілі можна умовно розділити за складовими сталого розвитку – екологічною, соціальною, економічною, політичною і культурною.

Що стосується еколого-економічного зрізу, то тут виділяються цілі:

1) екологічного характеру: забезпечення наявності та раціонального використання водних ресурсів і санітарії для всіх; ужиття невідкладних заходів з боротьби зі зміною клімату та її наслідками; збереження і раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку; збереження та відновлення екосистем суші, сприяння їх раціональному використанню, раціональному розпорядженню лісами, боротьба з опустелюванням, зупинення і повернення назад процесу деградації земель, зупинення процесу втрати біорізноманіття; забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх;

2) економічного характеру: забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва; подолання бідності в усіх її формах і всюди; подолання голоду, забезпечення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства; сприяння неухильному, всеохоплюючому та сталому еко-

³⁷ Цілі сталого розвитку 2016-2030 : United Nations Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholititia/tsili-staloho-rozvytku>

номічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх; створення стійкої інфраструктури, сприяння всеосяжній і стійкій індустріалізації, заохочення інновацій.

Дані цілі мають формувати основу забезпечення еколого-економічного розвитку. Це означає, що збалансування екологічних та економічних інтересів повинно здійснюватися з обов'язковим дотриманням регламентованих цілей сталого розвитку.

Отже, еколого-економічний розвиток має специфічне змістове наповнення, на відміну від понять "сталий розвиток", "сталий розвиток економіки", "сталий економічний розвиток", "екологічна економіка". Відштовхуючись від цього, можна сформулювати його теоретичну сутність і визначити практичне значення. Зазначимо, що у вітчизняній науковій літературі конкретних напрацювань з питань еколого-економічного розвитку дуже мало. Окремі з них згадаємо нижче. Для прикладу, Л. Соколенко пише, що, незважаючи на неузгодженість підходів до розуміння сутності сталого розвитку, на сучасному етапі важливе значення має усвідомлення людством необхідності переходу до еколого-економічного розвитку, який має на меті збереження природно-ресурсного потенціалу країни і забезпечення збалансованого розвитку природи та суспільства³⁸. Отже, вчена вкладає у сутність еколого-економічного розвитку широке коло завдань, які притаманні більшому сталому розвитку. С. Похилько у ході свого дослідження приходить до висновку, що еколого-економічні проблеми найбільш гострі та загрозливі з погляду забезпечення сталого розвитку, в чому поділяємо його думку³⁹. На високе значення "еколого-економічної складової" вказують Н. Демченко та І. Касатоннова, зазначаючи, що вона пронизує всі сфери життєдіяльності суспільства – від політико-економічної до науково-культурної, втягуючи в процеси забезпечення раціонального природокористування й охорони навколишнього середовища величезні трудові та фінансові ресурси⁴⁰.

³⁸ Соколенко Л. Ф. Теоретичні основи реалізації концепції сталого розвитку економіки території [Електронний ресурс] / Л. Ф. Соколенко // Вісник Сумського національного аграрного університету. – Сер. "Фінанси" / Сумський національний аграрний університет. – Суми : СНАУ, 2013. – Вип. 2. – Режим доступу : repo.sau.sumy.ua/.../Соколенко%20Л.%20Ф.%20Теоретичні%20основи%20реаліза...

³⁹ Похилько С. В. Сучасні еколого-економічні аспекти регіонального підходу в управлінні природокористуванням / С. В. Похилько // Вісник Сумського державного університету. Серія : Економіка. – 2014. – № 3. – С. 18-26.

⁴⁰ Демченко Н. В. Еколого-економічна політика і національний механізм природокористування: напрямки вдосконалення / Н. В. Демченко, І. А. Касатоннова // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2012. – № 1. – С. 31-34.

Такі вибіркові обґрунтування сутності еколого-економічного розвитку недостатні. Тому нижче сформулюємо теоретичну сутність даної категорії, апелюючи до її функцій та ознак (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Сутність еколого-економічного розвитку в основних положеннях

№ з/п	Положення	Опис
1	Дефініція	процес зміни умов розвитку суспільства на основі балансування екологічних та економічних інтересів з пошуком інноваційних шляхів їх узгодження
2	Об'єкт	еколого-економічне балансування – узгодження екологічних і економічних інтересів з оптимальним використанням природних ресурсів і мотивацією ринкового середовища до інновацізації виробничих процесів, ресурсного заміщення та відновлення
3	Функції	<ul style="list-style-type: none"> - балансує – узгодження екологічних та економічних інтересів - компенсаційна – нівелювання екологічних втрат за рахунок більш ефективних економічних процесів і навпаки - стабілізаційна – зрівноваження екологічних й економічних процесів з відповідністю цілям сталого розвитку - обмежувача – недопущення домінування економічних чи екологічних інтересів у порівнянні один до одного та інших складових сталого розвитку - утворює – сприяння і забезпечення виникнення нових явищ і процесів, як-от: екологічна, зелена економіка, еколого-економічні системи і т.д. - трансформаційна – спричинення змін в інших системах, у тому числі в світогляді - мотиваційна – стимулювання впровадження в економічні процеси екологічних інновацій - інноваційна – продукування нових рішень і підходів до використання природних ресурсів у виробничих і супровідних процесах
4	Властивості	<ul style="list-style-type: none"> - незворотність – обов'язковість змін, в іншому випадку складові, які його формують, втрачають своє матеріальне вираження - спрямованість – прогресивна за умов поліпшення еколого-економічного балансування, регресивна – за умов деформацій у балансуванні - закономірність – послідовність змін, спричинена наслідками балансування екологічних та економічних інтересів - чутливість – можливість впливу на внутрішні структурні процеси через зміни у зовнішньому середовищі, зокрема поліпшення інших складових забезпечення сталого розвитку - регульованість – можливість прямого впливу на внутрішні структурні процеси і непрямого впливу на середовище балансування екологічних та економічних інтересів - динаміка – темпи зміни, результати балансування екологічних та економічних інтересів, у тому числі з урахуванням виникнення нових явищ і процесів, їх можлива стагнація

Закінчення табл. 1.3

№ з/п	Положення	Опис
5	Ознаки	<ul style="list-style-type: none">- структура – елементи, у ході взаємодії яких відбувається змінність і забезпечується динаміка розвитку (екологічні та економічні процеси)- форма змін – еволюційна (повільна, поступова, циклічна), революційна (раптова, різка)- стадія – початкова, перехідна, трансформаційна (що спричиняє інші зміни), розвинена, занепаду- джерело – протиріччя між старим і новим (екзогенне або ендегенне, що спричиняє саморозвиток)- характер – екстенсивний, інтенсивний, змішаний- просторово-часовий вимір – координати простору і часу, в межах яких відбуваються процеси розвитку (глобальний, континентальний, інтеграційний, національний, транскордонний, міжрегіональний, регіональний, локальний; довго-, середньо-, короткотривалий, точковий)- потенціал – максимально можлива динаміка, позитивна чи негативна наслідковість, просторово-часовий вимір- наслідок – ефективність, кількість, якість, структурні зміни

* Джерело: авторська розробка.

При цьому належить розуміти загальну дискусійність поняття розвитку як такого. З філософського погляду розвиток розглядають як вищий тип руху, зміну матерії та свідомості, перехід від одного якісного стану до іншого, від старого до нового⁴¹. Часто вітчизняні вчені у поняття розвитку вкладають позитивний сенс: "розвиток" – незворотно спрямовані зміни у системі, що відбуваються як процес переходу з одного стану в інший, більш досконалий; "розвиток" – процес кількісно-якісних змін у системі, ускладнення структури і складу, в результаті чого підвищується її опірність дестабілізуючому впливу зовнішнього середовища та ефективність функціонування; "розвиток" – сукупність процедур і засобів, за допомогою яких нова думка чи ідея перетворюється на нововведення^{42; 43; 44}. Однак по-

⁴¹ Философская энциклопедия. – М. : Сов. энцикл., 1967. – Т. 4. – 452 с.

⁴² Крючкова М. І. Теоретичні підходи до визначення понять "розвиток", "економічний розвиток", "економічне зростання" / М. І. Крючкова // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент. – 2014. – Вип. 5. – С. 25-29.

⁴³ Пономаренко В. С. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи : Монографія / В. С. Пономаренко, О. М. Тридід, М. О. Кизим. – Х. : Видавничий Дім "ІНЖЕК", 2003. – 328 с.

⁴⁴ Страхов О. Механізм державного управління інноваційного розвитку на рівні регіонів / О. Страхов // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 1 (27). – С. 172-178.

трібно пам'ятати, що розвитку притаманні властивості стагнації в динаміці, а також регресивність, а для еколого-економічного виміру вони можуть виражатися з особливою силою. Розвиток як динамічний і неперервний процес може характеризуватися різними стадіями та циклами. У суперечності екологічних та економічних інтересів вони часті, адже, як правило, посилення вагомості екологічного чинника відбувається в умовах надмірної експлуатації природних ресурсів у комерційних цілях, що призводить до різних антропогенних катастроф або зміни фінансово-економічної ситуації. Це спонукає людство до зміни способів організації виробничих і супровідних процесів, переосмислення значення природних ресурсів для цивілізаційного розвитку. Тому еколого-економічний розвиток не можна розглядати як суто прогресивний процес. Йому притаманні різні стадії і цикли, які загострюють конкурентні протистояння між екологічними і економічними інтересами.

Основу дефініції еколого-економічного розвитку складають поняття балансування й узгодження. Балансування підкреслює цільовий результат узгодження екологічних та економічних інтересів. Це не означає, що вони мають бути задоволені у рівній мірі. Щодо цього існує чимало якісних наукових обґрунтувань. Зокрема, всесвітньо знаним є підхід з побудови кругів сталості ("Circles of Sustainability"), практична апробація яких хоч і здійснюється здебільшого на рівні міських поселень, проте може адаптуватись на інших рівнях еколого-економічного балансування. Дані круги охоплюють чотири складові – екологію, економіку, політику і культуру⁴⁵. У нашому випадку з них важливі перші дві. Сфери їх оцінки будуть розглянуті нижче при конкретизації економічних і екологічних інтересів.

З визначених у табл. 1.3 основних положень сутності еколого-економічного розвитку варто підкреслити, що фактично процес змін забезпечує суперечність екологічних і економічних інтересів. Цим певним чином забезпечується властивість саморозвитку. Виникає запитання, які саме екологічні та економічні інтереси мають братись до уваги.

Визначаючи перелік основних екологічних та економічних інтересів, необхідно уточнити, що інтерес складає в основу формування будь-яких відносин і процесів. Інтерес виникає на основі потреб, отже, екологічні

⁴⁵ Circles of Sustainability : Wikipedia. Free encyclopedia [Electronic resource]. – Access : https://en.wikipedia.org/wiki/Circles_of_Sustainability

та економічні потреби зумовлюють становлення інтересів, які в подальшому спричиняють формування системи еколого-економічних відносин, які виникають з приводу використання природних ресурсів у виробничих процесах.

На рис. 1.7 відображено систему екологічних та економічних інтересів як основи формування структури еколого-економічного розвитку. Звертаємо увагу на спільність економічних і екологічних мотивів і стимулів. Перші відрізняються внутрішньою потребою людини (суспільства), тоді як стимули зумовлені впливом ззовні.

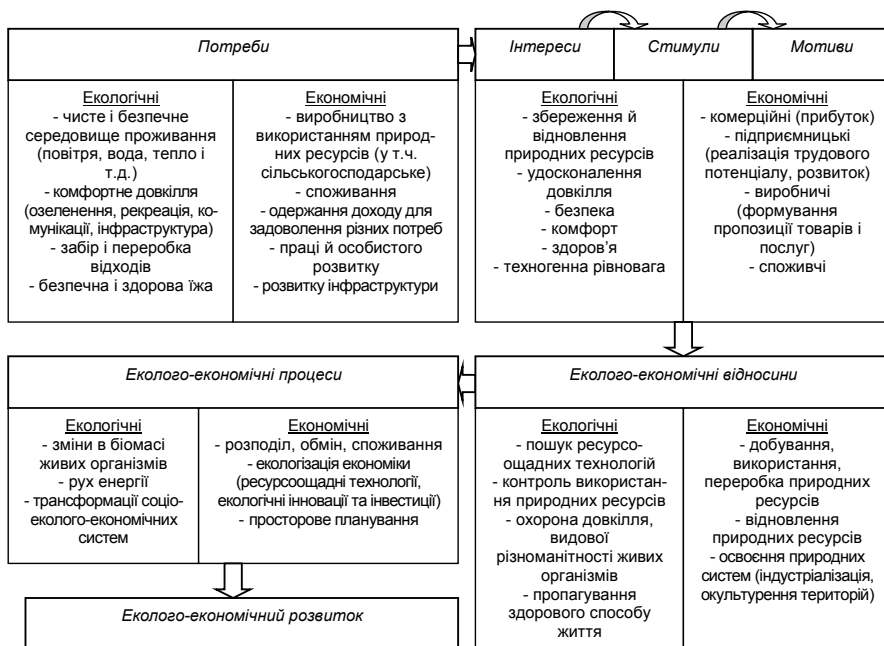

Рис. 1.7. Система екологічних та економічних інтересів як основа формування структури еколого-економічного розвитку

* Джерело: авторська розробка.

У системі екологічних та економічних інтересів екологічна складова передбачає, що люди є частиною природи, а їхня діяльність не повин-

на ставати загрозою для неї⁴⁶. Економічні інтереси зорієнтовані на забезпечення економічного зростання, яке в умовах еколого-економічного розвитку має набувати ознак сталості. Як стверджують фахівці, стале зростання – процес довгострокового зростання, який є результатом ефективного циклу заощаджень та інвестицій, що збільшує зайнятість і дохід, які розширюють можливості для нових інвестицій⁴⁷. З огляду на протиріччя економічного зростання засадам сталості, вчені обґрунтовують різні концепції меж зростання, у тому числі "нульового економічного зростання", ставлячи на перше місце екологічні інтереси.

Економічне зростання є основою економічного розвитку. З огляду на актуалізацію еколого-економічного вчення, вчені апіорі складають у сутність економічного розвитку екологічні інтереси. Як пише В. Загорський, екологічний розвиток зумовлений взаємодією трьох мегасфер – соціуму, екосфери і техносфери, кожна з яких має набір своїх ресурсів: соціум – людські і соціальні ресурси; екосфера – природні ресурси; техносфера – пов'язана з виробничими, технологічними, фінансовими та іншими ресурсами⁴⁸. Отож економічний розвиток нині закономірно трансформується в еколого-економічний, тісно переплітаючися з цілями сталого розвитку.

Еколого-економічний розвиток може забезпечуватись на різних рівнях. При цьому будуть різними екологічні та економічні інтереси різних суб'єктів. На рівні людства екологічні інтереси більше виникають в умовах глобальних проблем, які охоплюють значну кількість населення. Водночас економічні інтереси значно концентруються у діяльності транснаціональних корпорацій. Тож збалансування екологічних і економічних інтересів вимагає залучення провідних бізнес-суб'єктів до даних процесів. Іншим є національний вимір. Тут потрібно розуміти необхідність формування загальнодержавної концепції еколого-економічного розвитку, яка б окреслювала стратегічні пріоритети та дозволяла на рівнях регіонів і територіальних громад розв'язувати конкретні проблеми.

⁴⁶ Jednak S. Achieving Sustainable Development and Knowledge-Based Economy in Serbia / Sandra Jednak, Dragana Kragulj // Management. – 2015, № 75. – P. 1-12.

⁴⁷ Romeiro A. R. Sustainable development: an ecological economics perspective / A. R. Romeiro // Estudos Avancados 26 (74). – São Paulo, 2012 [Electronic resource]. – Access : http://www.scielo.br/scielo.php?pid=S0103-0142012000100006&script=sci_arttext&tlng=en

⁴⁸ Загорський В. С. Особливості формування та функціонування механізмів управління еколого-економічними системами / В. С. Загорський // Регіональна економіка. – 2016. – № 1 (79). – С. 89-99.

Отже, еколого-економічний розвиток є конкретною категорією, яка зосереджує увагу на узгодженні, збалансуванні екологічних та економічних інтересів. Для України стратегічний пріоритет розвитку на основі еколого-економічного вчення важливий з огляду на необхідність відходу від наздоганяючої тактики. Упровадження еколого-економічного пріоритету розвитку дасть змогу переорієнтувати економіку на прогресивний напрям, яким ідуть найбільш розвинені суспільства. При цьому має компонуватись інноваційна й екологічна економіки, балансує розвиток інтелектуозорієнтованих сфер послуг і сфер екологічного виробництва.

Для практичного втілення стратегічного пріоритету розвитку України вітчизняні науковці мають більше уваги приділяти положенням еколого-економічного вчення, що є більш предметним концептом, аніж сталий розвиток, та дозволяє сформулювати конкретні пропозиції з узгодження екологічних й економічних інтересів так, щоб оптимізувати їх взаємодію з відображенням на якості життя населення. Важливим етапом розвитку еколого-економічного вчення з його адаптацією до вітчизняних умов є формулювання понятійно-термінологічної основи, яка дасть змогу конкретизувати сутність різних термінів для уникнення суперечностей у подальших методологічних і прикладних розробках.

1.2. Понятійно-термінологічний апарат вивчення екологічних аспектів господарського розвитку

Понятійно-термінологічна основа вивчення еколого-економічного розвитку охоплює розгорнену систему термінів, категорій, понять (або дефініцій, як опису термінів і категорій), які розкривають його сутність, а також сутність явищ і процесів, які забезпечують, виникають унаслідок або супроводжують такий розвиток⁴⁹ (табл. 1.4).

Авторське бачення основних категорій і понять, які розкривають сутність еколого-економічного розвитку, відображено в попередньому параграфі.

⁴⁹ Білокурський Р. Р. Понятійно-термінологічна основа вивчення еколого-економічного розвитку / Р. Р. Білокурський // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – Вип. III-IV (63-64). Економічні науки. – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2016. – С. 214-220.

Таблиця 1.4

**Понятійно-термінологічна основа вивчення
еколого-економічного розвитку**

Поняття, що розкривають сутність еколого-економічного розвитку	Поняття, що розкривають сутність явищ і процесів, які впливають на еколого-економічний розвиток	Поняття, що розкривають сутність явищ і процесів, які є наслідком еколого-економічного розвитку
<ul style="list-style-type: none"> - Сталий розвиток - Збалансований розвиток - Економічний розвиток - Екологічний розвиток - Еколого-економічний розвиток - Еколого-економічне балансування - Екологічна рівновага - Екологічні й економічні потреби, інтереси, стимули, мотиви, процеси - Еколого-економічні відносини - Економічне і стале зростання - Еколого-економічний розвиток ... 	<ul style="list-style-type: none"> - Природокористування - Ресурсовикористання, ресурсоощадність (збереження), ресурсомісткість - Ресурсна спеціалізація економіки - Екологізація – виробництва, економіки, суспільства - Природне й антропогенне навантаження - Екологічний ризик і криза - Межі зростання, нерентабельне зростання, територіальний оптимум - Екологічне підприємництво - Екологічна модернізація - Система еколого-економічного моніторингу (аналіз, облік т.д.) - Екологічна політика - Політика сталого розвитку - Екологічний менеджмент - Еколого-економічне регулювання - Еколого-економічні інструменти (законодавство, податки, інвестиції, інновації, права тощо) - Екологічна свідомість, відповідальність, культура ... 	<ul style="list-style-type: none"> - Екологічна ситуація - Еколого-економічна ефективність - Еколого-економічний потенціал - Екологічна стійкість - Екологічна безпека - Екологічна місткість території - Екологічна мережа - Екологічна система - Еколого-економічна система - Соціо-еколого-економічна система - Ринок природних ресурсів - Екологічний ринок - Економіка природокористування - Екологічна економіка - Економіка сталого розвитку - Зелена економіка - Якість довкілля і якість життя - Екологічне (стале) поселення - Техногенне суспільство - Техногенна цивілізація ...

* Джерело: авторська розробка.

У даній частині дослідження розкриємо науковий дискурс щодо інших дефініцій. З одного боку, вони доводять різноплановість підходів українських і зарубіжних учених до різних питань еколого-економічного розвитку. З іншого боку, на основі аналізу існуючих трактувань можливо сформулювати власне бачення їхньої сутності з пошуком можливих підходів управлінського впливу на них із забезпеченням цілей сталого, зокрема еколого-економічного, розвитку.

Найперше розглянемо науковий дискурс щодо понять, які розкривають сутність явищ і процесів, що впливають на еколого-економічний розвиток. Зазначимо, що окремі з них можна віднести до групи з наслідковим характером. Для прикладу: екологічні ризик і криза спричиняються неузгодженістю екологічних та економічних інтересів, тобто є наслідком. Проте важливо підкреслити їх рушійність змін, адже вони змушують суспільство звернути увагу на проблеми неузгодженості екологічних та економічних процесів, осмислити ризики їх подальшого невирішення й ігнорування.

Серед численних понять, які розкривають сутність явищ і процесів, що впливають на еколого-економічний розвиток, хочемо звернути увагу на деякі з них, які найбільш актуальні в сучасних умовах і потребують належного методологічного супроводу.

Основу більшості економічних процесів, які вимагають балансування екологічної складової, складає фактор використання ресурсу – найперше природного. У зв'язку з цим важливо розуміти сутність понять природокористування, а також ресурсовикористання (споживання), ресурсоощадності (збереження) і ресурсомісткості. Поняття природокористування уточнює використання ресурсів навколишнього природного середовища й охоплює різні аспекти їх освоєння, використання (у бізнесі і споживання населенням та бізнесом), збереження, відновлення, поліпшення, врешті – охорони. В умовах еколого-економічного розвитку природний ресурс доповнюється іншими ресурсами – людськими й матеріальними, тож у взаємодії трансформується у ресурсовикористання. Отже, останнє підкреслює взаємодію природних ресурсів з іншими компонентами людського життя, а результат такої взаємодії підтверджується рівнем ресурсоощадності та ресурсомісткості (рис. 1.8).

Наголошуємо, що у некомерційній сфері ресурсовикористання трансформується у ресурсоспоживання. Природокористування є основою забезпечення еколого-економічного розвитку. Динаміка процесів природокористування, з одного боку, характеризує рівень розвитку продуктивних сил і виробничих відносин; з іншого – соціально-економічний характер природокористування визначає природу всієї системи виробничих зв'язків, які відрізняються зорієнтованістю на споживання чи на відтворення умов життєдіяльності^{50; 51}.

⁵⁰ Бобылев С. Н. Кризис: экономика и экология / С. Н. Бобылев, В. М. Захаров. – М. : ООО "Типография ЛЕВКО", Институт устойчивого развития, Центр экологической политики России, 2009. – 84 с.

⁵¹ Похилько С. В. Відтворення ефективного природокористування: проблеми і суперечності / С. В. Похилько // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2012. – № 3. – С. 133-137.

Рис. 1.8. *Поняття природо- і ресурсовикористання у вимірі еколого-економічного розвитку*

* Джерело: авторська розробка.

Тобто природокористування є важливим індикатором рівня розвитку суспільства, у першу чергу – технологічного. Рівень науково-технічного прогресу в країні дозволяє розвивати належне ринкове середовище з мотивацією до екологічних інновацій, з практикою структурних змін в економіці й послабленням вагомості ресурсомістких видів економічної діяльності. Також динаміка природокористування відображає наслідки проявів екологічної свідомості, культури і відповідальності. Так поєднуються різні складові забезпечення сталого, у тому числі еколого-економічного, розвитку.

Відповідно до цілей еколого-економічного розвитку (балансування екологічних та економічних інтересів) ресурсовикористання вимагає оцінки ресурсозбереження і ресурсомісткості. Як стверджує П. Гаврилов, поняття "ресурсозбереження" необхідно тлумачити як наукову, практич-

ну, організаційну, комерційну та інформаційну діяльність, спрямовану на раціональне, комплексне використання та економне споживання всіх видів ресурсів, виходячи з існуючого рівня розвитку техніки та технології, з одночасним зниженням техногенного навантаження на навколишнє середовище⁵². З такого твердження можна зробити висновок, що для забезпечення процесів ресурсозбереження надзвичайно важливий фактор технологічний. У цьому полягає важливий напрям еколого-економічного розвитку – зі становленням екологічної економіки.

Ресурсомісткість як оціночне поняття ресурсовикористання часто слугує предметом досліджень для науковців у галузевому розрізі та на рівні діяльності підприємств. Дослідження диференціюються від проблематики ресурсомісткості ВВП до рівня продукції, супроводжуючись різними методичними підходами і розрахунками. Підкреслюємо, що при цьому враховується не лише природний фактор. Як приклад: дефініція ресурсомісткості продукції, яка передбачає їх розгляд як сукупності витрат усіх видів ресурсів, зниження витрат живої й уречевленої праці на виробництво споживчої вартості з урахуванням грошових коштів, які беруть участь у формуванні балансового прибутку підприємства⁵³. Тобто враховується також людський і майновий чинники, які у взаємодії з природним ресурсом відображають ресурсомісткість продукції. Так само і на інших рівнях оцінки.

Ресурсомісткість має різний просторовий вимір. У даному контексті вирізняється поняття екологічної місткості, або ємкості території. Воно відображає сукупний обсяг споживання природних ресурсів, який природна система здатна витримати без деградації та яка залежить від загальної чисельності населення, кількості технологій і способу життя⁵⁴. З позиції максимального рівня споживання природних ресурсів актуалізується поняття еколого-економічного потенціалу, який у глобальному масштабі відображає максимально допустиму величину антропогенно-

⁵² Гаврилов П. С. Удосконалення економічного механізму регулювання процесів ресурсозбереження на рівні регіонів / П. С. Гаврилов // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2009. – № 3. – С. 97-103.

⁵³ Баландіна І. С. Принципи та критерії оцінки ефективності використання матеріальних ресурсів у будівництві / І. С. Баландіна // Економічний простір. – 2014. – № 90. – С. 69-76.

⁵⁴ Хвесик М. А. Екологічна криза в Україні: соціально-економічні наслідки та шляхи їх подолання / М. А. Хвесик, А. В. Степаненко // Економіка України. – 2014. – № 1. – С. 74-86.

го навантаження на всю самоорганізовану сукупність природних систем, що не призводить до незворотного руйнування структури цієї сукупності, до значних збоїв у виявленні системних законів і різкого погіршення динамічних характеристик систем; отже, зберігається робоча надійність природних систем на локальному, регіональному і глобальному рівнях^{55, 56}.

Процеси ресурсовикористання визначають ресурсну спеціалізацію економіки. У випадку високої частки у ВВП країни видів економічної діяльності, які фахівці визначають як ресурсомісткі та екологічно "агресивні" (добувна промисловість, енергетика, металургія, виробництво коксу і нафтопродуктів, що є важливими сферами діяльності в Україні), таку економіку можна визначити як сировинну⁵⁷. На зміну сировинній моделі (від якої нині провідні суспільства поступово відмовляються, хоча саме вона закладає базис подальших структурних економічних змін) приходять інноваційна. Як пише Н. Краус, інноваційна економіка – це безальтернативний варіант розвитку суспільства в умовах зростаючого обмеження традиційної сировинної економіки⁵⁸. Сировинний та інноваційний типи економіки доповнюють інші. Зокрема, нами виділено індустріальну, аграрну, знаннєву, інформаційну економіку, а також економіку послуг (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Типи економіки залежно від ресурсної спеціалізації

№ з/п	Тип	Основні ознаки	Недоліки	Можливі переваги
1	Сировинна	Домінування видів економічної діяльності, зорієнтованих на використання ресурсів природного навколишнього середовища	Втрата природно-ресурсного потенціалу для майбутніх поколінь, екологічні забруднення	Збереження природно-ресурсного потенціалу за умов інновації ресурсовикористання

⁵⁵ Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів : національна доповідь / за ред. акад. НАН України Е. М. Лібанової, акад. НААН України М. А. Хвесика. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 776 с.

⁵⁶ Реймерс Н. Ф. Экология: теория, законы, правила, принципы и гипотезы : монография / Н. Ф. Реймерс. – М. : Россия молодая, 1994. – 367 с.

⁵⁷ Миронов М. Д. Структурні зміни в економіці України: їхня необхідність та пріоритети реалізації / М. Д. Миронов, Н. І. Обушна // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Економіка. – 2010. – Вип. 8. – С. 179-189.

⁵⁸ Краус Н. М. Інноваційна економіка: дефініція поняття та інституціональний базис розвитку / Н. М. Краус // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка. – Випуск 2 (4). Частина 1, 2015. – С. 36-41.

Закінчення табл. 1.5

№ з/п	Тип	Основні ознаки	Недоліки	Можливі переваги
2	Індустріальна	Домінування видів промислової діяльності – сировинно- та інноваційно зорієнтованих	Надмірна «матеріаломісткість» економіки, екологічні забруднення	Забезпечення неперервних інноваційних змін, необхідних для збереження конкурентних позицій
3	Аграрна	Домінування сільськогосподарських видів економічної діяльності	Надмірні антропогенні навантаження на природні системи, виснаження ґрунтів та інших складових природних ареалів	Забезпечення продовольчої безпеки країни, задоволення попиту в товарах першої необхідності
4	Послуг	Домінування видів економічної діяльності у сфері послуг	Нестабільність економіки в умовах кризи, коли сфера послуг найперше зазнає впливу зі скороченням попиту	Стрімкий інноваційний розвиток, підтвердження достатнього рівня розвитку суспільства, можливості відновлення, поліпшення довкілля
5	Знаннєва	Домінування видів економічної діяльності, основою розвитку яких є людський інтелект і знання	Надмірна залежність від імпорту товарів і послуг, необхідних для задоволення основних споживчих потреб	Мотивація неперервного розвитку інтелектуально-трудогового потенціалу, ресурсне забезпечення неперервних інноваційних змін, низький рівень антропогенного навантаження на довкілля
6	Інформаційна	Поширення віртуальних форм економічної діяльності, дистанційної зайнятості, Інтернет-торгівлі	Високий рівень імпортової залежності, ризику міграційних втрат у високомобільному суспільстві	Упровадження найсучасніших прогресивних форм економічного та суспільного розвитку, низький рівень антропогенного навантаження на довкілля
7	Інноваційна	Упровадження в економічні процеси інноваційних форм використання ресурсів – природних, людських, матеріальних, інформаційних, часових тощо	Ризики надмірного ресурсовикористання в умовах оптимізації витрат і прагнення максимізації темпів економічного зростання	Оптимізація ресурсовикористання, мотивації продукування та впровадження екологічних інновацій

* Джерело: авторська розробка.

Підкреслимо, що на практиці спостерігається комбінування різних типів економіки. Питання полягає у пропорціях такого комбінування, що відображається на ефективності ресурсної спеціалізації економіки, рівні ВВП на душу населення та інших важливих індикаторах якості життя.

Для кожного типу економіки так чи інакше сировинна спеціалізація зберігається, хоча з різною значимістю. Питання полягає в ефективності ресурсовикористання в межах країни, вагомості сировинної продукції в експортно-імпортних операціях (зокрема, рівень імпортової залежності від енергоносіїв). Наразі для України сировинний пріоритет розвитку економіки залишається стратегічно безперспективним з кількох причин, у чому цілком погоджуємось з Є. Ковальовим⁵⁹:

а) у теперішній час Україна має не настільки великі природні ресурси, щоб їх продавати у вигляді сировини, обкрадаючи наступні покоління;

б) сировинна економіка виробляє продукцію з низькою доданою вартістю переважно за неперспективними, брудними або шкідливими технологіями, що знижує можливості майбутнього технологічного і взагалі швидкого економічного розвитку країни;

в) Україна має ще достатній технологічний потенціал для переробки власних природних ресурсів у складну конкурентоспроможну продукцію;

г) виробництво сировини і матеріалів обмеженої номенклатури, але у великих обсягах, позбавляє економіку України гнучкості, створює, особливо в кризові періоди, сильну залежність від умов міжнародних ринків.

Вважаємо, що належного наукового супроводу вимагає обґрунтування оптимальної структури національної економіки з оптимізацією її сировинної складової. Існуючий природно-ресурсний потенціал не позбавляє можливостей сировинної спеціалізації. Однак постає питання в її ефективності з відображенням на показник ресурсомісткості та ресурсоощадності. Сировинна база може стати рушієм модернізаційних змін. Однак при цьому важливо забезпечувати комбінування з іншими економічними типами, серед яких інноваційна наразі займає провідне місце.

⁵⁹ Ковальов Є. В. Дилема інноваційного і сировинного напрямків економічного розвитку України / Є. В. Ковальов // Вісник Нац. техн. ун-ту "ХПІ" : зб. наук. пр. Темат. вип. : Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків : НТУ "ХПІ". – 2012. – № 4. – С. 144-153.

Сировинна економіка дуже сильно впливає на можливості розвитку індустріальної та аграрної спеціалізацій. Рівень їхнього розвитку напряму відображає ефективність ресурсовикористання. Становлення економіки послуг, інформаційної економіки неможливе без проходження попередніх трансформаційних етапів з ознаками індустріальної, аграрної економіки, основою чого є ресурс навколишнього природного середовища. Навіть за умов розвитку новітніх типів економіки, які сьогодні обґрунтовують вчені і фахівці (нооекономіка, циркулярна економіка та ін.) основою їх становлення є сировинний чинник – природний ресурс.

Інноваційний тип економіки наразі найбільш оптимальний. У поєднанні з іншими економічними типами він дозволяє забезпечувати оптимізацію ресурсовикористання з постійним пошуком нових підходів і балансувати екологічні й економічні інтереси, слідуючи цілям сталого розвитку. Проте відомий інший аспект, який отримав назву "парадокс Джевонса". Автор цієї ідеї В. Джевонс у праці "Вугільна проблема" ще 1965 року підмітив, що підвищення ефективності використання вугілля на третину в розрахунку на тонну заліза призводить до десятикратного збільшення його споживання в наступні три десятиліття, не враховуючи можливі опосередковані ефекти⁶⁰. Отже, В. Джевонс порушує питання споживання по відношенню до кінцевої корисності, доводячи, що виграш в ефективності за рахунок технології збільшує споживання, а не зменшує його; логічно, що це збільшення споживання призводить до зростання рівня виснаження природних ресурсів⁶¹. Тож інноваційний пріоритет теж може спричинити різні наслідки в контексті еколого-економічного розвитку, і такі процеси потрібно передбачати та враховувати. Особливо це важливо щодо вичерпних джерел енергії, стратегічних природних ресурсів, на яких нині "тримається" вся світова фінансово-економічна система.

Продовжуючи науковий огляд сутності основних понять і категорій, що спричиняють вплив на процеси еколого-економічного розвитку, необхідно особливу увагу звернути на екологізацію. Даний процес може відбуватись у різних вимірах – виробничому, економічному, суспільному, ма-

⁶⁰ Горобченко Д. В. Теоретико-методологічні основи концепції ефекту рикошету / Т. В. Горобченко // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – 2012. – № 5(67). – С. 152-157.

⁶¹ Кальний С. В. Економічна безпека сільського господарства України в контексті економіки сталого розвитку / С. В. Кальний // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Економіка. – 2013. – Вип. 2. – С. 122-131.

ючи при цьому різнорівневий синергетичний ефект. В ідеалі процес екологізації усієї національної економіки повинен спричиняти узгодженість екологічних та економічних інтересів. Водночас надмірні процеси екологізації можуть деформувати систему економічних і супровідних відносин, уповільнюючи темпи розвитку. Тому не варто ідеалізувати даний процес, однак реально оцінювати можливості посилення значимості екологічних інтересів у суспільстві та економіці.

Українські науковці приділяють значну увагу актуальним питанням екологізації. Здійснені якісні фундаментальні напрацювання щодо екологізації суспільного розвитку, яку вчені пропонують розглядати як процес трансформації споживацької природоруйнівної ментальності земної спільноти в природоошадну, а економічних інструментів – в інструменти екологічної політики; при цьому важливо розуміти, що екологізація суспільного розвитку – це не комплекс природоошадних заходів, спрямованих на оздоровлення довкілля, а процес створення таких інструментів політики (насамперед економічної), які не дозволятимуть екологічній сфері деградувати і стимулюватимуть оздоровлення навколишнього природного середовища⁶². З цього визначення розуміємо концептуальність процесу екологізації на глобальному рівні. Це не применшує значення таких процесів на рівні окремих держав, регіонів, врешті – суб'єктів бізнесу.

Екологізація економіки окреслює вужче коло пріоритетів з посиленням значимості екологічного чинника в системі економічних і супровідних відносин, надаючи йому статусу імператива⁶³. Щодо цього знаходимо наукові обґрунтування, що екологізація економіки, тобто узгодження способу господарювання (виробництва і споживання матеріальних благ та послуг) із законами природи – необхідний, хоча і вкрай складний та суперечливий процес, кінцевою метою якого повинно стати реформування економічної системи згідно з екологічним імперативом^{64, 65}. Основними ціля-

⁶² Синякевич І. М. Екологізація суспільного розвитку як інструмент подолання екологічних загроз / І. М. Синякевич // Регіональна економіка. – 2011. – № 4. – С. 14-20.

⁶³ Білоскурський Р. Р. Екологізація та природокористування в системі суспільно-економічного розвитку / Р. Р. Білоскурський // Економіка і фінанси : наук. журнал. – Спецвипуск. – Дніпропетровськ, 2016. – С. 24-33.

⁶⁴ Програма дій "Порядок денний на XXI століття" ("AGENDA 21"), ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт "Планета Земля" 1992 р.). – 2. вид. – К. : Інтелсфера, 2000. – 360 с.

⁶⁵ Гончар О. І. Еволюція сучасної економіки на засадах екологізації / О. І. Гончар, Д. Ю. Грамчук // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 6, Т. 4. – С. 217-218.

ми екологізації економіки при цьому постають зменшення техногенного навантаження, підтримання природно-ресурсного потенціалу шляхом самовідновлення і режиму природних процесів у природі, скорочення втрат, комплексність видобування корисних компонентів, використання відходів як вторинного ресурсу⁶⁶.

З огляду на наукові обґрунтування парадоксу Джевонса актуально-го змісту набуває екологізація інноваційної діяльності як процес неухильного і послідовного створення, впровадження та поширення інновацій, які дають змогу задовольняти фізіологічні (первинні), економічні, соціальні й екологічні потреби, як існуючі, так і потенційні, без загрози вичерпання потенціалу інтегрального ресурсу та можливості забезпечення інтересів і потреб майбутніх поколінь у довготерміновій перспективі⁶⁷.

Отже, екологізація є важливим супровідним процесом еколого-економічного розвитку. Вона дозволяє посилювати значимість екологічних інтересів та окреслює практичний сенс відповідних змін у конкретних сферах і рівнях. Екологізація важлива вже на етапі освітньої підготовки, через що популярні нині дослідження за тематикою екологізації освіти. Це важливий крок у стимулюванні процесів екологізації на рівні суспільства. Що стосується економічного виміру, що є обов'язковим у контексті дослідження еколого-економічного розвитку, то імперативність екологічної складової тут можна забезпечити через непрямий вплив з формуванням мотиваційного середовища або з директивним регулюванням з боку держави та норм міжнародного права.

Еколого-економічний розвиток як динамічний процес змін характеризується різними етапами. В окремих періодах цільова екологізація може забезпечити балансування екологічних та економічних інтересів, в інші ж періоди можливе ігнорування проблем навколишнього середовища, що, безумовно, призводить до екологічних криз і навіть катастроф. Тому дані поняття дуже актуальні в контексті формулювання теоретичних основ вивчення еколого-економічного розвитку, зокрема через призму його державного регулювання.

⁶⁶ Васюков Д. О. Екологізація економіки і перехід до сталого розвитку / Д. О. Васюков, А. В. Бугаєць, О. А. Будник, В. С. Шалугін // Екологічна безпека. – 2009. – № 4. – С. 77-83.

⁶⁷ Дідух В. Екологізація інноваційної діяльності відповідно до вимог сталого розвитку суспільства / В. Дідух // Ефективність державного управління. – 2011. – № 12. – С. 359-369.

Саме поняття "криза" фіксує глибокий занепад, деструктивні зміни, деградацію певних процесів, явищ, інституцій⁶⁸. Екологічні кризи, як стверджує М. Хвесик, відображають стан взаємовідносин між суспільством і природою з невідповідністю розвитку продуктивних сил і виробничих відносин екологічним можливостям біосфери, а також зі значними структурними змінами у навколишньому природному середовищі⁶⁹. Основою і водночас наслідком виникнення екологічної кризи є екологічний ризик. Він слугує виразником рівня сталості та безпеки, а практичне значення його вивчення полягає в методичних напрацюваннях щодо оцінювання рівня. Як правило, вчені виділяють природні, що пов'язані з проявом стихійних сил, техногенні, що надходять від технічних об'єктів, та екологічні, пов'язані із забрудненням навколишнього середовища, ризики⁷⁰. У випадку їх ігнорування чи недостатнього нівелювання неминуча екологічна катастрофа, причина чому – не стільки дисбаланс екологічних і економічних інтересів у господарській діяльності людей, скільки масштаби такої діяльності⁷¹.

Незважаючи на численні ризики кризових явищ і процесів екологічного характеру, підкреслюємо їх значимість для еколого-економічного розвитку – як у теоретико-методологічному, так і прикладному сенсі. Як пишуть В. Славов і В. Патарідзе, особливості сучасної екологічної кризи, її антропогенне походження активізують наукове поглиблення у проблемі сутності людини, внутрішніх рушійних сил і механізмів її діяльності, розбіжностей між бажаними суспільними результатами та непередбачуваними і небажаними наслідками діяльності виду *homo sapiens*, у числі яких – порушення динамічної рівноваги біосфери⁷². Так само

⁶⁸ Сулацкова О. Ф. Антропогенні чинники екологічної кризи / О. Ф. Сулацкова // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки ; [редкол.: Р. А. Арцишевський та ін.]. – Луцьк, 2014. – № 27(276) : Філософські науки. – С. 63-68.

⁶⁹ Хвесик М. А. Екологічна криза в Україні : соціально-економічні наслідки та шляхи їх подолання / М. А. Хвесик, А. В. Степаненко // Економіка України. – 2014. – № 1. – С. 74-86.

⁷⁰ Добровольський В. В. Екологічна безпека і ризик: деякі понятійно-категоріальні уточнення / В. В. Добровольський // Екологічна безпека. – 2011. – № 1(11). – С. 17-20.

⁷¹ Шаповал В. Н. Глобальна екологічна катастрофа і майбутнє людства / В. Н. Шаповал // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія. – 2012. – Вип. 37. – С. 99-110.

⁷² Славов В. П. До методології аналізу сутності та причин глобальної екологічної кризи сьогодення / В. П. Славов, В. О. Патарідзе // Вісник Житомирського національного агроєкологічного університету. – 2013. – № 1(1). – С. 325-330.

екологічні ризики змушують людство реагувати на загрози довкіллю, стимулюючи так узгодженість екологічних та економічних інтересів, посилюючи значимість перших відносно очікувань результатів комерційної діяльності. Тому екологічним ризикам і кризам властивий подвійний наслідковий характер для еколого-економічного розвитку (рис. 1.9). Проблема полягає в масштабах охоплення, що може нівелювати очікувані позитивні ефекти.

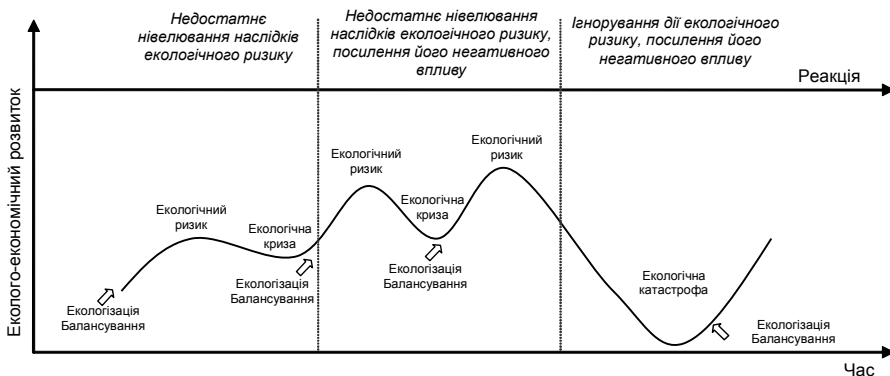

Рис. 1.9. Можливий сценарій еколого-економічного розвитку з періодами екологічних криз і катастроф

* Джерело: авторська розробка.

За умов ефективного й системного нівелювання негативної дії екологічних ризиків можливе забезпечення екологічної безпеки, яка є важливою складовою національної безпеки (визначено в Законі України "Про основи національної безпеки України"⁷³) та водночас динамічною складовою територіальної суспільної системи, що забезпечує її гармонійний розвиток в умовах захищеності від реальних і потенційних антропогенних та природних впливів⁷⁴.

⁷³ Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 року №964-IV : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

⁷⁴ Шмандій В. М. Екологічна безпека – одна з основних складових національної безпеки держави / В. М. Шмандій, О. В. Шмандій // Екологічна безпека. – 2008. – Вип. 1. – С. 9-15.

Доповнюючи загальний огляд основних термінів, які розкривають зміст еколого-економічного розвитку, звернемо увагу на поняття "межі зростання", "нерентабельне зростання", "територіальний оптимум". Саме вони вказують на методичні підходи до способів балансування екологічних та економічних інтересів. Територіальний оптимум відображає сукупність найсприятливіших природних і соціально-економічних умов у певному регіоні, яка за належної організації дозволила б найбільш ефективно використовувати ресурси та інфраструктуру для досягнення найвищих соціально-економічних результатів⁷⁵.

Ідея нерентабельного зростання сформульована американським екологічним економістом Г. Дейлі, який стверджував, що таке зростання відбувається, коли збільшення виробництва здійснюється за рахунок ресурсів і благополуччя, цінність яких більша, аніж цінність продуктів виробництва⁷⁶. Щодо меж зростання, то це найширший концепт, який фігурував у назві першої доповіді Римського клубу ще 1972 року. Розроблений під керівництвом спеціаліста у галузі системної динаміки Д. Медоуза, концепт передбачає використання економіко-математичних моделей Дж. Форрестера, які дозволяють імітувати загальносвітовий розвиток за допомогою декількох глобальних категорій та в їх взаємозв'язку – населення, капіталовкладення, використання невідновлюваних ресурсів, забруднення середовища, продовольчі виробництва⁷⁷. Отже, межі зростання доводять допустимість використання невідновлюваних ресурсів в економічних процесах з урахуванням демографічних навантажень з наслідковим відображенням на можливостях подальшого розвитку людства за аналогічних умов.

Інституціональний рівень еколого-економічного розвитку відображають суб'єкти й об'єкти реалізації цілей сталості, які диференціюються за функціональним і просторовим вираженням. Функціональне вираження передбачає виділення конкретних структур, які визначають ха-

⁷⁵ Шевченко Г. М. Принципи побудови організаційно-економічного механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території / Г. М. Шевченко // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2007. – № 1. – С. 60-66.

⁷⁶ Daly H. Economics in a full world / Herman Daly // Scientific American. – 2005. – № 293(3). – Р. 100-107.

⁷⁷ Сабадаш Ю. С. Глобальні проблеми сучасності та "Римський клуб" / Ю. С. Сабадаш // Вісник Житомирського державного університету. – 2011. – Вип. 57. Філософські науки. – С. 17-22.

рактер еколого-економічного розвитку. Просторовими інституціональними одиницями є спеціальні ареали, які радше виступають об'єктами еколого-економічного розвитку. Серед функціональних інститутів важливу роль відіграють бізнес-структури, в чому актуалізуються поняття, що відображають характер і результати їхньої діяльності. Найперше мова йде про екологічне підприємництво, яке є однією з ключових ознак становлення екологічної економіки та доводить "вигідність" орієнтації на цілі еколого-економічного розвитку. Основне призначення екологічного підприємництва – виробництво економічно ефективних виробів і послуг екологічної спрямованості⁷⁸. Екологічне підприємництво повинно відігравати все більш значущу макроекономічну роль через безпосередню участь у реалізації природоохоронних і ресурсозберігаючих програм різного рівня, а також через реалізацію механізмів компенсації збитків і втрат, зазнаних у результаті техногенних і природних надзвичайних ситуацій та при ліквідації їх наслідків⁷⁹.

Однією зі складових екологічного підприємництва є стале, або зелене виробництво. Департамент США з торгівлі пропонує його розглядати як виробництво, спрямоване на створення промислових продуктів з використанням процесів, які мінімізують негативний вплив на навколишнє середовище, сприяють економії енергії та природних ресурсів, є безпечними для працівників, спільнот і споживачів та економічно вигідними^{80; 81}.

Просторовий інституціональний рівень еколого-економічного розвитку формують різні природні та змішані системи. Однією з найбільш поширених категорій, яка їх відображає, є "еколого-економічна система". Вітчизняні науковці все частіше звертають свою увагу на формулювання теоретико-методологічних основ дослідження еколого-економічних систем. В окремих працях такі системи розглядаються за діяль-

⁷⁸ Шоган Г. І. Економічний інструментарій формування екологічного підприємництва : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.08.01 "Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища" / Г. І. Шоган. – Суми, 1999. – 23 с.

⁷⁹ Какутич С. Ю. Екологічне підприємництво у забезпеченні сталого економічного зростання : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.06 "Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища" / С. Ю. Какутич. – Київ, 2007. – 22 с.

⁸⁰ Sustainable Manufacturing 101 Module : International Trade Administration [Electronic resource]. – Mode of access : <http://trade.gov/green/sm-101-module.asp>

⁸¹ Мусіна Л. А. Ресурсоефективна економіка: європейські тенденції та уроки для України / Л. А. Мусіна, Т. К. Кваша // Економічний аналіз. – 2014. – Т. 18(1). – С. 51-62.

нісним підходом. В їх зміст вкладається екологоконструктивна діяльність суб'єктів господарювання, що забезпечує спрямованість і рівень соціально-економічного розвитку суспільства та сприяє якості внутрішніх еволюційних перетворень у процесі безперервних змін в еколого-економічній рівновазі^{82; 83}. В окремих працях робиться наголос на складових, які формують такі системи. Для прикладу, В. Загорський стверджує, що еколого-економічну систему можна визначити як просторово і часово обумовлену сукупність природних, технічних і соціальних компонентів, у процесі взаємодії яких відбувається виробництво, розподіл та споживання матеріальних благ⁸⁴.

Учений доводить, що еколого-економічну систему структурно можна представити як єдність трьох підсистем: екологічної – природна складова навколишнього середовища, система абіотичних і біотичних факторів, що безпосередньо впливають на людину, її господарську діяльність у межах певної території; виробничої – комплекс засобів обробки речовини, енергії та інформації для виробництва заданої продукції на певній території; соціальної – сукупність групи людей, об'єднаних певними відносинами, зумовленими історично мінливими способами виробництва матеріальних і духовних благ, спільною територією проживання⁸⁵.

Вважаємо, що саме на рівні еколого-економічних систем різної просторової обмеженості можна цільово впливати на процеси еколого-економічного розвитку. Тож еколого-економічні системи слугують стратегічними об'єктами розвитку через застосування належного управлінського інструментарію.

Загалом понятійно-термінологічна основа вивчення еколого-економічного розвитку дуже розгорнена. Кожна з попередньо представлених категорій і понять може слугувати предметом окремих науко-

⁸² Глубицька Т. В. Концептуальні основи функціонування еколого-економічних систем / Т. В. Глубицька // Вісник СумДУ. Серія "Економіка". – 2013. – № 1. – С. 5-10.

⁸³ Розум Р. І. Еколого-економічні системи: основні аспекти / Р. І. Розум, М. В. Буряк, І. В. Любезна // Науковий огляд. – Київ, 2015. – № 6 (16). – С. 33-49.

⁸⁴ Загорський В. С. Особливості формування та функціонування механізмів управління еколого-економічними системами / В. С. Загорський // Регіональна економіка. – 2016. – № 1(79). – С. 89-99.

⁸⁵ Загорський В. С. Особливості формування та функціонування механізмів управління еколого-економічними системами / В. С. Загорський // Регіональна економіка. – 2016. – № 1 (79). – С. 89-99.

вих досліджень. Додамо, що наслідки еколого-економічного розвитку як динамічного і неперервного процесу (допоки відбувається балансування екологічних та економічних інтересів) можуть мати різні масштаби впливу. Показовим підтвердженням високого значення даного процесу є вплив на людську цивілізацію. Очевидно, вищого рівня впливу просто не існує. У зв'язку з цим учені навіть виділяють спеціальні поняття, які підкреслюють взаємовплив людини і довкілля.

Серед таких понять – техногенна цивілізація, серед ознак якої, поряд зі свободою індивідуальної діяльності, визначальною відносною незалежності по відношенню до соціальних груп, вирізняється також прагнення перетворення природи в своїх інтересах⁸⁶. Для науки важливо розкривати зміст таких важливих дефініцій та обґрунтовувати можливі наслідки й пріоритетні сценарії людського розвитку. Безумовно, еколого-економічне балансування один із визначальних принципів прогресу людства. В іншому ж випадку воно ризикує втратити свої можливості існування в непередбачуваних умовах.

1.3. Сучасні наукові школи та напрямки еколого-економічного розвитку в Україні

Еколого-економічна проблематика входить у фокус пріоритетних досліджень українських учених. Наукова спадщина донезалежного періоду сформуvala добрі підвалини для подальшого теоретико-методологічного розвитку вчення про балансування екологічних та економічних процесів. Питання, які входять у коло досліджень на стику знань економіки й екології, дуже різні. Практичні проблеми їх вирішення відображає категорія еколого-економічного розвитку. За своєю сутністю вона вказує на пріоритет поступу території (держави, регіону, окремого поселення) з орієнтацією на узгодженість екологічних і економічних процесів, передбачає керованість характеру їх взаємних детермінацій. Актуальність дослідження підтверджує потреба обґрунтування важливості сучасних здобутків з еколого-економічної проблематики – як у

⁸⁶ Онопрієнко В. І. Техногенне суспільство та техногенна цивілізація : ознаки, еволюція, ризики, стратегія контролю / В. І. Онопрієнко, М. В. Онопрієнко // Вісник Національного авіаційного університету. Сер. : Філософія. Культурологія. – 2014. – № 2. – С. 22-26.

теоретичному, так і в прикладному сенсі. Для цього необхідна співпраця представників різних наукових шкіл і розуміння уже наявних напрацювань.

Вивчення наукової спадщини напрацювань за еколого-економічним напрямом необхідно здійснювати комплексно з охопленням різних проблем. Поняття еколого-економічного розвитку, відображаючи узгодженість екологічних та економічних інтересів, характеризується гомологічністю до інших категорій – сталого (стійкого, збалансованого) розвитку, економіки природокористування, екологічного менеджменту, екологічної політики та ін. Традиція наукових досліджень з питань еколого-економічного розвитку для вітчизняної науки дуже глибока. Всесвітньо відомими є імена С. Подолинського, автора енергетичної теорії, В. Вернадського, ідеолога ноосферного вчення, М. Руденка, засновника напряму фізичної економіки. Огляду їхніх праць присвячені численні дослідження, а їхні ідеї використовуються не лише українськими, але й зарубіжними вченими. Не можна оминати увагою постать С. Кузнеця, який здобував освіту в Харкові, формуючи тут свої базові економічні знання. Його теорії економічних циклів та економічного зростання стали вагомим методологічним основою обґрунтувань необхідності балансування екологічних і економічних інтересів.

Серед видатних українських дослідників даного напряму варто відзначити фундатора екогомології С. Злупка, представника Львівської наукової школи. Учений вкладає в сутність науки екогомології органічність розвитку людини і довкілля, для чого потрібно залучати широкий спектр економічних, правових, культурних, морально-етичних, етнічних та інших механізмів⁸⁷. Як пише С. Злупко, екогомологія охоплює всю вертикаль природи: від Космосу – до глибин Землі, всю складну будову людини (тіло, душа, дух) в єдиній органічній цілісності, де взаємодіють глобальний, планетарний, континентальний, національний, регіональний і локальний рівні⁸⁸. Ще один видатний учений Г. Бачинський є творцем і пропагандистом міждисциплінарного вчення на стику природничих, гуманітарних і технічних наук про гармонізацію відносин між при-

⁸⁷ Злупко С. Екогомологія – новий науковий напрям сучасності (причини і умови формування) [Текст] / С. Злупко // Регіональна економіка. – 2004. – № 3. – С. 33-41.

⁸⁸ Злупко С. Наука про органічній розвиток людини і довкілля : передумови виникнення екогомології / С. Злупко // Вісник Національної академії наук України. – 2002. – № 10. – С. 15-20.

родою та суспільством – соціоекологію⁸⁹. Цікаві ідеї щодо балансування екологічних і економічних процесів зі специфічними підходами до обміну енергії здійснені представником Одеської наукової школи Г. Швевсом, який був номінантом на Нобелівську премію 2001 року та сформував два потужних наукових напрями – географічних основ раціонального використання ґрунтових ресурсів та водної ерозії, а також міждисциплінарної науки енології⁹⁰.

Згадані українські вчені входять у число знаних генераторів нових наукових напрямів міждисциплінарного еколого-економічного характеру. Нинішня наука, розвиваючись кількісно, охоплює дослідження широкого кола актуальних проблем, які ми будемо аналізувати в управлінському, економічному, діалектичному, суб'єктному й аксіологічному аспектах. Кожен зазначений фокус розкриває особливості еколого-економічного розвитку, що дає змогу сучасним дослідникам по-різному інтерпретувати шляхи вирішення проблем.

Зазначимо, що якісний бік досліджень еколого-економічного розвитку в сучасній українській науці залишається недостатнім. Загалом, це проблема для багатьох галузей знань, особливо економіки і права, на фоні збереження високих стандартів наукових досліджень у галузях фізики, математики, хімії, медицини. Дискусійним досвідом залишається спроба створення Академії екологічних наук України (Указ Президента України від 19.12.2008 року про створення), яка проіснувала менше 2-х років (Указ Президента України від 2.08.2010 року про ліквідацію). Очікувалось, що дана державна інституція буде займатись питаннями сталого розвитку, екологічного менеджменту, формування природоохоронної політики, раціонального використання природних ресурсів, еколого-медицини та енергетичних проблем, проведення науково-аналітичного огляду сучасних особливостей переходу України до гармонійного розвитку⁹¹. На наше переконання, позиція ліквідації ще однієї галузевої ака-

⁸⁹ Бачинский Г. А. Социоекология : теоретические и прикладные аспекты / Г. А. Бачинский. – К. : Наук. думка. – 1991. – 151 с.

⁹⁰ Швевс Генріх Іванович. Географ, еніолог, лауреат Державної премії України / Професори Одеського (Новоросійського) університету. – С. 412-415 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fs.onu.edu.ua/clients/client11/web11/litopis/Shvebs.pdf>

⁹¹ Про Академію екологічних наук України : Указ Президента України від 19.12.2008 року № 1177/2008 : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1177/2008>

демічної наукової установи доцільна, адже функціонує провідна установа Національна академія наук (НАН) України, у структурі якої існує сектор проблем навколишнього середовища, який, власне, координує всі дослідження за даною проблематикою (очолює П. Черінько). Окрім того, ще з 1973 року при академії діє Національний комітет України з програми ЮНЕСКО "Людина і біосфера". Спочатку дана програма передбачала вивчення людини поза екосистемою, тобто розглядала вплив її діяльності на навколишнє середовище; потім поступово і цілком природно центром вивчення стала система "людина і біосфера", переорієнтувавши дослідження на проблеми взаємодії соціуму та довкілля, співвідношення його прагнень і потреб⁹². Основним практичним проявом реалізації даної програми є формування біосферних резерватів, у тому числі у транскордонному просторі. Безпосереднє значення для еколого-економічного розвитку такі резервати мають у зв'язку з можливістю їх використання як територій для впровадження екологічно раціонального використання земель, "зеленої економіки", збереження екосистемних послуг, енергоефективності та використання відтворюваних джерел енергії, підтримки та збереження біорізноманіття, створення можливостей для економічного розвитку територій⁹³.

Вищу функціональність науково-дослідних результатів з питань еколого-економічного розвитку мала б виконувати Академія економічних наук України. Однак, виходячи зі змісту її сайту, відповідних комплексних економічних розробок з екологічною спеціалізацією поки не проводиться. Сільськогосподарську екологічну спеціалізацію в науководослідній роботі здійснює Національна (з 2010 року) академія аграрних наук України. В її структурі майже 300 установ, серед яких найбільш профільним до нашої проблематики є Інститут агроєкології і економіки природокористування.

На рис. 1.10 відображено загальну академічну інституціональну основу наукових досліджень еколого-економічного розвитку.

⁹² Шпак А. Гармонізуючи відносини соціуму з довкіллям : до 40-річчя програми ЮНЕСКО "Людина і біосфера" / А. Шпак, П. Черінько, Т. Полторацька // Вісник Національної академії наук України. – 2011. – № 2. – С. 23-36.

⁹³ Загородній А. Г. Національна мережа біосферних резерватів ЮНЕСКО в Україні (до 40-річчя Національного комітету України з програми ЮНЕСКО "Людина і біосфера") / А. Г. Загородній, П. М. Черінько, Т. В. Полторацька // Вісник Національної академії наук України. – 2014. – № 2. – С. 55-66.

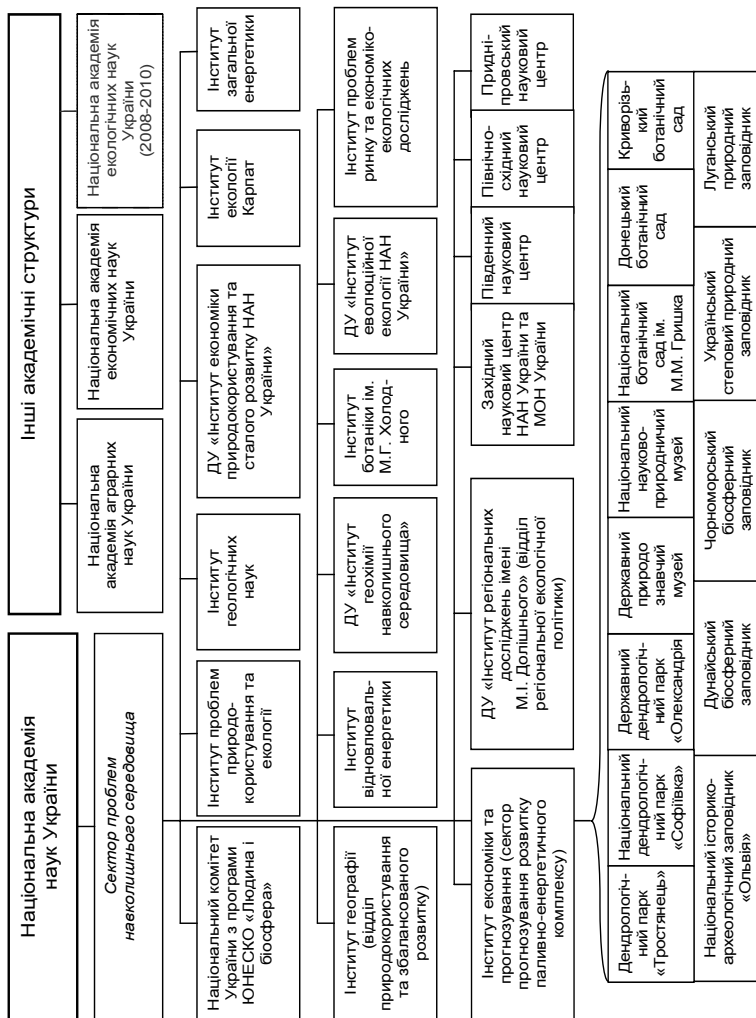

Рис. 1.10. Академічна інституціональна основа наукових досліджень еколого-економічного розвитку в Україні

* Авторська розробка.

Вона доводить, що вже серед профільних наукових академічних установ багато з них займається проблематикою еколого-економічного розвитку.

Окрім того, багато прикладних досліджень здійснюють регіональні наукові центри, підпорядковані і НАН України, і Міністерству освіти і науки України. До структури НАН входять Національний історико-археологічний заповідник "Ольвія", Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка, Національний дендрологічний парк "Софіївка", Національний науково-природничий музей та ін. Отже, на базі установи проводиться практична робота природоохоронного характеру, що формує платформу міждисциплінарних еколого-економічних розробок.

Поряд з академічними науковими структурами існує значна кількість вищих навчальних закладів, які не лише готують фахівців профільних напрямів екології, охорони навколишнього середовища, збалансованого природокористування, екологічного й природоресурсного права та ін., але й здійснюють відповідну науково-дослідну діяльність. Важливим напрямом роботи академічних та освітніх установ є підготовка наукових кадрів. Зокрема, низка дисертаційних досліджень виконується за спеціальністю 08.00.06 "Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища".

Залишається важливою практична діяльність профільних громадських структур у царині відстоювання інтересів еколого-економічного розвитку. Як правило, їх фахівці є активними учасниками науково-практичних заходів, які слугують площадками наукових пошуків найбільш оптимальних шляхів вирішення проблем балансування економічних й екологічних інтересів на різних інституціональних рівнях.

Проаналізуємо найбільш важливі дослідження в царині еколого-економічного розвитку з метою систематизації основних наукових шкіл і течій сучасності в Україні. Найперше вирізняються дослідження управлінського характеру, в яких зосереджено увагу на теоретико-методологічних і прикладних аспектах реалізації екологічної політики, політики сталого розвитку, зеленої політики, екоменеджменту. Вважаємо, що вагомим напрацюванням у цьому аспекті є запропонована Ю. Туницею концепція створення Екологічної Конституції Землі. На думку автора, принципово нове визначення в такій Конституції правового статусу людини не лише як громадянина своєї держави, але як громадянина плане-

ти⁹⁴. Узагалі відзначаємо науково-дослідну й організаційну діяльність даного представника Львівської наукової школи, який сформулював економічний закон неминучого зростання екологічних витрат у структурі витрат суспільного виробництва, впровадив у науковий вжиток поняття екологічних витрат і втрат, еколого-економічної ефективності природо-користування, першим в Україні створив кафедру з екологічної економіки з підготовкою фахівців відповідного профілю.

За напрямом досліджень економічного характеру здійснюються численні напрацювання з питань формування екологічної, зеленої економіки, економіки навколишнього середовища, сталого розвитку. Особливо змістовні дослідження з питань формування екологічної економіки, результати яких, однак, мають труднощі реалізації у вітчизняних реаліях. Як наголошує В. Базилевич, представник Київської наукової школи, екологічна економіка бере до уваги такі новітні явища та процеси, як: екологізація ринкових відносин у ключових секторах економіки; екологізація базових елементів економічного механізму координації господарського розвитку; екологізація оцінювання ефективності економічної діяльності; екологізація системи і методик обчислення економіко-статистичних показників; кардинальна зміна умов праці та реалізації фундаментальних духовних потреб людини у пізнанні та творчості; формування економічних основ гуманізації господарських процесів; поширення трансграничного розподілу та використання трудових ресурсів⁹⁵.

Окремо варто виділити досягнення українських науковців за напрямом досліджень діалектичного характеру. Мова йде про вивчення таких процесів, як екологізація економіки, сталий розвиток, ресурсо-екологічна збалансованість тощо. Як стверджує В. Базилевич⁹⁶, визначальними інтегруючими тенденціями та найважливішими каталізаторами парадигмальних зрушень у межах сучасного інтелектуального ландшафту є екологізація та

⁹⁴ Туниця Ю. Екологічна Конституція Землі : сутність і концептуальні засади / Ю. Туниця // Вісник Національної академії наук України. – 2005. – № 11. – С. 32-42.

⁹⁵ Базилевич В. Д. Імперативи економічного розвитку в контексті відповідальності перед глобальним майбутнім / В. Д. Базилевич // Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI ст. : Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. – 505 с. – С. 13-17.

⁹⁶ Базилевич В. Д. Імперативи економічного розвитку в контексті відповідальності перед глобальним майбутнім / В. Д. Базилевич // Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI ст. : Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. – 505 с. – С. 13-17.

гуманізація соціально-економічного розвитку. З метою прикладних результатів вивчення еколого-економічного розвитку в діалектичному аспекті українські науковці пропонують різні методики оцінки – соціо-еколого-економічного розвитку (Л. Валенкевич, О. Павленко, Ю. Алібекова), екологічної збалансованості економіки (Л. Гринів, О. Лук'янихіна), екологічної безпеки території (В. Боронос, Г. Обиход, В. Тарасова).

З огляду на процеси децентралізації державного управління, більшої актуальності набувають дослідження суб'єктного характеру. Вони стосуються вивчення таких категорій, як стале місто, екопоселення, сталий транспорт, екосистема, екологічне підприємництво тощо. Узагалі цей напрям дуже перспективний, адже обґрунтовує реалізацію глобального концепту сталого розвитку на локальному рівні. У даному контексті пишуть знані фахівці еколого-економічного напрямку М. Хвесик та І. Бистряков, вказуючи, що локальна реалізація концепту сталого розвитку дозволяє слідувати відомому принципу "мислити глобально, а діяти локально"⁹⁷. Вагомий доробок за тематикою суб'єктного характеру здійснили представники регіональних наукових шкіл, зокрема Львівської, Одеської, Харківської. Специфіка досліджуваних територій з різними природно-ресурсними й економічними особливостями спонукала до адаптованих наукових обґрунтувань еколого-економічного розвитку конкретних територій та суб'єктів бізнесу пріоритетних видів економічної діяльності.

Вирізняючи окремо дослідження аксіологічного характеру (геоетика, екологізація освіти, екологічна культура і відповідальність, енвайронменталізм), слід підкреслити зростаючий інтерес до даного питання у світовій науковій думці. У цьому аспекті піднімається навіть актуальність формування гуманітарної економіки, яка бере до уваги глибокі зміни в світових тенденціях розвитку людини, процесах трудової діяльності, соціально-трудовах відносинах та в структурі зайнятості, зокрема⁹⁸. Українські науковці, орієнтуючись на ідеї провідних вчених світу з моделюванням нових основ взаємодії людини і довкілля, формують власне ба-

⁹⁷ Хвесик М. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України / М. Хвесик, І. Бистряков // Економіка України. – 2012. – № 6. – С. 4-12.

⁹⁸ Базилевич В. Д. Імперативи економічного розвитку в контексті відповідальності перед глобальним майбутнім / В. Д. Базилевич // Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI ст. : Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. – 505 с. – С. 13-17.

чення подальшого розвитку. Тут вирізняються дослідження таких вчених, як М. Костицький, С. Кравченко, Л. Ткачук, В. Петрук, Г. Пустовіт та ін. Звичайно вітчизняні реалії ускладнюють втілення таких ідей у життя, а рівень бідності населення відкидає вагомість фактору турботи про навколишнє середовище з неконтрольованою його експлуатацією задля "виживання".

У табл. 1.6 визначаємо основні наукові школи, які займаються різними аспектами еколого-економічного розвитку⁹⁹.

Наукові школи виділено, орієнтуючись на їх територіальну належність. Так чи інакше, інтереси науковців формують територіальні особливості та поточні проблеми розвитку. Тому такий підхід до виділення наукових шкіл, у тому числі з можливістю тіснішої співпраці й координації діяльності, обґрунтований.

Перелік визначених наукових шкіл можна розширювати. Зокрема, проводяться системні дослідження за еколого-економічною проблематикою у містах Чернівці, Запоріжжя, Житомир, Вінниця, Ужгород, Івано-Франківськ та ін. Однак наразі достатньої потуги і системності наукові школи тут ще не мають, через що їх формування поки що відбувається. Також залишається проблемним збереження наукових шкіл відповідно до визначених інтересів національної екологічної безпеки та пріоритетів економічного розвитку Донецької та Луганської областей, АР Крим.

Як бачимо, українська наука еколого-економічного напрямку, формуючись на добрих підвалинах, має достатні перспективи розвитку. З погляду на основні наукові школи виявлено, що проблемною є відсутність певної спеціалізації для кожної з них. Аналіз наукових напрямів їх досліджень доводить охопленість широкого кола проблем. Натомість більш важливою була б концентрація уваги науковців на декількох конкретних проблемах з представленням практично значимих результатів – проектів законодавчих актів, концепцій, стратегій, методик і т.д. Водночас між різними науковими школами мали б бути організовані тісні взаємозв'язки з формуванням спільної інформаційної платформи вивчення процесів еколого-економічного розвитку і лобіювання принципів його забезпечення на рівні органів державної влади. Позитивним було б створення інформаційних екологічних кластерів, які б концентрували

⁹⁹ Білокурський Р. Р. Українська наукова школа вивчення еколого-економічного розвитку: основні течії ХХ-ХХІ ст. / Р. Р. Білокурський, С. М. Голубка // Економічний форум. – 2016. – № 3. – Луцьк : Луцький національний технічний університет, 2016. – С. 5-13.

Таблиця 1.6
**Основні наукові школи України, в фокус яких входять дослідження питань
еколого-економічного розвитку**

№ з/п	Наукова школа	Основні напрями досліджень	Окремі результати досліджень останніх років	Основні інститути	Основні представники
1	Київська наукова школа	Концептуальні засади еколого-економічного розвитку; питання екологічної безпеки; становлення економіки природовідтворення; питання екологізації підприємництва	Проекти численних національних стратегій, програм; залучення у різні професійні робочі групи; методики економічної оцінки природних ресурсів; методики оцінки екологічної безпеки	Інститут агроекології природокористування НААН; профільні структури НАНУ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Національний університет біоресурсів і природокористування України; Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління; Інститут екології економіки і права	В. Базилевич, І. Бистряков, О. Білорус, О. Веклич, В. Голян, Б. Данилишин, Д. Добряк, С. Дорогуцьов, І. Ляшенко, В. Міценко, О. Ральчук, О. Фурдичко, М. Хвесик, Є. Хлобистов, В. Шевчук та ін.
2	Дніпропетровська наукова школа	Концептуальні засади сталого розвитку України; стан та можливості використання технологічно навантажених районів Придніпров'я; екологічне нормування територій	Регіональна система екологічного моніторингу; методологія вибору стратегій, критеріїв і показників сталого розвитку техногенно-навантажених регіонів; концепція переходу України до сталого розвитку; регіональна програма використання порушених гірничими роботами земель	Інститут проблем природокористування та екології НАНУ; Придніпровський науковий центр; Дніпропетровський університет ім. Альфреда Нобеля; Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет; ДВНЗ «Національний гірничий університет»	І. Гуменюк, М. Ємець, П. Копач, П. Коренюк С. Поліщук, А. Шапар, Г. Шматков та ін.

Продовження табл. 1.6

№ з/п	Наукова школа	Основні напрями досліджень	Окремі результати досліджень останніх років	Основні інститути	Основні представники
3	Львівська наукова школа	Регіональний вимір сталого розвитку; соціально-економічні проблеми екологічної безпеки; становлення екологічно збалансованої економіки; реалізація регіональної екологічної політики; створення спеціальних економічних зон; екологічний моніторинг	Вчення про соціоекологію, екологію; Екологічна Конституція Землі; економічний закон неминучого зростання екологічних витрат; парадигма про екологічно збалансовану економіку; Концепція розвитку Українських Карпат; Концепція екологічної політики у Львівській області в умовах економічної кризи (1997-2002 рр.)	ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАНУ»; Інститут екології Карпат НАНУ; Львівський національний університет імені Івана Франка; Національний лісотехнічний університет України; НУ «Львівська політехніка»; Львівський національний аграрний університет	М. Долишний, С. Злупко, Г. Бачинський, М. Гнатилин, Л. Гринів, М. Голубець, Є. Боцук, П. Жук, В. Кравців, М. Мальований, Ю. Стадницький, Ю. Туниця та ін.
4	Харківська наукова школа	Регіональні аспекти становлення економіки природоорієнтованого розвитку; екологічна безпека промислових територій	Регіональна комплексна програма використання і споживання на період до 2020 року; державні стандарти екологічної освіти	Північно-східний науковий центр НАН України та МОН України; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	Н. Максименко, А. Некос, В. Семиноженко, Г. Тітенко та ін.

Закінчення табл. 1.6

№ з/п	Наукова школа	Основні напрями досліджень	Окремі результати досліджень останніх років	Основні інститути	Основні представники
5	Волинська наукова школа	Розвиток екосистем, процесів урбоекології; фінансові аспекти реалізації регіональної екологічної політики	Методика оцінки екологічного рівня розвитку регіону; методика розрахунку екологічного ризику; моделі водокористування міст	Львівський національний технічний університет; Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки; Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая	І. Вахович, З. Герасимчук, О. Картава, Я. Мольчак, В. Федонюк, В. Фесюк та ін.
6	Одеська наукова школа	Регіональні аспекти природокористування; раціональне використання природних ресурсів і морів Українського Причорномор'я; вплив змін клімату на економіку	Вчення про енологію; концепція еколого-економічних основ регіонального природокористування; система поводження з муніципальними відходами	Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАНУ; Одеський національний університет імені І.І. Мечникова; Одеський державний екологічний університет; Одеський державний аграрний університет	Ш. Швєб, Ю. Бондар, Б. Буркинський, І. Лебедєв, В. Ніценко, М. Сєрбов, С. Степаненко, Ю. Тучковенко та ін.

* Авторська розробка.

важливу інформацію нормативно-правового, статистичного, дослідницького характеру.

Огляд сучасних наукових досліджень з питань еколого-економічного розвитку також довів труднощі вузівської науки у даному контексті. Помітно, що найбільш ґрунтовні наукові здобутки отримані науковими інститутами, які входять у структуру НАН України і НААН України. Питання повторного створення Академії екологічних наук України на сьогодні залишається дискусійним. Однак це не відхиляє необхідності активізації наукових досліджень з питань еколого-економічного розвитку з локалізацією їх практичного значення. Важливо залучати студентську молодь до науково-дослідних робіт, яка може з новим баченням, володінням іноземних мов і комп'ютерних технологій по-іншому підійти до вирішення численних проблем балансування екологічних та економічних інтересів розвитку України. У цілому українська наука вимагає збереження напряму еколого-економічного розвитку та підсилення прикладних досліджень належним інфраструктурним забезпеченням.

1.4. Нормативно-правове забезпечення національного еколого-економічного розвитку

Еколого-економічний розвиток – важливий об'єкт нормативно-правового регулювання. Протистояння екологічних та економічних інтересів змушує державу втручатись у цей процес, аби не допустити зловживань у використанні природного ресурсу в комерційних цілях. Можна з упевненістю сказати, що дотримання екологічних нормативів у економічній діяльності є вагомим індикатором рівня розвитку правової держави. Якщо правове середовище функціонує формально, то практика порушення екологічних норм повсюдна та часто свідчить про існування корупційних схем, побудованих на експлуатації природних ресурсів. У результаті такої державі властива не лише монополізація ринку природних ресурсів, але й часті порушення правових норм їх використання.

Нормативно-правове забезпечення еколого-економічного розвитку має свою специфіку. Його потрібно вивчати з позиції економічного змісту екологічних нормативів і навпаки (екологізація економічного законодавства, економізація екологічного законодавства), а також визначення специфічних нормативно-правових документів, які стимулюють

формування екологічної економіки, зокрема впровадження екологічних інновацій та екологічного інвестування, інших форм підприємницької діяльності в екологічному секторі¹⁰⁰ (рис. 1.11).

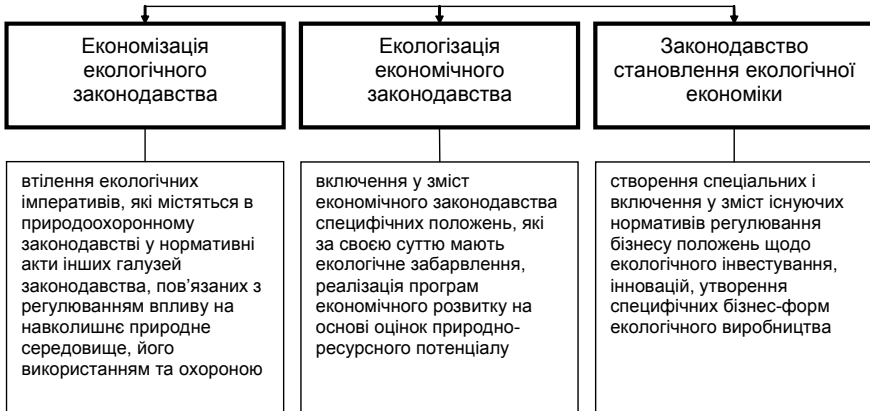

Рис. 1.11. Специфіка формування нормативно-правового забезпечення еколого-економічного розвитку

* Джерело: побудовано автором за даними^{101; 102}.

Остання група нормативів розкриває актуальність моделі еколого-економічного розвитку, її привабливість і прийнятність для сучасного суспільства. До цього часу людство звикло забезпечувати процеси розвитку на основі використання природного ресурсу з обов'язковою практикою порушення рівноваги довкілля. Натомість поступово формується цивілізаційне сприйняття гармонійних відносин суспільства й довкілля, що саме і пропагує концепція сталого розвитку. Еколого-економічна складова його забезпечення доводить можливість подальших прогресивних змін без порушення екологічної рівноваги.

¹⁰⁰ Білоскурський Р. Р. Нормативно-правове забезпечення еколого-економічного розвитку України / Р. Р. Білоскурський // Економічний вісник Національного гірничого університету : наук. журнал. – № 4 (56). – Дніпро, 2016. – С. 140-147.

¹⁰¹ Діденко Т. І. Екологічне законодавство України: проблема "екологізації" його змісту / Т. І. Діденко // Право та державне управління. – 2013. – № 1. – С. 65-69.

¹⁰² Петров В. В. Правовая охрана природы в СССР : учебник / В. В. Петров. – М. : Юрид. лит., 1984. – 384 с.

Виходячи з сутності досліджуваного нами поняття, можна виділити окремі законодавчі напрями. При цьому потрібно розуміти джерела правового регулювання, які можуть бути скласифіковані у такому порядку:

1) за суб'єктом нормотворення: нормативні акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств та відомств, органів місцевого самоврядування;

2) за юридичною силою: закони, підзаконні нормативні акти, міжнародно-правові акти (юридична сила нормативно-правових актів визначається залежно від компетенції органу державної влади або місцевого самоврядування, які їх видали, або ролі нормативно-правового акта в системі законодавства);

3) за напрямом правового регулювання: загальні нормативні акти, об'єктами регулювання яких є навколишнє природне середовище та життя і здоров'я людей, а також діяльність з їх охорони та забезпечення безпеки в цілому; спеціальні нормативні акти, об'єктами регулювання яких є окремі сфери господарювання, діяльність яких спричиняє та/або може спричинити шкідливий вплив на довкілля та життя і здоров'я людей¹⁰³.

В Україні центральним профільним органом державної влади у сфері державного регулювання еколого-економічного розвитку, безумовно, є Міністерство екології та природних ресурсів України, утворене 2010 року. Функціональність даної структури щодо державного регулювання еколого-економічного розвитку ускладнене в силу частих реорганізацій (з початку незалежності – 5 разів, причому міністри змінювались 18 разів; табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Змінність профільного центрального органу державної влади у сфері регулювання еколого-економічного розвитку України

№ з/п	Назва органу	Період діяльності	Регламентована мета діяльності
1	Міністерство охорони навколишнього природного середовища України	1991-1995 роки	Керівництво у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів та відповідальність за її розвиток

¹⁰³ Краснова Ю. А. Деякі питання визначення джерел правового регулювання екологічної безпеки / Ю. А. Краснова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Право. – 2014. – Вип. 197(3). – С. 122-131.

Закінчення табл. 1.7

№ з/п	Назва органу	Період діяльності	Регламентована мета діяльності
2	Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України	1995-2000 роки	Реалізація державної політики в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, захисту населення та навколишнього природного середовища від негативного впливу господарської діяльності шляхом регулювання екологічної, ядерної та радіаційної безпеки на об'єктах усіх форм власності
3	Міністерство екології та природних ресурсів України	2000-2006 роки	Реалізація державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, екологічної безпеки, а також гідрометеорологічної, топографо-геодезичної та картографічної діяльності
4	Міністерство охорони навколишнього природного середовища України	2006-2010 роки	Реалізація державної політики з питань охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, здійснення державного контролю за використанням та охороною земель, екологічної безпеки, заповідної справи, поводження з відходами, формування, збереження та використання екологічної мережі, геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр
5	Міністерство екології та природних ресурсів України	2010 рік і до нині	Формування і реалізація державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки
6	Міністерство еколого-економічного розвитку України	Бажана перспектива	Реалізація державної політики в сфері балансування екологічних та економічних інтересів, становлення конкурентоспроможної екологічної економіки

* Джерело: побудовано автором за даними^{104; 105; 106; 107; 108}.

¹⁰⁴ Питання Міністерства охорони навколишнього природного середовища України : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.09.1991 року № 200 (втратив чинність від 28.09.2000 року, підстава 1481-2000-п) : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/200-91-%D0%BF>

Окрім того, як зазначають фахівці, лише з утворенням у 2010 році Міністерства екології та природних ресурсів України воно отримало змогу не лише реалізовувати, але й формувати державну політику¹⁰⁹. Зрозуміло, що становлення ефективної системи державного регулювання еколого-економічного розвитку вимагає послідовності та усталеної державної політики з виробленням концепції й організацією міжінституціональних взаємодій з профільними державними структурами у сфері економічного розвитку, фінансів, юстиції. Наразі часті реорганізації в апараті державного управління перешкоджають цьому процесу.

В умовах активних організаційних реформ після подій Революції Гідності, починаючи з 2014 року, на думку фахівців, зайвим є функціонування Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. Наразі даний орган функціонує, однак за досвідом багатьох розвинених держав говорити про доцільність такої структури є дискусійним (для прикладу, на Глобальній Конференції зі сталого розвитку (Rio+20) "Майбутнє, якого ми хочемо" (20-22 червня 2012 року), де були прийняті рекомендації щодо розвитку зеленої економіки, Україну представляли Міністерство екології та природних ресурсів України і Міністерство молоді та спорту України, а не Міністерство економічного розвитку і торгівлі України). Тому перс-

¹⁰⁵ Про Положення про Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки : Указ Президента України від 10.02.1995 року № 120/95 (втратив чинність від 29.05.2000 року, підстава 724/2000) : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/120/95>

¹⁰⁶ Питання Міністерства екології та природних ресурсів України : Указ Президента України від 29.05.2000 року № 724/2000 (втратив чинність від 15.09.2003 року, підстава 1039/2003) : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/724/2000>

¹⁰⁷ Про затвердження Положення про Міністерство охорони навколишнього природного середовища України : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.11.2006 року № 1524 : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1524-2006-%D0%BF>

¹⁰⁸ Про затвердження Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.01.2015 року № 32 : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/32-2015-%D0%BF>

¹⁰⁹ Міністерство екології та природних ресурсів України порівняльна характеристика повноважень до і після проведення адміністративної реформи : Дослідження ЕПЛ : Екологія. Право. Людина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epl.org.ua/ecology/administratyvna-reforma/doslidzhennia-epl/34-ministerstvo-ekolohii-ta-prirodnykhkhr-sursiv-ukrainy-porivnialna-kharakterystyka-povnovazhen-do-i-pislia-provedennia-administratyvnoi-reformy>

пективи міжінституціональної взаємодії між Міністерством екології та природних ресурсів України з Міністерством економічного розвитку і торгівлі України суперечливі. Більше того, зважаючи на перспективність стратегічного розвитку нашої держави за еколого-економічним вектором, центральна профільна державна структура повинна консолідувати зусилля в напрямі балансування екологічних й економічних інтересів та становлення конкурентоспроможної екологічної економіки. Тому перспективною, на наш погляд, має бути реорганізація діючих міністерств економічного та екологічного профілю зі створенням єдиної структури – Міністерства еколого-економічного розвитку України.

Станом на початок 2017 року Міністерство екології та природних ресурсів України має розгалужену організаційну структуру, зокрема – керівний апарат (міністр, перший міністр і 4 заступники), департаменти (7), управління (3), відділи як окремі підрозділи (3), сектори (5)¹¹⁰. Серед департаментів відсутня чітко визначена економічна складова регулювання. Зокрема вона відзначається розпорошеністю. Для прикладу: в структурі Департаменту кліматичної політики – відділ координації екологічних інвестицій, відділ впровадження екологічних проектів; Департаменту економіки і фінансів – відділ планування природоохоронних заходів. Окремо функціонує Сектор державних закупівель. Щоправда за результатами участі делегації України у восьмій Міністерській конференції "Навколишнє середовище для Європи" (8-10 червня 2016 року в м. Батумі (Грузія)) утворена міжвідомча робоча група щодо впровадження принципів "зеленої" економіки в Україні¹¹¹. Однак реальних результатів діяльності даної робочої групи поки ще не спостерігається.

З погляду нормативно-правового забезпечення еколого-економічного розвитку України, в структурі Міністерства функціонує Юридичний департамент, який займається розробкою, експертизою екологічного законодавства. Вбачається, що серед завдань даного департаменту пропаганда процесів його економізації та формулювання пропозиції з еко-

¹¹⁰ Структура центрального апарату Міністерства екології та природних ресурсів України : Наказ Мінприроди від 26.01.2016 року № 10 : Структура Міністерства : Міністерство екології та природних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/about/structure/103-struktura-ministerstva>

¹¹¹ Про створення Мінприроди міжвідомчої робочої групи : Новини : Міністерство екології та природних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/press-center/news/150-news28/5252-pro-stvorennia-minprirody-mizhvidomchoi-robochoi-hrupy>

логізації економічного законодавства та законодавства становлення екологічної економіки (див. рис. 1.11).

У сфері управління Міністерства – 46 установ природно-заповідного фонду України. Також Міністерством здійснюється управління 10 державними підприємствами екологічного профілю та 3 науково-освітніми структурами. У такій підвідомчій функціональності теж мала б проявлятися функціональність міністерства у балансуванні екологічних та економічних інтересів – через комерційну і науково-дослідну діяльність.

Через Міністерство екології та природних ресурсів України також координуються такі центральні органи виконавчої влади, як Державна екологічна інспекція України, Державна служба геології та надр України, Державне агентство водних ресурсів України, Державне агентство України з управління зоною відчуження. Усі ці органи є важливими законотворчими суб'єктами, і від ефективності їх діяльності прямо залежить перспективність еколого-економічного розвитку нашої держави.

Отже, в Україні створена належна організаційна основа нормативно-правового забезпечення еколого-економічного розвитку, яка вимагає певної реорганізації, але без утворення нових структур. На місцевому рівні діють профільні управління у структурі обласних державних адміністрацій – департаменти екології та природних ресурсів, у структурі органів місцевого самоврядування – управління екології, ландшафтного планування. Дані структури в особі керівного апарату та при прямій підпорядкованості голові ОДА та міської (сільської, селешної) ради відповідають за екологічну безпеку областей та окремих поселень.

Нижче розглянемо наразі чинну нормативно-правову основу еколого-економічного розвитку України. При визначенні законодавчих напрямів забезпечення еколого-економічного розвитку доцільно орієнтуватись на базові завдання його державного регулювання: завдання, зорієнтовані на загальні (макро- і мезо-) економічні умови; завдання, зорієнтовані на бізнес-середовище; завдання, зорієнтовані на некомерційний сектор діяльності, домашні господарства.

Найперше розглянемо нормативно-правову основу реалізації завдань, зорієнтованих на загальні (макро- і мезо-) економічні умови. В Україні правові основи їх виконання формує Конституція України. Саме

тут регламентовано базові права громадян та мешканців України щодо екологічно безпечного довкілля (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Конституційні засади забезпечення еколого-економічного розвитку України

№ з/п	Положення	Вагомість для еколого-економічного розвитку
1	Стаття 16: Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави	- Провідна функціональність держави у забезпеченні еколого-економічного розвитку - Пріоритет забезпечення екологічної безпеки і рівноваги у державній політиці
2	Стаття 13: Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону	- Представницька роль державних структур у використанні природних ресурсів з наслідковим відображенням на рівні задоволення інтересів суспільства
3	Стаття 92: Виключно законами України визначаються: засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку	- Законодавча регламентованість порядку використання природних ресурсів
4	Стаття 41: Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі	- Пріоритет екологічного інтересу в економічній діяльності - Прийнятність приватної власності на природні ресурси, але з неможливістю їх суттєвого пошкодження - Важливість збереження природних якостей земельного ресурсу, ефективного використання його потенціалу в економіці

Закінчення табл. 1.8

№ з/п	Положення	Вагомість для еколого-економічного розвитку
5	Стаття 50: Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена	- Пріоритет інтересу суспільства в економічній діяльності - Прозорість еколого-економічного розвитку - Стратегічність розвитку органічного сільськогосподарського виробництва та харчової промисловості
6	Стаття 66: Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки. Стаття 67: Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом	- Інституціональна відповідальність за використання (наслідки) природних ресурсів, обов'язкова платоспроможність за результатами отримання вигод від ресурсокористування
7	Стаття 142: Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад	- Функціональність органів місцевого самоврядування у використанні природних ресурсів

* Джерело: побудовано автором за даними¹¹².

Важливими нормативами у сфері регулювання еколого-економічного розвитку є міжнародні документи, зокрема, які регламентують принципи сталого розвитку. Україна приєдналася до Рамкового документа ООН "Порядок денний на XXI століття", узявши на себе міжнародні зобов'язання, зокрема з розробки концепції та стратегії сталого розвитку, інституціалізації та координації зусиль з громадськістю та бізнесом¹¹³.

¹¹² Конституція України : Закон від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

¹¹³ Державна політика сталого розвитку на засадах "зеленої" економіки / Аналітична записка : Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1237/>

З 1999 року наша держава виконує зобов'язання Кіотського протоколу, хоча періодично виникають застороги щодо ефективності їх виконання (для прикладу, в 2016 році Міжнародною комісією було констатовано про періодичні порушення зобов'язань України, яка не бере участі в міжнародній системі обліку одиниць викидів парникових газів, не верифікує використання своєї квоти на CO₂ і, як наслідок, не може використовувати її для залучення фінансування в реалізацію інвестиційних проектів¹¹⁴).

Ще з 1981 року Україна входить до складу керівників Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), базовим нормативом якої є Декларація конференції ООН з охорони навколишнього природного середовища (1972, Стокгольм). Вона регламентує, що люди мають фундаментальне право на вільні, якісні та адекватні умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дає змогу вести гідне та благополучне життя; це право мають забезпечувати держави¹¹⁵. У рамках функціонування ЮНЕП реалізується низка програм, зорієнтованих на балансування екологічних та економічних інтересів. Зокрема, впродовж 2014-2015 років реалізовувалися програми Партнерства заради діяльності в зеленій економіці (PAGE)¹¹⁶.

Оскільки Україна перебуває у європейських просторових координатах та декларує первинний орієнтир на євроінтеграцію, безумовно, зростаючий вплив на вітчизняне нормативно-правове поле здійснює законодавство ЄС. Провідною структурою формування і реалізації політики в екологічній сфері даного інтеграційного утворення є Європейське агентство з навколишнього природного середовища (EEA).

Оскільки екологічна складова у благополучних європейських державах визначається базовою для комерційної діяльності, ЄС розроблено достатньо якісну нормативно-правову основу дотримання екологічних цілей. Значну увагу співпраці в екологічній сфері приділено в Угоді про

¹¹⁴ Без протоколу: Україну можуть позбавити квот на викид CO₂ : Forbes [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.net.ua/ua/nation/1414670-bez-protokolu-ukrayinu-mozhut-pozbaviti-kvot-na-vikid-so2> (14.04.2016)

¹¹⁵ Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку ООН : Декларація, Міжнародний документ від 14.06.1992 року : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_455

¹¹⁶ Biennial programme of work for 2016-2017 / Revised Draft, 4 April 2014 : UNEP [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.unep.org/about/sgb/cpr_portal/Portals/50152/PoW%202016-2017_4%20April%202014_track%20changes%20with%20Cuban%20comments.pdf

асоціацію між Україною і ЄС: відповідно до 290 і 292 статті глави 13 розділу IV та глави 6 розділу V Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами – з іншої, перед Україною постає завдання активізації дій у сфері охорони довкілля з метою наближення норм, стандартів та оподаткування у цій сфері до європейських^{117, 118}. Українська влада, з огляду на положення Угоди, змушена, хоч і з труднощами, поступово впроваджувати європейські екологічні стандарти та регламентувати відповідні положення у чинному законодавстві.

У рамках формування Всеєвропейської екологічної мережі нашою державою також було реалізовано довгострокову Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки.

Що стосується суто вітчизняної нормативно-правової бази, яка регламентує загальні економічні умови, в тому числі з використанням природного ресурсу, то тут існує чимало досліджень і законодавчих баз, представлених на офіційних сайтах центральних і місцевих державних структур, профільних громадських організацій. Нижче наведемо перелік основних нормативів екологічного профілю, конкретизуючи економічний фокус їхніх положень:

- Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" (від 25.06.1991 року), який регламентує як невід'ємну умову сталого економічного розвитку України охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини;

- Закон України "Про природно-заповідний фонд України" (від 16.06.1992 року), який регламентує принципи використання об'єктів і територій природно-заповідного фонду України в комерційних цілях, у тому числі з туристичною метою;

- Закони України "Про охорону атмосферного повітря" (від 16.10.1992 року), Лісовий кодекс України (від 21.01.1994 року), Водний кодекс України (від 6.06.1995 року), "Про питну воду і питне водопос-

¹¹⁷ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page

¹¹⁸ Гаркушенко О. М. Напрями екологічного регулювання економіки в Україні з урахуванням вимог Угоди про асоціацію з ЄС / О. М. Гаркушенко // Економіка промисловості. – 2015. – № 4. – С. 50-68.

тачання" (від 10.01.2002 року), "Загальнодержавна програма розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року" (від 21.04.2011 року), "Про ринок природного газу" (від 9.04.2015 року) та ін., які регламентують принципи комерційної діяльності з використання, добування, переробки визначених природних ресурсів, перспективи ефективізації видобутку;

- Закони України "Про відходи" (від 05.03.1998 року), "Про поводження з радіоактивними відходами" (від 05.03.1998 року) та ін., які регламентують необхідність розвитку інфраструктури безвідходного виробництва та виробництва з вторинної сировини;

- Закони України "Про захист рослин" (від 14.10.1998 року), "Про рослинний світ" (від 09.04.1999 року), "Про тваринний світ" (від 13.02.2001 року), "Про Червону книгу України" (від 07.02.2002 року), "Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів" (від 31.05.2007 року), "Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів" (від 8.07.2011 року) та ін., які регламентують принципи комерційної діяльності з використанням ресурсів рослинного і тваринного світу, зокрема в фармацевтиці, виробництві товарів гігієнічного призначення, у харчовій промисловості;

- Закони України "Про надра" (від 27.07.1994 року), "Про меліорацію земель" (від 14.01.2000 року), "Про мисливське господарство та полювання" (від 2.02.2000 року), Земельний кодекс України (від 25.10.2001 року), "Про державний контроль за використанням та охороною земель" (від 19.06.2003 року), "Про охорону земель" (від 19.06.2003 року) та ін., які регламентують принципи комерційної діяльності з використання земельно-ресурсу України, зокрема в сільському господарстві, харчовій промисловості;

- Закони України "Про екологічну експертизу" (від 9.02.1995 року), "Про державний контроль за використанням та охороною земель" (від 10.06.2003 року), "Про екологічний аудит" (від 24.06.2004 року), "Про екологічну мережу України" (від 24.06.2004 року), "Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року" (від 21.12.2010 року) та ін., які регламентують управлінські пріоритети еколого-економічного розвитку, способи контролю за використанням природних ресурсів.

Що стосується реалізації завдань державного регулювання еколого-економічного розвитку, зорієнтованих на бізнес-середовище, то тут

дія законодавства регламентує принципи реалізації екологічного менеджменту на рівні підприємств. У першу чергу, така регламентація здійснюється за допомогою міжнародних екологічних стандартів ISO серії 14000 "Системи управління навколишнім природним середовищем" (Environmental Management Systems – EMS), система яких з'явилася порівняно недавно – лише 1996 року в рамках реалізації Схеми екологічного менеджменту та аудиту ЄС (EMAS) з періодичним оновленням (досвід стандартизації екологічної діяльності в Європі бере свій початок з 1992 року, коли Великобританія впровадила перший екологічний стандарт). ISO 14000 почала впроваджуватись в Україні з 1997 року. Даний комплекс охоплює визначення стандартів у розрізі екологічного менеджменту, аудиту, маркування, ефективності, життєвого циклу продукції, обліку екологічних питань¹¹⁹.

За спостереженнями Міжнародної організації зі стандартизації (ISO), стандарт ISO 14000 найбільше пов'язаний з такими системами, як: ISO 9000 "Управління якістю", ISO/IEC 27001 "Інформаційна безпека", ISO 26000 "Соціальна відповідальність", ISO 45001 "Охорона праці та техніка безпеки", ISO 50001 "Енергетичний менеджмент", ISO 22000 "Управління безпекою харчових продуктів", ISO 20121 "Сталий розвиток подій", ISO 31000 "Ризик-менеджмент".

Окрім чинності міжнародної нормативно-правової бази, ратифікованої вітчизняною владою, на рівні центральних державних структур, зокрема Кабінету Міністрів України, прийнято багато нормативів, які регламентують дозвільну діяльність, процедурні питання контролю і т.д. На рис. 1.12 як узагальнення відображено основні напрями законодавчого регламентування підприємницької діяльності з огляду на використання природних ресурсів та ймовірний вплив на довкілля.

Найбільш значимий для суб'єктів бізнесу дозвільний напрям. Від ефективності дії законодавства даного напрямку дуже сильно залежить привабливість бізнес-середовища тієї чи іншої країни (регіону). В Україні питання ліцензування, сертифікації, стандартизації і т.д. завжди залишались проблемним у силу поширеної корупційної практики. Разом з тим, постійно ведеться робота з удосконалення законодавства, спрощення дозвільних процедур на прозорих засадах. Зокрема, з 2015 року вступив

¹¹⁹ Standards : ISO [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.iso.org/iso/home/standards.htm>

*РОЗДІЛ 1. Методологічні основи державного регулювання
в системі еколого-економічного розвитку*

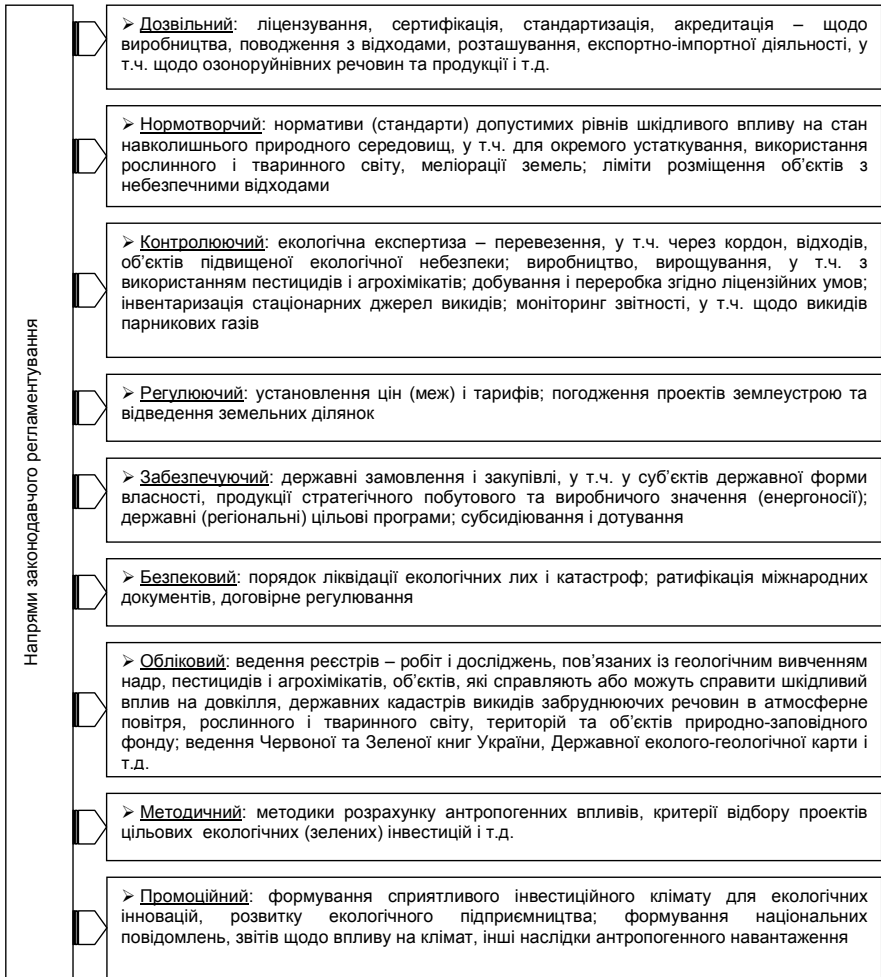

Рис. 1.12. Напрями законодавчого регламентування підприємницької діяльності в екологічному контексті

* Джерело: авторська розробка.

у дію новий Закон "Про ліцензування видів господарської діяльності", який скоротив кількість видів економічної діяльності, що підлягають обов'язковому ліцензуванню. Закон регламентує, що ліцензування виду гос-

подарської діяльності застосовується лише до такого виду, провадження якого становить загрозу порушення прав, законних інтересів громадян, життю чи здоров'ю людини, навколишньому природному середовищу та/або безпеці держави, і лише у разі недостатності інших засобів державного регулювання¹²⁰. Серед видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, такі¹²¹:

- діяльність у сферах електроенергетики та використання ядерної енергії;
- виробництво особливо небезпечних хімічних речовин, поводження з небезпечними відходами;
- промисловий вилов водних біоресурсів за межами юрисдикції України;
- транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом;
- діяльність на ринку природного газу;
- централізоване водопостачання та водовідведення, крім централізованого водопостачання та водовідведення за нерегульованим тарифом;
- виробництво теплової енергії, транспортування теплової енергії магістральними і місцевими (розподільчими) тепловими мережами та постачання теплової енергії, крім виробництва, транспортування та постачання теплової енергії за нерегульованим тарифом;
- перероблення та захоронення побутових відходів.

Що стосується нормативно-правового забезпечення реалізації завдань державного регулювання еколого-економічного розвитку, зорієнтованих на некомерційний сектор діяльності, домашні господарства, то тут, безумовно, вирізняється законодавство з формування екологічної культури та екологічного виховання. Згідно з положеннями Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" (статті 7 "Освіта і виховання в галузі охорони навколишнього природного середовища"), підвищення екологічної культури суспільства і професійна підготовка

¹²⁰ Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 2.03.2015 року № 222-VIII : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/222-19>

¹²¹ Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 2.03.2015 року № 222-VIII : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/222-19>

спеціалістів забезпечуються загальною обов'язковою комплексною освітою та вихованням у галузі охорони навколишнього природного середовища, у тому числі в дошкільних дитячих закладах, у системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів¹²². Отже, екологічне виховання, в першу чергу залежить, від змістовності освітньої підготовки, необхідності екологізації її змісту на всіх етапах.

Законодавством також регламентовано, що організацію екологічного виховання та освіти громадян забезпечує Кабінет Міністрів України¹²³. Саме на дану структуру покладається функціональність нормативно-правового та ресурсного забезпечення організації даного процесу.

У більшості програмних документів екологічного напрямку теж враховується виховна складова. Зокрема, в Загальнодержавній програмі формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки передбачались такі способи екологічного виховання, як: сприяння у створенні нових і залученні існуючих громадських еколого-експертних центрів до діяльності, спрямованої на усвідомлення суспільством значення проблеми збереження ландшафтного різноманіття, середовищ існування видів рослин і тварин; розроблення та впровадження пропозицій щодо участі населення у виконанні заходів з формування національної екологічної мережі, у тому числі юнацтва та молодого покоління, з урахуванням досвіду позашкільної екологічної освіти з питань формування екологічної культури та забезпечення широкої інформованості з проблем охорони довкілля¹²⁴.

З огляду на те, що система державного регулювання еколого-економічного розвитку країни, в тому числі нормативно-правової її складової, має розвиватися згідно з вимогами громадянського суспільства, дуже

¹²² Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 року № 1264-ХІІ : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>

¹²³ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 року № 1264-ХІІ : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>

¹²⁴ Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки : Закон України 21.09.2000 року № 1989-ІІІ : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1989-14>

важливими є регламентації діяльності громадських екологічних організацій та громадських структур (інспекцій) при органах державної влади. У Законі України "Про громадські об'єднання" регламентовано, що громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів¹²⁵. Отже, екологічні інтереси виділяються в домінанті цілей створення громадських об'єднань.

Як пише О. Артеменко, основою громадського екологічного руху в Україні є всеукраїнські громадські організації, місцеві екологічні групи, благодійні фонди, наукові товариства, тематичні об'єднання, асоціації, мережі, робочі групи, створені для розв'язання національних і місцевих екологічних проблем¹²⁶. Серед пріоритетних напрямів діяльності громадських екологічних організацій – законотворча, представницька, виховна діяльність. Оскільки в поточних умовах монополізації ринку природних ресурсів України доцільність стратегічного пріоритету еколого-економічного розвитку може ставитись під сумнів, від активності і сили впливу громадських організацій напряму залежать можливості якісних трансформацій у даній сфері.

На нашу думку, чинне законодавство України мало б орієнтуватись на формування екологічної громадськості, яку Г. Мороз пропонує розглядати як соціально активну частину суспільства (окремі громадяни, їх об'єднання чи групи, інші юридичні особи приватного права, територіальні громади, органи самоорганізації населення, зацікавлені в безпечному стані навколишнього природного середовища та його покращенні), яка бере участь у реалізації державної та регіональної екологічної політики, використовуючи всі не заборонені чинним законодавством форми, методи і способи¹²⁷. В Україні ж реалії такі, що громадськість

¹²⁵ Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 року № 4572-VI : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4572-17/page>

¹²⁶ Артеменко О. В. Участь громадських організацій у сфері охорони навколишнього природного середовища / О. В. Артеменко [Електронний ресурс]. // Право та державне управління. – 2012. – № 3 (8). – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/Ptdu/2012_3/files/PD312_02.pdf

¹²⁷ Мороз Г. В. Правове регулювання участі громадськості в прийнятті рішень у галузі охорони довкілля : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 "Земельне право, аграрне право, екологічне право, природоресурсне право" / Г. В. Мороз. – Київ, 2006. – 21 с.

змушена сама активізуватись, протиставляючи свої інтереси зловживанням з боку влади і бізнесу щодо використання природних ресурсів.

Загалом не можна говорити, що вітчизняна нормативно-правова основа формування й реалізації державної екологічної політики є недосконалою. Проблема проявляється в іншій площині – формальності дії більшості положень і програм (особливо в частині фінансування). Навіть за умов внесення очікуваних поправок до діючих нормативно-правових документів та прийняття нових це не гарантує долання недоліків щодо використання природних ресурсів в Україні. Потрібно розуміти, що українська влада дуже залежна від великого бізнесу, який у свою чергу має сильний інтерес у подальшій грубій експлуатації природних ресурсів України у власних комерційних цілях. Варто згадати лише приклад поточних протиріч з прийняття Верховної Радою України на вимогу ЄС законопроекту №2009а-д "Про оцінку впливу на довкілля". Якщо говорити про перспективи вдосконалення діючого в Україні законодавства, то слід змістити його акценти – з доміанти екологічних інтересів на їх узгодження з економічними. Саме тому доцільна зміна концептуальної орієнтації державної екологічної політики на політику еколого-економічного розвитку, де чинник природного ресурсу не обмежуючого, а стимулюючого характеру.

РОЗДІЛ 2

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

2.1. Державне регулювання національного еколого-економічного розвитку: сутність, принципи, завдання

Державне регулювання еколого-економічного розвитку має свої особливості. Оскільки воно охоплює конкретне коло завдань і пріоритетів, то в силах окремої країни є здійснення еколого-економічного балансування в просторово обмежених координатах. Одночасно залишається чимало екологічних проблем, які вирішити окрема держава не в змозі. Тому вчені закономірно відзначають, що концепція сталого розвитку може бути ефективно реалізованою лише за умови, якщо буде сприйнята й активно впроваджуватиметься усіма країнами світу, які будуть діяти спільно і злагоджено¹²⁸. Так само для забезпечення еколого-економічного розвитку глобальний (у тому числі інтеграційний) вимір важливий, проте його стимулювання на рівні держави залишається актуальним напрямом державної політики.

Визначення сутності державного регулювання еколого-економічного розвитку потрібно здійснювати, розуміючи рівневість формування його завдань¹²⁹.

¹²⁸ Зянько В. В. Сутність та необхідність переходу до сталого економічного розвитку / В. В. Зянько // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ : ВПЦ "Київський університет". – Вип. 154. – 2014. – С. 14-17.

¹²⁹ Білоскурський Р. Р. Державне регулювання еколого-економічного розвитку: сутність, принципи, завдання / Р. Р. Білоскурський // Аналітично-інформаційний журнал "Схід". – № 6 (146) листопад-грудень 2016. – С. 5-11.

Як і екологічні та економічні інтереси мають різні рівні виникнення й реалізації (людина, територіальна громада, регіон, держава, інтеграційне утворення, світова спільнота), так і специфіка державного регулювання еколого-економічного розвитку повинна диференціюватись за своїми цільовими пріоритетами. При цьому виникатимуть горизонтальні та, що важливо, вертикальні зв'язки, через які можливо забезпечити виконання цілей розвитку з досягненням ринкової рівноваги – як пише Т. Смержанюк, такої симетричності процесів, що збалансовує деструкцію і відновлення, розпад і з'єднання, розподіл й інтеграцію¹³⁰.

У табл. 2.1 відобразимо авторське бачення основної мети регулювання еколого-економічного розвитку на різних рівнях¹³¹.

Таблиця 2.1

Основна мета регулювання еколого-економічного розвитку на різних рівнях

№ з/п	Рівень	Мета
1	Людина	Раціональний підхід у задоволенні потреб вторинного порядку з формуванням екологічної свідомості
2	Територіальна громада	Наявність способу життя з проявами суспільного осуду щодо необґрунтованого використання природних ресурсів, безвідповідального ставлення до стану природного середовища
3	Регіон	Розвиток регіональної еколого-економічної системи з підтримкою добросовісного ринкового середовища щодо використання природних ресурсів, поліпшення благоустрою зі збереженням природного середовища
4	Держава	Розвиток національної еколого-економічної системи з підтримкою добросовісного ринку природних ресурсів, упровадження національної концепції еколого-економічного розвитку з відображенням на якості життя населення
5	Світова спільнота	Регламентування і контроль виконання цілей сталого розвитку в частині еколого-економічного балансування

* Джерело: авторська розробка.

¹³⁰ Смержанюк Т. П. Сталий розвиток в умовах глобалізації та його складові / Т. П. Смержанюк // Економічні інновації. – 2013. – Вип. 53. – С. 253-260.

¹³¹ Білоскурський Р. Р. Інституційна рівневість забезпечення еколого-економічного розвитку / Р. Р. Білоскурський, Я. С. Піцур // The scientific potential of the present [text]: Proceedings of the International Scientific Conference December 1, 2016 in the city St. Andrews, Scotland, UK / ed. for the production of N.P. Kazmyna // NGO "European Scientific Platform" – Vinnytsia: PE Rogalska I.O., 2016. – P. 94-96.

Вона розкриває базовий орієнтир регулюючого впливу. Згідно з поставленою метою визначаються численні стратегічні й поточні цілі, які можуть суттєво різнитись для різних суб'єктів і в різних просторово-часових умовах.

При цьому належить пам'ятати, що в основі регулювання еколого-економічного розвитку лежать процеси балансування екологічних та економічних інтересів. Саме вони є безпосереднім об'єктом регулюючого впливу. Без усвідомлення значення таких процесів на рівні окремих особистостей і територіальних громад неможливо забезпечити реалізацію цілей сталого розвитку в глобальному масштабі. Це доводять М. Хвесик та І. Бистряков: глобальний концепт сталого розвитку реалізується на локальному рівні, де зосереджено реалізацію відомого принципу "мислити глобально, а діяти локально"¹³². Подібну думку формулює О. Заржицький, зазначаючи, що політика в екологічній сфері нині має орієнтуватися на збалансування запитів людини, можливостей природи та технологій виробництва шляхом планомірного формування навколишнього середовища; у зв'язку з цим управлінські впливи мають орієнтуватися на узгодження соціальних, екологічних, економічних завдань суспільства як основи вирішення проблеми глобальної екологічної кризи¹³³. Виходячи з таких міркувань, основна мета регулювання еколого-економічного розвитку на різних рівнях у вертикальній ієрархії має забезпечувати синергетичний ефект у досягненні глобальних цілей сталого розвитку.

В інституціональному полі державне регулювання еколого-економічного розвитку країни здійснюється через політику у відповідній сфері. Доволі часто поняття "регулювання", "управління", "політика" плутають за своїм змістом. Уточнюємо, що управління означає використання методів, які передбачають підпорядкування об'єктів управлінському впливу з боку суб'єкта управління¹³⁴. Натомість регулювання вказує на необхідність урахування при застосуванні методів держав-

¹³² Хвесик М. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України / М. Хвесик, І. Бистряков // Економіка України. – 2012. – № 6. – С. 4-12.

¹³³ Заржицький О. С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти) [Текст] : моногр. / О. С. Заржицький. – Д. : Національний гірничий університет, 2012. – 200 с.

¹³⁴ Харіна О. О. Сутність поняття "екологічне регулювання" / О. О. Харіна // Економічний часопис-XXI. – 2011. – № 7-8. – С. 33-36.

ного управління ринкових процесів (мова йде, у першу чергу, про ринок природних ресурсів). Політика ж реалізується у визначеній сфері та конкретними структурами, як правило, державними, які володіють відповідними повноваженнями та несуть відповідальність за управлінські рішення.

Що ж до предмета даного дослідження, то симбіоз різних управлінських категорій формує такі поняття, як "державне управління еколого-економічним розвитком", "державне регулювання еколого-економічного розвитку", "екологічна політика", "економічна політика", "державне екологічне регулювання", "державне регулювання економіки" (або економічне регулювання). Підкреслюємо, що мова йде про рівень держави або регіону. Якщо балансування екологічних та економічних інтересів відбувається в межах окремої організації, то це відображають поняття еколого-економічного управління, економічного та екологічного менеджменту. На рівні окремих територіальних громад регулювання характеризується муніципальними рисами (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Управлінські поняття на різних інституціональних рівнях

№ з/п	Інституціональний рівень	Визначальна категорія		
		Управління	Регулювання	Політика
1	Організація (підприємство)	<ul style="list-style-type: none"> • Екологічний менеджмент • Економічний менеджмент 		<ul style="list-style-type: none"> • Екологічна політика підприємства • Економічна політика підприємства
2	Територіальна громада	<ul style="list-style-type: none"> • Муніципальний екологічний менеджмент • Муніципальний економічний менеджмент 		<ul style="list-style-type: none"> • Екологічна політика органів місцевої влади • Економічна політика органів місцевої влади
3	Регіон	<ul style="list-style-type: none"> • Управління еколого-економічним розвитком регіону 	<ul style="list-style-type: none"> • Регулювання еколого-економічного розвитку регіону 	<ul style="list-style-type: none"> • Регіональна екологічна політика • Регіональна економічна політика
4	Держава	<ul style="list-style-type: none"> • Державне управління еколого-економічним розвитком 	<ul style="list-style-type: none"> • Державне регулювання еколого-економічного розвитку 	<ul style="list-style-type: none"> • Національна екологічна політика • Національна економічна політика
5	Світова спільнота	<ul style="list-style-type: none"> • Еколого-економічне управління 	<ul style="list-style-type: none"> • Еколого-економічне регулювання 	<ul style="list-style-type: none"> • Політика сталого розвитку

* Джерело: авторська розробка.

Звертаємо увагу, що коли в управлінському й регулюючому аспектах допускається об'єднання екологічних та економічних підходів, зорієнтованих на забезпечення еколого-економічного розвитку, то політика свідомо розділена за сферами екології та економіки.

Це зумовлено різним інституціональним забезпеченням реалізації екологічної та економічної політики – як на загальнонаціональному рівні (для прикладу, в Україні це Міністерство економічного розвитку і торгівлі – Міністерство екології та природних ресурсів), так і на рівні регіонів і територіальних громад (для прикладу, управління економічної політики – управління екології та природних ресурсів, управління паливно-енергетичного комплексу та енергозбереження у структурі обласних державних адміністрацій). Недоцільно об'єднувати екологічний та економічний менеджмент на рівні підприємств і територіальних громад. Кожен з них має свої цілі і завдання: предметом екологічного менеджменту є мінімізація негативних впливів бізнес-діяльності на навколишнє природне середовище, досягнення високого рівня екологічної безпеки процесів виробництва продукції та наданих послуг, тоді як економічний менеджмент зорієнтований на оптимізацію витрат і зростання прибутку^{135; 136}. Одночасно при таких розбіжностях мають організовуватися горизонтальні зв'язки з узгодженням інтересів екологічного та економічного характеру. Як пишуть І. Заюков та О. Кобилянський, система екологічного менеджменту має узгоджуватись із забезпеченням важливих ключових показників розвитку підприємства – прибутку, рентабельності, продуктивності праці та в цілому конкурентоспроможності¹³⁷.

На рис. 2.1 відображено систему горизонтальних і вертикальних зв'язків між різними інституціональними рівнями забезпечення еколого-

¹³⁵ Тендюк А. О. Теоретичні проблеми екологічного менеджменту / А. О. Тендюк // Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. – 2011. – № 8. – С. 329-337.

¹³⁶ Заюков І. В. Впровадження системи екологічного менеджменту на підприємствах України: економічний аспект / І. В. Заюков, О. В. Кобилянський // Збірник наукових праць за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції "Економіка природокористування: стан, проблеми, перспективи" (ЕПК – 2016), м. Ірпінь, 29 березня 2016 р. – Ірпінь: УДФСУ, 2016. – С. 72-81.

¹³⁷ Заюков І. В. Впровадження системи екологічного менеджменту на підприємствах України: економічний аспект / І. В. Заюков, О. В. Кобилянський // Збірник наукових праць за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції "Економіка природокористування: стан, проблеми, перспективи" (ЕПК – 2016), м. Ірпінь, 29 березня 2016 р. – Ірпінь: УДФСУ, 2016. – С. 72-81.

*РОЗДІЛ 2. Інституціональне забезпечення державного
регулювання еколого-економічного розвитку України*

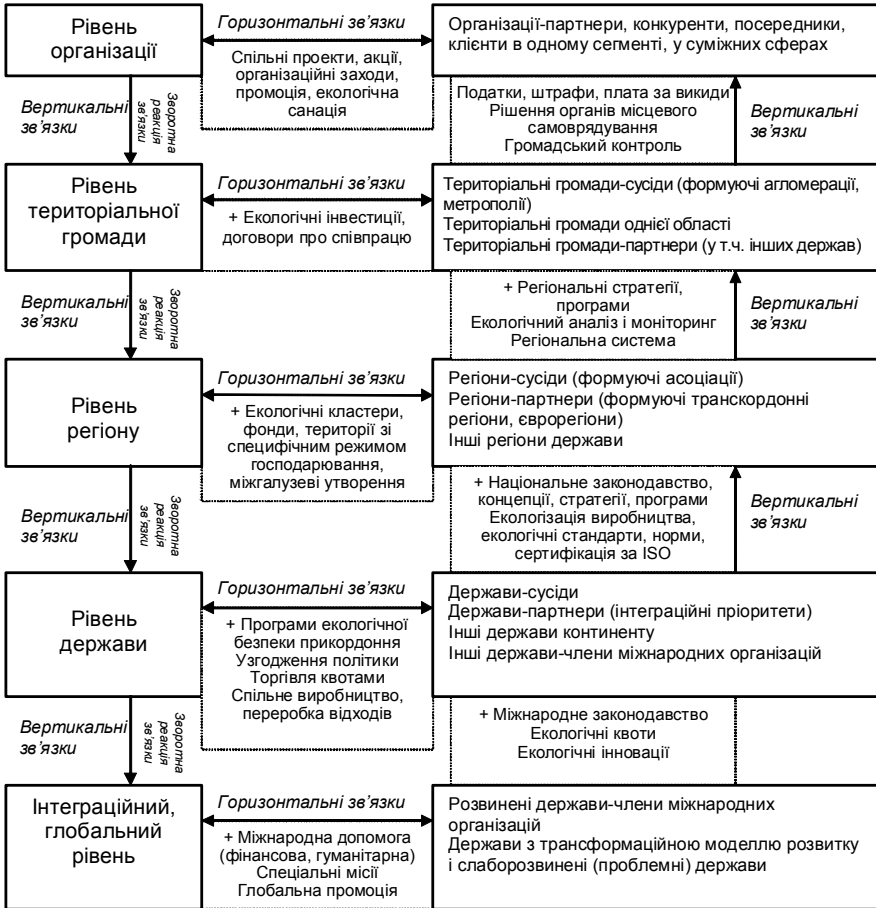

Рис. 2.1. Система горизонтальних і вертикальних зв'язків державних структур у забезпеченні еколого-економічного розвитку

* Джерело: авторська розробка.

економічного розвитку. При цьому зазначено основні форми співпраці з консолідацією зусиль у балансуванні екологічних та економічних цілей.

У вітчизняній науковій літературі знаходимо різні погляди, підходи, концепти щодо визначених у еколого-економічних понять. Популярні на-

працювання щодо особливостей регулювання (управління, політики) на державному рівні. Якщо брати суто екологічний ракурс, то варто відзначити окремі показові твердження. Так, Д. Ветвицький цілі екологічної політики спрямовує на забезпечення екологічної безпеки держави і задоволення екологічних потреб населення¹³⁸. Так концепт екологічного регулювання спрямовується у безпекову площину та апіорі стає одним з визначальних об'єктів державного впливу.

Відзначимо висновки М. Балджи щодо перспективної зорієнтованості екополітики у доповнення її обмежувального характеру. У дослідженні автора наводяться основні моделі екологічного регулювання – державної бюрократичної екополітики, екополітики на принципах суспільної підтримки, екополітики перехідного періоду та ринково зорієнтованої екополітики (остання передбачає вдосконалення використання природно-ресурсного потенціалу)¹³⁹. Звідси робимо важливі висновок, що державне регулювання еколого-економічного розвитку має в собі поєднувати розуміння природно-ресурсного потенціалу території та визначення способів ефективного його використання з оптимізацією вигод для всіх сторін ("довкілля-суспільство-бізнес").

У дослідженнях з питань державного регулювання в екологічній сфері вчені часто апелюють до необхідності природоохоронної діяльності – через реалізацію законодавства, контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних комплексних заходів щодо раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських структур, а також суб'єктів господарювання в галузі охорони навколишнього середовища^{140, 141}. Відзначимо, що природоохоронний пріоритет фактично

¹³⁸ Ветвицький Д. О. Напрями та пріоритети розвитку державної екологічної політики України в умовах глобалізації / Д. О. Ветвицький // Наукові розвідки з державного та муніципального управління. – 2013. – Вип. 1. – С. 108-121.

¹³⁹ Балджи М. Д. Місце регулювання комплексного природокористування й формуванні регіональної екологічної політики / М. Д. Балджи // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування : збірник наукових праць. – 2013. – Вип. 1 (61). – С. 10-16.

¹⁴⁰ Дідух В. Р. Економічні механізми реалізації державної екологічної політики / В. Р. Дідух // Державне будівництво. – 2008. – № 1. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2008_1_15

¹⁴¹ Коваленко М. А. Економічний механізм реалізації екологічної політики в Україні / М. А. Коваленко, Т. О. Мацієвич // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2013. – № 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2013_2_5

основний у дослідженнях українських учених з питань державного екологічного регулювання. Його доповнюють обґрунтування необхідності забезпечення якості довкілля. Як пише В. Кравців у своєму дисертаційному дослідженні, основою сучасної екологічної політики є нормативні підходи, які орієнтують природоохоронну діяльність на досягнення визначених нормативів якості природного середовища; вони регламентують якісні параметри гранично допустимого вмісту хімічних речовин та інших видів шкідливого впливу на природні компоненти, екологічно допустимі, а тому й соціально безпечні¹⁴². Тобто знову ж таки виділяється безпековий аспект екологічного регулювання, однак з акцентом на соціальну сферу.

Варто виокремити ще один аспект, який розкриває особливість екологічного об'єкта державного впливу. Щодо цього пише М. Пашкевич. Мова йде про непередбачуваність змін довкілля, викликаних не лише антропогенним, але й природним чинником. Автор зазначає, що останніми роками на перший план вийшла проблема непередбачуваності динаміки та характеру поведінки природних систем, які за відношенням до техногенних та економічних систем є вміщуючими; стохастичність екологічних процесів здатна не тільки негативно вплинути на ефективність економічних процесів, але й повністю їх зруйнувати, викликавши катастрофи та кризи локального і глобального характеру¹⁴³. Тобто державне екологічне регулювання насправді складне завдання з погляду ефективності. Найперше воно вимагає послідовності з необхідністю достатнього часу для отримання бажаного ефекту, що буде нижче відображено в принципах. Також регулюючі впливи попадають у площину численних ризиків, окремі з яких передбачити неможливо в силу їх неантропогенного походження. Цей важливий момент підкреслює специфіку державного регулювання в екологічній сфері з ризиковістю ресурсних затрат на реалізацію управлінських рішень.

Окремим блоком у дослідженнях українських науковців ідуть численні критичні висновки та рекомендації щодо реалізації екологічної по-

¹⁴² Кравців В. С. Регіональна екологічна політика в умовах становлення ринкової економіки в Україні (теорія, методи, практика) : дис... д-ра екон. наук : 08.00.06 / Кравців Василь Степанович. – Львів, 2007. – 373 с.

¹⁴³ Пашкевич М. С. Механізми регулювання еколого-економічного регіонального розвитку / М. С. Пашкевич // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2012. – № 3 (19). – С. 143-147.

літики в Україні, пріоритетів державного екологічного регулювання. Так, як пише О. Заржицький, для України основною ціллю екологічної політики має бути поліпшення якості життя за умови оптимального використання та відтворення природних ресурсів¹⁴⁴. Особливої актуальності вдосконалення державного регулювання еколого-економічного розвитку набуває в умовах євроінтеграції. Україна змушена орієнтуватись на європейські екологічні стандарти, що були запроваджені ЄС ще з 1967 року. Це дозволило країнам знизити рівень забруднення довкілля промисловими підприємствами (основними забруднювачами) та населенням за рахунок зміни їх поведінки в напрямку добросовісного ставлення до природних ресурсів, а також застосування природоохоронних технологій, які сприяють скороченню обсягів викидів, скидів та утворення відходів на кожному з етапів виробництва, споживання й утилізації продукції (послуг)¹⁴⁵.

Що стосується основних ідейних напрацювань з питань державного регулювання економіки, то тут головним "лейтмотивом" є визначення рівня участі держави у ринкових процесах. Більшість з обґрунтувань полягає в тому, що держава має слідкувати за дотриманням правил гри учасниками ринкових відносин і створювати відповідні умови для нормального економічного життя¹⁴⁶. Тобто фактично мова йде про спостерігаючо-стабілізуючу функцію, що в реальності досягнути вкрай складно.

Багато напрацювань здійснено щодо цілеорієнтирів економічного регулювання. Доволі часто вказується на необхідність підтримки соціально-економічної стабільності¹⁴⁷.

Отже, поєднання екологічних і економічних цілей державного регулювання так чи інакше охоплює соціальні пріоритети. Серед інших

¹⁴⁴ Заржицький О. С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти) : моногр. / О. С. Заржицький. – Д. : Національний гірничий університет, 2012. – 200 с.

¹⁴⁵ Гаркушенко О. М. Напрями екологічного регулювання економіки в Україні з урахуванням вимог Угоди про асоціацію з ЄС / О. М. Гаркушенко // Економіка промисловості. – 2015. – № 4. – С. 50-68.

¹⁴⁶ Новіков О. Є. Специфіка державного та ринкового регулювання національної економіки України [Електронний ресурс] / О. Є. Новіков. – Режим доступу : <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/02/178.pdf>

¹⁴⁷ МIRONENKO М. Ю. Необхідність державного регулювання економічного розвитку у сучасних умовах / М. Ю. МIRONENKO // Ефективність державного управління. – 2012. – Вип. 32. – С. 433-440.

пріоритетів – забезпечення стабільного економічного зростання й розвитку; досягнення повної, ефективної та продуктивної зайнятості, нарощування трудового потенціалу; створення прозорого та справедливого перерозподілу доходів населення і зменшення соціальної напруженості; збалансування зовнішньоторговельного балансу країни, забезпечення стабільності цін і грошей¹⁴⁸.

Вагому нішу займають дослідження методів регулювання ринкового середовища з підтримкою добросовісної конкуренції. У даному контексті заслуговує на увагу висновок М. Хвесика та І. Бистрякова щодо необхідності справедливого перерозподілу результатів системного внеску суб'єктів господарювання у досягнення цілей сталого розвитку (в нашому випадку з конкретизацією на узгодженість екологічних та економічних цілей). Учені переконані, що нерівномірність, диференційованість економічного розвитку, по суті, зумовлені різними філософськими трактуваннями принципів господарювання, зокрема щодо ідеї справедливості¹⁴⁹. Реально забезпечити справедливість перерозподілу ресурсів серед суб'єктів бізнесу за результатами їх екологічно зорієнтованої діяльності можливо лише в умовах конкурентного ринку, що є однією з визначальних цілей державного регулювання економіки у працях вітчизняних науковців.

Здійснюючи огляд напрацювань українських учених щодо державного регулювання у сферах економіки та екології, відзначимо, що в більшості випадків екологічний аспект дослідження стосується економічних механізмів. На стику екологічних та економічних інтересів учені обґрунтовують пріоритети ефективізації використання природно-ресурсного потенціалу, капіталізації природних ресурсів. Варто навести тезу М. Хвесика та І. Бистрякова, які розглядають капіталізацію природних ресурсів у супроводі з корпоратизацією сталого розвитку на рівні територій, що дані процеси забезпечать формування специфічного інституціонального середовища, у межах якого природні ресурси можуть дістати адекватну оцінку і легко трансформуватися в інші форми мобільного капіталу, зокрема фінансову; тому

¹⁴⁸ Чечель О. М. Принципи та механізм державного регулювання економіки / О. М. Чечель // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Державне управління. – 2013. – № 2. – С. 103-111.

¹⁴⁹ Хвесик М. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України / М. Хвесик, І. Бистряков // Економіка України. – 2012. – № 6. – С. 4-12.

для підвищення ефективності капіталізації природних ресурсів у рамках корпоратизації сталого розвитку ключовими питаннями є модернізація фінансової інфраструктури, специфікація прав власності на природні ресурси та їх активи¹⁵⁰.

Розглянені вище положення розкривають проблемну площину досліджень у вітчизняній науковій літературі на стику екологічного та економічного регулювання (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Основні ідейні напрацювання українських науковців на тематику державного регулювання еколого-економічного розвитку

Ключові тези досліджень державного екологічного регулювання	Ключові тези досліджень державного регулювання економіки
<ul style="list-style-type: none"> - Забезпечення екологічної безпеки, збереження стану і потенціалу довкілля, відтворення природних ресурсів - Подолання руйнуючих, експлуатаційних схем добування, використання природних ресурсів - Задоволення екологічних потреб населення, контроль рівня антропогенного навантаження - Важливість природоохоронної діяльності, нормативів якості довкілля - Стохастичність екологічних процесів, що ускладнює можливості їх регулювання - Стратегічний орієнтир на цілі сталого розвитку 	<ul style="list-style-type: none"> - Спостерегаючо-стабілізаційна функція держави у ринкових процесах - Розвиток конкурентного ринкового середовища, впровадження прогресивної філософії господарювання, в основі якої лежить ідея справедливості - Підтримка соціально-економічної стабільності, забезпечення економічного зростання - Забезпечення ефективного використання і розвитку трудового потенціалу населення - Інноваційна (на протипагу сировинній) орієнтація економіки
Ідейна основа державного регулювання еколого-економічного розвитку	
<ul style="list-style-type: none"> - Балансування задоволення потреб бізнесу та екологічних потреб суспільства, раціональне природокористування - Визначення природно-ресурсного потенціалу території та способів ефективного його використання з оптимізацією вигод для всіх сторін («довкілля-суспільство-бізнес») - Мотивація екологізації виробництва, технологій (екологічні інновації), вторинної переробки відходів - Пріоритет державного регулювання через застосування інструментарію бюджетного і позабюджетного фінансування, платного природокористування - Становлення екологічного сектору національного ринку, збереження ефективних природних монополій - Підвищення ефективності капіталізації природних ресурсів - Корпоратизація сталого розвитку (соціальна відповідальність бізнесу) 	

* Джерело: узагальнено автором.

¹⁵⁰ Хвесик М. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України / М. Хвесик, І. Бистряков // Економіка України. – 2012. – № 6. – С. 4-12.

Їх узагальнення дає змогу окреслити базис цільових орієнтирів державного регулювання еколого-економічного розвитку з урахуванням специфіки даного процесу.

Отже, державне регулювання еколого-економічного розвитку охоплює широке коло завдань, однак з акцентом на балансуванні екологічних та економічних інтересів і процесів. Вважаємо, що в дефініцію даного поняття належить укласти такий зміст:

- державне регулювання еколого-економічного розвитку – це цілеспрямований вплив на ринкові процеси з узгодженням економічних та екологічних інтересів, забезпеченням економічного зростання в обґрунтованих межах та покращенням якості життя населення зі стратегічною орієнтацією на цілі сталого розвитку;

- дефініція державного регулювання підкреслює стратегічний орієнтир на досягнення цілей сталого розвитку, однак зі звуженням сфери впливу в узгодженні екологічних та економічних інтересів та зі збереженням темпів економічного зростання;

- державне регулювання еколого-економічного розвитку в системі забезпечення розвитку держави займає важливе місце (рис. 2.2).

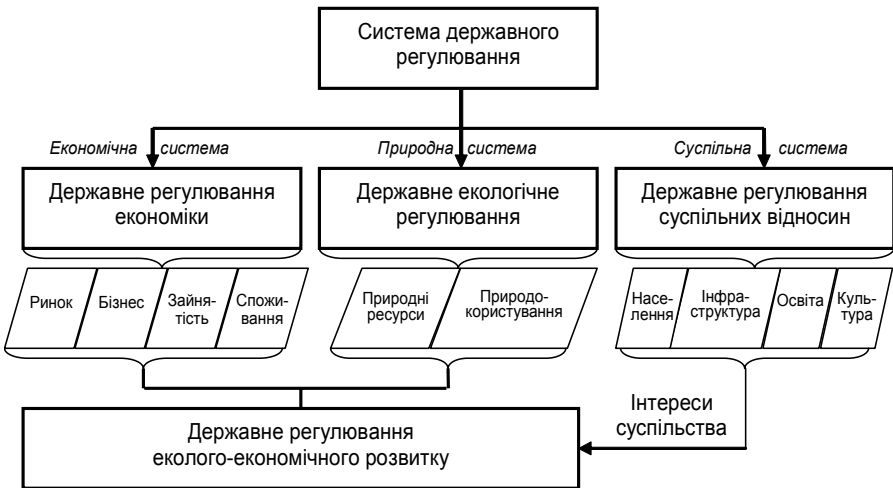

Рис. 2.2. Регулювання еколого-економічного розвитку в системі державного регулювання

* Джерело: авторська розробка.

Фактично воно центрове, що підкреслює важливість природних ресурсів для людського існування та забезпечення процесів економічного розвитку.

Державне регулювання еколого-економічного розвитку як цілеспрямований вплив має здійснюватися за певними принципами. Їх дотримання є своєрідною інституціональною гарантією від непрогнозованого втручання у сферу державного регулювання¹⁵¹.

Нижче наведемо принципи державного регулювання еколого-економічного розвитку, розподіляючи їх за трьома рівнями:

1) основоположні принципи державного регулювання¹⁵²: цілісності, системності, цілеспрямованості, гнучкості (адаптивності), послідовності, науковості, прозорості;

2) принципи, що забезпечують ефективність регулювання еколого-економічного розвитку:

- об'єктивності – неприпустимість прихованого бюрократичного інтересу;

- сталості – неприпустимість частих змін регулюючих рішень (дуже важливий принцип, адже щоб забезпечити покращення екологічної ситуації, мотивувати бізнес до екологізації виробництва потрібен час; довгостроковими за окупністю є екологічні інвестиції);

- результативності – відображення на поліпшенні якості життя населення, досягненні цілей сталого розвитку;

- передбачуваності – превентивний характер регулюючих впливів, можливе запобігання екологічним кризам і катастрофам;

- перспективності – урахування ймовірних викликів майбутнього, виходячи з поточних тенденцій та експертних прогнозів;

- обмежувальності – підтримка помірних потреб, задоволення яких вимагає використання природних ресурсів;

- мотивації (непрямої вплив) – збереження мотивації бізнесу, інших суб'єктів до господарської діяльності в умовах обмеженості використання природних ресурсів;

¹⁵¹ Мазій Н. Г. Принципи та механізми державного регулювання розвитку підприємства / Н. Г. Мазій // Демократичне врядування. – 2011. – Вип. 8. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2011_8_8

¹⁵² Головченко С. І. Управління еколого-економічним розвитком регіону : дис... канд. екон. наук : 08.00.05 / Головченко Сергій Іванович. – Київ, 2015. – 218 с.

- просторової збалансованості – максимальне врахування інтересів усіх членів суспільства при одночасному збереженні і по можливості відтворенні природних ресурсів; задоволення всіх потреб суспільства без руйнування середовища проживання^{153; 154}.

- відповідальності – забезпечення відповідальності державних структур за результативність рішень, а також відповідальності учасників ринку природних ресурсів за наслідки їх використання (особливо в умовах порушення норм чинного законодавства);

- інноваційності – неперервне покращення регулюючих підходів, мотивації впровадження прогресивних інноваційних технологій у використання, відтворення природно-ресурсного потенціалу;

3) принципи, що відображають необхідність консолідації зусиль у регулюванні еколого-економічного розвитку (дані принципи визначені в основі спільної політики країн-членів ЄС)¹⁵⁵:

- субсидіарності – спільна діяльність у тих напрямках, де країни/ регіони/поселення не можуть упоратися самі або таке вирішення буде більш ефективним, ніж на рівні окремого суб'єкта;

- відшкодування збитку навколишньому середовищу – зобов'язання у випадках неможливості уникнути шкоди, мінімізувати, стримати поширення та усунути на початковому етапі її виникнення або в найкоротший термін;

- екологічної орієнтованості – вимушене врахування в будь-якій діяльності потреб навколишнього середовища;

- інтеграції – узгодження екологічної політики з цілями усіх інших політик.

У завершення розкриття теоретичної сутності державного регулювання еколого-економічного розвитку визначимо його основні завдання, які належить реалізовувати на рівні держави. Більшість із них залишаються актуальними для України, яка поки остаточно не сформувалась

¹⁵³ Бутко М. П. Інвестиційна домінанта сталого розвитку регіону в умовах інтеграції : монографія / М. П. Бутко, О. Ю. Акименко. – Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2009. – 232 с.

¹⁵⁴ Біль М. М. Концептуальні підходи формування соціальних кластерів як необхідної умови сталого розвитку територіальних міграційних систем / М. М. Біль // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2013. – Вип. 3. – С. 225-234.

¹⁵⁵ Гулич О. І. Регулювання екологічної безпеки регіону: європейський досвід / О. І. Гулич // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2014. – Вип. 3. – С. 145-152.

як економічно і соціально розвинена держава та має безліч проблем у сфері еколого-економічного балансування. Тому вважаємо, що державне регулювання еколого-економічного розвитку країни має, в першу чергу, орієнтуватися на виконання таких завдань:

1. Завдання, зорієнтовані на загальні (макро- і мезо-) економічні умови:

- подолання зовнішньої сировинної залежності як за експортними, так і за імпортними операціями;

- розвиток ринку природних ресурсів з добросовісним конкурентним середовищем, а також специфічних сегментів ринку – щодо послуг екологічного страхування, аудиту, інших посередницьких послуг; становлення сегментів ринку на підтримку реалізації механізмів державного регулювання (для прикладу, ринку прав на забруднення середовища¹⁵⁶);

- підтримка розвинутого конкурентного середовища, функціонування ефективних природних монополій як базової передумови ефективного використання природно-ресурсного потенціалу країни;

- екологічно спрямована структурна перебудова економіки (екологічна модернізація економіки), підтримка та розвиток високотехнологічних, екологічно безпечних і ресурсозберігаючих виробництв¹⁵⁷;

- становлення і неперервний розвиток сфери виробництва екологічно чистої продукції;

- стимулювання екологічного інвестування;

2. Завдання, зорієнтовані на бізнес-середовище:

- жорстке дотримання стандартів екологічного права;

- реалізація екологічного маркетингу (з задоволенням екологічно орієнтованого попиту);

- обов'язковість внутрішніх інвестувань (з чистого прибутку) в екологічні проекти;

- домінування екологічної компоненти в структурі соціальної відповідальності бізнесу;

¹⁵⁶ Пішеніна Т. І. Економічна сутність, роль і значення радіоекологічного комплексу в суспільному розвитку та в системі національної безпеки / Т. І. Пішеніна // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2011. – Випуск I (41) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2011/v1/NV-2011-V1_18.pdf

¹⁵⁷ Іванова Т. В. Екологічна модернізація економіки регіону / Т. В. Іванова // Науковий вісник Академії муніципального управління : Серія "Управління". – Випуск 3-4, 2015. – С. 229-237.

- прозорість комерційної діяльності, складання та оприлюднення корпоративних екологічних звітів;

3. Завдання, зорієнтовані на некомерційний сектор діяльності, домашні господарства (як потенційних підприємців, неформальний сектор зайнятості):

- освітня підготовка фахівців (екологічна освіта);

- екологічне виховання через систему формальної та неформальної освіти

- посилення екологічної складової культури споживання.

Отже, державне регулювання еколого-економічного розвитку країни передбачає системний, цілезорієнтований вплив на ринкові процеси стосовно використання природно-ресурсного потенціалу, при яких має зберігатись очікувана динаміка економічного зростання, однак з дотриманням певних умов. Такі умови проявляються у неприпустимості зниження якості життя населення з погіршенням екологічної ситуації та наслідковим відображенням на стані суспільного здоров'я. У стратегічній перспективі вплив держави на збалансування екологічних та економічних інтересів має проявлятися відповідно до розвитку країни цілям сталого розвитку. Це буде вищою ознакою ефективності державного впливу.

У реальності забезпечення еколого-економічного розвитку дуже складне завдання, адже влада, будучи часто тісно пов'язаною з крупними бізнес-колами, схильна ігнорувати екологічні потреби та може вдаватись до недобросовісних методів з "псевдозахистом" інтересів довкілля. Для більшості держав з трансформаційною економікою модель розвитку базується на організації крупного, прибуткового бізнесу з монополізацією окремих сегментів ринку природних ресурсів. Це спостерігається і в Україні. Для поступового додання такої деструктивної ситуації розуміння завдань державного регулювання еколого-економічного розвитку недостатнє. Більшість із них ризикує залишитись декларативними та в крайньому разі спекулюватись у період передвиборчої кампанії. За таких умов перед науковцями стоїть завдання визначити цілісний механізм державного регулювання еколого-економічного розвитку країни, який би поєднував у собі традиційний та модерний інструментарій з можливістю залучення громадськості до його реалізації. Лише завдяки формуванню громадянського суспільства, в тому числі в особі об'єднаних підприємців, та достатньої їх екологічної свідомості можливо забезпе-

чити сильний тиск на владу і крупний бізнес з метою реальних управлінських рішень у сфері балансування екологічних та економічних інтересів. Тому актуально не лише визначати змістову наповненість механізму державного регулювання еколого-економічного розвитку країни, але й уточнювати можливості залучення в систему його зв'язків і впливів недержавних структур як реально вмотивованих агентів у демонополізації ринку природних ресурсів і побудові ефективних схем використання природно-ресурсного потенціалу.

2.2. Механізми державного регулювання еколого-економічного розвитку України

Еколого-економічний розвиток України актуальний як з теоретико-методологічного, так і практичного погляду. По-перше, у багатьох прогресивних концептуальних положеннях вітчизняних учених (еніологія Г. Швєбса, екогомолгія С. Злупка, гіпереконміка чи новітня теоретична економіка Б. Прикіна, економічна психологія С. Долгова) простежуються подібні риси нової парадигми – гармонія між людиною та довкіллям (природним, техногенним і соціальним), визнання у структурі об'єктів, процесів, явищ наявності щільної та тонкої матерії як таких, що взаємопроникають і взаємодоповнюють одна одну¹⁵⁸.

Тобто мова вже йде не лише про необхідність гармонізації взаємодії людини і довкілля. Мова про новітнє метафізичне осмислення людського простору. По-друге, фахівці одностайно стверджують (та й це помічає нині кожен), що сучасну екологічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як кризову, яка формувалася протягом тривалого періоду внаслідок ігнорування законів розвитку і відтворення природноресурсної системи держави¹⁵⁹. Це вимагає кардинальних змін в існуючій практиці господарювання на всіх інституціональних рівнях.

¹⁵⁸ Шевчук А. В. Університети третього тисячоліття як опорні центри глобально-науково-освітнього простору / А. В. Шевчук, Л. Т. Шевчук // Інноваційна економіка. – 2014. – № 4. – С. 16-21.

¹⁵⁹ Хвесик М. А. Екологічна криза в Україні : соціально-економічні наслідки та шляхи їх подолання / М. А. Хвесик, А. В. Степаненко // Економіка України. – 2014. – № 1. – С. 74-86.

Наукові обґрунтування щодо механізмів державного регулювання екологічно-економічного розвитку України набувають дуже великої цінності¹⁶⁰. При визначенні сутності державного регулювання було зазначено про його орієнтацію на узгодження економічних та екологічних інтересів, забезпечення економічного зростання в обґрунтованих межах і поліпшення якості життя населення зі стратегічною орієнтацією на цілі сталого розвитку. Також була сформульована ідейна основа щодо державного регулювання еколого-економічного розвитку. Такі теоретичні положення потребують визначення, як їх можна втілювати у життя. На практиці це дозволяють зробити механізми.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, у різних галузях знань не одне десятиріччя точиться дискусія щодо смислового навантаження поняття "механізм" (від грецького "μηχανή", що означає знаряддя, пристрій).

У табл. 2.4 представлено найбільш показові, на наш погляд, дефініції "механізму" в теорії державного управління.

Знаходимо визначення механізму і з погляду інструменту впливу, практичних заходів, і з погляду його розуміння як системи. Мають місце більш специфічні трактування механізму. Зокрема О. Новоторов пише, що якщо механізм – це спосіб організації системи, то економічний механізм є системою організації економіки, що включає суб'єкти економічної діяльності та їх відносини з приводу використання об'єкта¹⁶¹.

Таблиця 2.4

Показові дефініції "механізму" в теорії державного управління

№ з/п	Автор	Дефініція
1	Г. Атаманчук ¹⁶²	інструмент реалізації функцій держави та її виконавчої влади

¹⁶⁰ Білоскурський Р. Р. Механізми державного регулювання в системі еколого-економічного розвитку України / Р. Р. Білоскурський // Український журнал прикладної економіки. – 2017. – Том 2. – Випуск 1. – С. 14-27.

¹⁶¹ Новоторов О. С. Концептуальні основи регулювання еколого-економічного землегосподарування в місті / О. С. Новоторов // Економіка природокористування і охорони довкілля. – К. : РВПС України НАН України, 2008. – С. 194-201.

¹⁶² Атаманчук Г. В. Теория государственного управления [Текст] : курс лекц. / Г. В. Атаманчук. – 3-е изд., доп. – М. : ОМЕГА-Л, 2005. – 584 с.

Продовження табл.2.4

№ з/п	Автор	Дефініція
2	В. Бакуменко, Д. Безносенко ¹⁶³	<u>практичні заходи</u> , засоби, важелі, стимули, за допомогою яких органи державної влади впливають на будь-які суспільні відносини з метою досягнення поставлених цілей
3	В. Малиновський ¹⁶⁴	<u>сукупність</u> засобів організації управлінських процесів і способів впливу на розвиток керованих об'єктів із використанням відповідних методів управління, спрямованих на реалізацію цілей державного управління
	О. Амосов ¹⁶⁵	<u>сукупність</u> форм і методів впливу органів державної влади на реформування та функціонування економічних суб'єктів у всіх сегментах і ланках економіки
	Н. Нижник, В. Олуйко ¹⁶⁶	<u>статична єдність</u> певних елементів, які слугують інструментом організації управлінських явищ і процесів
4	О. Кравченко ¹⁶⁷	<u>комплексна система</u> управління, складовими якої є конкретні механізми, що в сукупності здатні забезпечити збалансоване й ефективне функціонування єдиного державного механізму
	Ю. Лисенко, П. Єгоров ¹⁶⁸	<u>система</u> формування цілей і стимулів, які дають змогу перетворити у процесі трудової діяльності рух матеріальних і духовних потреб членів суспільства на рух засобів виробництва та його остаточних результатів, спрямованих на задоволення платоспроможного попиту споживачів

¹⁶³ Бакуменко В. Д. Виявлення комплексу проблем державного управління процесами європейської та євроатлантичної інтеграції України, розробка пропозицій щодо вдосконалення системи державного управління цими процесами : наук.-дослід. роб. / В. Д. Бакуменко, Д. О. Безносенко. – К. : НАДУ ; Центр навчання і досліджень з європейської та євроатлантичної інтеграції України. – 41 с.

¹⁶⁴ Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посіб. / В. Я. Малиновський. – вид. 2-ге, доп. та переробл. – К. : Атіка, 2003. – 576 с.

¹⁶⁵ Амосов О. Ю. Перетворення механізмів державного регулювання економічного розвитку / О. Ю. Амосов // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. пр.: у 2 ч. ; за заг. ред. Г. І. Мостового, Г. С. Одінцової. – Харків : ХарПІ УАДУ, 2001. – Вип. 2. – С. 10-16.

¹⁶⁶ Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові та організаційні засади : Навч. посіб. / Кол. авт. ; За заг. ред. Н. Р. Нижник та В. М. Олуйка. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту "Львів. Політехніка", 2002. – 352 с.

¹⁶⁷ Кравченко О. М. Теоретичні підходи до визначення поняття "механізм державного управління" / О. М. Кравченко // Державне управління: удосконалення та розвиток [Електронний ресурс] : електрон. наук. фах. вид. – 2009. – № 3. – Режим доступу : <http://ww.w.dy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=56>

¹⁶⁸ Лисенко Ю. Організаційно-економічний механізм управління підприємством / Ю. Лисенко, П. Єгоров // Економіка України. – 1997. – №1. – С. 86-87.

Закінчення табл. 2.4

№ з/п	Автор	Дефініція
4	Р. Рудницька ¹⁶⁹	штучно створена <u>складна система</u> , призначена для досягнення визначених цілей, яка має структуру, сукупність правових норм, методів, засобів, інструментів <u>державного впливу на об'єкт управління</u>
	О. Чечель ¹⁷⁰	<u>система</u> , компонентну структуру якої визначають цілі, завдання, принципи, функції, суб'єкти й об'єкти, методи та форми державного регулювання, які у своїй взаємодії та взаємозв'язку зумовлюють політику

* Джерело: складено автором за даними джерел, посилання на які подано в таблиці.

Тож у сфері еколого-економічного розвитку такі механізми мали б спрямовуватися на формування інноваційних, конкурентоспроможних еколого-економічних систем різного просторового масштабу.

У нашому дослідженні механізми державного регулювання розглядаються як інструменти цілеспрямованого впливу на ринкові процеси. Тобто вони розкривають, як суб'єкт, який володіє відповідним інструментом, може впливати на об'єкт – еколого-економічне балансування.

У процесі ознайомлення із здійсненими напрацюваннями щодо механізмів державного регулювання у сфері екології й економіки, сталого розвитку і т. д. одразу виникає плутанина щодо співвідношення різних понять. Тому в табл. 2.5 відобразимо авторський погляд на різницю трактувань механізмів залежно від особливостей їх реалізації, основного об'єкта управлінського впливу.

Практичний зміст механізмів державного регулювання розкриває їхня видова різноманітність. З цього приводу в теорії державного управління існує чимало поглядів. Найбільш популярний підхід визначення видів механізмів – за сферою їхньої дії. Та є й інші критерії класифікації, наведені нижче:

¹⁶⁹ Рудницька Р. М. Механізми державного управління: сутність і зміст / Р. М. Рудницька, О. Г. Сидорчук, О. М. Стельмах ; за наук. ред. д. е. н., проф. М. Д. Лесечка, к. е. н., доц. А. О. Чеме́риса. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 28 с.

¹⁷⁰ Чечель О. М. Принципи та механізм державного регулювання економіки / О. М. Чечель // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Державне управління. – 2013. – № 2. – С. 103-111.

Таблиця 2.5

**Відмінність трактувань механізмів в еколого-економічній
сфері залежно від особливостей їх реалізації**

№ з/п	Назва механізму	Особливості реалізації
1	Механізм природокористування	Інструменти, зорієнтовані на експлуатацію природних благ з метою задоволення матеріальних і культурних потреб суспільства
2	Механізм природоохоронної діяльності	Інструменти, зорієнтовані на введення заборон і регламентацій
3	Екологічний механізм	Інструменти, зорієнтовані на збереження ресурсів навколишнього природного середовища
4	Економічний механізм	Інструменти, зорієнтовані на забезпечення економічного зростання
5	Механізм державного регулювання еколого-економічного розвитку	Інструменти цілеспрямованого впливу на ринкові процеси з узгодженням економічних та екологічних інтересів, забезпеченням економічного зростання в обґрунтованих межах та поліпшенням якості життя населення зі стратегічною орієнтацією на цілі сталого розвитку
6	Механізм сталого розвитку	Інструменти цілеспрямованого впливу на ринкові процеси з узгодженням економічних, екологічних, соціальних інтересів і збереженням можливостей задоволення потреб майбутніх поколінь

* Джерело: побудовано автором за даними¹⁷¹.

1) за напрямом дії: прямі (нормативно-правові, адміністративно-контролюючі і заохочувальні заходи, пряме регламентування та ін.); через застосування ринкових механізмів; змішані¹⁷²;

2) за характером: обмежуючі, стимулюючі, стримуючі, дозвоільні, мобілізаційні, відтворювальні;

3) за обов'язковістю: директивні, рекомендаційні, приховані;

4) за ресурсним спрямуванням: механізми в сфері використання мінеральних, земельних, водних, лісових ресурсів;

5) за темпологічністю: сплановані (стратегічні, превентивні), ситуативні (актикризові, стабілізаційні);

¹⁷¹ Таранюк К. В. Розвиток фінансового механізму еколого-збалансованого розвитку регіону / К. В. Таранюк // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – № 2. – 2009. – С. 140-145.

¹⁷² Салатюк Н. М. Можливості й перспективи використання зарубіжного досвіду екологічного регулювання в Україні / Н. М. Салатюк // Збірник наукових праць Тернопільського національного економічного університету. – Т. : ТНЕУ, 2012. – В. 2. – С. 69-73.

6) за функціональним навантаженням: планування, організаційні, мотиваційні, контролюючі;

7) за масштабами реалізації: глобальні, інтеграційні (уніфіковані), національні, регіональні, локальні;

8) за сферою дії: нормативно-правові, адміністративні, фінансово-економічні, інформаційні.

Застосування різних класифікаційних підходів формує зовсім інший зріз оцінювання ефективності та формулювання рекомендацій щодо реалізації механізмів державного регулювання.

У ході визначення сутності механізмів державного регулювання еколого-економічного розвитку, їхніх видів виникає питання щодо характеру їхнього впливу, наскільки вони мають бути директивними. Як пишуть Ю. Туниця, Е. Семенюк і Т. Туниця, екологізація економіки в той чи інший спосіб "зв'язує руки" підприємцеві, суперечить самим вихідним принципам ринкової економіки¹⁷³. Учені також підкреслюють, що ігнорування в економічній теорії екологічного фактора, величезні екологічні збитки внаслідок господарської діяльності відносяться до екстерналій, тобто зовнішніх чинників; насправді ж причиною екологічних збитків у переважній більшості є саме наслідки виробничо-господарської діяльності¹⁷⁴. При таких суперечностях стає виправданим домінуючий директивний характер механізмів державного регулювання у сфері еколого-економічного розвитку, однак при умові наявності розвиненого ринку природних ресурсів без практики його монополізації та помітного впливу суб'єктивного інтересу на їх перерозподіл.

Механізми державного регулювання еколого-економічного розвитку мають специфіку залежно від масштабів реалізації. Зрозуміло, що механізми глобальної дії орієнтовані на інші цілі, аніж національні чи тим більше регіональні. Механізми глобальної дії мають спрямовуватись на революційні перетворення у парадигмі господарювання людини на планеті, якою має бути саме стабілізація розвитку світової спільноти, і тим збереження цивілізації¹⁷⁵. Цілі реалізації механізмів у різних масштабах

¹⁷³ Туниця Ю. Ю. Екологізація економіки: теоретико-методологічний аспект / Ю. Ю. Туниця, Е. П. Семенюк, Т. Ю. Туниця // Економічна теорія. – 2011. – № 2. – С. 5-15.

¹⁷⁴ Туниця Ю. Ю. Екологізація економіки: теоретико-методологічний аспект / Ю. Ю. Туниця, Е. П. Семенюк, Т. Ю. Туниця // Економічна теорія. – 2011. – № 2. – С. 5-15.

¹⁷⁵ Туниця Ю. Ю. Екологізація економіки: теоретико-методологічний аспект / Ю. Ю. Туниця, Е. П. Семенюк, Т. Ю. Туниця // Економічна теорія. – 2011. – № 2. – С. 5-15.

мають корелювати з основною метою державного регулювання еколого-економічного розвитку.

Розглянемо більш детально, які механізми можуть використовуватись у системі державного регулювання еколого-економічного розвитку країни. "Система" означає, що, окрім самих механізмів, тут враховуються мета і завдання, принципи, ресурсне забезпечення, політика. При описі механізмів за основу візьмемо класифікаційний підхід "сфера дії", який передбачає виділення нормативно-правових, адміністративних, фінансово-економічних та інформаційних механізмів (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Система державного регулювання еколого-економічного розвитку країни та місце в ній механізмів

* Джерело: авторська розробка.

Нормативно-правові механізми охоплюють закони, підзаконні нормативні акти, міжнародно-правові акти загальної і предметної дії, які можуть прийматись органами влади різного управлінського рівня. Від цього залежать масштаби їхньої дії – глобальні (на рівні міжнародних організацій типу Комісії зі сталого розвитку ООН, Міжнародної організації споживачів), інтеграційні (на рівні інтеграційних утворень типу Європейського агентства з навколишнього середовища Європейського Союзу), національні (на рівні окремих держав, як-от: Міністерство екології та природних ресурсів України, Верховна Рада України як основний законотворчий орган), регіональні (на рівні територіальних органів виконавчої влади типу обласних рад і держадміністрацій), локальні (на рівні органів місцевого самоврядування). Наступна група механізмів – адміністративні. На відміну від нормативно-правових, дані механізми в основному мають дозвільний та контролюючий характер. Велику роль вони відіграють у контексті забезпечення раціонального природокористування. Серед адміністративних механізмів державного регулювання еколого-економічного розвитку країни найбільш поширеними у вітчизняній та міжнародній практиці є:

- просторово-функціональне структурування ландшафтів з зонуванням територій ґрунтового, водоохоронного призначення і т. д.;
- дозволи і ліцензії на право користування ресурсами, видобування корисних копалин, у тому числі дорогоцінного каміння і т. д. (рис. 2.4);
- норми, стандарти, квоти: екологічні норми (видобутку природних ресурсів, стану довкілля та забруднення, в тому числі радіації); норми грошової оцінки земель, різних природних об'єктів; виробничо-технологічні норми на розміщення будівельних об'єктів, встановлення очисних споруд, протиерозійних гідротехнічних споруд і т. д.; норми зносу основних фондів (для модернізації основного виробництва з метою забезпечення необхідного рівня екологічної безпеки і ресурсозбереження); норми поводження з відходами та, як наслідок, заходи з утилізації та переробки відходів і вторинних ресурсів¹⁷⁶; норми навантаження на територію (об'єкт); екологічні права і квоти;
- екологічна сертифікація, маркування споживчої продукції, в тому числі щодо виробництва екологічно чистої продукції, відзначення екологічно чистого середовища її виробництва;

¹⁷⁶ Гіндес О. Г. Напрями підвищення еколого-економічної ефективності природоохоронних заходів / О. Г. Гіндес // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління. – 2012. – Вип. 1. – С. 95-102.

- санкції (обмеження, зупинення і припинення діяльності, в тому числі як наслідок кримінальної відповідальності за екологічні злочини¹⁷⁷), штрафи за порушення норм і стандартів природокористування. Це дуже важливі механізми, що підтверджують відомі українські учені у сфері екологічних досліджень. Зокрема В. Трегобчук стверджує, що успіх (концепції сталого розвитку) неможливий без радикального підвищення екологічної відповідальності всіх суб'єктів господарської діяльності, природокористувачів і природозабруднювачів¹⁷⁸;

- договірне регулювання: договори концесії; угоди про використання природних ресурсів з наступним їх відновленням (практика зональної оренди територій, що актуально для вирішення проблеми стихійного видобування бурштину в Україні); договори співпраці в екологічній сфері (міждержавні, міжрегіональні, міжмуніципальні)¹⁷⁹;

- митне регулювання з обмеженням експорту/імпорту природних ресурсів;

- програмні нормативи: міжгалузеві баланси, паливно-енергетичні баланси (на рівні окремих міст, областей, держави);

- організаційні форми: території спеціального призначення, в тому числі віднесені до природно-заповідного фонду; спеціальні підприємницькі та некомерційні утворення з метою здійснення екологічних інновацій, наукових досліджень.

Наступну дуже потужну групу механізмів державного регулювання еколого-економічного розвитку країни становлять фінансово-економічні. Це найбільш гнучка й адаптивна група механізмів, яка має винятковий вплив на ринкові умови країни. Ця група механізмів при ефективному застосуванні з непрямим (прихованим) впливом може забезпечити досягнення цілей еколого-економічного розвитку на довготривалу перспективу. Дуже важливими наслідками реалізації таких механізмів є

¹⁷⁷ Юречко О. В. Екологічні санкції за забруднення довкілля в Україні / О. В. Юречко // Науковий вісник УкрДЛТУ : Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища / Збірник науково-технічних праць. – Львів : УкрДЛТУ. – 2005. – Вип. 15.6. – С. 360-366.

¹⁷⁸ Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України / В. Трегобчук // Вісник Національної академії наук України. – 2002. – № 2. – С. 31-40.

¹⁷⁹ Регулювання екологічної безпеки транскордонного регіону в умовах євроінтеграції України (наукова доповідь) / В. С. Кравців, П. В. Жук, І. А. Колодійчук та ін. ; НАН України. ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього ; наук. ред. В. С. Кравців. – Львів, 2015. – 121 с.

структурні зміни національної (регіональної економіки) з оцінкою ресурсомісткості різних видів економічної діяльності, а також експортно-імпоротної діяльності держави.

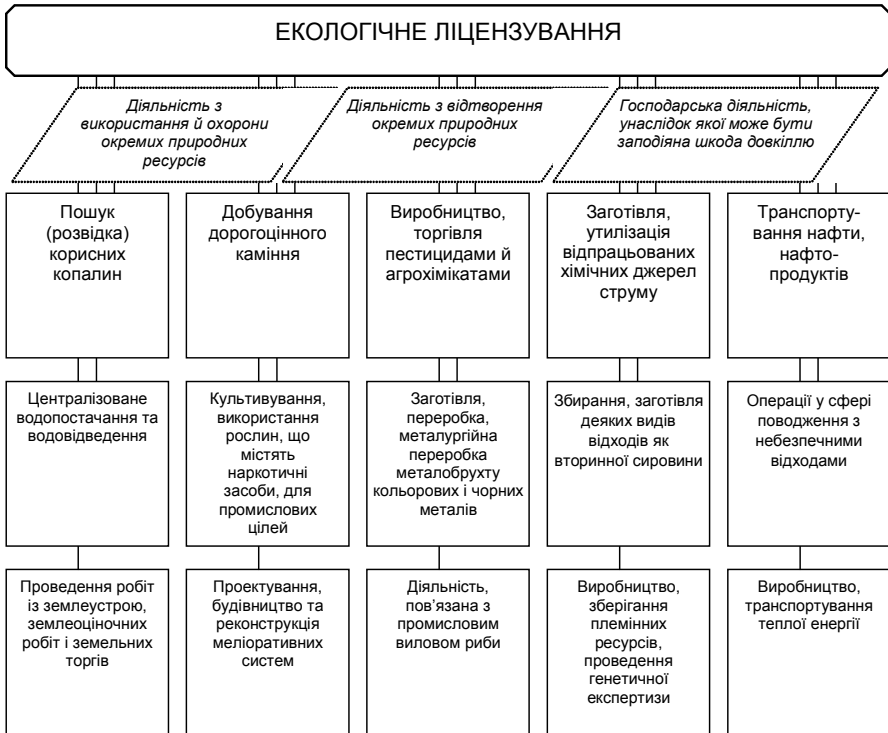

Рис. 2.4. Види діяльності, які підлягають екологічному ліцензуванню в Україні

* Джерело: побудовано автором за даними^{180; 181; 182}.

¹⁸⁰ Екологічне право України. Академічний курс : Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2008. – 848 с.

¹⁸¹ Антонюк У. В. Поняття і види екологічних ліцензій в Україні / У. В. Антонюк [Електронний ресурс]. // Прикарпатський юридичний вісник. – 2011. – № 1. – Режим доступу : http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2011/14.pdf

¹⁸² Радик І. Л. Правові проблеми екологічного ліцензування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 "Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсове право" / І. Л. Радик. – Харків, 2001. – 18 с.

Розглянемо фінансово-економічні механізми у схематичному відображенні, оскільки їх видова різноманітність дуже важлива (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Фінансово-економічні механізми державного регулювання еколого-економічного розвитку країни

* Джерело: авторська розробка.

Розглянемо більш детально окремі фінансово-економічні механізми. Їх основою слугує бюджетне та позабюджетне фінансування. Бюджетне фінансування охоплює систему заходів з приводу мобілізації та перерозподілу фінансових ресурсів з подальшим їх спрямуванням на екологічні потреби – забезпечення чистого і безпечного середовища проживання, комфортного довкілля, забору і переробки відходів, безпечної і здорової їжі. Мобілізація фінансових ресурсів відбувається через опо-

даткування, що виділено окремим фінансово-економічним механізмом і буде розглянено нижче. Зазначимо, що збори за спеціальне використання природних ресурсів та їх питома вага у загальній величині доходів Зведеного бюджету України займають досить вагому частку. Більше того, вони значно зросли з 2007 року. Як свідчать розрахунки В. Голяна, за даними Міністерства фінансів України, Державного казначейства України і Державної служби статистики України, частка зборів за спеціальне використання природних ресурсів у Зведеному бюджеті у 2014 році становила 7,37%, постійно зростаючи з 2007 року (2,71%)¹⁸³. Таку ситуацію В. Голян розглядає як негативну. Учений пише, що період 2000-2007 років був періодом макроекономічної стабільності і в окремі часові інтервали відзначався позитивною динамікою реального ВВП, що супроводжувалося зростанням надходжень прямих та непрямих податків до бюджетів різного рівня, пов'язаних з веденням підприємницької діяльності та створенням доданої вартості¹⁸⁴.

Виходить, що з настанням світової фінансово-економічної кризи макроекономічна ситуація в країні не дозволила переорієнтувати дохідну структуру бюджету на податкові платежі з бізнесу, а змушувала до підвищення екологічних сплат. З огляду на кризову екологічну ситуацію в Україні можна стверджувати, що така практика лише забезпечувала наповнення бюджету, однак не дозволила поліпшити стан природного навколишнього середовища. Негативне й те, що зростання надходжень зборів за спеціальне використання природних ресурсів до Зведеного бюджету України було зумовлено механічним збільшенням нормативів плати, а не реальним розширенням бази стягнення зборів за використання окремих видів природних ресурсів, а також земельного податку¹⁸⁵.

¹⁸³ Голян В. Які є резерви збільшення надходжень природно-ресурсної ренти до зведеного бюджету України / Василь Голян : Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ecos.kiev.ua/news/view/308>

¹⁸⁴ Голян В. Які є резерви збільшення надходжень природно-ресурсної ренти до зведеного бюджету України / Василь Голян : Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ecos.kiev.ua/news/view/308>

¹⁸⁵ Голян В. А. Фіскальне регулювання природокористування в умовах поглиблення інституціональних перетворень: вибір пріоритетів та інструментів / В. А. Голян, В. М. Бардась // Економічні науки. Сер. : Економічна теорія та економічна історія. – 2013. – Вип. 10. – С. 55-64.

Основними видами податків, що формували збори за спеціальне використання природних ресурсів в Україні, є: плата за землю; рентна плата за видобуток та транспортування нафти, газу та аміаку; платежі за користування надрами; збір за забруднення навколишнього природного середовища (з 2011 року екологічний податок); збір за спеціальне використання води; збір за користування радіочастотним ресурсом; збір за спеціальне використання лісових ресурсів¹⁸⁶.

Бюджетні видатки на екологічні цілі здійснюються за статтею "Охорона навколишнього природного середовища" через Державний фонд охорони навколишнього природного середовища та систему його територіальних підрозділів, який створено з метою фінансування природоохоронних заходів та заходів, пов'язаних з раціональним використанням і збереженням природних ресурсів¹⁸⁷. Саме через даний Фонд надаються екологічні субвенції з державного місцевого бюджетам, фінансуються програмні заходи.

Позабюджетне фінансування державного регулювання еколого-економічного розвитку може здійснюватись через приватні фонди навколишнього середовища, фінансово-кредитні установи, громадські організації, міжнародні організації, страхові фонди^{188; 189}. В умовах становлення громадянського суспільства, децентралізації державного регулювання в країні інститути позабюджетного фінансування стають усе більш важливими, тим більше з погляду можливостей залучення фінансових ресурсів міжнародних організацій, у тому числі фондів Європейського Союзу, для яких екологічне питання залишається домінантним у

¹⁸⁶ Сідельникова Л. П. Фіскальні резерви оподаткування природних ресурсів / Л. П. Сідельникова // Таврійський науковий вісник. – 2011. – Вип. 76. – С. 504-516.

¹⁸⁷ Про затвердження Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища : Постанова Кабінету Міністрів України від 7.05.1998 року № 634 : Законodawство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/634-98-%D0%BF>

¹⁸⁸ Федчак О. М. Фінансове забезпечення раціонального використання та охорони природних ресурсів в Україні / О. М. Федчак // Історія та перспективи соціально-економічного розвитку, державного регулювання та місцевого самоврядування Півдня Росії та України : збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, Суми-Курськ, 21-22 травня 2010 року / За ред. О. М. Теліженка, В. О. Лук'яничіна. – Суми : СумДУ, 2010. – Ч. 2. – С. 126-132.

¹⁸⁹ Погрішук Г. Б. Фінансове забезпечення охорони навколишнього природного середовища : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.04.01 "Фінанси, грошовий обіг і кредит" / Г. Б. Погрішук. – Тернопіль, 2005. – 24 с.

системі різних проблемних аспектів. Як пише Л. Горбач, особливого значення набувають природоохоронні (екологічні) фонди, які мають незалежні від державного бюджету джерела фінансування на покриття природоохоронних потреб і призначені для підсилення фінансово-економічних важелів регулювання природокористування¹⁹⁰.

Популярним для вивчення, виходячи з його значення в системі регулювання еколого-економічного розвитку, є фінансово-економічний механізм екологічного оподаткування. Даний інструмент тісно пов'язаний з бюджетним фінансуванням, адже передбачає формування:

- системи справляння платежів (зборів) за спеціальне використання природних ресурсів, що забезпечує акумулювання частини чистого доходу природокористувачів і передачу її в державний та місцеві бюджети¹⁹¹;

- системи нормативів платежів за користування надрами для видобування корисних копалин;

- системи платежів за забруднення навколишнього природного середовища;

- системи пільгового оподаткування – як правило, за відновлення стану природного середовища, природних ресурсів, здійснення екологічно чистого виробництва, встановлення очисних споруд, соціальну відповідальність в екологічній сфері тощо.

В Україні питання екологічного оподаткування основне у системі регулювання еколого-економічного розвитку. Податок – найсильніший інструмент у балансуванні екологічних та економічних інтересів. Численні критичні оцінки його застосування підтверджують, що наразі система державного регулювання еколого-економічного розвитку в Україні неефективна та вимагає оптимізації у першу чергу. З теорії фіскального регулювання відомо, що податкова політика повинна бути організована так, щоб можна було забезпечити таку величину податкових надходжень, яка була б оптимально бажаною, виходячи із проголошеної еконо-

¹⁹⁰ Горбач Л. М. Науково-методичні підходи до формування фінансово-економічного механізму регулювання природокористування / Л. М. Горбач // Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки. – 2013. – Вип. 2. – С. 143-149.

¹⁹¹ Міщенко В. С. Природноресурсні платежі в доходах бюджету. Шляхи вдосконалення / В. С. Міщенко, Я. В. Коваль, М. А. Хвесик, О. А. Кучер // Фінанси України. – 2007. – № 12. – С. 27-37.

мічної доктрини; щоб податки, які справляються до централізованих фондів грошових коштів, були достатніми для того, щоб держава в особі органів державної влади могла виконати всі закріплені за нею функції¹⁹². Оскільки реалії доводять існування великої кількості проблем у сфері еколого-економічного розвитку України, то, очевидно, система екологічного оподаткування залишається неефективною:

а) у частині визначення переліку податків, їх ставок і процедури стягнення;

б) у частині перерозподілу мобілізованих фінансових ресурсів у ході визначення пріоритетних цілей фінансування;

в) у частині цільового використання мобілізованих фінансових ресурсів.

Правове визначення системи екологічного оподаткування в Україні здійснено в Податковому кодексі України у розділі VIII "Екологічний податок". Даний документ регламентує об'єкти оподаткування, які в Україні є наступними¹⁹³:

- обсяги та види забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферне повітря стаціонарними джерелами;

- обсяги та види забруднюючих речовин, які скидаються безпосередньо у водні об'єкти;

- обсяги та види (класи) розміщених відходів, крім обсягів і видів (класів) відходів як вторинної сировини, що розміщуються на власних територіях (об'єктах) суб'єктів господарювання;

- обсяги та категорія радіоактивних відходів, які утворюються внаслідок діяльності суб'єктів господарювання та/або тимчасово зберігаються їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк;

- обсяги електричної енергії, виробленої експлуатуючими організаціями ядерних установок (атомних електростанцій).

Норматив Податкового кодексу України встановлює ставки податку за кожним з об'єктів оподаткування з урахуванням класу небезпечності та зорієнтованого безпечного рівня впливу відповідних речовин.

¹⁹² Мартинюк І. В. Критерії формування податкової політики, спрямованої на еколого-економічний розвиток країни / І. В. Мартинюк // Економічний простір. – 2013. – № 70. – С. 284-293.

¹⁹³ Розділ VIII. Екологічний податок : Податковий кодекс України : Державна фіскальна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/nk/rozdil-viii--ekologichniy-poda/>

Щодо ефективності системи екологічного оподаткування в Україні у наукових джерелах знаходимо чимало критичних оцінок. Імпонують обгрунтування Н. Демченко та І. Касатонової, що на практиці виробникам економічно вигідніше заплатити податки, ніж втратити свої позиції в конкурентоспроможності за рахунок виробництва товарів і послуг за більш високою ціною; тобто такий діючий інструмент екологічної політики як внесення в ціну продукції та послуг екологічних показників не знаходить широкої підтримки як у багатьох країнах світу, так і в Україні, тому що якщо ціни почнуть відбивати екологічні витрати, продукція й фірми, що наносять збиток навколишньому середовищу, втратять конкурентні переваги, якими вони сьогодні користуються¹⁹⁴. Таке положення підтверджує суперечність між політикою ціноутворення та оподаткування в системі фінансово-економічних механізмів державного регулювання еколого-економічного розвитку. Постає науково-практичний дискурс щодо величини податків. У праці Л. Сідельникової можемо знайти факт, що у 2010 році група німецьких і австрійських учених під керівництвом С. Гіл'юма, К. Луца та К. Ползіна у праці "Глобальні наслідки Європейської реформи екологічного податку" розглянула вплив зростання екологічних податків на темпи економічного зростання в країнах Європи та їх головних торговельних партнерів; згідно з їх розрахунками, збільшення навантаження на забруднення і природні ресурси є значно ефективнішим, аніж на працю та капітал, оскільки призводить до скорочення ВВП усього на 1,4%, водночас споживання ресурсів при цьому зменшується на 5%, а викиди CO₂ – на 15%^{195; 196}. Отже, підвищення ставок екологічних податків є виправданим. Для України це питання теж стоїть гостро. Однак ще гостріше стоїть ефективність перерозподілу мобілізованих у ході сплати екологічного податку фінансових ресурсів.

Наразі в Україні відбувається процес фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування, розпочатий 2014 року. З аналітичної записки О. Веклича, поданої до розгляду в Комітет Верховної

¹⁹⁴ Демченко Н. В. Еколого-економічна політика і національний механізм природо-користування: напрямки вдосконалення / Н. В. Демченко, І. А. Касатонова // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2012. – № 1. – С. 31-34.

¹⁹⁵ Giljum S. Global implications of a European environmental tax reform / S. Giljum, Ch. Lutz, C. Polzin / Sustainable Europe Research Institute (SERI). – Vienna, Austria. – 2010.

¹⁹⁶ Сідельникова Л. П. Фіскальні резерви оподаткування природних ресурсів / Л. П. Сідельникова // Таврійський науковий вісник. – 2011. – Вип. 76. – С. 504-516.

Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, впливає, що поточне зростання обсягів надходжень коштів від сплати екологічного податку здійснюється до загального фонду Державного бюджету, що спричиняє фінансове "знекровлення" Державного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища¹⁹⁷. Відтак учений критикує ліквідацію участі спеціального фонду Державного бюджету у перерозподілі коштів на екологічні цілі, адже на сьогодні через мізерну фінансову базу Державного фонду охорони навколишнього природного середовища законодавчо скасована фінансова відповідальність держави щодо реалізації природоохоронних заходів і екологічних цілей, яка фактично фінансово самоусунулась від розв'язання вагомих екологічних проблем¹⁹⁸.

Автор наводить розгорнуту схему перерозподілу мобілізованих у ході сплати екологічного податку фінансових ресурсів між різними бюджетними інститутами. Ця схема заслуговує на пильну увагу фахівців та відображена в табл. 2.6. З одного боку, проблемним видається відсутність фінансування спеціального фонду Державного бюджету. Однак місцеві бюджети отримують до 80% від сплати екологічного податку з зобов'язанням витратити їх на екологічні цілі. Отже, поточна реформа спрямована на посилення участі і відповідальності територіальних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування за екологічну ситуацію на відповідних територіях.

Ще раз підкреслимо, що екологічне оподаткування – дуже потужний фінансово-економічний механізм державного регулювання еколого-економічного розвитку. Його ефективне застосування потребує прозорості

¹⁹⁷ Веклич О. О. Нинішня модель фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування як інституціональний чинник посилення екологічних викликів (аналітична записка) / О. О. Веклич : Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://komekolog.rada.gov.ua/komekolog/control/uk/publish/article?art_id=58930&cat_id=45228

¹⁹⁸ Веклич О. О. Нинішня модель фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування як інституціональний чинник посилення екологічних викликів (аналітична записка) / О. О. Веклич : Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://komekolog.rada.gov.ua/komekolog/control/uk/publish/article?art_id=58930&cat_id=45228

політики та податкової культури суб'єктів господарювання й інших суб'єктів, населення, які використовують ресурси природного навколишнього середовища.

Таблиця 2.6

**Фінансово-бюджетна децентралізація
екологічного оподаткування в Україні**

№ з/п	Бюджетний інститут	Частка відрахувань мобілізованого фінансового ресурсу, %				
		Роки				
		2011-2012	2013	2014	2014 після змін	2015-2016
1	Державний бюджет	30	53	65	65	20
1.1	у т.ч. спеціальний фонд Державного бюджету	30	53	33,4	11,5	-
1.2	Загальний фонд Державного бюджету	-	-	31,6	53,5	20
2	Місцевий бюджет (спеціальний фонд)	70	47	35	35	80

* Джерело: побудовано автором за даними¹⁹⁹.

Ще один фінансово-економічний механізм, на якому слід зосередити окрему увагу, – екологічне інвестування. Даний механізм повинен охоплювати не лише стимулювання інвестицій в екологічно змістовні проекти, але й контролювати наслідки інвестиційної діяльності для навколишнього природного середовища іншими суб'єктами. Необхідним є жорсткий контроль рівня інвестування, особливо іноземного. Як пише М. Філяк, теза про прямі іноземні інвестиції як визначальний чинник успішності економічної системи перехідної економіки спрямована на підтримку політики "розгону енергій", у тому числі на незворотну мегаурбанізацію, на певній території для подальшого посиленого економічного відтворення, що має наслідком "відсмоктування" енергії та ресурсів з територій і населення,

¹⁹⁹ Веклич О. О. Нинішня модель фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування як інституціональний чинник посилення екологічних викликів (аналітична записка) / О. О. Веклич : Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://komekolog.rada.gov.ua/komekolog/control/uk/publish/article?art_id=58930&cat_id=45228

зокрема через мегаполіси²⁰⁰. Для України дане питання особливо гостро постає для центральних і східних областей, де притягуючими інвестиції ареалами є великі індустріальні міста, а частка міського населення в таких регіонах сягає 80%. Механізм екологічного інвестування при таких умовах повинен забезпечувати контроль та оцінювання впливу нових об'єктів підприємництва, як правило, промислового, з об'єктивним обґрунтуванням доцільності їх подальшої діяльності та сплатою відповідних податкових платежів.

Окрім нормативно-правових, адміністративних і фінансово-економічних механізмів державного регулювання еколого-економічного розвитку країни, все більшої ваги набувають інформаційні інструменти. Домінуючий у характері їх впливу соціокультурний зміст. Розвинені демократичні і правові держави все частіше застосовують інформаційний інструментарій. Він особливо ефективний за умов реалізації прозорої політики та наявності розвиненого громадянського суспільства. Для України ефективність реалізації інформаційних механізмів поки залишається не такою високою, як решти, та все ж необхідною.

Розглянемо, які основні інформаційні механізми державного регулювання еколого-економічного розвитку країни можливі для застосування:

- промоція еколого-економічної відповідальності (як пише С. Мішенін, економічної відповідальності в природокористуванні й охороні навколишнього середовища²⁰¹), мотивація підприємств до використання ресурсо- й енергозберігаючих, безвідхідних (маловідходних) технологічних процесів у рамках реалізації концепції соціальної відповідальності бізнесу²⁰²;

- зобов'язання, мотивація підприємств та організацій складання й опублікування корпоративних екологічних звітів;

- публічність державних реєстрів (кадастрів рослинного і тваринного світу, викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, територій та об'єктів природно-заповідного фонду і т. д.), удосконален-

²⁰⁰ Філяк М. С. Система показників у механізмі регулювання сталого розвитку території : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.03 / М. С. Філяк. – Львів, 2016. – 238 с.

²⁰¹ Мішенін С. В. Еколого-економічні проблеми природокористування у лісовому комплексі (теорія, методологія і практика) : автореф. дис. ... доктора екон. наук : спец. 08.08.01 "Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища" / С. В. Мішенін. – Київ, 1999. – 39 с.

²⁰² Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України / В. Трегобчук // Вісник Національної академії наук України. – 2002. – № 2. – С. 31-40.

ня геоінформаційних систем (позитивним прикладом для України стало опублікування в мережі Інтернет публічної кадастрової карти²⁰³);

- системний еколого-економічний аналіз на різних інституціонально-територіальних рівнях, який передбачає екологічну експертизу, екологічну діагностику, екологічний ситуаційний аналіз, екологічний маркетинговий аналіз, екологічний аудит, екологічний контролінг^{204, 205};

- стратегічна екологічна оцінка на різних інституціонально-територіальних рівнях як систематичний процес, який здійснюється для аналізу екологічних наслідків запропонованих планів, програм та інших стратегічних дій, а також для включення результатів досліджень до процесу ухвалення рішень²⁰⁶;

- оцінка економічної ефективності використання природних ресурсів;

- формування систем еколого-економічного обліку (СЕЕО), методологія створення яких була запропонована Статистичним відділом Секретаріату ООН ще у 1993 році; мета такої системи – врахування екологічного чинника в національних статистичних оцінках²⁰⁷; на рівні держав і регіонів важливо формувати єдину національну (регіональну) систему контролю й екологічного моніторингу^{208, 209};

²⁰³ Публічна кадастрова карта України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://map.land.gov.ua/kadastrova-karta>

²⁰⁴ Потай І. Ю. Сталый розвиток регіону з екологічною регламентацією: моніторинг та перспективи / І. Ю. Потай, К. В. Андрушкевич // Всеукраїнські наукові економічні читання з міжнародною участю з нагоди 50-річчя економічної освіти на Миколаївщині : матеріали (27-29 трав. 2015 р.) / "Актуальні тренди економічного розвитку України", Всеукр. наук. екон. конф. (Миколаїв, 2015) ; відп. за вип. В. Н. Парсяк [та ін.]. – Миколаїв : НУК, 2015. – 132 с. – С. 20-24.

²⁰⁵ Хвостіна І. М. Концептуальні аспекти еколого-економічного аналізу / І. М. Хвостіна, Г. О. Зелінська // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – № 5, Т. 2 "Економічні науки". – С. 115-119.

²⁰⁶ Колонов О. М. Напрямки вдосконалення механізму формування та реалізації державної екологічної політики в Україні / О. М. Колонов // Актуальні проблеми державного управління. – 2014. – № 1. – С. 80-86.

²⁰⁷ Індикатори сталого розвитку : Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Індикатори_сталого_розвитку

²⁰⁸ Гіндес О. Г. Напрями підвищення еколого-економічної ефективності природоохоронних заходів / О. Г. Гіндес // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління. – 2012. – Вип. 1. – С. 95-102.

²⁰⁹ Білоскурський / Р. Р. Білоскурський // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Вип. 265 : в 9 т. Т. VI. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2010. – С. 1576-1582.

- науково-дослідне проектування з обґрунтуванням у формі методичних рекомендацій, наукових доповідей пріоритетів і способів використання природоохоронного обладнання, екологічно чистих технологічних процесів, продукції тощо²¹⁰;

- освітньо-виховні заходи з підготовкою належної кваліфікації фахівців та формування екологічної свідомості суспільства.

Що ж до механізмів державного регулювання еколого-економічного розвитку країни, то зазначимо, що велику роль в ефективності їх реалізації відіграє рівень розвитку громадянського суспільства. На жаль, наразі маємо таку ситуацію, що екологічні інструменти впливу на загальнодержавному рівні використовуються неефективно. Потрібні рішення наразі приймаються, в крайньому випадку, під шаленим тиском міжнародних організацій як умови кредитування та подальшої євроінтеграції. Практика монополізації ринку природних ресурсів в Україні не дозволяє об'єктивно говорити про реальність прозорого використання регулюючих механізмів. Тому громадський вплив поки дуже важливий, що вимагає від науковців обґрунтувань прогресивних форм співпраці державних і недержавних організацій. Це має бути одним із пріоритетів стратегічного планування еколого-економічного розвитку України.

2.3. Стратегічне планування в системі національного еколого-економічного поступу

Механізми державного регулювання еколого-економічного розвитку відображають способи впливу суб'єкта на об'єкт з метою досягнення поставлених цілей. Вони розкривають практичний бік управлінського впливу. Однак ефективність їх використання значно залежить від того, наскільки послідовні та виважені рішення щодо способів впливу. У даному контексті обов'язковим процесом організації ефективної системи державного регулювання еколого-економічного розвитку є стратегічне планування²¹¹.

²¹⁰ Гіндес О. Г. Напрями підвищення еколого-економічної ефективності природоохоронних заходів / О. Г. Гіндес // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління. – 2012. – Вип. 1. – С. 95-102.

²¹¹ Білокурський Р. Р. Стратегічне планування в системі державного регулювання еколого-економічного розвитку України / Р. Р. Білокурський // Економічний вісник університету : зб. наук. праць учених та аспірантів. – Вип. 34 (1). – Переяслав-Хмельницький, 2017. – С. 23-31.

Як відомо, планування – одна з управлінських функцій. За своєю природою планування є інститутом, який передбачає встановлення правил, що визначають планову діяльність економічних суб'єктів різних рівнів, а також створення механізмів із забезпечення цих правил; як і будь-який інститут, він розвивається, змінює свій зміст унаслідок змін, що відбулись у середовищі²¹².

На рівні підприємств і організацій, виходячи зі специфіки їхньої діяльності, існують спеціальні системи екологічного планування, які відносяться до заходів екологічного контролю (разом з аналізом та аудитом); їх реалізація сприяє обґрунтуванню альтернативних підходів при здійсненні оперативного і стратегічного управління підприємством, спрямованих на підвищення еколого-економічної ефективності^{213; 214}. Як і на рівні підприємств, екологічне планування є важливою функцією державного регулювання у сфері використання ресурсів навколишнього природного середовища. Воно входить у систему державного екологічного управління. Якщо його розширювати до регулювання еколого-економічного розвитку, то принципи здійснення планування не зміняться, однак будуть іншими його цілі, просторово-часовий вимір їх досягнення.

Вважаємо, що еколого-економічне планування слід розглядати як складову процесу державного регулювання еколого-економічного розвитку з уточненням на певний період та у визначених просторових координатах цілей, завдань, відповідальних суб'єктів, очікуваних результатів і затребуваних ресурсів щодо узгодження екологічних та економічних інтересів і забезпечення на цій основі прогресивних змін (рис. 2.6).

На державному рівні результати еколого-економічного планування мають бути підтверджені законодавчо: починаючи з затвердження цільових програм чи стратегій і завершуючи наказами, рекомендаціями про-

²¹² Осипов В. М. Стратегічне планування як ефективний інструмент управління регіональним розвитком / В. М. Осипов, І. Д. Півоварчук, І. Л. Парасюк // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2011. – № 1. – С. 89-100.

²¹³ Кірсанова Т. О. Екологічний контролінг в системі управління підприємством : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.08.01 "Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища" / Т. О. Кірсанова. – Суми : Сумський державний університет, 2004. – 19 с.

²¹⁴ Хвостіна І. М. Концептуальні аспекти еколого-економічного аналізу / І. М. Хвостіна, Г. О. Зелінська // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – № 5, Т. 2 "Економічні науки". – С. 115-119.

фільних державних структур щодо пріоритетів подальшого розвитку в сфері балансування екологічних та економічних інтересів. В іншому випадку вони не мають жодного практичного значення.

Рис. 2.6. Процес державного регулювання еколого-економічного розвитку та місце в ньому планування

* Джерело: побудоване автором за даними²¹⁵.

Планування як управлінська функція може набувати різних видів залежно від:

- просторових масштабів охоплення – міжнародне, національне, регіональне, локальне, на рівні підприємств і організацій;

²¹⁵ Олефіренко О. В. Концептуальні основи формування екологічного управління в Україні / О. В. Олефіренко // Актуальні проблеми державного управління. – 2014. – № 1. – С. 72-80.

- часу – коротко-, середньо-, довгострокове;
- характеру – тактичне (поточне), операційне (ситуативне, антикризове), стратегічне;
- ресурсної орієнтації – фінансове, матеріально-технічне, кадрове;
- функціональності – маркетингове, виробниче, фінансове, організаційне, соціальне;
- мети – стабілізації, зростання, розвитку, скорочення, виходу;
- ринкових позицій – виживання, збереження, лідерства, новаторства.

Така класифікація планування (планів) прийнятна як для підприємств і організацій, так і для розробки та реалізації на вищих інституціональних рівнях – територіальних громад, регіонів, держави.

На практиці планування, зазвичай, здійснюється за часовою ознакою. У поєднанні з характером вирізняється такий важливий вид, як стратегічне планування. Як відомо, стратегія базує поняття у теорії стратегічного управління, оскільки саме вона є об'єднуючим механізмом цілей, можливостей (потенціалу) та умов (зовнішнього середовища); саме стратегія визначає засоби, за допомогою яких суб'єкт може перетворити свої стратегічні наміри в переваги, взаємодіючи з факторами зовнішнього впливу; без цього неможлива його ефективна адаптація до стратегічних змін в умовах невизначеності і мінливості середовища²¹⁶. Слово "стратегія" походить від давньогрецьких слів "stratos" – "армія" та "agos" – "я керую"; відповідно, дане поняття первинно тлумачилося як мистецтво або наука ведення воєнних дій²¹⁷. На початку 60-х років ХХ століття дане поняття почали вживати у сфері управління і сучасне його трактування полягає в розумінні як довгострокового плану, що містить управлінські рішення щодо вибору цілей та напрямів діяльності і моделі дій стосовно розміщення, розподілу та координації ресурсів суб'єкта для забезпечення його розвитку²¹⁸. Тобто кінцевою

²¹⁶ Кравченко О. В. Поняття стратегії розвитку підприємства / О. В. Кравченко : Українська академія банківської справи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_BOA/kravchenko_023.pdf

²¹⁷ Збарський В. К. Сутність поняття "стратегія розвитку" малого підприємства / В. К. Збарський // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2013. – Вип. 181(6). – С. 36-45.

²¹⁸ Збарський В. К. Сутність поняття "стратегія розвитку" малого підприємства / В. К. Збарський // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2013. – Вип. 181(6). – С. 36-45.

метою реалізації стратегії є забезпечення розвитку в позитивному його сенсі.

Стратегічне планування у зіставленні до поняття стратегії є одним з етапів її розробки та реалізації. На різних рівнях управління стратегічне планування розглядається як: дієвий спосіб реагування на виклики ринку в умовах динамічних змін середовища; елемент системи управління, що дозволяє підвищити конкурентоспроможність об'єкта – підприємства чи організації, сфери суспільного життя, в тому числі економіки, певної території, з огляду на можливість виявлення найважливіших проблем і визначення напрямків перспективного розвитку, для яких є найсприятливіші умови та наявні ресурси²¹⁹. Стратегічне планування як функція управління полягає у прагненні завчасно врахувати при можливості всі внутрішні та зовнішні фактори, що забезпечують сприятливі умови для нормального функціонування та розвитку об'єкта; воно передбачає розробку комплексних заходів, які визначають послідовність досягнення цілей з урахуванням можливостей найбільш ефективного використання ресурсів, що перебувають у розпорядженні об'єкта та можливих його складових (якщо це держава – регіонів, якщо це регіон – окремих поселень, якщо це економіка – окремих видів економічної діяльності і т. д.); тому стратегічне планування покликане забезпечити взаємне погодження між окремими структурними складовими об'єкта²²⁰.

Виходячи з наведених положень щодо сутності стратегічного планування, з'ясуємо його особливості у сфері державного регулювання еколого-економічного розвитку країни:

- по-перше, стратегічне планування повинно носити прогностичний характер, точність якого визначити дуже складно, адже кількість чинників зовнішнього впливу є безліч, і вони пов'язані як зі сферою використання ресурсів навколишнього природного середовища, так і з мінливими економічними процесами (рис. 2.7);

- по-друге, стратегічне планування має створювати можливості оперативного реагування і залучення необхідних ресурсів в умовах

²¹⁹ Сментина Н. В. Особливості методології стратегічного планування в системі державного управління соціально-економічним розвитком територій / Н. В. Сментина // Вісник Сумського державного університету. Сер. : Економіка. – 2013. – № 4. – С. 67-80.

²²⁰ Воскресенська О. С. Розширення інструментарію стратегічного планування / О. С. Воскресенська, О. А. Савчук // Економічні інновації : Зб. наук. пр. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2011. – Вип. 45. – С. 55-60.

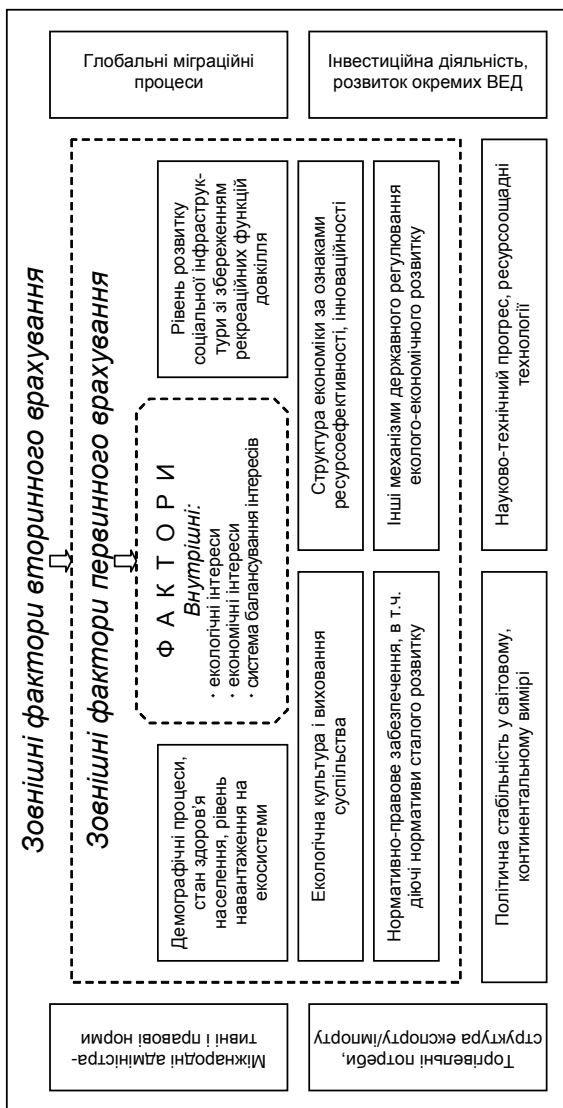

Рис. 2.7. Основні факторні групи стратегічного планування у сфері державного регулювання еколого-економічного розвитку країни

* Джерело: авторська розробка.

непередбачуваних ситуацій – екологічних стихійних лих і катастроф;

- по-третє, стратегічне планування має охоплювати різнострокові цілі з постійним їх переглядом та осучасненням з огляду на нові виклики глобального, національного, локального характеру;

- по-четверте, складність стратегічного планування полягає в необхідності при розробці різнострокових планів і програм урахування інтересів різних територій, сфер господарювання та розвитку людини; важливо, щоб цілі еколого-економічного розвитку, визначені у ході стратегічного планування, були основоположними для вироблення програмних цілей і завдань в інших сферах реалізації державної політики, однак не суперечили цілям сталого розвитку;

- по-п'яте, кінцевою метою стратегічного планування має бути забезпечення конкурентоспроможності національної економіки з позиції її ресурсоефективності; тобто, з одного боку, необхідно створити сприятливе економічне середовище підприємницької діяльності, реалізації інтелектуально-трудового потенціалу населення, та, з іншого – постійно балансувати екологічні й економічні інтереси, контролювати рівень задоволення безмежних потреб сучасного суспільства.

Звертаємо увагу, що складність і особливість стратегічного планування у сфері державного регулювання еколого-економічного розвитку країни пов'язана з необхідністю частого перегляду та осучаснення поставлених цілей. Це ускладнює забезпечення еколого-економічного розвитку, вимагаючи реалізації послідовної політики, макроекономічної та політичної стабільності.

Тому забезпечення еколого-економічного розвитку у зв'язку з цим є прерогативою розвинених і благополучних суспільств, а для України з частими реформами та суб'єктивними впливами даний процес поки що дуже утруднений. Тим не менше, стратегічне планування відносно забезпечення еколого-економічного розвитку вимагає зусиль, для початку хоча б вибіркових, зі спробою досягнення поставлених першочергових цілей.

На рис. 2.8 відобразимо схему поетапного забезпечення еколого-економічного розвитку країни в контексті стратегічного планування та розроблення відповідної стратегії.

Як бачимо, що будь-яка стратегія втрачає свою актуальність з плином часу, однак ефективність її реалізації потрібно трансформувати у

можливість установлення наступних стратегічних цілей вищого порядку – зорієнтованих на довгострокову перспективу.

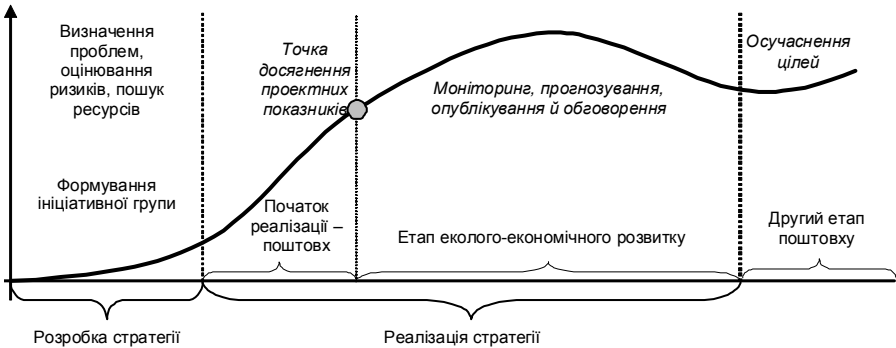

Рис. 2.8. Схема поетапного забезпечення еколого-економічного розвитку країни в контексті стратегічного планування

* Джерело: побудовано автором за даними²²¹.

Стратегічне планування займає важливу позицію в системі механізмів державного регулювання еколого-економічного розвитку. Воно має прямий стосунок до групи нормативно-правових механізмів, адже слугує важливою складовою процесу їх розробки і затвердження. Більше того, як уже нами зазначалось, ефективне планування, в тому числі стратегічне, вимагає законодавчого затвердження. В іншому випадку воно набуває формальних ознак та є непотрібним. Окрім того, стратегічне планування має виняткове значення для ефективного застосування інших груп механізмів:

- адміністративних – визначення територій зі спеціальним режимом господарювання, використання ресурсів навколишнього природного середовища; визначення допустимих обсягів добування, переробки природних ресурсів, квот експортно-імпортової діяльності з відображенням на рівні економічного зростання; визначення норм забруднень, допустимих викидів і т. д. з відображенням на наслідках для навколишнього

²²¹ Гарбар В. В. Економічна сутність поняття сталого розвитку фермерського господарства / В. В. Гарбар // Економіка АПК. – 2014. – № 1. – С. 136-141.

природного середовища; визначення норм зносу основних засобів з оцінкою наслідків впливу на ресурсоефективність; визначення норм навантажень на території з оцінкою наслідків впливу на локальні екосистеми; визначення процедур маркування, сертифікації продукції з відображенням на рівні суспільного здоров'я; визначення санкцій, штрафів, ліцензійних процедур у контексті відновлення природно-ресурсного потенціалу країни;

- фінансово-економічних – визначення обсягів фінансування, залучення і мобілізації фінансових ресурсів з відображенням на показниках економічного зростання та відновлення природно-ресурсного потенціалу країни; установа порядку й оцінювання ефективності використання об'єктів природного й антропогенного походження, які перебувають у державній власності; структурні зміни в економіці країни, регіонів у контексті забезпечення ресурсоефективності;

- інформаційних – визначення заходів, способів екологічного виховання та, як наслідок, формування екологічної культури населення; визначення заходів, способів обліку, оцінювання, звітування наслідків економічної діяльності відносно стану навколишнього природного середовища; встановлення порядку формування та ведення інформаційних баз даних, web-порталів з відображенням стану використання ресурсів навколишнього природного середовища, процесів їх освоєння; прогнозування потреби в фахівцях екологічного профілю, визначення освітньо-кваліфікаційних вимог до них.

Стратегічне планування в розрізі основних груп механізмів вимагає різних часових затрат. Найбільш тривалі в отриманні ефектів інформаційні механізми, особливо в плані формування екологічної культури населення як наслідку екологічного виховання. Це довготривалий процес "екології внутрішнього світу людини", пов'язаний з вихованням високomorальної особистості, екологічної свідомості, екологічної культури, екологічного мислення²²². Він потребує зміни поколінь, аби напевне укорінитись в інституціональному середовищі суспільства.

Як узагальнення, на рис. 2.9 відобразимо основне значення стратегічного планування еколого-економічного розвитку в розрізі механізмів державного регулювання.

²²² Колесник Ю. Л. Морально-екологічне виховання – складова духовності особистості / Ю. Л. Колесник // Духовність особистості. – 2012. – Вип. 3. – С. 78-86.

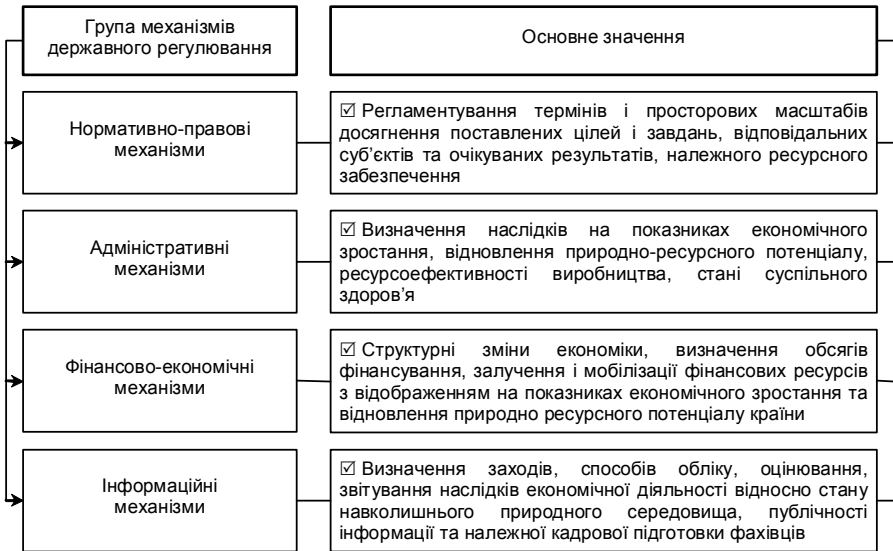

Рис. 2.9. Стратегічне планування в системі механізмів державного регулювання еколого-економічного розвитку з позиції значимості

* Джерело: авторська розробка.

Основна перевага та практичне значення стратегічного планування в системі механізмів державного регулювання еколого-економічного розвитку полягає в можливості охоплення різних інструментів задля досягнення спільної мети, як правило, на довгострокову перспективу.

Щодо стратегічного планування у сфері державного регулювання еколого-економічного розвитку країни у вітчизняній науці знаходимо певні напрацювання, які потрібно враховувати при формуванні авторського бачення основної мети, цілей і завдань на різнострокову перспективу. Більшість експертів звертають увагу на необхідність формування нового стратегічного бачення еколого-економічного розвитку. Як пише В. Трегобчук, надзвичайно важлива, якщо не ключова, проблема – розробка принципово нової ресурсо-екологічної стратегії соціально-економічного розвитку держави в цілому, конкретного регіону та об-

ласті^{223; 224}. Так автор підкреслює складовість стратегії еколого-економічного розвитку в системі стратегічного планування соціально-економічного розвитку. Він зазначає, що в основу такої стратегії слід покласти^{225; 226}:

- пріоритет екології над економікою, ресурсо-екологічних критеріїв, показників і вимог над економічними;

- раціональне поєднання ринкових, державних економічних і адміністративних інструментів і важелів регулювання ресурсо-екологічних відносин, тобто взаємин між суспільством і природою;

- оптимальне та взаємоузгоджене застосування методів галузевого і територіального управління природокористуванням та охороною навколишнього природного середовища, перенесення центру ваги і відповідальності за розв'язання ресурсо-екологічних проблем на місцеві органи влади й управління;

- інтеграцію ресурсо-екологічного й економічного підходів до розвитку і розміщення продуктивних сил у єдиний еколого-економічний підхід шляхом розробки та застосування у господарській діяльності еколого-економічних нормативів, показників, стандартів і вимог;

- чітке визначення національних, регіональних і місцевих ресурсо-екологічних пріоритетів на "глибину" прогнозування соціально-економічного розвитку й основних напрямів розв'язання ресурсо-екологічних проблем.

Погоджуємося, що зростає функціональність у забезпеченні еколого-економічного розвитку місцевих органів державної влади, хоча в поточних вітчизняних умовах цей процес є дещо ускладненим. Також цінний висновок автора щодо закладення пріоритетів еколого-економічного розвитку в прогнозування соціально-економічних процесів. Оскільки саме поняття "соціально-економічний розвиток" доволі суперечливе, адже, як

²²³ Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України / В. Трегобчук // Вісник Національної академії наук України. – 2002. – № 2. – С. 31-40.

²²⁴ Стан навколишнього середовища і його вплив на трудові ресурси Львівської області / М. І. Долішній, В. М. Трегобчук, Г. Д. Гуцуляк та ін. – Чернівці: Прут, 1999. – С. 149-150.

²²⁵ Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України / В. Трегобчук // Вісник Національної академії наук України. – 2002. – № 2. – С. 31-40.

²²⁶ Стан навколишнього середовища і його вплив на трудові ресурси Львівської області / М. І. Долішній, В. М. Трегобчук, Г. Д. Гуцуляк та ін. – Чернівці: Прут, 1999. – С. 149-150.

і "еколого-економічний", ставить у єдність протилежні процеси, вважаємо, що не таким однозначним є вищість соціально-економічних цілей. У табл. 2.7 відобразимо авторське бачення щодо місця стратегічного планування у сфері державного регулювання еколого-економічного розвитку в системі стратегічного планування розвитку країни взагалі. Зокрема, дана ієрархія прийнятна для України.

Таблиця 2.7

Ієрархія стратегічного планування розвитку країни та місце в ній регулювання еколого-економічного розвитку

№ з/п	Об'єкт стратегічного планування	Обґрунтування
1	Сталий розвиток країни	Визначення загальних цілей сталого розвитку, адаптованих до вітчизняних умов, виходячи з декларованих на рівні ООН Глобальних цілей сталого розвитку (до 2015 року – Цілей Розвитку Тисячоліття)
2	Еколого-економічний розвиток країни	Конкретизація цілей балансування екологічних та економічних інтересів суб'єктів у різних сферах і на різних інституціональних рівнях
3	Соціально-економічний розвиток країни	Конкретизація цілей балансування економічних і соціальних (суспільства) інтересів у різних сферах і на різних інституціональних рівнях
4	Розвиток регіонів	Конкретизація цілей розвитку регіонів, виходячи з територіальної специфіки та наявних ресурсних можливостей
5	Розвиток територіальних громад	Конкретизація цілей розвитку окремих поселень, їх об'єднань, виходячи з територіальної специфіки та наявних ресурсних можливостей

* Джерело: авторська розробка.

Розглянемо специфіку стратегічного планування в системі механізмів державного регулювання еколого-економічного розвитку в Україні. При цьому будемо керуватись теоретичними положеннями, розгляненими вище. Також відзначимо, що основним нормативним документом, який закладає правові основи стратегічного планування в нашій державі, є Закон України "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України". У статті 5 регламентується, що прогнозні та програмні документи економічного і соціального розвитку розробляються на основі комплексного аналізу демографічної ситуації, стану використання природного, виробничого, нау-

ково-технічного та трудового потенціалу, конкурентоспроможності вітчизняної економіки, оцінки досягнутого рівня розвитку економіки і соціальної сфери та з урахуванням впливу зовнішніх політичних, економічних, інших факторів і очікуваних тенденцій зміни впливу цих факторів у перспективі²²⁷. Хоча даний норматив на пряму не специфікує стратегічне планування і прогнозування щодо еколого-економічного розвитку, однак він підкреслює значимість урахування природного чинника у плануванні економічного та соціального розвитку, визначає інші важливі організаційні питання – принципи, строковість, просторову і галузеву вимірність, повноваження учасників планування і т. ін.

Основою процесу стратегічного планування є визначення мети, цілей (стратегічних і оперативних) та завдань. При цьому важливо розуміти різницю між ними. Якщо стратегічні цілі є нашими прагненнями – "чого ми хочемо досягти", то оперативні цілі визначають, "що ми збираємося для цього робити"; тому стратегічні цілі мають бути такими, що "перекладаються" на мову конкретних оперативних цілей, тобто проектів, програм чи планових показників; в іншому випадку буде важко вимірювати, наскільки ми наближаємося до поставленої стратегічної мети, і майже неможливо визначити, які завдання чи дії найімовірніше принесуть бажані результати²²⁸. Завдання є окремими кроками (етапами) чи конкретними заходами (або множиною планів заходів) на шляху досягнення оперативної цілі; у кожному завданні зазначаються підрозділ організації, відповідальній за впровадження, відповідальна особа, приблизний графік виконання тощо²²⁹.

Оскільки результатом стратегічного планування має бути стратегія як певний нормативний документ, найперше обґрунтуємо мету, актуальну в контексті еколого-економічного розвитку України. Оскільки стратегічне планування охоплює визначення цілей і завдань на різнострокову

²²⁷ Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : Закон України від 23.03.2000 року № 1602-III : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>

²²⁸ Осипов В. М. Стратегічне планування як ефективний інструмент управління регіональним розвитком / В. М. Осипов, І. Д. Півоварчук, І. Л. Парасюк // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2011. – № 1. – С. 89-100.

²²⁹ Осипов В. М. Стратегічне планування як ефективний інструмент управління регіональним розвитком / В. М. Осипов, І. Д. Півоварчук, І. Л. Парасюк // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2011. – № 1. – С. 89-100.

перспективу, так само мета має диференціюватись і взаємодоповнюватись у розрізі різних термінів реалізації (рис. 2.10).

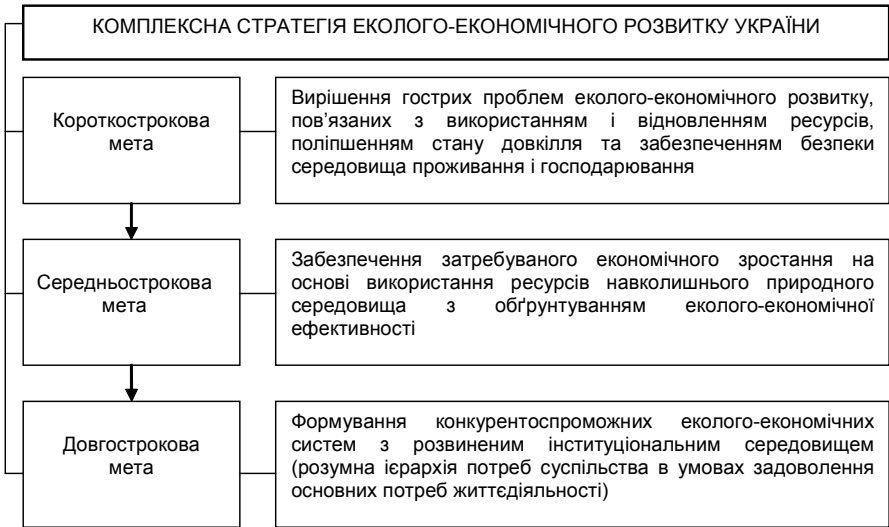

Рис. 2.10. Мета стратегії еколого-економічного розвитку України в розрізі різнострокової перспективи досягнення

* Джерело: авторська розробка.

У розрізі мети різнострокової перспективи досягнення необхідно визначати основні цілі – першого, вторинного і вищого порядку. Цілі повинні розкривати основні завдання та ідейну основу щодо державного регулювання еколого-економічного розвитку. Розглянемо їх більш детально.

Звертаємо увагу, що вони окреслюють основні напрями стратегічного управлінського впливу та можуть обиратись і посилюватись за значенням у різних умовах.

Первинні цілі стратегії еколого-економічного розвитку України та завдання їх досягнення:

1. Демоніполізація ринку природних ресурсів:
 - реалізація механізму відповідальності за законність використання ресурсів навколишнього природного середовища;

- дотримання адміністративних механізмів регулювання еколого-економічного розвитку – процедур ліцензування, квотування, нормування і т. д.;

- посилення громадського контролю за використанням ресурсів навколишнього природного середовища, рівня антропогенного навантаження на природні екосистеми, окремі об'єкти;

2. Промоція застосування інструментарію екологічного маркетингу з метою формування екологічно зорієнтованого попиту та задоволення відповідних потреб:

- цільове кредитування, пільгове оподаткування та використання інших стимулюючих механізмів господарювання в екологічно зорієнтованих видах економічної діяльності: високотехнологічних та екологічно безпечних; які продукують, упроваджують екологічні інновації, в тому числі енергоощадні технології; які виробляють екологічно чисту продукцію; які займаються відновленням природно-ресурсного потенціалу території; які надають послуги рекреації та відпочинку з відновленням стану природних екосистем та інфраструктурним забезпеченням використання їх потенціалу;

- стимулювання населення до використання ресурсоощадних, зокрема енергоощадних, технологій;

3. Цільовий еколого-економічний розвиток в обмежених просторових масштабах:

- розробка методичних підходів до визначення специфічних просторових утворень з режимом господарювання та інших видів діяльності в контексті забезпечення еколого-економічного розвитку;

- визначення пріоритетних форм кооперацій – міжтериторіальних, міжінституціональних з метою стимулювання екологічних інвестицій та інновацій;

- стимулювання ініціатив територіальних громад у реалізації екологічних проєктів і залученні екологічних інвестицій.

Серед первинних цілей стратегії звертаємо увагу на цільовий еколого-економічний розвиток в обмежених просторових масштабах. Така першочергова мета виділена з огляду на те, що, як пише В. Трегобчук, для успішної реалізації концепції сталого соціально-економічного розвитку доцільно уже сьогодні визначити ряд модельних територій, на яких мають відпрацьовуватися регіональні схеми сталого й екологічнобезпечного розвитку²³⁰. Такі

²³⁰ Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України / В. Трегобчук // Вісник Національної академії наук України. – 2002. – № 2. – С. 31-40.

території повинні слугувати взірцем для поширення передових практик еколого-економічного розвитку для решти територій. Найперше вони повинні засвідчити, що узгодження екологічних та економічних інтересів забезпечує:

- а) економічне зростання;
- б) поліпшення якості життя населення;
- в) розвиток громадянського суспільства – з можливостями громадськості реального впливу і контролю за діяльністю суб'єктів господарювання та рішеннями органів державної влади.

У даній групі цілей дуже важливим та реальним до виконання завданням є стимулювання ініціатив територіальних громад у реалізації екологічних проектів та залученні екологічних інвестицій. Нинішні умови активізації громадянського суспільства, частих спроб спротиву державно-управлінським рішенням підвищує можливості залучення громадськості до вирішення екологічних проблем та залучення до проектів, зорієнтованих на узгодження екологічних та економічних інтересів. Як приклад: на рівні територіальних громад, у тому числі через практику мікропроектів, що з 2012 року успішно реалізується в деяких обласних центрах України (як взірць – місто Львів), потрібно стимулювати ініціативи, які будуть активізувати інших учасників, провокуючи додаткові реакції на вирішення різних актуальних на місцевому рівні питань.

Наприклад, у ЗМІ Львівської області сьогодні популярна інформація щодо розбудови "зеленого району" в одному з мікрорайонів Львова, де вулиці обладнають "зеленими" енергозберігаючими технологіями, використовуючи досвід німецького міста-партнера Фрайбург²³¹. Поточні умови здорожчання енергоресурсів теж стимулюють територіальні громади об'єднуватись з метою застосування альтернативних джерел енергії. Як наслідок, уже дві територіальні громади Львівської області можуть продемонструвати конкретні результати. Після тривалої та ретельної підготовки проектної пропозиції до Фонду "Східна Європа" владі міст Жовква і Самбір вдалося підписати Протокол про наміри щодо реалізації спільного проекту "Муніципальні партнерства для поліпшення енергоефективності у Самборі та Жовкві". Метою проекту – забезпе-

²³¹ У Львові з'явиться "зелений" район : Прес-служба ЛМР : Львівська міська рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://city-adm.lviv.ua/news/city/lviv-changes/236971-u-lvovi-ziavytsia-zelenyi-raion> (24.01.2017)

чення енергетичної незалежності міст, переорієнтація на відновлювальне паливо, нову систему вуличного освітлення і т. д.²³².

Насправді такі ініціативи, особливо за участі міжнародного (зацікавленого європейського) капіталу, можуть мати значний кумулятивний ефект. Більше того, успішна реалізація даних проектів дасть поштовх для об'єднання територіальних громад у вирішенні інших локальних проблем, що надалі посилюватиме можливості реального впливу українського суспільства на державну владу і бізнес.

Вторинні цілі стратегії еколого-економічного розвитку України та завдання їх досягнення:

1. Наукові обґрунтування меж економічного зростання з доданням ефекту "прокляття ресурсів":

- розвиток науково-освітнього та науково-технічного середовища як осередку генерування та реалізації ідей, рішень, інноваційної продукції у сфері еколого-економічного розвитку;

- протидія незаконній експлуатації стратегічних природних ресурсів України, в першу чергу лісових і бурштину;

- визначення міри ресурсомісткості експортно-імпоротної діяльності;

- обґрунтування способів переорієнтації господарської, в тому числі експортно-імпоротної, діяльності на перероблену сировинну продукцію і готові вироби, підвищення ефективності капіталізації природних ресурсів;

2. Розвиток конкурентного середовища ринку природних ресурсів:

- стимулювання екологічного підприємництва, становлення екологічного сектору національного ринку зі збереженням ефективних природних монополій;

- стимулювання екологізації виробництва;

- розвиток інфраструктури вторинної переробки відходів;

3. Формування територіальних еколого-економічних систем як цілісних утворень з практикою розвитку екологічної економіки:

- становлення у структурі регіональних економік екологічно орієнтованих видів економічної діяльності;

- формування міжгалузевих балансів розвитку регіональної економіки з співставленням соціально-економічного значення ресурсомістких

²³² Міста Самбір та Жовква завдяки активності їхніх мерів отримають 14 млн на енергоефективність : Ecotown [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ecotown.com.ua/news/Mista-Sambir-ta-ZHovkva-zavdyaky-aktyvnosti-yikhnikh-meriv-otrymayut-14-mln-na-enerhoefektyvnist/> (10.02.2015)

видів економічної діяльності та посилення ролі видів діяльності, що відповідають критеріям екологічної економіки;

4. Організація ефективної системи екологічного моніторингу на рівні держави та в розрізі регіонів і територіальних громад:

- підтримка суб'єктів, які надають послуги екологічного аудиту, консалтингові, юридичні послуги у сфері використання природних ресурсів;

- розробка змістовних web-порталів, статистичних баз даних щодо стану навколишнього природного середовища, рівня антропогенного навантаження, обсягів фінансування та екологічних податкових платежів, інших даних щодо господарської діяльності з використанням природних ресурсів;

- використання методик оцінювання і публічність результатів щодо природно-ресурсного потенціалу країни, регіонів з обґрунтуванням способів ефективного його використання.

До середньострокових цілей віднесено дуже серйозне питання – долання ефекту "прокляття ресурсів". Даний феномен відомий у теорії економічного зростання і підтверджує, що найбідніші країни світу, як правило, володіють достатніми ресурсними можливостями для забезпечення безбідного життя своїх громадян, однак у реальності все часто відбувається навпаки. Причина цьому те, що наявність ресурсів в економічному сенсі є причиною слабких показників зростання, адже спричиняє відволікання наявних інвестиційних коштів у сектор видобутку і розподілу сировинного товару та перетворення інших сфер економічної діяльності у неконкурентоздатні²³³.

Це питання для України залишається дуже гострим, а його вирішення ускладнене монополізацією стратегічних ресурсомістких сфер з інтересом окремих бізнесово-політичних груп і надалі отримувати значні прибутки.

Для України поточним проблемним завданням стоїть підвищення ефективності капіталізації природних ресурсів. Як доводять іноземні фахівці, споживання природних ресурсів може слугувати способом задоволення базових потреб населення, проте основна частина отриманих доходів має йти на внутрішні інвестиції; країна має уникати надмірної

²³³ Міщенко В. "Прокляття ресурсів" і його український контекст / В. Міщенко / Геолог України. – 2010. – № 3. – С. 98-102.

циклічності в розвитку, не прив'язуючись до зміни (волатильності) цін на природні ресурси як способу стабілізації ситуації²³⁴.

Найвищі цілі стратегії еколого-економічного розвитку України та завдання їх досягнення:

1. Становлення національної еколого-економічної системи, базованої на розвитку екологічної економіки:

- становлення у структурі національної економіки екологічно зорієнтованих видів економічної діяльності;

- підтримка прибутковості екологічно зорієнтованих видів економічної діяльності;

- забезпечення потреб екологічної економіки висококваліфікованими кадрами;

2. Збалансований просторовий розвиток з контролем урбанізаційних процесів:

- реалізація специфічних підходів до забезпечення еколого-економічного розвитку в міських поселеннях, зокрема у великих містах з метрополійними й агломераційними функціями;

- обґрунтоване розташування ресурсомістких, екологічно небезпечних виробництв;

3. Формування екологічної культури населення:

- корпоратизація сталого розвитку з інституціоналізацією екологічної складової соціальної відповідальності бізнесу;

- заходи екологічного виховання населення, у тому числі в розрізі різних вікових і професійних груп з особливою увагою до дітей і молоді;

- формування культури споживання з посиленням екологічної складової, переваг екологічно чистої продукції, утилізації відходів.

Найвищі стратегічні цілі вимагають реалізації послідовної політики. Специфічними в даній стратегічній групі є завдання щодо збалансованого просторового розвитку, особливо в контексті розвитку міських поселень. Як стверджує М. Філяк, на нинішньому історичному етапі мегаполіс знищує ринкову економіку й не дає шансу на сталий розвиток поселень та на людський розвиток на рівні цінностей, вищому від споживчого

²³⁴ Macroeconomic policy frameworks for resource-rich developing countries / Siddharth Tiwari, Carlo Cottarelli, Olivier Blanchard, Antoinette M. Sayeh, and Jos? Vi?als // International monetary fund [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2012/082412.pdf>

інтересу; а ось для людей з іншими цілями і цінностями треба пошукати нові типи поселень у сільській місцевості, які опираються на екологічне сільське господарство, та підходи до праці, самореалізації й розвитку завдяки збалансованій сталості²³⁵.

Для України проблема мегаполісів так, як для розвинених держав, поки що не стоїть. Однак актуальна проблема міст з метрополійними та агломераційними функціями, особливо в центрально-східній частині нашої держави, які є центрами притягання великої кількості людських та інших ресурсів. Забезпечення їх еколого-економічного розвитку потребує специфічних підходів з одночасним збереженням економічної спеціалізації та системи вже створених робочих місць.

На рис. 2.11, як узагальнення, відобразимо наслідковість досягнення цілей у рамках реалізації стратегії еколого-економічного розвитку України²³⁶.

Цим підкреслено взаємозалежність досягнення цілей стратегічного планування задля досягнення спільної мети. Те саме стосується завдань у контексті досягнення цілей. Наслідковість до певної міри умовна. Так чи інакше, досягнення різних цілей і виконання завдань слугують стратегічній меті еколого-економічного розвитку. Разом з тим, є сфери більш залежні одна від одної. Тому необхідно враховувати таку наслідковість у ході стратегічного планування та реалізації стратегії.

Отже, планування в системі державного регулювання еколого-економічного розвитку країни є дуже важливим процесом. Від його ефективності значно залежить ефективність управлінських впливів узагалі. Якщо мова йде про стратегічне планування, то апіорі треба охоплювати широке коло завдань, які на різнострокову перспективу окреслюватимуть пріоритети стимулювання еколого-економічного розвитку. Дуже важлива прогностична складова стратегічних планів. Однак рівень її достовірності ускладнений впливом численних мінливих факторів. Тому стратегічне планування у сфері регулювання еколого-економічного роз-

²³⁵ Філяк М. С. Система показників у механізмі регулювання сталого розвитку території : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.03 / Максим Сергійович Філяк. – Львів, 2016. – 238 с.

²³⁶ Biloskursky R. Strategic objectives for eco-economy development of Ukraine / R. Biloskursky // Development strategy of science and education : Collection of scientific articles. – Fidelite editions, Namur, Belgique, 2017. – P. 7-9.

витку країни має більше опиратися на рівень розвитку економіки, природно-ресурсний потенціал та ефективність використання ресурсів навколишнього природного середовища.

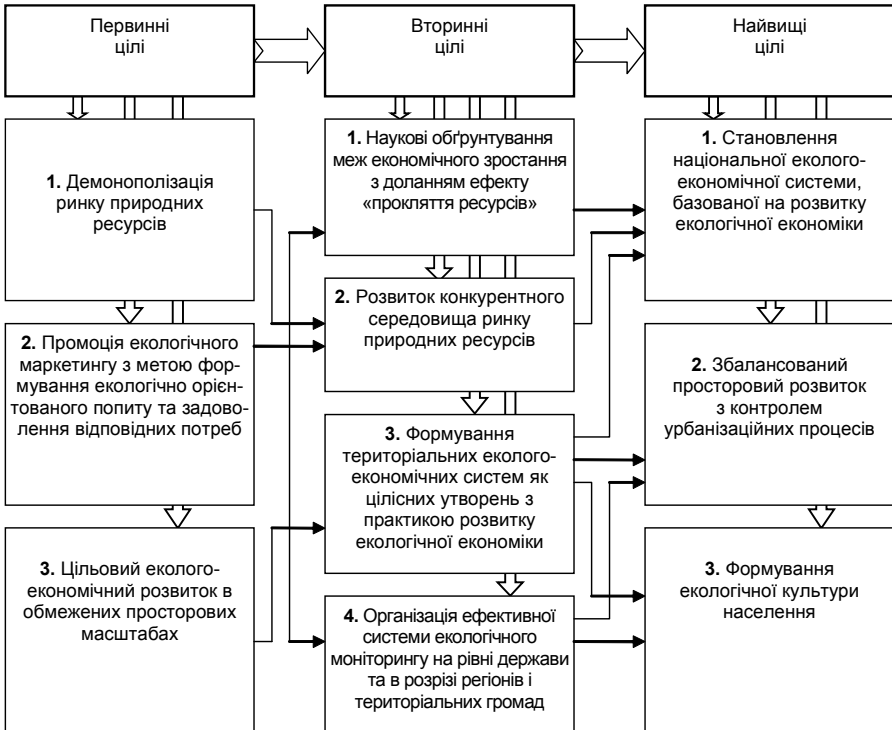

Рис. 2.11. Наслідковість досягнення цілей стратегії еколого-економічного розвитку України

* Джерело: авторська розробка.

2.4. Інституціональна основа державного регулювання еколого-економічного розвитку України

Еколого-економічний розвиток передбачає збалансування екологічних та економічних інтересів у різних просторово-суб'єктних вимірах. Тоді як екологічний розвиток супроводжується змінами внаслідок вико-

ристання ресурсів природного середовища без спричинення шкоди їх потенціалу, то економічний – змінами у результатах виробництва з кількісно-якісним відображенням на випущених товарах і послугах, рівні задоволення споживчих потреб. Дані суперечливі процеси можна узгоджувати, розуміючи стратегічно і ситуативно їх наслідки. З одного боку, обмеження процесів економічного розвитку теж не є цілком правильним, хоча це наразі основний офіційний підхід міжнародних організацій та урядів більшості країн у царині реалізації політики сталого розвитку. З іншого боку, ігнорування екологічних питань формує ризик незворотності, коли людство може не очікувати наслідків та не зможе до них адаптуватись, щоб зберегти можливості розвитку для наступних поколінь. Незважаючи на складність збалансування екологічних та економічних інтересів, цей аспект має формувати потужний напрям політики сталого розвитку для кожної країни. Державне регулювання еколого-економічного розвитку має входити до пріоритетів такої політики.

Державне регулювання еколого-економічного розвитку ми розглядаємо як цілеспрямований вплив держави (в особі органів державної влади та різних форм їх взаємодій з недержавними структурами) на ринкові процеси з узгодженням економічних та екологічних інтересів, забезпеченням економічного зростання в обґрунтованих межах та покращенням якості життя населення зі стратегічною орієнтацією на цілі сталого розвитку. Завдання державного регулювання розподіляються залежно від орієнтації на: загальні (макро- і мезо-) економічні умови; бізнес-середовище; некомерційний сектор діяльності, домашні господарства²³⁷.

Ефективне державне регулювання еколого-економічного розвитку на пряму залежить від інституціональної основи, яка його формує. Зосередимо увагу на тому, які інститути в Україні на макрорівні та рівні регіонів мають компетенції у сфері державного регулювання еколого-економічного розвитку.

"Інститути" у широкому сенсі можуть бути окремими стандартними процедурами чи їх сукупністю; якщо ж стандартні дії вимагають узгодженої, регульованої певними нормами участі агентів, інститути набувають характеру установ²³⁸.

²³⁷ Білоскурський Р. Державне регулювання еколого-економічного розвитку: сутність, принципи, завдання / Р. Білоскурський // Схід. – 2016. – № 6. – С. 5-11.

²³⁸ Поліщук О. В. Міжнародні аспекти інституціоналізації економіки України / О. В. Поліщук // Стратегія розвитку України. Економіка, соціологія, право. – 2011. – № 1. – С. 171-173.

"Інститут" як універсальне поняття допускає безліч класифікаційних підходів до визначення його видів. За нашим баченням, у системі державного регулювання еколого-економічного розвитку країни важливо виділяти регулюючі та регульовані інститути – залежно від їх участі в даному процесі. При цьому і регулюючі, і регульовані інститути можуть представляти різні складові публічної сфери²³⁹:

- економічну: громадський сектор економіки, виробництво суспільних благ, система перерозподілу доходів для задоволення суспільних потреб, а також охорона здоров'я, освіта, система соціального захисту, суспільний транспорт і засоби комунікації, захист від злочинності та корупції, комунальне обслуговування, підтримка соціальної стабільності тощо;

- політичну: політичні партії, рухи, недержавні самодіяльні об'єднання й асоціації громадян, цивільна мережа формування громадської думки;

- культурну: інститути зберігання та відтворення духовних цінностей суспільства.

Також популярні підходи з виділенням формальних і неформальних, а також фундаментальних і функціональних видів інститутів.

Регульовані інститути – це ті, які піддаються управлінському впливу. У сфері еколого-економічного розвитку цілісно вони формують інститут суспільної власності та інституціональний комплекс, що базується на ньому; вони розвиваються тоді, коли є ефективнішими для суспільства як цілого у вирішенні завдань стійкого господарського розвитку²⁴⁰. Як пише О. Оболенський, інститут суспільної власності означає, що власником основних ресурсів (особливо природних) і засобів виробництва визнається – явно або латентно – суспільство в цілому; це припускає можливість використання вироблених і споживаних благ усіма членами суспільства за встановленими правилами і не має на увазі обмежень між ними в правах власності, як це характерно за панування інституту приватної власності; у кожен історичний період у різних країнах неминуче позначаються

²³⁹ Оболенський О. Ю. Інститути економічної системи суспільства як об'єкти публічного управління / О. Ю. Оболенський // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Економіка. – 2010. – Вип. 8. – С. 24-41.

²⁴⁰ Оболенський О. Ю. Інститути економічної системи суспільства як об'єкти публічного управління / О. Ю. Оболенський // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Економіка. – 2010. – Вип. 8. – С. 24-41.

представники цього суспільного інтересу, основні актори, спочатку у вигляді осіб (наприклад, князі, царі або імператори), а потім організацій (як правило, державних органів різного рівня і т. ін.)²⁴¹.

Регулюючі інститути можуть бути організаційними формами, які наділені конкретними повноваженнями у сфері регулювання еколого-економічного розвитку, а також функціональними формами, що відображають способи впливу організаційних одиниць на регульований об'єкт.

На рис. 2.12 відобразимо інституціональну основу державного регулювання еколого-економічного розвитку на рівні країни, в основі якої – поділ інститутів за їх позицією в регулюючих процесах.

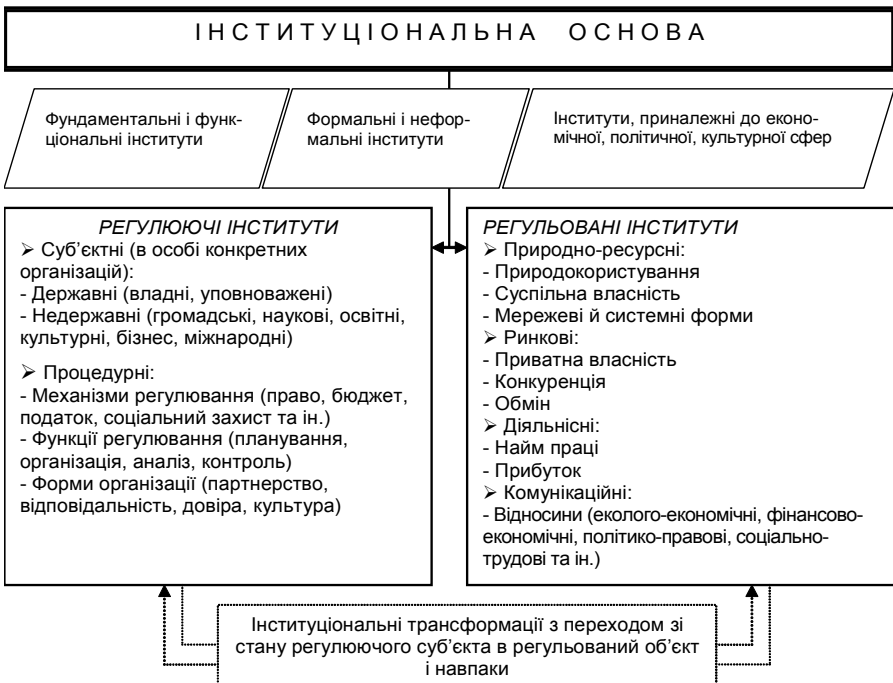

Рис. 2.12. Інституціональна основа державного регулювання еколого-економічного розвитку на рівні країни

* Джерело: авторська розробка.

²⁴¹ Оболенський О. Ю. Інститути економічної системи суспільства як об'єкти публічного управління / О. Ю. Оболенський // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Економіка. – 2010. – Вип. 8. – С. 24-41.

Зазначимо, що регулюючі суб'єкти можуть переходити в стан регульованих. Це відбувається в умовах, якщо:

- змінюється тип економіки, для прикладу відбувається перехід до ринкових відносин, тоді ринок з інститутами конкуренції, приватної власності і т. д. стає потужним регулюючим суб'єктом;

- відбувається реформування апарату державної політики еколого-економічного розвитку, коли можуть оцінюватись конкретні державні структури – регулюючі інститути, або ж регулювання їхньої діяльності здійснюють інститути вищого регулюючого рівня – інститути уряду, президента, міжнародних організацій.

Розглянемо більш конкретно діючу інституціональну основу державного регулювання еколого-економічного розвитку України в регулюючій частині. Оскільки цілісно вона поки що не сформована, то до неї входять інститути, які володіють різними функціональними повноваженнями у сферах економічного та екологічного розвитку, а також інститути з делегованими повноваженнями реалізації найвищих цілей забезпечення сталого розвитку.

Регулюючі інститути формують складну систему функціональних взаємодій вертикального та горизонтального характеру з метою досягнення цілей і завдань еколого-економічного розвитку (рис. 2.13).

Найвищі рівні інституціональної основи державного регулювання еколого-економічного розвитку України представляють Президент України (інститут президентства), а також органи виконавчої, законодавчої і судової влади.

У випадку деформацій дана система створює "перекуси" еколого-економічного збалансування. Майже завжди вони на користь економічних процесів, причому внаслідок лобювання інтересів обмеженого кола осіб.

Президент України є гарантом додержання прав і свобод людини (стаття 102 Конституції України), серед яких²⁴²:

- в екологічному контексті – право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (стаття 50);

²⁴² Конституція України : Закон від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

- в економічному контексті – право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (у тому числі з використанням ресурсів навколишнього природного середовища (стаття 42)).

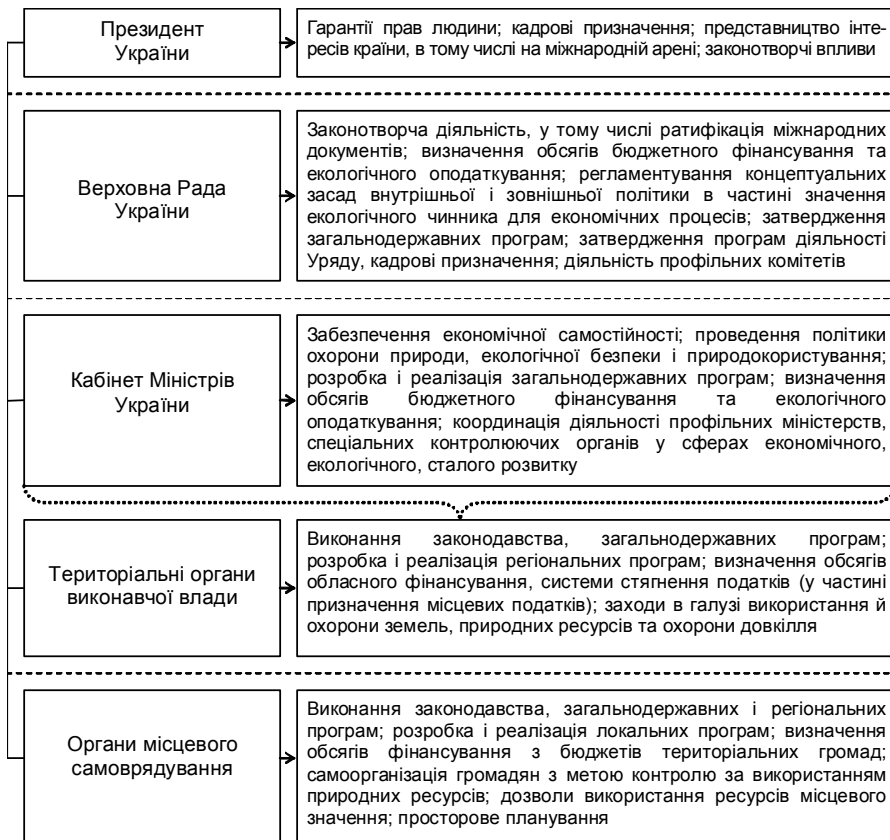

Рис. 2.13. Регулюючі інститути в системі державного регулювання еколого-економічного розвитку України (суб'єктний тип)

* Джерело: авторська розробка.

Президент України має значні впливи у законотворчій діяльності (ініціативи законопроектів і право вето), кадровому підборі, пред-

ставницькій діяльності, зокрема на міжнародній арені, де тематика еколого-економічного розвитку часто входить до основних дискусійних напрямів співпраці. Також саме Президент володіє повноваженнями введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України²⁴³.

Верховна Рада України (парламент) як єдиний законодавчий орган нашої держави не лише формує інститут права в сфері регулювання еколого-економічного розвитку. Вона затверджує Державний бюджет на поточний рік з визначенням обсягів фінансувань, очікувань податкових стягнень, у тому числі завдяки екологічному оподаткуванню.

Саме парламент визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики і в його компетенції регламентування значущості екологічного чинника в економічних процесах. Дуже важливим напрямом роботи є затвердження програм екологічного та економічного розвитку з передбаченням можливостей становлення екологічної економіки, формування еколого-економічних систем різного просторового рівня та ін. Парламент затверджує програми діяльності Уряду, в тому числі з передбаченням заходів з еколого-економічного балансування²⁴⁴.

З позиції просування законопроектів, різних форм реалізації законодавчих ініціатив велику роль відіграють профільні комітети Верховної Ради України²⁴⁵:

- за економічним напрямом: комітет з питань економічної політики; комітет з питань бюджету; комітет з питань паливно-енергетичного комплексу, ядерної політики та ядерної безпеки; комітет з питань податкової та митної політики; комітет з питань аграрної політики та земельних відносин; комітет з питань промислової політики та підприємництва та

²⁴³ Конституція України : Закон від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

²⁴⁴ Конституція України : Закон від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

²⁴⁵ Комітети Верховної Ради України VIII скликання : Склад і структура : Верховна Рада України. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_komitis

ін. (більшість комітетів мають безпосереднє відношення до сфери економічного розвитку);

- за екологічним напрямом: комітет з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи (у його структурі такі підкомітети, як: підкомітет з питань державного моніторингу навколишнього природного середовища; підкомітет з питань державної політики у сфері поводження з відходами; підкомітет з питань подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, соціального захисту постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи; підкомітет з питань лісових ресурсів, об'єктів тваринного та рослинного світу, природних ландшафтів та об'єктів природно-заповідного фонду; підкомітет з питань цивільного захисту населення, попередження та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру).

Від ефективності діяльності Верховної Ради України значно залежить стратегічний вектор розвитку України, яким, на наш погляд, має бути еколого-економічний. Однак вітчизняні реалії такі, що тривала політична криза робить малоімовірними парламентські ініціативи в даному прогресивному напрямі. Більше того, укорінення залежності бізнесу, який в Україні часто отримує великі доходи завдяки необґрунтованому використанню природних ресурсів, і влади, зокрема депутатського корпусу, робить утопічним регламентування дієвої стратегії еколого-економічного розвитку з подачі Верховної Ради України. Більш реальним це може бути з ініціативи Уряду, а також (в умовах децентралізації) територіальних громад, регулюючі можливості яких будуть описані нижче.

Кабінет Міністрів України має найбільший практичний вплив на процеси еколого-економічного розвитку, адже в його структурі діють профільні міністерства, які володіють конкретними повноваженнями у сферах забезпечення екологічного, економічного і сталого розвитку. Серед повноважень Кабміну відзначимо його зобов'язання забезпечувати економічну самостійність країни. Зрозуміло, що дуже велику роль у даному процесі відіграє залежність економіки і суспільства від імпорту природних ресурсів. Як регламентує прийнятий ще 1990 року Закон України "Про економічну самостійність Української РСР", серед цілей економічної самостійності виділено зростання національного багатства, основну частину якого формують природні ресурси, а також досягнен-

ня екологічної безпеки, створення здорових і безпечних умов життя і праці²⁴⁶. Якщо "зростання національного багатства" не забезпечується, то ефективність роботи Кабміну є неповною.

Конституція України визначає, що саме Кабмін покликаний проводити політику охорони природи, екологічної безпеки і природокористування. Окремо виділяється фінансова, цінова, інвестиційна та податкова політика, які є напрямками реалізації політики у сфері економічного розвитку. Якщо парламент регламентує загальнодержавні програмні документи, то Кабмін їх розробляє і реалізує²⁴⁷.

Основними регулюючими інститутами у сфері еколого-економічного розвитку є Міністерство екології та природних ресурсів України та Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Також за економічним напрямом діяльності значну роль відіграє Міністерство фінансів України. Саме воно через підпорядковану фінансову інспекцію забезпечує процеси екологічного оподаткування та перерозподіл мобілізованих фінансових коштів через бюджетні механізми на природоохоронні та інші заходи. Окрім того, Мінфін після ліквідації Державної пробірної служби України є основним регулюючим органом щодо видобутку, виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння.

У табл. 2.8 відобразимо повноваження згаданих міністерств, виходячи із затверджених положень.

Таблиця 2.8

Повноваження центральних органів виконавчої влади України у сферах екологічного й економічного розвитку

Міністерство екології та природних ресурсів України	Міністерство економічного розвитку і торгівлі України	Міністерство фінансів України
Сфери повноважень		
Екологічна безпека (поводження з відходами, небезпечними речовинами) Охорона атмосферного повітря	Економічний, соціальний розвиток Промисловість і торгівля Інвестиційна діяльність Технічне регулювання,	Фінанси і бюджет Державний фінансовий контроль Казначейське обслуговування

²⁴⁶ Про економічну самостійність Української РСР : Закон від 3.08.1990 року № 142-ХІІ : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/142-12>

²⁴⁷ Конституція України : Закон від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

Продовження табл. 2.8

Міністерство екології та природних ресурсів України	Міністерство економічного розвитку і торгівлі України	Міністерство фінансів України
Сфери повноважень		
Збереження озонового шару Негативний антропогенний вплив на зміну клімату Раціональне використання, відтворення, охорона об'єктів тваринного і рослинного світу Природно-заповідний фонд Охорона та відтворення вод, раціональне використання водних ресурсів Розвиток водного господарства і меліорація земель Геологічне вивчення та раціональне використання надр	стандартизація, метрологія Управління об'єктами державної власності Державно-приватне партнерство Інтелектуальна власність Туризм і курорти Державні та публічні закупівлі, державне замовлення на підготовку фахівців Державна статистика Державний матеріальний резерв, експортний контроль Захист прав споживачів Контроль за цінами Ліцензування, дозвільна система, нагляд у сфері господарської діяльності	бюджетних коштів, Бухгалтерський облік Організація та контроль за виготовленням цінних паперів, документів суворого звітності Пробірний контроль Запобігання і протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму Формування та реалізація єдиної державної податкової, митної політики, державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування
Основні інструменти		
Дозволи, ліцензії, норми, ліміти, облік (кадастри, реєстри), просторова організація, державна екологічна експертиза	Дозволи, ліцензії, інвестиції, цінові обмеження, державні замовлення і закупівлі	Податки, митні збори і платежі, валютний курс, бюджетне фінансування
Підконтрольні центральні органи виконавчої влади		
Державна служба геології та надр України; Державна служба заповідної справи; Державне агентство водних ресурсів України; Державне агентство екологічних інвестицій України; Державна екологічна інспекція України	Державна служба експортного контролю України; Держ. служба статистики України; Держ. служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємства; Держ. служба технічного регулювання України; Держ. агентство з енергоефективності та енергозбереження України; Держ. агентство з інвестицій та управління національними проектами України; Держ. агентство резерву України; Держ.	Державна казначейська служба України; Державна служба фінансового моніторингу України; Державна фінансова інспекція України

Закінчення табл. 2.8

Міністерство екології та природних ресурсів України	Міністерство економічного розвитку і торгівлі України	Міністерство фінансів України
Підконтрольні центральні органи виконавчої влади		
	агентство України з управління державними корпоративними правами та майном; Держ. інспекція України з питань захисту прав споживачів	

* Джерело: побудовано автором за даними^{248; 249; 250}.

Зазначимо, що з початку незалежності України центральний орган виконавчої влади у сфері екологічного розвитку зазнавав реорганізації 5 разів, що небагато у порівнянні з іншими центральними структурами. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України реорганізовувалось 3 рази.

У 2014 році приєднання Міністерства промислової політики, дало повноваження у сфері регулювання рекреації і туризму. Як наслідок, посилилися можливості його впливу на еколого-економічне збалансування. Ми вважаємо, що одним із напрямів чергового посилення функціональності Міністерства економічного розвитку і торгівлі є координація діяльності з Міністерством екології та природних ресурсів з метою стимулювання еколого-економічного розвитку.

Фундаментальність завдань державного регулювання еколого-економічного розвитку спричиняє вплив на даний процес, окрім трьох основних міністерств, також інших центральних органів виконавчої влади, а саме:

²⁴⁸ Про затвердження Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.01.2015 року № 32 : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/32-2015-%D0%BF>

²⁴⁹ Питання Міністерства економічного розвитку і торгівлі : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 року № 459 : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF>

²⁵⁰ Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 року № 375 : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF>

- Міністерства аграрної політики та продовольства України – заходи, спрямовані на стимулювання виробництва екологічно чистої продукції, ефективне використання земельних та інших задіяних у сільськогосподарському виробництві природних ресурсів;

- Міністерства енергетики та вугільної промисловості України – заходи щодо ефективного використання енергетичних ресурсів, упровадження альтернативної енергетики;

- Міністерства закордонних справ України – представництво інтересів держави, у тому числі у сфері еколого-економічного розвитку, на міжнародній арені;

- Міністерство інформаційної політики України – заходи з поширення суспільно важливої інформації, зокрема в контексті формування екологічної культури і свідомості суспільства;

- Міністерства культури України, Міністерства молоді та спорту України – підтримка організації та проведення екологозорієнтованих, спортивно-оздоровчих заходів (фестивалів, конкурсів, виховних таборів і т. д.);

- Міністерства інфраструктури України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України – заходи з розвитку соціальної інфраструктури з обґрунтованим просторовим плануванням, організацією благоустрою згідно з потребами ресурсоощадності, а також підтримка поширення екологічного транспорту;

- Міністерства освіти і науки України – заходи з формування екологічної культури та свідомості суспільства, щодо підготовки фахівців екологічного профілю, а також розвитку фундаментальних і прикладних досліджень щодо забезпечення еколого-економічного розвитку;

- Міністерства охорони здоров'я України – заходи з пропагування здорового способу життя з підтримкою практики рекреації й перебування людини в екологічно чистому середовищі, здорового харчування;

- Міністерства соціальної політики України, Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України – заходи щодо соціального захисту осіб, які працюють у небезпечних для життя і здоров'я сферах, перебувають у зонах стихійних лих, підвищеного екологічного забруднення тощо;

- Міністерства внутрішніх справ України та підконтрольній йому Державної служби з надзвичайних ситуацій – заходи з подолання наслідків та життя превентивних заходів щодо надзвичайних ситуацій, в тому числі спричинених антропогенним впливом на навколишнє природне середовище, різними природними явищами;

- Міністерства юстиції України – заходи із законодавчого супроводу забезпечення еколого-економічного розвитку.

Як бачимо, кожне міністерство володіє важливими повноваженнями і можливостями стимулювання еколого-економічного розвитку. Водночас саме міністерства екології та природних ресурсів, економічного розвитку і торгівлі та фінансів є провідними профільними структурами виконавчої влади в царині регулювання процесів еколого-економічного збалансування. Тому, виходячи з означених вище повноважень, визначимо основні інституціональні форми співпраці профільних міністерств з метою впровадження стратегії еколого-економічного розвитку України:

1) у сфері міжсуб'єктних взаємодій: створення міжвідомчих структур, спеціальних робочих груп, у тому числі із залученням недержавних організацій, підтримка розвитку профільних коопераційних інститутів;

2) у сфері реалізації механізмів регулювання: консолідація зусиль з метою вдосконалення нормативно-правового забезпечення, системи екологічного оподаткування, бюджетного фінансування (домінування заходів природоохоронного характеру та зорієнтованих на розвиток екологічної економіки), залучення екологічних інвестицій та здійснення екологічних інновацій, реалізації регуляторних заходів з метою поширення екологічного менеджменту серед суб'єктів бізнесу, інформаційної політики і т. ін.;

3) у сфері реалізації функцій регулювання: консолідація зусиль з метою контролю за дотримання норм чинного законодавства, досягнення програмних цілей еколого-економічного розвитку, формування інституціональної довіри до контролюючих органів у сфері екологічного моніторингу.

Отже, ми розглянули повноваження інститутів загальнодержавного управлінського рівня. На рівні областей повноваження територіальних органів виконавчої влади щодо регулювання еколого-економічного розвитку визначені чинним законодавством. Зокрема в Законі України "Про

місцеві державні адміністрації" регламентовано повноваження місцевих державних адміністрацій у галузі використання та охорони земель, природних ресурсів і охорони довкілля (стаття 21)²⁵¹. Також у структурі держадміністрацій функціонують профільні управління, у тому числі за напрямками екології та природних ресурсів, економічного розвитку і торгівлі та фінансів.

Територіальні громади в особі органів місцевого самоврядування, зокрема голів і виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, володіють повноваженнями: вирішення питань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення, а також про скасування такого дозволу; погодження клопотань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів загальнодержавного значення; прийняття рішень про організацію територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, які підлягають особливій охороні; контроль за дотриманням екологічних, санітарних правил; визначення ставок місцевих податків за забруднення довкілля та інші екологічні збитки; створення та забезпечення функціонування місцевих екологічних автоматизованих інформаційно-аналітичних систем, забезпечення доступу до екологічної інформації та ін.²⁵²

Огляд повноважень регулюючих суб'єктних інститутів у системі державного регулювання еколого-економічного розвитку України показує низький рівень скоординованих дій з питань еколого-економічного збалансування. Економічна політика фактично реалізується з базовим обмеженням екологічними чинниками, які часто мають формальний характер. За таких умов не варто вести мову про утворення спеціального органу, оскільки державний апарат України постійно реформується, що ускладнює можливості реалізації послідовної політики у більшості сферах. Зате доцільно впроваджувати новітні інституціональні форми публічного управління у сфері еколого-економічного розвитку.

²⁵¹ Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 9.04.1999 року № 586-XIV : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/586-14>

²⁵² Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 року № 280/97-ВР : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page3>

Сьогодні термін "публічне управління" стає все більш популярним у вітчизняній науці і практиці. Різноманітне трактування публічного управління зводиться до його розгляду як такого, що опирається на державну владу, проте передбачає залучення суспільства до участі в соціально-економічному та громадському, суспільному, політичному процесах; публічне управління діє системно, поєднуючи функціонування таких структур, як механізм держави, державний апарат, державну службу і публічні прояви суспільства²⁵³.

Тобто важливою умовою здійснення публічного управління є залучення громадськості. У сфері еколого-економічного розвитку це обов'язкова умова, яка передбачає:

1) організацію інституціональних взаємодій державних і приватних інститутів через форми державно-приватного партнерства;

2) організацію інституціональних взаємодій державних і некомерційних інститутів через розвиток "третього сектора" (громадянського суспільства);

3) організацію інституціональних взаємодій державних, приватних, некомерційних інститутів через розвиток специфічних просторових утворень та інститутів співпраці;

4) організацію інституціональних взаємодій державних, приватних, некомерційних інститутів з залученням міжнародних організацій.

Оптимальним є останній варіант, адже він дозволяє залучати наукові, освітні інститути, інститути самоорганізації населення, той же бізнес та ресурси міжнародних організацій (екологічна проблематика входить до пріоритетів фінансування міжнародних структур), тобто максимально залучати усі сторони суспільно-політичного життя до вирішення актуальних проблем еколого-економічного збалансування. На перших етапах більш реальною до втілення формою інституціональних взаємодій є державно-приватне партнерство. Стан його розвитку в Україні бажає бути ліпшим, однак аналіз призначення реалізованих проектів державно-приватного партнерства за сферами господарської діяльності засвідчує, що 60,5 % реалізується у сфері оброблення відходів, 20 % припадає на

²⁵³ Обушна Н. І. Публічне управління як нова модель організації державного управління в Україні: теоретичний аспект / Н. І. Обушна // Ефективність державного управління. – 2015. – Вип. 44(1). – С. 53-63.

сферу збору, очищення та розподілення води (станом на 1 серпня 2016 року)²⁵⁴. Основними формами проектів державно-приватного партнерства є договори концесії (це найбільш поширена в Україні практика), договори про спільну діяльність і договори про державно-приватне партнерство. Потенціал розвитку концесійно-договірного регулювання у сфері еколого-економічного розвитку дуже великий, особливо у частині надання права довгострокового використання об'єктів природоохоронної та історико-культурної цінності. Проте у такий спосіб можна забезпечити їх поступове відновлення в умовах поширеної неспроможності держави і територіальних громад зберігати їх у належному стані. Також договори концесії є ефективним інструментом розвитку соціальної інфраструктури, зокрема транспортного її сектору. У контексті еколого-економічного розвитку така практика ефективна для депресивних територій, які особливо гостро потребують відбудови мережі доріг.

Державно-приватне партнерство – ефективний спосіб мобілізації фінансових ресурсів у контексті поліпшення благоустрою, в якому енерго-, водопостачання, каналізація, відведення й очищення стічних вод відіграють провідну роль.

Хоча наразі практика державно-приватного партнерства неефективна (як виділяє Ю. Гарбариніна, серед причин цьому – недосконалість законодавства про партнерство, процес впровадження проектів дуже тривалий і дорогий, несприятливий бізнес-клімат, відсутність бюджетної підтримки держави, низький рівень підготовки фахівців, відповідальних за розробку і реалізацію²⁵⁵), сфера еколого-економічного розвитку може слугувати тим початковим містком долання неефективного досвіду попередніх років.

Поширення практики державно-приватного партнерства у сфері еколого-економічного розвитку потребує поправок до чинного законодавства в Україні. Наразі законодавчо визначеними екологічними сфе-

²⁵⁴ Гарбариніна В. Ю. Механізми державного управління формуванням та реалізацією політики державно-приватного партнерства в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / В. Ю. Гарбариніна. – Львів, 2017. – 20 с.

²⁵⁵ Гарбариніна В. Ю. Механізми державного управління формуванням та реалізацією політики державно-приватного партнерства в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / В. Ю. Гарбариніна. – Львів, 2017. – 20 с.

рами застосування державно-приватного партнерства є: пошук, розвідка родовищ корисних копалин та їх видобування, крім таких, що здійснюються на умовах угод про розподіл продукції; збір, очищення та розподілення води; оброблення відходів²⁵⁶. Однак вказівка у ч. 2 статті 4 Закону "Про державно-приватне партнерство" на те, що воно може застосовуватися в інших сферах діяльності, значно розширює правові можливості цього Закону²⁵⁷. В ідеалі державно-приватне партнерство у сфері еколого-економічного розвитку на умовах розподілу між державним і приватним партнерами ризиків, пов'язаних із виконанням договорів, дозволяє державі: реалізувати контрольню-наглядову функцію, спрямовану на задоволення публічного інтересу, визначеного статтею 16 Конституції України, тобто забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги; узагальнювати досвід державного регулювання у сферах екології та економіки; акумулювати фінансові ресурси для створення екологічної інфраструктури; роль приватного партнера при цьому полягає в інвестуванні матеріальних і людських ресурсів з метою вирішення проблем еколого-економічного розвитку, отриманні прибутку, збереженні навколишнього природного середовища²⁵⁸.

Розвиток державно-приватного партнерства та інших способів організації інституціональних взаємодій передбачає створення різних інституціональних утворень (рис. 2.14).

Доволі ефективною формою інституціональних взаємодій у сфері еколого-економічного розвитку є створення екопромислових парків. Їх діяльність базується на концепції промислової екології, яка пропагує вторинне використання побічних продуктів і відходів промислових процесів. З цією метою у розвинених державах поширюється практика об'єднання декількох суб'єктів промислової діяльності з метою вирішення цього питання. Найбільш відомий у світі парк Калундборг у Данії; основою

²⁵⁶ Про державно-приватне партнерство : Закон України від 1.07.2010 року № 2404-VI : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>

²⁵⁷ Ільків Н. В. Основні принципи здійснення державно-приватного партнерства в екологічній галузі / Н. В. Ільків // Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія : Юридична. – 2015. – Вип. 2. – С. 190-203.

²⁵⁸ Ільків Н. В. Основні принципи здійснення державно-приватного партнерства в екологічній галузі / Н. В. Ільків // Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія : Юридична. – 2015. – Вип. 2. – С. 190-203.

Рис. 2.14. Основні форми інституціональних взаємодій у сфері еколого-економічного розвитку

* Джерело: авторська розробка.

цього промислового симбіозу є чотири ключові галузі промисловості міста – електростанція Asnaes, нафтоочисний завод Statoil, фармацевтична компанія Novo Nordisk і виробник гіпсокартону Gyproc, які в сукупності зі споживачами в межах муніципалітету торгують відходами й енергетичними ресурсами, а також перетворюють побічні продукти в сировину; компанії, що знаходяться за межами муніципалітету, також беруть участь у цих процесах; розвиток такого симбіозу зумовлений

тим, що підприємства отримують економічну вигоду від своїх побічних продуктів і мінімізують витрати, пов'язані з дотриманням жорстких екологічних норм²⁵⁹.

Наведений приклад розкриває переваги розвитку екопромислових парків, в основі моделі яких передумова про обмін матеріальними й енергетичними ресурсами між підприємствами на рівнях місцевої та регіональної економік; екопромисловий парк орієнтується на замкнуті цикли виробництва і каскадування енергії у промислових зонах; його мета – досягнення економічних, екологічних і соціальних переваг, а також підвищення рівня конкурентоспроможності його членів з одночасною мінімізацією їх впливу на навколишнє природне середовище²⁶⁰.

Екопромислові парки допускають об'єднання не лише промислових, але й сервісних компаній, які працюють у сфері підвищення економічної ефективності та захисту навколишнього середовища і зосереджуються на взаємному співробітництві у сфері управління екологічними аспектами та питаннями, пов'язаними з подачею води, енергії, сировини; отже, це специфічна мережа промислових і сервісних підприємств із взаємним обміном їх продуктів життєдіяльності²⁶¹.

За складністю функціонування можна виділити кілька основних моделей екопромислових парків²⁶²:

- 1) модель, заснована на передачі потоків відходів у межах одного промислового підприємства;
- 2) модель, заснована на співробітництві між підприємствами, розташованими в межах парку, що мають спільну сферу діяльності з обміном енергією, водою, відходами, а також можуть вести обмін інформацією, послугами транспорту, маркетингу та ін.;

²⁵⁹ Половян О. В. Екопромислові парки як інструмент системи управління відходами / О. В. Половян, М. Г. Казакова // *Mechanism of Economic Regulation*. – 2013. – № 3. – С. 121-130.

²⁶⁰ Половян О. В. Екопромислові парки як інструмент системи управління відходами / О. В. Половян, М. Г. Казакова // *Mechanism of Economic Regulation*. – 2013. – № 3. – С. 121-130.

²⁶¹ *W kierunku zrownowazonej gospodarki opartej na wiedzy w Polsce : Monografia naukowa pod redakcj a Piotra Sochaczewskiego*. – Białystok : Wyzsza Szkoła Ekonomiczna, 2011. – 336 s.

²⁶² *W kierunku zrownowazonej gospodarki opartej na wiedzy w Polsce : Monografia naukowa pod redakcj a Piotra Sochaczewskiego*. – Białystok : Wyzsza Szkoła Ekonomiczna, 2011. – 336 s.

3) модель, заснована на співробітництві між місцевими підприємствами, що не мають спільної сфери діяльності, однак територіально наближені один до одного;

4) модель віртуального парку – між підприємствами з різних сфер промисловості, які використовують переваги взаємного використання відходів у регіоні, країні або на міжнародному рівні.

В Україні практика функціонування екопромислових парків поки що відсутня. Тому інституціональний потенціал еколого-економічного розвитку за даним напрямом, зокрема в областях України індустріальної спеціалізації, дуже високий. Особливо актуальна до впровадження модель, заснована на співробітництві між місцевими підприємствами. Екопромисловий парк може бути відмінною інституціональною основою розвитку еколого-економічних систем на рівнях регіону та окремих поселень.

Додамо, що жодні інституціональні ініціативи не будуть ефективними, якщо не діятимуть механізми інституціональної відповідальності і довіри. Інститут довіри є особливою неформальною нормою у суспільстві, що відображає стосунки людей в усіх проявах людської діяльності, та яка формується протягом тривалого історичного періоду^{263; 264}.

Інституційна довіра – категорія комплексна, яку не можна розглядати з окремої позиції; в її дефініцію належить укладати економічний, управлінський та аксіологічний зміст: економічний зміст розкриває взаємну вигідність відносин (для будь-якої сфери, навіть некомерційної, інтерес вигоди має значення); управлінський зміст доводить розуміння необхідності регулюючого впливу суб'єкта на об'єкт; аксіологічний зміст відображає культурологічний розвиток соціуму, систему його норм і цінностей, прийняття яких формує достатній рівень інституційної довіри²⁶⁵. Наразі в Україні інституційна довіра

²⁶³ Малий І. Й. Інститут довіри та конкурентоспроможність національної економіки / І. Й. Малий // Теоретичні та прикладні питання економіки. – К. : КНУ імені Тараса Шевченка. – Випуск 19. – 2009. – С. 11-16.

²⁶⁴ Алімпієв С. Інституційна довіра як чинник ефективності фінансово-монетарної трансмісії в післякризовій економіці / С. Алімпієв // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 4. – С. 96-103.

²⁶⁵ Біль М. М. Інституційна довіра в системі управління фінансовим забезпеченням регіону / М. М. Біль // Збірник наукових праць "Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України"; ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України". – 2016. – С. 25-31.

доволі низька. Вона переважно базується на взаємовигідності суб'єктивних інтересів. Щоб здолати таку ситуацію, важливий приклад успішних проектів інституціональних взаємодій за участі міжнародних організацій. Це підвищить інтерес інших активних суб'єктів до ініціювання нових цікавих проектів у сфері еколого-економічного розвитку.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

3.1. Галузева структура економіки України та її вплив на процеси еколого-економічного розвитку

Однією з найбільш потужних детермінант еколого-економічного розвитку країни є галузева структура економіки. Протиставлення екологічним інтересам комерційних інтересів – ключова дилема еколого-економічного балансування. Управління галузевою структурою економіки, в тому числі з формуванням міжгалузевих балансів²⁶⁶, слугує прямим і дуже дієвим способом контролю з боку держави за ефективністю використання природно-ресурсного потенціалу. Питання полягає у тому, наскільки державні механізми прозорі, а владні суб'єкти – об'єктивні. Для України дані аспекти поки набувають гострих проблемних ознак.

Управління галузевою структурою економіки передбачає структурні зміни, що являють собою зміну положень елементів, часток, пропорцій та кількісних характеристик економічної (чи будь-якої іншої) системи²⁶⁷. Наслідком структурних змін є структурні зрушення. Як пише А. Потинський, структурні зміни супроводжуються переходом від попереднь-

²⁶⁶ Білоскурський Р. Р. Натуральні міжгалузеві баланси з урахуванням економічних факторів: історія розвитку, принципи розробки та застосування / Р. Р. Білоскурський // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2011. – Вип. III (43). Економічні науки. – С. 10-15

²⁶⁷ Клімова О. І. Структурні зміни в економіці: основні поняття та види / О. І. Клімова // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Сер. : Економічні науки. – 2009. – Вип. 24(1). – С. 60-65.

ого стану структури в наступний, унаслідок чого спостерігаються структурні зрушення як комплексне економічне явище²⁶⁸.

Аналіз галузевої структури економіки та її структурних змін дуже важливий з позиції забезпечення еколого-економічного розвитку. Національний чи регіональний фокуси дозволяють виявити галузеві особливості використання природно-ресурсного потенціалу із зіставленням до важливих макро- і мезоекономічних показників – валового внутрішнього і регіонального продукту. Аналіз галузевої структури може також охоплювати зовнішньоторговельну діяльність. Висновки з такого аналізу дуже важливі у контексті обґрунтування доцільності міжнародної інвестиційної діяльності на теренах країни чи регіону. Справедливо зазначає В. Зянько, що основною причиною незадовільного стану глобального довкілля, який продовжує погіршуватись, є функціонування нераціональних структур споживання і виробництва, які нині з промислово розвинених країн переміщуються у бідніші, де дешевші матеріальні ресурси та дешевша робоча сила²⁶⁹. Україна поки що залишається державою з порівняно низьким рівнем оплати праці. Тому ризик інвестувань у ресурсомісткі види економічної діяльності високий, особливо з огляду на низький рівень екологічної культури бізнесу та лобістськими впливами з боку влади.

У більшості експертних коментарів і за результатами досліджень фахівці стверджують про високий рівень ресурсомісткості вітчизняної економіки. Незважаючи на існуючі проблеми, ефективні структурні зміни зі становленням екологічної економіки можуть стати відмінним шансом виходу з кризи. Як пише В. Шевчук, Україна у змозі вивести на світовий рівень будь-яку галузь, у якому б відсталому стані вона не перебувала сьогодні, для цього є необхідні спеціалісти та колективи інноваторів, потрібен лише початковий інвестиційний поштовх; критерієм пріоритетності має стати не сучасний рівень розвитку галузі, а її здатність до суттєвого збільшення ВВП, створення імпортозамінної та експортної продукції²⁷⁰.

²⁶⁸ Потинський А. М. Територіальна структура національної економіки: теоретичний аспект / А. М. Потинський // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 1. – С. 58-61.

²⁶⁹ Зянько В. Сутність та необхідність переходу до сталого економічного розвитку / В. Зянько // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2014. – Вип. 1. – С. 14-17.

²⁷⁰ Шевчук В. Я. Формування інноваційної моделі сталого розвитку України в посткризовий період / В. Я. Шевчук // Економічний часопис-XXI. – 2010. – № 1-2. – С. 6-8.

Перш ніж перейти до аналізу галузевої структури економіки України з висновками щодо її впливу на можливості еколого-економічного розвитку, відзначимо, що для різних видів економічної діяльності характерний різний рівень екологічної небезпеки та ресурсомісткості. Перелік таких видів діяльності визначається Кабінетом Міністрів України. Зокрема, у 2013 році затверджено "Перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку", серед яких – теплові й гідроелектростанції, ядерні установки, об'єкти, призначені для поводження з радіоактивними відходами, уранові об'єкти, виробництво у галузі чорної та кольорової металургії, об'єкти машинобудування і металообробки (за винятком підприємств, на яких відсутні цехи хімічного оброблення), видобування, перероблення корисних копалин (за винятком корисних копалин місцевого значення), хімічне виробництво, поводження з відходами, виробництво целюлози, паперу та картону, нафтопереробні заводи, автозаправні станції та комплекси, великі тваринницькі комплекси та ін.; екологонебезпечними є багато видів будівництва; додано також такі нові види, як генетично-інженерна діяльність, введення в обіг генетично модифікованих організмів і продукції, виробленої з їх використанням, інтродукція чужорідних видів фауни та флори, виробництво мікробіологічної продукції²⁷¹.

Аналіз галузевої структури економіки України розпочнемо з економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу в розрізі видів економічної діяльності за показником обсягів реалізованої продукції. Даний підхід знаходимо в праці П. Жука²⁷². Компаративний аналіз з метою виявлення структурних змін за даним показником можливий за період з 2012 року з введенням нового КВЕД. Цей проміжок показує, що скорочується частка видів економічної діяльності, які є ресурсомісткими та потенційно екологічно небезпечними. Так, частка промисловості зменшилась на майже 0,5%, будівництва – майже на 1%. Водночас найбільше зросла частка в обсягах реалізованої продукції сільського,

²⁷¹ Про затвердження переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 року № 808 : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/808-2013-%D0%BF>

²⁷² Жук П. В. Природно-ресурсний потенціал та природний капітал у парадигмі сталого розвитку Карпатського регіону / П. В. Жук // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2013. – Вип. 5. – С. 48-57.

лісового та рибного господарства (на 2,8%). Такі тенденції розкривають потенціал розвитку екологічного сільськогосподарського виробництва, що для України як держави з аграрною спеціалізацією має дуже велике значення. Незважаючи на порушений імідж після Чорнобильської катастрофи, екологічне сільськогосподарське виробництво має всі шанси зайняти стратегічну нішу України у глобальному економічному просторі.

Дуже висока є частка в обсягах реалізованої продукції торгівлі, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності – 37% у 2015 році (рис. 3.1).

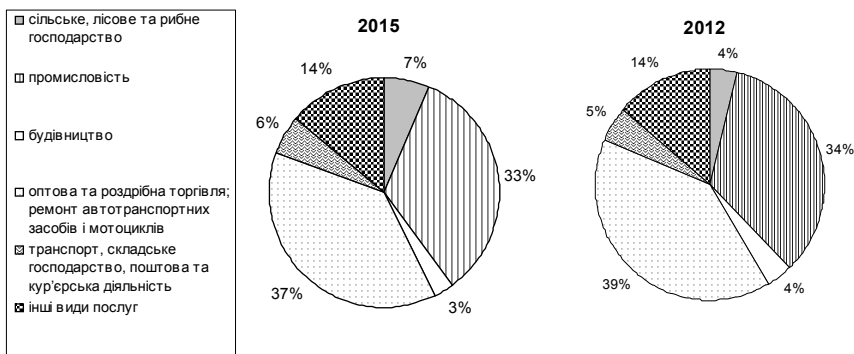

Рис. 3.1. Галузева структура економіки України за обсягами реалізованої продукції, 2012, 2015 роки, %

* Джерело: побудовано автором за даними²⁷³.

Привабливість даного виду діяльності зрозуміла. Хоча, з одного боку, дана сфера не є екологічно небезпечною, однак торговельні операції присутні в усіх видах діяльності, що посилює їх значення в контексті екологічного контролю. Домінування торгівлі у структурі реалізованої продукції України актуалізує потребу організації ефективної системи екологічного маркування, екологічного контролю за обсягами вико-

²⁷³ Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності : Економічна статистика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

ристання природних ресурсів, а також контролю доступу до ринку продукції з порушенням норм екологічного законодавства. Оскільки у сфері торгівлі домінують фізичні особи-підприємці (51,8 % у 2015 році), то формування екологічної культури їхньої діяльності з підкріпленням у правовій площині має бути пріоритетом державного регулювання еколого-економічного розвитку України.

Якщо орієнтуватися на більш класичний підхід до аналізу галузевої структури економіки України, то потрібно звертатися до показника валового внутрішнього продукту (ВВП). Зазначимо, що даний показник за останній період доволі мінливий. Події в Україні з кінця 2013 року суттєво вплинули на макроекономічну ситуацію. У результаті маємо розмір ВВП у доларовому еквіваленті на рівні 2005-2006 років (93270 млн дол. США у 2016 році), але з прогнозними оцінками зростання, яке вже простежується, починаючи з 2016 року. Разом з тим, значне здешевлення національної валюти внесло суттєві корективи в економічні можливості нашої країни (рис. 3.2).

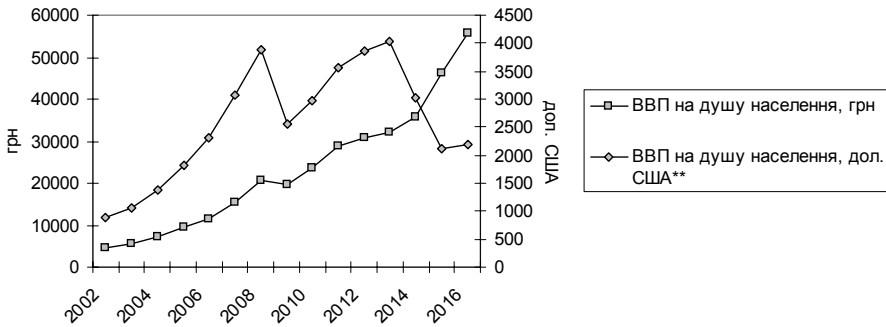

Рис. 3.2. Динаміка ВВП України у розрахунку на душу населення, 2002-2016 роки

* Джерело: побудовано автором за даними²⁷⁴;

** По допоміжній осі – ВВП на душу населення у дол. США.

У такій ситуації є й позитивний аспект: можливість стимулювання структурних змін з новим якісним підходом до формування

²⁷⁴ Валовой внутренний продукт Украины : Минфин. Финансовый портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/>

ВВП та пріоритетом становлення екологічної економіки. Це означає необхідність посилення вагомості у структурі ВВП видів економічної діяльності, які відзначаються потенціалом екологічного підприємництва.

Розглянемо галузеву структуру економіки України за показником випуску товарів і послуг у ринкових цінах. Як відомо, величина ВВП може бути розрахована трьома методами – виробничим (на стадії виробництва товарів і послуг), за джерелами доходів або розподільчим методом (на стадії утворення доходів) та методом кінцевого використання (на стадії кінцевого використання доходів і продуктів); під час розрахунку ВВП виробничим методом використовується показник випуску товарів і послуг, значну частину якого в Україні складає випуск промислової продукції²⁷⁵.

Беручи до уваги показник випуску товарів і послуг слід зазначити, що за період 2010-2015 років зростає частка у структурі ВВП сільсько-го, лісового та рибного господарства – з 7,9 % до 13,3 %, що знову ж таки піднімає актуальність розвитку екологічного сільськогосподарського виробництва з огляду на значення даного виду діяльності для економічного розвитку України. Так само характерне зростання частки для оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів – з 11,9 % у 2010 році до 13,1 % у 2015 році, а також транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності – з 6,8 % до 7,1 %. Для інших видів економічної діяльності в цілому характерне скорочення частки у ВВП за показником випуску товарів і послуг у ринкових цінах (рис. 3.3).

Домінуючу роль, незважаючи на скорочення, у формуванні ВВП відіграють промислові види економічної діяльності – 43,2 % у 2010 році і 38,1 % у 2015 році. Зрозуміло, що скорочення частки промислових видів діяльності частково зумовлено кризою територіальної цілісності України, загостреною в областях з промисловою спеціалізацією. Проте скорочення частки промислових видів діяльності у ВВП спостерігалось ще у період 2012-2013 років. Якщо деталізувати їх частку у ВВП за показником випуску товарів і послуг, то більше скоротився

²⁷⁵ Кіосева І. А. Аналіз валового внутрішнього продукту України / І. А. Кіосева, Т. Г. Курова // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2016. – № 3. – С. 21-26.

показник для переробної промисловості – з 33,3 % у 2010 році до 28,8% у 2015 році (табл. 3.1).

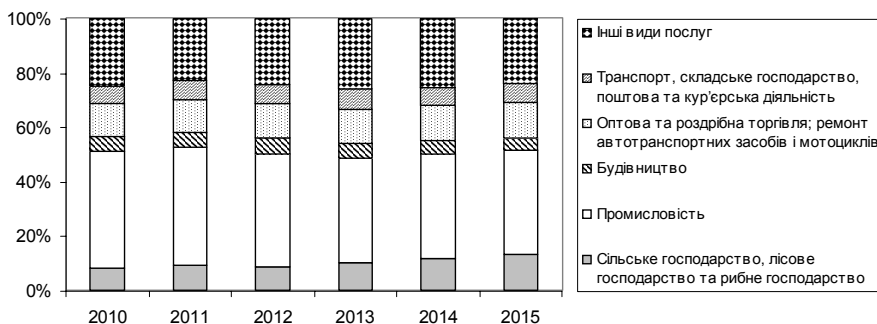

Рис. 3.3. Структура ВВП України за показником випуску товарів і послуг у ринкових цінах (без урахування податків і субсидій на продукти), 2010-2015 роки, %

* Джерело: побудовано автором за даними²⁷⁶;

** Дані без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Особлива увага на промислові види економічної діяльності є необхідною з огляду на дуже сильний їх вплив відносно процесів еколого-економічного розвитку. Якщо для більшості інших сфер господарювання можливі різні перспективні способи екологізації з очікуваними комерційними результатами, то в промисловості такі можливості дуже обмежені. Певним потенціалом володіють у цьому плані постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, а також водопостачання, каналізація, поводження з відходами – з погляду розвитку альтернативної енергетики та становлення ринку переробки і споживання вторинної сировини. Більшу вагомість у промисловості відіграє підхід, зорієнтований на ресурсоощадність, у чому ключову роль відіграють інноваційні технології.

²⁷⁶ Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності : Економічна статистика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/vtr_u.htm

Таблиця 3.1

Частка промислових видів економічної діяльності у структурі ВВП України за показником випуску товарів і послуг у ринкових цінах (без урахування податків і субсидій на продукти), 2010-2015 роки, %

№ з/п	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1. Частка у загальному показнику випуску товарів і послуг						
1.1	11,5	12,5	12,0	12,9	12,0	11,7
1.2	77,0	75,7	75,3	74,0	74,8	75,6
1.3	9,1	9,8	10,9	11,3	11,4	11,1
1.4	2,3	2,0	1,8	1,8	1,8	1,7
2. Частка у показнику випуску товарів і послуг по промисловості						
2.1	4,98	6,55	6,36	6,46	6,56	7,81
2.2	33,25	39,82	39,99	37,08	40,95	50,62
2.3	3,93	5,18	5,79	5,65	6,23	7,42
2.4	1,01	1,04	0,96	0,90	0,98	1,13

* Джерело: побудовано автором за даними²⁷⁷;

** Дані без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

²⁷⁷ Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності : Економічна статистика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvpr/vvr_gic/vtr_u.htm

Наразі в Україні ситуація така, що деградація та забруднення навколишнього природного середовища є наслідком надмірного залучення всіх видів ресурсів до використання у промисловій сфері, зростання антропогенних навантажень до критичних рівнів, порушення екологічно допустимих співвідношень; це зумовлено недосконалою концепцією розвитку промисловості, екстенсивною, енерго- і ресурсомісткою моделлю ведення промислового виробництва²⁷⁸. Потужні промислові комплекси належать до основних антропогенних факторів розвитку екологічної кризи в Україні. Вони великі споживачі сировини, енергії, води, повітря, земельних просторів і водночас найпотужніші джерела практично всіх видів забруднень (механічних, хімічних, фізичних, біохімічних)²⁷⁹.

Ресурсоощадність у промислових видах економічної діяльності безпосередньо залежить від інноваційної діяльності суб'єктів господарювання. Базово недостатня їх інноваційна активність зумовлена відсталістю економіки України за технологічними укладами. Наразі вчені виділяють 7 технологічних укладів:

- 1) 1770-1830 рр. з пріоритетними напрямками – текстильна промисловість, виплавка чавуну, будівництво каналів;
- 2) 1830-1880 рр. – вугільна промисловість, залізничний та пароплавний транспорт;
- 3) 1880-1930 рр. – електротехнічне машинобудування, виробництво та прокат сталі, неорганічна хімія;
- 4) 1930-1970 рр. – автомобілебудування, синтетичні матеріали, кольорова металургія, виробництво та переробка нафти;
- 5) 1970-2010 рр. – обчислювальна техніка, оптичне волокно, інформаційні технології, програмне забезпечення;
- 6) 2010-2040 рр. – гена інженерія, альтернативна енергетика, наоелектроніка;
- 7) 2040-2130 рр. (або з 2080 р.) – приладо- і роботобудівництво, біокомп'ютерні системи та біомедицина (зв'язок штучних і органічних,

²⁷⁸ Брижань І. А. Екологічні проблеми розвитку промислового виробництва України / І. А. Брижань // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2012. – Вип. 3. – С. 347-352.

²⁷⁹ Брижань І. А. Екологічні проблеми розвитку промислового виробництва України / І. А. Брижань // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2012. – Вип. 3. – С. 347-352.

"живих" систем)^{280; 281}. Орієнтуючись на висновки українських науковців у рамках виконання проекту "Форсайт економіки України", 95 % вітчизняної економіки ґрунтується на третьому та четвертому технологічних укладах – це металургійна, хімічна, аграрна галузі, нафтохімія, застаріла енергетика, важке машинобудування; до сьогодні економіка України працювала з рентабельністю 3-6 % і створювала приблизно на один-два порядки нижчу інноваційну складову доданої вартості на одиницю продукції порівняно з економіками п'ятого та шостого укладів, які домінують у світі (радіоелектроніка, обчислювальна, телекомунікаційна техніка, програмне забезпечення, робототехніка, інформаційні послуги, біомедична інженерія та ін.²⁸²

Нерозвинена технологічна структура економіки України супроводжується низьким рівнем технологічності товарів промисловості. Ще в докризовому 2013 році на високотехнологічні товари промисловості із загальної кількості реалізованої продукції припадало лише 3,25 % при еталонному значенні 19,0 %. 19,9 % були середньовисокотехнологічними (medium-high technology), 47,63 % середньонизькотехнологічними (medium-low technology), 30,3 % низького рівня технологічності (low technology)^{283; 284}. Поточна ситуація ще більше ускладнює можливості вітчизняного бізнес-середовища у підвищенні рівня технологічності продукції. Державна служба статистики подає дані, що станом на 2015 рік

²⁸⁰ Федорова Ю. В. Перспективи інноваційного розвитку України: технологічні уклади / Ю. В. Федорова // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2016. – № 1. – С. 123-126.

²⁸¹ Рилач Н. М. Значення теорії технологічних укладів в становленні постіндустріальної економіки / Н. М. Рилач // Міжнародні відносини. Серія "економічні науки". – 2016. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ес_n/article/view/2889/2589

²⁸² Форсайт економіки України: середньостроковий (2015-2020 роки) і довгостроковий (2020-2030 роки) часові горизонти (версія для обговорення) / наук. керівник проекту акад. НАН України М. З. Згуровський // Міжнародна рада з науки (ICSU); Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут"; Інститут прикладного системного аналізу НАН України і МОН України; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. – Київ : НТУУ "КПІ", 2015. – 36 с.

²⁸³ Смаглюк А. А. Галузева та технологічна структури економіки України / А. А. Смаглюк // Теорія та практика державного управління. – 2015. – Вип. 2. – С. 177-183.

²⁸⁴ Рівень технологій товарів промисловості, що реалізуються EU-27 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-13-001/EN/KS-SF-13-001-EN.pdf

лише 17,3 % з обстежених промислових підприємств займалися інноваційною діяльністю, причому в розрізі видів економічної діяльності виділялися підприємства з виробництва основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (47,5 %), автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів (38,2 %), комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (37,5 %), інших транспортних засобів (36,1 %), коксу та продуктів нафтоперероблення (28,6 %), електричного устаткування (28,2 %). Лише 21,4 % підприємств з тих, що впроваджували інновації, обирали мало-відходні, ресурсозберігаючі технології²⁸⁵.

Зрозуміло, що при такому низькому рівні інноваційної активності суб'єктів промислової діяльності говорити про ресурсоощадність вкрай складно. Ускладнює ситуацію вкрай високий ступінь зносу основних засобів, який в українській економіці досяг у 2014 році максимального значення – 83,5 % (рис. 3.4).

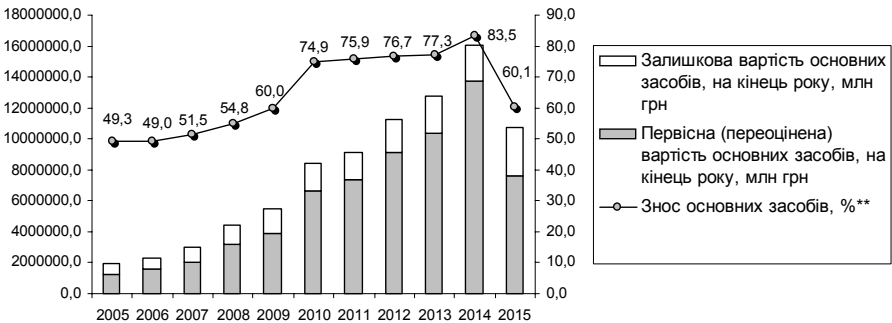

Рис. 3.4. Вартість і ступінь зносу основних засобів в Україні, 2005-2015 роки

* Джерело: побудовано автором за даними²⁸⁶;

** По допоміжній осі – знос основних засобів.

²⁸⁵ Інноваційна діяльність промислових підприємств у 2015 році : Наука, технології та інновації : Ukrstat.org – публікація документів Державної Служби Статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm

²⁸⁶ Наявність і стан основних засобів за видами економічної діяльності (КВЕД-2010) : Економічна статистика : Економічна діяльність : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

З огляду на аналіз галузевої структури економіки України та її впливу на процеси еколого-економічного розвитку необхідне з'ясування ступеня зносу основних засобів у розрізі різних видів економічної діяльності, зокрема, які формують сектор матеріального виробництва та найбільш ресурсомісткі. Дані офіційної статистики показують, що станом на 2015 рік найвищий ступінь зносу виявлений для таких видів економічної діяльності: постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – 82,6 %; переробна промисловість – 75,8 %; водопостачання, каналізація, поводження з відходами – 62 %. Цікаво, що порівняно з 2013 роком найбільше скоротився ступінь зносу для таких видів економічної діяльності: транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність – з 96,7 % до 51,7 % у 2015 році (дуже суттєве скорочення); державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування – з 57,6 % до 50,1 %.

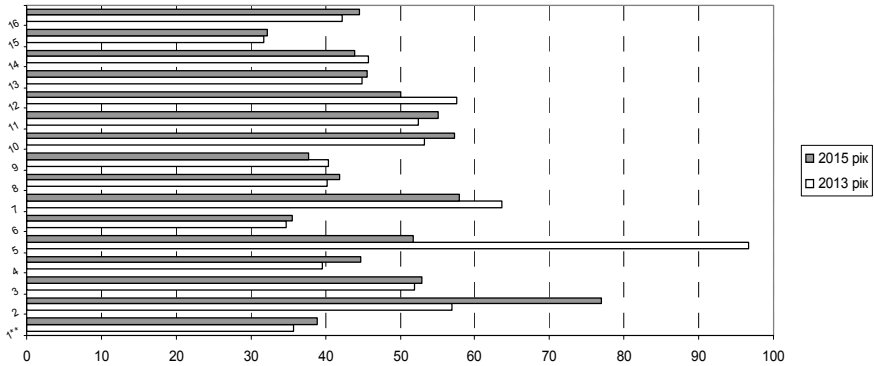
У період 2013–2015 років (станом на 2012 рік ступінь зносу основних засобів у розрізі видів економічної діяльності подається офіційною статистикою ще за старим КВЕД) на 20 % зріс ступінь зносу для промисловості (рис. 3.5).

Цей факт вказує на те, що коли для сільського господарства в пріоритет має ставитись екологізація, то щодо української промисловості на першому порядку стоїть вимога оновлення основних засобів і лише тоді – поступова інноватизація виробничих і супровідних процесів. Без цього вести мову про становлення екологічної економіки з одночасним деструктивним впливом домінуючої галузі промисловості неможливо.

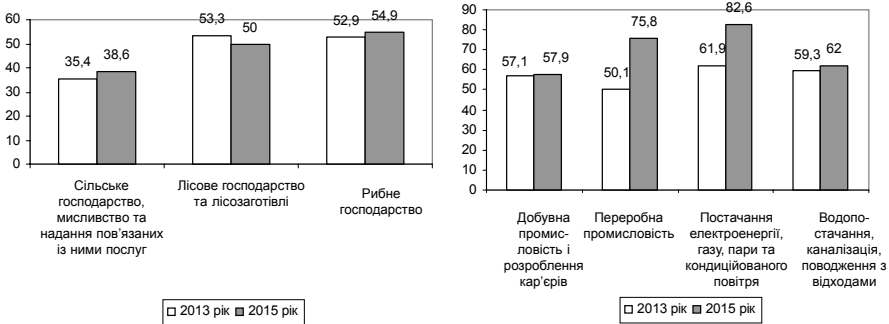
Аналіз галузевої структури економіки України в контексті її впливу на еколого-економічний розвиток потрібно доповнювати розумінням ситуації у сфері зайнятості. Можна багато говорити про необхідність скорочення частки ресурсомістких видів економічної діяльності у структурі ВВП. Проте якщо в даних сферах зайнята значна кількість економічно активного населення, то очікувані структурні зміни спричинятимуть ризики не лише економічного, але й соціального характеру.

З іншого боку, стимулювання структурних змін за критерієм зайнятості може слугувати локомотивом якісних структурних зрушень економіки України на шляху становлення екологічної економіки. Розуміння структури економіки України за критерієм зайнятості обґрунтовує можливість перерозподілу людських ресурсів із сфер матеріального вироб-

ництва у сфері послуг, у тому числі знаннєміські види економічної діяльності.

а) у розрізі видів економічної діяльності

б) у розрізі видів промислової діяльності в) у розрізі видів сільськогосподарської діяльності

Рис. 3.5. Ступінь зносу основних засобів в Україні у розрізі видів економічної діяльності, 2013, 2015 роки, %

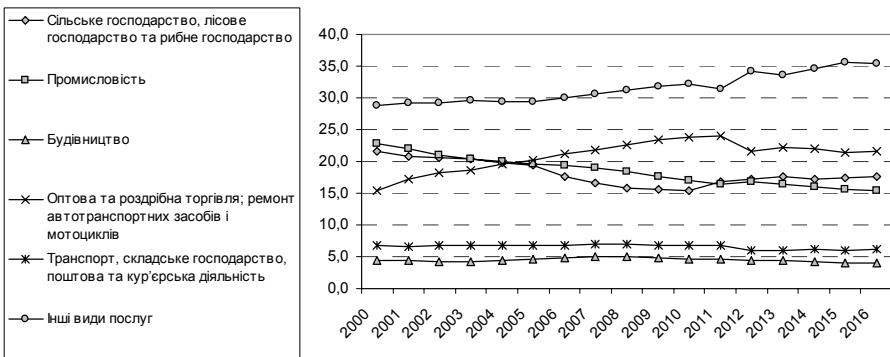
* Джерело: побудовано автором за даними²⁸⁷; ** 1 – Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство; 2 – Промисловість; 3 – Будівництво; 4 – Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; 5 – Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність; 6 – Тимчасове розміщуван-

²⁸⁷ Наявність і стан основних засобів за видами економічної діяльності (КВЕД-2010): Економічна статистика: Економічна діяльність: Статистична інформація: Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

ня й організація харчування; 7 – Інформація та телекомунікації; 8 – Фінансова та страхова діяльність; 9 – Операції з нерухомим майном; 10 – Професійна, наукова та технічна діяльність; 11 – Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; 12 – Державне управління й оборона; обов’язкове соціальне страхування; 13 – Освіта; 14 – Охорона здоров’я та надання соціальної допомоги; 15 – Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок; 16 – Надання інших видів послуг.

Дані офіційної статистики за період 2012-2016 років не є дуже показовими. У середньому частка зайнятих осіб у промисловості складала 16,0 %, тоді як сільського господарства – 17,4 %. Найбільше зайнятих спостерігалось у виді діяльності оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів – 21,7 %. Також порівняно значимі у плані зайнятості економічно активного населення в Україні екологічно безпечні сфери освіти (8,7 %), охорони здоров’я та надання соціальної допомоги (6,2 %).

Якщо ж брати до уваги ширший проміжок часу, то маємо поступове зростання частки зайнятих у нематеріальному секторі економіки, що, безумовно, має велике значення для екологізації економічних процесів. Так, якщо у 2000 році частка зайнятих у групі "Інші види послуг" складала 28,9 %, то в 2016 році зросла до 35,4 % (рис. 3.6).

*Рис. 3.6. Структура зайнятості в Україні
у розрізі видів економічної діяльності, 2000-2016 роки, %*

* Джерело: побудовано автором за даними²⁸⁸.

²⁸⁸ Зайняте населення за видами економічної діяльності : Демографічна та соціальна статистика : Ринок праці : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Але, знову ж таки, це не є результатом послідовної структурної політики, спрямованої на еколого-економічне збалансування. Це результат вимушеної деіндустріалізації та стихійної адаптації вітчизняного бізнес-середовища до глобальних викликів з трендами технологізації та суттєвого підвищення ролі сфери послуг з погляду стимулювання економічного зростання та зайнятості населення. В Україні з одночасним поступовим зростанням частки зайнятості населення у нематеріальному секторі зберігається вкрай неефективна система використання природно-ресурсного потенціалу, що унеможливорює поточну переорієнтацію на еколого-економічний розвиток нашої держави.

З рис. 3.6 також видно, що частка зайнятості в матеріальному секторі економіки наразі залишається домінуючою. Хоча для промисловості характерне найбільш суттєве скорочення чисельності зайнятих, проте вона залишається потужною сферою реалізації трудового потенціалу населення зі стратегічним значенням для більшості східних і південних областей України. Якщо у 2000 році частка зайнятості в промислових видах економічної діяльності сягала 22,8 %, наближаючись до показника нематеріального сектору та дещо випереджаючи сільське господарство, то в 2016 році скоротилась до 15,3 %. З 2011 року частка зайнятих у сільському господарстві почала переважати зайнятість у промисловості, що підтверджує пріоритет екологізації даної сфери та її потенціал у структурі екологічної економіки не лише з економічного, але й соціального погляду (як середовища зайнятості, самозайнятості, підприємницької діяльності).

Галузева структура економіки України в контексті її впливу на процеси еколого-економічного розвитку потребує розгляду за критерієм зовнішньоторговельної діяльності.

Проблема високої ресурсомісткості товарної структури зовнішньої торгівлі України стоїть гостро уже друге десятиліття. В останні роки вона доповнилась кількісними аспектами. Так, обсяги експорту у 2015 році в порівнянні з попереднім роком скоротились у всіх, без винятку, галузях, але якщо експорт продукції паливно-енергетичного комплексу знизився у 4 рази (вугілля у 10, кокс у 5, нафтопродукти у 4, електрика у 3 рази), то експорт продовольчих товарів і сільськогосподарської продукції скоротився всього на 13 %; падіння по інших галузях склало від 20 % до 38 %, найбільше відобразившись на металургії та машинобудуванні; ще один

негативний висновок – це те, що найбільш "високотехнологічною" продукцією у топ-10 українського експорту у 2015 році були "дроти та кабелі"²⁸⁹.

Зрозуміло, що Україна перебуває в умовах суттєвої географічної трансформації структури зовнішньоторговельної діяльності. Однак за ситуації дуже низького рівня технологічності експорту зі збереженням зовнішньої залежності від енергоносіїв лише посилюється потреба тимчасового усталення такої структури. Національна економіка, перебуваючи в складних макроекономічних і політичних умовах, потребує первинних внутрішніх структурних зрушень, аби надалі поступово долати сировинну спеціалізацію експортної діяльності.

Розглянені вище особливості галузевої структури економіки України за різними критеріями окреслюють загальні проблеми на шляху еколого-економічного розвитку і становлення екологічної економіки. Інший зріз проблеми – це екологічна орієнтація видів економічної діяльності за існуючих структурних умов. Тому аналіз галузевої структури економіки України необхідно прив'язувати до інших структурних підходів аналізу еколого-економічного розвитку. Зокрема, показовий розгляд утворення відходів за видами економічної діяльності в Україні. Як уже зазначалось, у нашій державі наразі вкрай неефективна практика переробки вторинної сировини – з високою часткою видалення у спеціально відведені місця чи об'єкти. Дану проблему, окрім того, потрібно вирішувати, розуміючи участь різних видів економічної діяльності в утворенні відходів. Для даних сфер треба у першу чергу застосовувати економічні інструменти стимулюючого та обмежувального характеру щодо поводження з відходами. Статистичні дані свідчать, що найбільшими "утворювачем" відходів в Україні є добувна промисловість і розроблення кар'єрів (табл. 3.2).

Цей вид діяльності спричиняє утворення відходів мінерального походження. За даними 2013 року, до окупації східних територій, для яких добувна промисловість є серед основних у галузевій спеціалізації, частка утворюваних добувною промисловістю відходів складала 76,2 % від загального обсягу. При цьому було перероблено лише 32,3 % з них. Не-

²⁸⁹ У топ-10 експортованих товарів у 2015 році найбільш високотехнологічна продукція – кабель / Сергій Салівон (29.02.2016) : Федерація роботодавців : <http://fru.ua/ua/media-center/blogs/salivon/u-top-10-eksportovanykh-tovariv-u-2015-rotsi-naibilsh-vysokotekhnolohichna-produktsiia-kabel>

Таблиця 3.2
Структура утворення відходів за видами економічної діяльності в Україні, 2005-2016 роки, %

Роки	Усього	Економічна діяльність підприємств та організацій	Сільське, лісове та рибне господарство	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	Переробна промисловість	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	Будівництво	Інші види економічної діяльності	Домогосподарства
2005	100,0	100,0	8,0	1,3	84,5	0,4	1,9	2,5	1,5	-
2006	100,0	100,0	10,8	1,1	84,8	0,9	1,4	0,2	0,8	-
2007	100,0	100,0	8,7	0,8	87,8	0,4	0,1	0,1	2,2	-
2008	100,0	100,0	9,4	0,7	86,4	0,4	0,1	0,1	2,8	-
2009	100,0	100,0	18,8	1,4	74,5	0,8	0,3	0,2	4,1	-
2010**	100,0	98,4	2,0	75,6	17,8	2,0	0,4	0,0	0,5	1,6
2011	100,0	98,8	2,8	73,8	17,8	2,2	1,6	0,1	0,6	1,2
2012	100,0	98,2	2,3	75,0	17,5	2,2	0,2	0,1	1,0	1,8
2013	100,0	98,0	2,3	76,2	16,6	2,1	0,2	0,1	0,5	2,0
2014***	100,0	98,2	2,4	75,4	18,2	1,7	0,2	0,0	0,4	1,8
2015***	100,0	98,1	2,8	74,5	18,1	2,1	0,2	0,0	0,3	1,9
2016***	100,0	97,9	2,9	73,6	18,2	2,5	0,2	0,0	0,3	2,1

* Джерело: побудовано автором за даними ²⁹⁰;

** До 2010 року наведено дані по відходах I-III класів небезпеки;

*** Дані без урахування тимчасово окупованих територій.

²⁹⁰ Утворення та поводження з відходами за видами економічної діяльності : Навколишнє середовище : Економічна діяльність : Економічна статистика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/ns/ns_u/utv_z_ek_d_u2016.htm

зважаючи на те, що в нашій державі діє Загальнодержавна програма розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року, актуальним завданням постає підвищення рівня економічної ефективності видобування та використання мінеральних ресурсів на основі комплексного підходу та інноваційних технологій на всіх етапах – починаючи від геологорозвідки і до використання мінерально-сировинних відходів техногенного походження²⁹¹.

За прикладом даного аналізу (див. табл. 3.2) зрозуміло, який потенціал ефективізації ресурсокористування при збереженні існуючих структурних змін в економіці України.

З проведеного аналізу виходить, що вдосконалення регулювання діяльності щодо поводження з відходами на перших етапах має бути регіонально специфікованим. Це означає, що на рівні держави потрібно розробляти і втілювати в життя концепцію, яка б окреслювати нормативно-правові, економічні, інформаційні, інституціональні засади регулювання діяльності щодо поводження з відходами. В її основі має бути мотивація екологічного підприємництва у даній сфері. На рівні регіонів, галузева структура економіки яких тяжіє до добувної промисловості і розроблення кар'єрів, мають розроблятися спеціальні програми поводження з відходами. Ідеальним варіантом вирішення проблем має бути кластерна модель співпраці.

Проведений аналіз галузевої структури дає загальне бачення існуючої в Україні ситуації. Регіональний розріз ще більше специфікує проблеми та вимагає розробки й реалізації обласних концепції, стратегій, програм еколого-економічного розвитку. Їх основою має бути Стратегія макроекономічного розвитку з пріоритетом становлення екологічної економіки, а її цілі сформульовані на підставі аналізу галузевої структури економіки. В основі Стратегії на короткострокову перспективу мають бути структурні зміни економіки з поступовою мінімізацією ресурсомісткості та утворення відходів. За умов здійснення першочергових заходів щодо структурних змін (табл. 3.3) можна говорити про подальший перехід на модель еколого-економічного розвитку зі становленням конкурентоспроможної екологічної економіки України.

²⁹¹ Матюха В. В. Щодо питання перспективи сталого розвитку вітчизняної сфери надрокористування / В. В. Матюха, О. М. Сухіна // Економіка промисловості. – 2016. – № 1(73). – С. 43-52.

Таблиця 3.3

**Пріоритети структурних змін економіки України
в контексті еколого-економічного розвитку і становлення
екологічної економіки**

№ з/п	Структурний критерій	Основні проблеми	Пріоритети структурних змін та супровідних заходів на короткостроковий період
1	Структура ВВП, обсяги реалізованої продукції	Висока залежність економічного зростання від ресурсомісткого промислового виробництва	Цільова підтримка розвитку екологічного сільськогосподарського виробництва Становлення прозорої та ефективної системи екологічного контролю, екологічного маркування у торговельних операціях
2	Технологічна структура	Дуже низький рівень технологічності промислової продукції Висока ресурсомісткість виробничих процесів в умовах значного зносу основних засобів, низьких показників інноваційної активності суб'єктів господарювання	Нагальне вирішення проблеми високого ступеня зносу основних засобів Мотивація інноваційної діяльності промислових підприємств Обов'язкова ресурсоощадність у промислових видах економічної діяльності Мотивація до впровадження екологічних інновацій (маловідходних, очисних технологій, поводження з відходами тощо)
3	Структура зайнятості	Нерегульовані зміни в структурі зайнятості на користь нематеріальних сфер з одночасним збереженням високого рівня залежності від зайнятості в промисловості для окремих областей	Переорієнтація населення на самозайнятість і підприємництво в екологічних сферах сільського господарства та на зайнятість у нематеріальному секторі економіки Мотивація інноваційної зайнятості у матеріальному секторі економіки
4	Зовнішнь-торговельна структура	Дуже низький рівень технологічності експортованої продукції та суб'єктивно зберігаюча зовнішня залежність від імпорту енергоносіїв	Долання сировинної спеціалізації експортної діяльності як наслідок первинних внутрішніх структурних зрушень (довгостроковий пріоритет)

* Джерело: авторська розробка.

Отже, існуюча нині галузева структура економіки України є вагомим деструктивом еколого-економічного розвитку. Це підтверджує аналіз за різними структурними критеріями – формування ВВП і реалізації продукції, технологічним, зовнішньоторговельним, зайнятості. Вирішення даної суперечності потребує якісних структурних змін, для чого потрібно щонайменше десятиліття на шляху становлення екологічної економіки. На перших етапах потрібно зосередити увагу на вирішенні гострих проблем, що б слугувало каталізатором подальших структурних змін. Правовою основою цьому має слугувати Стратегія макроекономічного розвитку з пріоритетом становлення екологічної економіки. Актуально на правовому рівні закріпити пріоритети початкових структурних змін з оптимізацією ресурсокористування, підтримкою екологічного підприємництва, модернізацією матеріально-технічної бази, поступовою активізацією інноваційних процесів.

Основою цьому має бути належне фінансове забезпечення, яке в умовах постійного браку бюджетних коштів потребує диверсифікації джерел і мобілізації існуючих ресурсів.

3.2. Використання балансів як способу еколого-економічного розвитку країни

Основу сутності еколого-економічного розвитку країни та його державного регулювання складає процес "збалансування". Більше того, саме процес збалансування з узгодженням екологічних та економічних цілей згідно з авторською позицією, визначає сутність еколого-економічного розвитку, що його вирізняє з-поміж інших гомологічних термінів і понять.

Загалом, балансування підкреслює цільовий результат узгодження екологічних та економічних інтересів. Це не означає, що вони мають бути задоволені у рівній мірі. Щодо цього існує чимало якісних наукових обґрунтувань. Зокрема, всесвітньо знаний підхід з побудовою кругів сталості ("Circles of Sustainability"), який може бути адаптований до регулювання еколого-економічного розвитку.

У даній частині дослідження в контексті обґрунтування механізмів державного регулювання еколого-економічного розвитку України необхідно з'ясувати, як це балансування можна здійснювати, які підходи щодо цього процесу. Для вітчизняних реалій актуально з'ясувати в чому поля-

гає доцільність розробки міжгалузевих балансів та які інші критерії балансування можна використовувати.

Найперше уточнимо авторське бачення поняття балансу та збалансування екологічних та економічних інтересів (або еколого-економічного балансування).

Баланс – широко використовуване поняття у бухгалтерському обліку. Одночасно дане поняття отримало достатню популярність у галузі знань національної та міжнародної економіки. Можна сказати, що поняття балансу має різне смислове навантаження та практичне значення на різних інституціонально-територіальних рівнях і сферах застосування. Водночас зберігається його концептуальна мета – рівновага, яка проявляється у забезпеченні оптимальних пропорцій. Баланс дозволяє визначати масштаби, структуру (співвідношення) та характер певних явищ і процесів (дій, операцій) за обраними критеріями (рис. 3.7).

Рис. 3.7. Сутність балансу та форми його представлення

* Джерело: авторська розробка.

Якщо концентрувати увагу на рівнях застосування балансів, то їх можна розділити на три умовні групи:

- 1) підприємство, організація;
- 2) поселення, регіон, держава;
- 3) держава, міжнародний рівень (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Основні види балансів на різних інституціональних рівнях

№ з/п	Рівень	Види балансів та їх призначення
1	Підприємство, організація	<u>Фінансовий баланс</u> (звіт про фінансовий стан) – відображення активів, зобов'язань і капіталу конкретного підприємства; <u>екологічний баланс</u> – відображення наслідків впливу на довкілля, здоров'я людини конкретним підприємством, а також оцінювання екологічності продукції, робіт, послуг, виробничого процесу
2	Поселення, регіон, держава	<u>Баланс території поселення</u> (міста), <u>баланс галузі</u> (паливно-енергетичний, продовольчих ресурсів та ін.), <u>міжгалузеві баланси</u> , <u>баланс регіону</u> (як правило, фінансовий) – відображення ресурсних можливостей певної території, пріоритетів їх використання та потреби залучення додаткових (мобілізації внутрішніх чи залучення зовнішніх)
3	Держава, міжнародний рівень	<u>Міжнародний платіжний, торговельний баланси</u> – відображення практики (у наслідку ефективності) використання внутрішнього ресурсного потенціалу країни та її регіонів у ході здійснення зовнішньоекономічної (торговельної) діяльності

* Джерело: авторська розробка.

Рівень держави дублюється в силу її безпосереднього відношення до формування балансів як щодо регіонів, у ході здійснення міжрегіональних відносин, так і як суб'єкта міжнародних відносин, у тому числі в рамках інтеграційних утворень.

З табл. 3.4 видно, що на рівні національної та регіональної економіки актуалізуються баланси економічного розвитку, у структурі яких упродовж багатьох років залишаються популярними міжгалузеві баланси, про яких буде йти мова нижче. Дуже важливим є формування балансів на рівні підприємств. Тут вони виконують переважно функції планування та звітування. На міжнародному рівні баланси дозволяють комплексно підійти до стану (найперше – фінансового) в країні, порівнюючи з показниками інших держав та оцінюючи ефективність зовнішньоекономічної

(торговельної) діяльності. У контексті обґрунтування необхідності формування балансів як способу еколого-економічного розвитку звертаємо увагу на рівень поселення, регіону, держави. Водночас цілісне бачення проблеми вимагає розробки таких балансів уже на рівні підприємств, незважаючи на сферу їхньої діяльності, адже, так чи інакше, кожен суб'єкт господарювання різною мірою використовує ресурси навколишнього природного середовища. Міжнародний рівень еколого-економічного балансування актуалізується з погляду оцінки ресурсної залежності експортно-імпоротної діяльності, що формує численні ризики стратегічного характеру.

Якщо баланс можна інтерпретувати як певний офіційний документ чи теоретичну модель, яка потребує належного методологічного обґрунтування, то балансування є процесом формування балансу. Даний процес, що націлений на кінцевий результат – формування балансу, вимагає належного ресурсного забезпечення. У першу чергу затребуваний кадровий ресурс, здатний формувати ефективні баланси, що реально відображають ситуацію та дозволяють її поліпшувати в майбутньому. Затребувана й методологічна основа. Перед науковцями стоїть завдання розробки методичних рекомендацій для різних сфер щодо формування балансів. Оптимальні з них мають бути затверджені і використовувані офіційними органами державної і регіональної статистики. Для подальшого вдосконалення процесу збалансування потрібно постійно поліпшувати, уніфікувати з міжнародними стандартами інформаційну базу, яка б дозволяла фахівцям у відкритому та прозорому режимі проводити моніторинг ситуації у відповідній сфері.

Розуміючи загальну сутність понять балансу і балансування, розглянемо їхню особливість стосовно до процесів еколого-економічного розвитку та їх державного регулювання. Одразу зазначимо, що баланс є адміністративним механізмом у системі державного регулювання, зокрема належить до інструменту програмних нормативів.

Еколого-економічне балансування або балансування еколого-економічного розвитку розглядаємо як тотожні поняття. Еколого-економічне балансування, згідно з нашим баченням, є процесом узгодження екологічних та економічних інтересів з оптимальним використанням природних ресурсів і мотивацією ринкового середовища до інновати-

зації виробничих процесів, ресурсного заміщення та відновлення. Систему екологічних та економічних інтересів формують екологічні й економічні потреби, які трансформуються в інтереси, стимули й мотиви, надалі – в еколого-економічні процеси і в результаті – в еколого-економічні відносини.

Еколого-економічне балансування, як щодо формування балансів узагалі, може здійснюватись на різних рівнях. На рівні окремих підприємств й організацій актуалізується екологічне балансування, якому підлягають як продукція (роботи, послуги), так і виробничі процеси. Як пише Л. Максимів, еко-баланси можуть складатися як для усього життєвого циклу продукції, так і для окремих його етапів чи виробничих процесів (наприклад, тільки для виробничого процесу виготовлення даного виду продукції); така оцінка має не лише екологічне, але може мати й економічне значення²⁹².

Звертаємо увагу, що з даного положення автора випливає важливий функціональний аспект екологічного балансування в діяльності підприємств – оціночний. Отже, підприємства й організації можуть оцінювати свій вплив на довкілля, здоров'я своїх споживачів і решти населення у рамках реалізації заходів менеджменту довкілля. Таку ж оцінку повинні здійснювати контролюючі органи державної влади.

Формування еко-балансів на рівні підприємств та організацій має певну специфіку, про яку потрібно пам'ятати при еколого-економічному балансуванні на вищих рівнях. Зокрема, в еко-балансі продукції сумуються й оцінюються усі впливи на довкілля даного виду продукції – від видобутку сировини, її транспортування через виробництво (обробку й переробку), дистрибуцію та споживання до повторного використання чи утилізації; в еко-балансі процесу аналізується виробничий процес за окремими стадіями виробництва продукції, включаючи складування на предмет впливу на довкілля (відходи, відпрацьовані гази/повітря, стічні води, шум, відпрацьоване тепло тощо); в еко-балансі усього підприємства враховується інформація про вхід і вихід усіх видів матеріалів та

²⁹² Максимів Л. І. Роль еко-балансів як добровільного інструменту для оцінки впливів на довкілля у лісовому господарстві, лісовій та деревообробній промисловості / Л. І. Максимів // Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість : Міжвідомчий науково-технічний збірник. – Львів : УкрДЛТУ. – 2002. -Вип. 27. – 152 с. – С. 116-123.

енергії, включаючи матеріальні й енергетичні втрати, а також стан нерухомості, обладнання, матеріалів²⁹³.

Відзначаємо, що екологічне балансування на рівні підприємств регламентується міжнародними стандартами ISO 14040-14043.

Екологічне балансування на рівні підприємств і організацій трансформується в еколого-економічне на вищих інституціонально-територіальних рівнях – поселення, регіону, держави, міжнародному рівні, зокрема інтеграційних утворень. Розглянемо їх більш детально.

Еколого-економічне балансування розвитку поселення охоплює формування екологічних балансів міських і сільських територій з позиції їх просторового планування і галузевої структури. У принципі основною специфікою еколого-економічного балансування поселень є з'ясування оптимальної моделі просторової організації житлової (професійний термін – сельбишна), виробничої, комунально-складської, зовнішньо-транспортної, рекреаційної, захисної зон. Особливого значення таке планування набуває для міст, зокрема великих, які виконують метрополійні й агломераційні функції. Такий тип балансів можна називати балансами територій.

В Україні практика еколого-економічного балансування розвитку поселень розвинута на дуже слабкому рівні. Це б мав пропагувати такий напрям управлінської діяльності, як муніципальний екологічний менеджмент, покликаний здійснюється управління тими видами діяльності, які завдають або потенційно можуть завдати шкоди навколишньому середовищу; з іншого боку, цей тип управління має бути принципово зорієнтованим на формування й розвиток екологічного виробництва й екологічної культури життєдіяльності людини, який побудований на соціально-економічному та соціально-психологічному мотивуванні гармонії взаємин людини із природою²⁹⁴. Муніципальний екологічний менеджмент, на

²⁹³ Максимів Л. І. Роль еко-балансів як добровільного інструменту для оцінки впливів на довкілля у лісовому господарстві, лісовій та деревообробній промисловості / Л. І. Максимів // Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість : Міжвідомчий науково-технічний збірник. – Львів : УкрДЛІТУ. – 2002. – Вип. 27. – 152 с. – С. 116-123.

²⁹⁴ Мартиненко В. О. Екологічний менеджмент як нова парадигма муніципального управління / В. О. Мартиненко // Теорія та практика державного управління. Збірник Харківського регіонального інституту Національної академії державного управління при Президентові України. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ "Magіstr", 2009. – Вип. 2(25). – С. 116-120.

відміну від екологічного управління, здійснюваного органами державної влади, передбачає ініціативну та результативну діяльність територіальних органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, спрямовану на досягнення екологічних цілей, проектів та програм розвитку території, розроблених на основі принципів екоефективності й екосправедливості²⁹⁵.

Як правило, місцева влада затверджує стратегічні плани розвитку міста (селища, села) на визначений період, рідше – суто екологічні плани розвитку. На наш погляд, основним їх недоліком є відсутність балансового підходу. Якщо брати за приклад Стратегічний план розвитку міста Чернівців на 2012-2016 роки, то в ньому окремою стратегічною метою (В 2) передбачалася "Стабільна екологічна ситуація", а в межах її досягнення – поліпшення санітарного та екологічного стану міста, охорона водних ресурсів та їх раціональне використання, охорона атмосферного повітря, збереження та відновлення зелених насаджень²⁹⁶. Це типовий взірець, як екологічна складова розвитку, позиціонується з обмежувальної, витратної сторони. А за умов постійного браку бюджетних фінансових ресурсів більш ефективно формулювання цілей так, щоб екологічні інтереси задовольнялися з економічного боку, тобто шляхом стимулювання екологічних інвестицій та інновацій, розвитку екологічної економіки.

Один із оптимальних методів у плані узгодження екологічних та економічних інтересів балансовий. В ідеалі еколого-економічні баланси поселень мають складати основу стратегій розвитку, а в ширшому плані – концепцій еколого-економічного розвитку. Наразі такі позиціонуються як концепції сталого розвитку, покликані забезпечити соціально, економічно й екологічно збалансований розвиток міських і сільських поселень, спрямований на створення їх економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного та наступних поколінь на основі раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соці-

²⁹⁵ Михайлова М. Д. Екологічний менеджмент як засіб керування природоохоронною діяльністю підприємств / М. Д. Михайлова, О. К. Костенко // Вісник студентського наукового товариства ДонНУ. – 2016. – С. 181-185.

²⁹⁶ Стратегічний план розвитку міста Чернівців на 2012-2016 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : chernivtsy.eu/strategy/f/strategy_proekt.doc

альної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини (це комплексне положення регламентовано Концепцією сталого розвитку населених пунктів, прийнятою 1999 року)²⁹⁷.

В умовах браку досвіду муніципального екологічного менеджменту важливі ініціативи впроваджують міжнародні організації. Зокрема накопичено позитивний базовий досвід завдяки реалізації наступних проєктів з впровадження сталого розвитку – Проєкт ПРООН "Муніципальна програма врядування та сталого розвитку" (2005-2012 роки), "Сталий міський розвиток" (2010-2012 роки), Проєкт ЄС "Сталий розвиток житлового господарства в Україні: сприяння місцевому розвитку і посилення ролі громадських організацій" (2014-2016 роки) та ін. Фахівці зазначають, що перспективність практики муніципального екологічного менеджменту в Україні дуже висока, зокрема в умовах активізації територіальних громад та їх об'єднання. Однак для цього необхідно забезпечити²⁹⁸:

- в євроінтеграційному плані: узгодження загальнодержавних, регіональних та місцевих концепцій, стратегій і програм, орієнтованих на сталий (у нашому випадку – еколого-економічний) розвиток міст (територій) з урахуванням стратегічних цілей та орієнтирів політики сталого міського розвитку в країнах ЄС, стратегічних цілей та орієнтирів європейської політики сталого регіонального розвитку, а також із урахуванням перспектив міждержавної, міжрегіональної співпраці України та ЄС у цій сфері;

- у функціональному плані: посилення інституціональної та фінансово-економічної спроможності міст у вирішенні місцевих соціально-економічних, екологічних проблем на засадах сталого розвитку;

- з позиції планування: розробку та модернізацію генеральних планів розвитку територій (міст) з урахуванням принципів сталого (еколого-економічного) розвитку;

²⁹⁷ Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів : Верховна Рада України; Постанова від 24.12.1999 року № 1359-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1359-14>

²⁹⁸ Забезпечення сталого розвитку міст як складова соціально-економічної модернізації регіонів України : Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1611/>

- у плані розвитку громадянського суспільства: розробку заходів щодо масштабного залучення інституцій громадянського суспільства до співпраці з муніципалітетами у сфері сталого (еколого-економічного) розвитку міст;

- у державно-управлінському плані: розвиток державно-приватного партнерства для сприяння процесу екологізації виробництва та створення соціально відповідального, "зеленого" бізнесу, спільного ("держава – бізнес-структури") облаштування території міст.

Узагальнення основного цільового призначення еколого-економічного балансування на різних інституціонально-територіальних рівнях відображено на рис. 3.8.

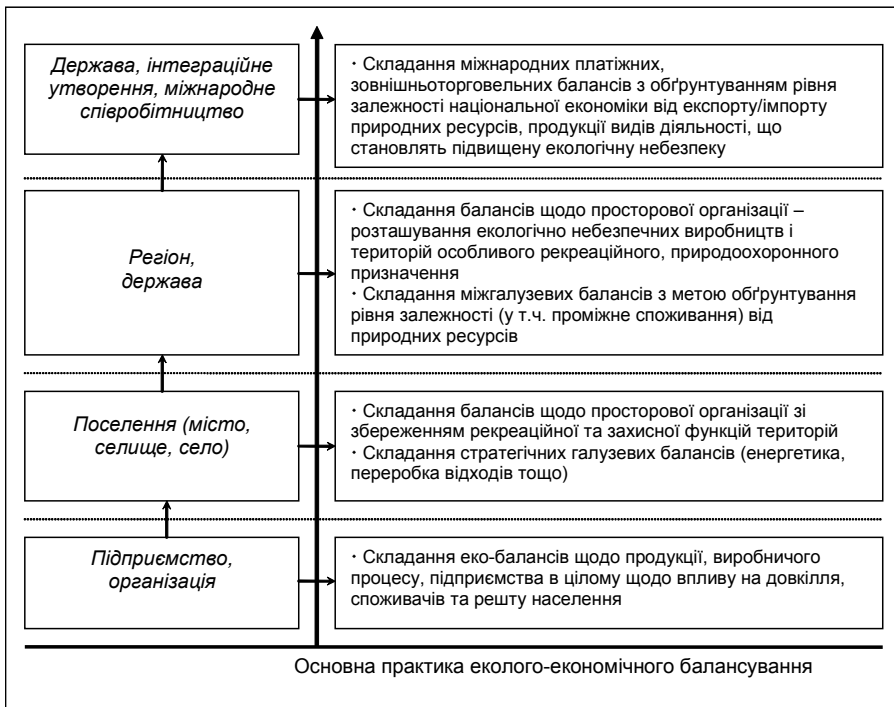

Рис. 3.8. Цільове призначення еколого-економічного балансування на різних інституціонально-територіальних рівнях

* Джерело: авторська розробка.

Даний рисунок підкреслює, що ефективність еколого-економічного балансування на вищих рівнях безпосередньо залежить від низинних практик. З іншого боку, жодна ініціатива "знизу" не набуде належного ефекту, якщо не отримає підтримки на вищих інституціонально-територіальних рівнях. У розвинених суспільствах з наявністю сильного інституту держави ініціатива "згори" цілком реальна. В Україні ж наразі вправління існуючої ситуації у сфері еколого-економічного розвитку можлива якраз при умові "тиску" низинних рівнів. Відповідальність у цьому плані поки не може лягати на підприємства й організації, які залишаються в складних умовах підприємницької діяльності та радше готові виходити з ринку (в тому числі через переведення бізнесу за кордон), аніж відстоювати свої інтереси під суб'єктивним тиском. Реальні важелі впливу за поточних умов отримують територіальні громади, які прикладом своїх ефективних та обґрунтованих рішень можуть стати взірцем вирішення гострих екологічних проблем та залучення інвестицій в сфері екологічної економіки. Позитивний досвід та консолідація зусиль територіальних громад може забезпечити достатній вплив на управлінські рішення, в тому числі з розробкою еколого-економічних балансів на рівнях регіонів і держави.

Якщо на рівні поселень еколого-економічне балансування більше зорієнтоване на складання балансів щодо просторової організації зі збереженням рекреаційної і захисної функцій територій, то рівень регіону і держави потребує більш комплексного підходу. Хоча на рівні поселень галузеві баланси зберігають своє значення, але більшою мірою вони стосуються окремих сфер (класичний приклад – енергозабезпечення). На рівні ж регіону та держави основним є галузевий баланс. Тому питання формування міжгалузевих балансів як одного зі способів еколого-економічного розвитку країни актуальне, незважаючи на звиклість застарілих практик їх формування у період планової економіки.

Формування міжгалузевих балансів відображає галузевий підхід до балансування, в тому числі еколого-економічного. Перші варіанти моделей міжгалузевих балансів розроблені ще у 20-30 роках ХХ століття – знакові наукові результати в розробці таких моделей пов'язані з іменем видатного американського економіста, професора Гарвардського університету й лауреата Нобелівської премії В. Леонтьєва, якому і належить одна з найбільш простих і вагомих макроекономічних мо-

делей міжгалузевих зв'язків²⁹⁹. В основі його методу – система лінійних рівнянь³⁰⁰.

Узагальненням відомої статистичної моделі міжгалузевого балансу на випадок еколого-економічної взаємодії є різні варіанти так званої моделі Леонтьєва-Форда^{301, 302}, актуальність якої при розв'язанні проблем розвитку очевидна^{303; 304; 305}. Дана модель міжгалузевого балансу поділяє виробництво на дві групи: основне виробництво (галузі матеріального виробництва) і допоміжне виробництво (галузі, які займаються знешкодженням забруднювачів).

У математичній формі модель записується так:

$$\begin{cases} x^{(1)} = Ax^{(1)} + Bx^{(2)} + y^{(1)}, \\ x^{(2)} = Cx^{(1)} + Dx^{(2)} - y^{(2)}, \end{cases} \quad (3.1)$$

де $x^{(1)} = (x_1^{(1)}, \dots, x_n^{(1)})^T$ – вектор-стовпець валового випуску; $x^{(2)} = (x_1^{(2)}, \dots, x_m^{(2)})^T$ – вектор-стовпець знищених забруднювачів; $y^{(1)} = (y_1^{(1)}, \dots, y_n^{(1)})^T$ – вектор-стовпець кінцевої продукції; $y^{(2)} = (y_1^{(2)}, \dots, y_m^{(2)})^T$ – вектор-стовпець незнищених забруднювачів; $A = (a_{ij})_{i,j=1}^n$ – квадратна матриця витрат продукції i на випуск продукції j ; $B = (b_{il})_{i,l=1}^{n,m}$ – прямокутна матриця витрат продукції i на знищення одиниці забруднювачів l ; $C = (c_{ij})_{i,j=1}^{m,n}$ – прямокутна матриця

²⁹⁹ Леонтьев В. В. Межотраслевая экономика / В. В. Леонтьев. – М. : ОАО "Издательство "Экономика", 1997. – 479 с.

³⁰⁰ Білокурський Р. Р. Проблеми інформаційного забезпечення еколого-економічних балансових моделей / Р. Р. Білокурський // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Вип. 231 : в 9 т. Т. VI. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2007. – С. 1163-1169.

³⁰¹ Білокурський Р. Р. Нечітке моделювання еколого-економічного міжгалузевого балансу / Р. Р. Білокурський, Ю. Г. Кілей // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. праць. Економіка. – Вип. 495. – Чернівці : Рута, 2010. – С. 191-196.

³⁰² Білокурський Р. Р. Моделювання балансових систем "витрати-випуск" з урахуванням переробки відходів виробництва / Р. Р. Білокурський // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. праць. Економіка. – Вип. 623–626. – Чернівці : Рута, 2012. – С. 306-310.

³⁰³ Леонтьев В. В. Межотраслевый анализ влияния структуры экономики на окружающую среду / В. В. Леонтьев, Д. Форд // Экономика и математические методы. – 1972. – Т.8. – № 3. – С. 370-400.

³⁰⁴ Ляшенко І. М. Економіко-математичні методи та моделі сталого розвитку / І. М. Ляшенко. – К. : Вища школа, 1999. – 236 с.

³⁰⁵ Григорків В. С. До проблеми економіко-математичного моделювання процесів еколого-економічної взаємодії та сталого розвитку / В. С. Григорків // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2001. – Вип. 109-110. Економіка. – С. 106-110.

випуску забруднювачів l під час випуску одиниці продукції j ; $D = (d_{ls})_{l,s=1}^m$ – квадратна матриця випуску забруднювачів l під час знищення одиниці забруднювача s (T – операція транспонування).

У математичному плані модель (3.1) є системою лінійних алгебраїчних рівнянь, причому всі матриці та вектори складаються з невід’ємних компонент і в багатьох ситуаціях можуть мати велику розмірність, тобто бути достатньо великим. Крім того, застосування моделі (3.1) на рівні окремого регіону чи країни в цілому супроводжується багатьма іншими проблемами економіко-математичного моделювання, зокрема реальним формуванням матриць A , B , C , D та умовами їх адекватності. Оскільки при заданих $y^{(1)}$ та $y^{(2)}$ (які в певному розумінні визначають мету економічної політики) знаходження розв’язку $x^{(1)}$ та $x^{(2)}$ як розв’язування чисто математичної задачі також є проблемне, то в арсеналі методів розв’язання, аналізу та використання (3.1), очевидно, важливе місце належить імітаційному моделюванню³⁰⁶.

Даний математичний підхід нині неоднозначно трактується фахівцями та швидше сприймається як такий, що використовувався в умовах планової економіки. Разом із тим вважаємо, що за умов осучаснення, формування міжгалузевих балансів актуальне у застосуванні способом еколого-економічного розвитку країни, через що й до нині він використовується вітчизняною системою статистики. Основні напрямки практичного використання моделі еколого-економічного балансу Леонтєва-Форда у реальних прикладних задачах економіки такі:

- припускаючи, що кінцевий продукт або незнищене забруднення є фіксованими величинами, можна кількісно оцінити збільшення виробничих витрат як основного, так і допоміжного виробництва при зменшенні випуску забруднювачів до певної екологічно зваженої норми;

- модель може бути використана при визначенні екологічних санкцій щодо конкретної галузі чи підприємства (податків, штрафів, лімітів тощо);

³⁰⁶ Григорків В. С. Імітаційне моделювання розв’язку системи міжгалузевого еколого-економічного балансу / В. С. Григорків, Р. Р. Білоскурський // Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених "Економіко-математичні методи прийняття управлінських рішень на сучасному етапі": Матеріали. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003. – С. 169-170.

- використовуючи модель, можна проводити ціноутворення продукції з точним урахуванням витрат на допоміжне виробництво, тобто знищення забруднювачів;

- модель дозволяє дослідити оптимальну структуру виробництва на рівні регіону у зв'язку з можливістю міжрегіонального обміну продукцією та з метою забезпечення виконання екологічних вимог до навколишнього середовища.

Також балансові моделі з урахуванням екологічного фактору вперше дослідженні у працях У. Айзарда³⁰⁷, Х. Дейлі³⁰⁸, Р. Айріса³⁰⁹. За своїм змістом ці моделі відображали закони збереження маси речовини та енергії. Їх основна ідея полягає в тому, що потік сумарної маси величин, які вилучаються з довкілля, повинен дорівнювати потоку, який повертається з виробництва назад у природу. Водночас, поряд з теоретичними дослідженнями, у різних країнах були розраховані перші баланси національних економік: США (1919, 1929, 1947, 1958, 1963), СРСР (1924, 1959), Нідерланди (1948), Норвегія (1948), Японія (1951), Великобританія (1954), Угорщина (1957), Польща (1957), Бразилія (1959), Канада (1961), Китай (1973), Австралія (1974). Використовуючи статистичні дані балансів, починаючи з 70-х років ХХ сторіччя здійснено велику низку науково-практичних досліджень у даному напрямку. Р. Херендін, Дж. Танака, Дж. Прупс, С. Парк аналізували круговий обіг енергії; А. Андерсон, М. Лензен, Б. Форан, Л. Ванг, Х. Ванг досліджували забір, обіг і витрати води в економічній діяльності; Ф. Дучін, С. Накамура, Й. Кондо вивчали поведження з відходами³¹⁰.

Перший звітний міжгалузевий баланс України за методологією "балансу народного господарства" було розроблено в 1966 році; з 1993 року в Україні розпочалася щорічна розробка міжгалузевого балансу за методологією системи національних рахунків; у 2000 році, після того, як

³⁰⁷ Ecologic – economic analyses for Regional development / [Isard W., Charles L., Choguill, J. Kissin, R. Seyearth, R. Tatlock.]. – New York, 1972.

³⁰⁸ Daly H. On Economics as a Life Science / H. Daly // The Journal of Political Economy. – 1968. – vol. 76. – № 3.

³⁰⁹ Ayres R. Production, Consumption and Externalities / R. Ayres, A. Kneese // The American Economic Review. – 1969. – vol. 59. – № 3.

³¹⁰ Shmelev S. Environmentally Extended Input-Output Analysis of the UK Economy : Key Sector Analysis. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.iioa.org/conferences/18th/papers/files/6_20100428051_Shmelev_2010__EnvironmentallExtendedInput-Output_Analsis_and_MCDA_UK_Case_Final.pdf

було впроваджено міжнародний стандарт "Класифікація видів економічної діяльності", замість терміна "міжгалузевий баланс" став уживатися термін – таблиця "витрати-випуск"³¹¹. Незважаючи на таку зміну, в науковій термінології поняття міжгалузевого балансу ліпше відображає функціональність і практичне значення, через що використовується в даному дослідженні.

Відзначимо, що міжгалузевий баланс формується у вигляді таблиці. Таблиця "витрати-випуск" складається з трьох основних частин, які мають назву квадрантів: I квадрант характеризує взаємозв'язки галузей економіки у споживанні товарів і послуг, тобто проміжне споживання; II квадрант відображає структуру кінцевого використання ВВП; III квадрант містить вартісну структуру ВВП та імпорту³¹².

Як зазначено в офіційно виданому збірнику Державної служби статистики України, таблиця "витрати-випуск" (формується зазвичай в основних цінах) дає розгорнуту характеристику процесів відтворення та взаємовідносин між видами економічної діяльності; вона є важливою складовою частиною системи національних рахунків, що пов'язано з можливостями її застосування для характеристики потоків товарів і послуг, аналізу структури національної економіки, вартісних пропорцій, прогнозування економічних процесів³¹³.

Модель Леонтьєва-Форда розширює класичну балансову модель "витрати-випуск" додатковими видами економічної діяльності, які забезпечують переробку відходів, що утворюються внаслідок виробництва основної продукції.

Традиційно таблиці "витрати-випуск" розробляються для національних економік окремих держав. Проте в умовах реальної інтеграції економік різних країн на регіональному або глобальному рівні внаслідок діяльності транснаціональних компаній та міжнародних угод, формуються

³¹¹ Милашко О. Г. Статистичний аналіз динаміки макроекономічних пропорцій за даними таблиці "витрати-випуск" / О. Г. Милашко // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. пр. / голов. ред. М. І. Зверяков ; Одеський держ. екон. ун-т. – Одеса, 2009. – Вип. 35. – С. 401-406.

³¹² Милашко О. Г. Статистичний аналіз динаміки макроекономічних пропорцій за даними таблиці "витрати-випуск" / О. Г. Милашко // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. пр. / голов. ред. М. І. Зверяков ; Одеський держ. екон. ун-т. – Одеса, 2009. – Вип. 35. – С. 402.

³¹³ Таблиця витрати-випуск України за 2013 рік в основних цінах : Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ, 2015. – 102 с.

глобальні виклики у сферах екології, енергетики, демографії, забезпечення продовольством.

Отже, існує необхідність розробки міжрегіональних моделей для належної оцінки та врахування забруднення, що виникає внаслідок процесів міжнародної торгівлі, які спричиняють не лише міжгалузевий, але і міжрегіональний зв'язок, що має економічний та екологічний характер. Математична формалізація моделі передбачає розширення системи (3.1), де кожен вид економічної діяльності в кожному регіоні представлений у матриці окремим рядком і стовпцем:

$$\begin{pmatrix} x_1^{(1)} \\ x_2^{(1)} \\ \dots \\ x_k^{(1)} \\ x_1^{(2)} \\ x_2^{(2)} \\ \dots \\ x_k^{(2)} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} A_{11} & A_{12} & \dots & A_{1k} & B_{11} & B_{12} & \dots & B_{1k} \\ A_{21} & A_{22} & \dots & A_{2k} & B_{21} & B_{22} & \dots & B_{2k} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ A_{k1} & A_{k2} & \dots & A_{kk} & B_{k1} & B_{k2} & \dots & B_{kk} \\ C_{11} & C_{12} & \dots & C_{1k} & D_{11} & D_{12} & \dots & D_{1k} \\ C_{21} & C_{22} & \dots & C_{2k} & D_{21} & D_{22} & \dots & D_{2k} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ C_{k1} & C_{k2} & \dots & C_{kk} & D_{k1} & D_{k2} & \dots & D_{kk} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_1^{(1)} \\ x_2^{(1)} \\ \dots \\ x_k^{(1)} \\ x_1^{(2)} \\ x_2^{(2)} \\ \dots \\ x_k^{(2)} \end{pmatrix} + \begin{pmatrix} y_1^{(1)} \\ y_2^{(1)} \\ \dots \\ y_k^{(1)} \\ -y_1^{(2)} \\ -y_2^{(2)} \\ \dots \\ -y_k^{(2)} \end{pmatrix}, \quad (3.2)$$

де $x_i^{(1)}$, $x_i^{(2)}$, $y_i^{(1)}$, $y_i^{(2)}$ – відповідно валовий випуск основної продукції, знищені забруднювачі, кінцева продукція, незнищені забруднювачі для i -го регіону, k – кількість регіонів, A_{ij} , B_{ij} , C_{ij} , D_{ij} – технологічні матриці.

Формування такої таблиці насправді дуже складний і ресурсномісткий процес. З теоретико-методологічного погляду розробка міжгалузевого балансу є предметом досліджень за спеціальністю 08.00.11 "Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці". Як зазначає І. Онищенко, включення екологічної складової в структуру національної економіки у розрізі існуючих видів економічної діяльності на концептуальному рівні реалізується за допомогою схеми розширеної таблиці "витрати-випуск", у якій відображено не лише потоки між секторами звичайних товарів і послуг (зокрема відображення споживання сировинної продукції), але і випуск та знищення забруднювачів³¹⁴. Автор розраховує, що агрего-

³¹⁴ Онищенко І. М. Агрегування моделей "витрати-випуск" для екологічно збалансованої економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.11 "Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці" / І. М. Онищенко. – Київ, 2013. – 22 с. – С. 5.

ваний показник еколого-економічного валового випуску в Україні складає 664725 млн грн (розрахунки здійснені станом на 2009 рік), при цьому аналогічний показник без урахування екологічних чинників дорівнює 664613 млн грн; отже, різниця в 112 млн грн відображає величину екологічної складової у структурі валового продукту³¹⁵.

Приклад даного дослідження доводить, що міжгалузеві баланси дозволяють давати вартісну оцінку екологічної складової у структурі ВВП, однак з позиції врахування забруднюючих чинників.

У рамках даного дослідження необхідно обґрунтувати переваги використання як міжгалузевих, так і інших видів балансів в контексті регулювання еколого-економічного розвитку за різними критеріями, наскільки це дозволяє вітчизняна статистика. При цьому актуальний галузевий підхід, на основі якого можна аналізувати різного роду індикатори в розрізі видів економічної діяльності.

Формування еколого-економічних балансів допускає використання таких критеріїв галузевого розподілу, які доцільно використовувати на рівні держави та регіонів, якщо наявна відповідна статистична інформаційна база:

- секторальний критерій – визначення оптимальних галузевих пропорцій з укрупненням галузей (видів економічної діяльності) на виробничу і невиробничу сфери;

- вибірковий критерій – визначення оптимальних галузевих пропорцій з укрупненням галузей за ознаками екологічності, експорторієнтованості, інноваційності (технологічний уклад) та ін.;

- критерій ефективності – визначення оптимальних галузевих пропорцій залежно від ефективності галузей відносно макроекономічних показників;

- об'єктний критерій – визначення оптимальних галузевих пропорцій залежно від продукції (товарів, послуг), зокрема її ресурсомісткості;

- споживчий (збутовий) критерій – визначення оптимальних галузевих пропорцій залежно від обсягів споживання (збуту) в розрізі товарних груп і послуг;

³¹⁵ Онищенко І. М. Агрегування моделей "витрати-випуск" для екологічно збалансованої економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.11 "Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці" / І. М. Онищенко. – Київ, 2013. – 22 с. – С. 14.

- критерій людських ресурсів – визначення оптимальних галузевих пропорцій залежно від зайнятості, зокрема форми (стандартна, нестандартна; наймана, роботодавець, самозайнятий, безкоштовно працюючий; постійна, тимчасова і т. д.), кваліфікації, умов праці (безпечні, шкідливі, небезпечні), статево-вікової, гендерної, національної ознак зайнятих тощо;

- обліковий критерій – визначення оптимальних галузевих пропорцій з оцінкою галузей за вартісним (активний/профіцитний та пасивний/дефіцитний) чи натуральним методами;

- наслідковий критерій – визначення оптимальних галузевих пропорцій з оцінкою впливу окремих галузей на населення і довкілля.

Основні критеріальні підходи формування еколого-економічних балансів подано на рис. 3.9.

Рис. 3.9. Основні критерії формування еколого-економічних балансів країни за галузевим підходом

* Джерело: авторська розробка.

Кожен з них по-своєму важливий, адже розкриває особливості впливу галузевої структури економіки на довкілля. А це, дозволяє розуміти пріоритети балансування даних процесів з метою оптимізації вигод.

Визначальним методом формування еколого-економічних балансів країни за галузевим підходом за нинішніх умов має бути вартісний. Натуральний метод формування балансових таблиць передбачає використання фізичних показників, що в нинішніх умовах не завжди допустиме. З іншого боку, у сфері використання природних ресурсів досі зберігається статистичне відображення обсягів видобутку, переробки, експорту і т. д., що теж не варто відкидати.

Натуральні методи виправдані у застосуванні при екологічному аналізі ефективності використання природних ресурсів – водних, енергетичних, лісових та інших видів. Також вони актуальні у випадку оцінки обсягів викидів шкідливих речовин у розрізі різних видів економічної діяльності.

Окрему увагу звертаємо на дискусійність застосування критерію ефективності в системі еколого-економічного балансування. Як пише О. Гіндес, галузевий ефект у найзагальнішому вигляді визначається нормою прибутку, підвищенням рентабельності, а господарський – збільшенням валового внутрішнього продукту і ростом доходу держави (податок на додану вартість), який досягається в результаті реалізації виробленої продукції³¹⁶. З позиції балансування екологічних та економічних інтересів оцінювання прибутковості й рентабельності окремих видів економічної діяльності, які є ресурсомісткими, потребує об'єктивної оцінки виправданості здійснених затрат.

За критерієм ефективності еколого-економічні баланси потребують оцінювання податкових надходжень шляхом:

- зіставлення податкових платежів за забруднення в розрізі різних галузей з їхньою часткою у ВДВ, ВВП у цілому;
- зіставлення податкових платежів у розрізі галузей, що належать до ресурсомістких, з обсягами їх дотування та субсидіювання;
- зіставлення податкових платежів у розрізі галузей, що належать до ресурсомістких, з обсягами їх сплат до бюджетів різних рівнів.

³¹⁶ Гіндес О. Г. Напрями підвищення еколого-економічної ефективності природоохоронних заходів / О. Г. Гіндес // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління. – 2012. – Вип. 1. – С. 95-102.

Послаблення залежності економіки країни (регіону) від природних ресурсів на перших етапах потребує оцінювання ефективності податкових платежів ресурсомістких сфер. Якщо обсяги надходжень до бюджетів у вигляді податків недостатні, а практика дотування і субсидіювання невиправдана, то це свідчить про монополізацію даних галузей та задоволення суб'єктних інтересів окремих осіб (бізнесових груп). Така ситуація є свідченням украї неефективного використання природно-ресурсного потенціалу країни без відображення на показниках економічного зростання, забезпечення добробуту суспільства.

Для вітчизняних умов дуже актуальний критерій експортозорієнтованості з визначенням рівня залежності країни від експорту природних ресурсів. Дана проблема нині гостро стоїть перед багатьма суспільствами, не лише Україною. Для прикладу: через усвідомлення загроз високого ступеня залежності перспектив розвитку від експорту нафти та цінних коливань на світових ринках, ОАЕ розпочали активну політику диверсифікації економіки, пріоритетом якої стала модернізація нафтогазового комплексу, а розвиток інших галузей – будівництва, торгівлі, комунікацій, банківського сектору та туризму; наслідком реалізації цієї стратегії стало поєднання стрімкої економічної модернізації та збереження традиційного укладу життя й соціальної структури, незвична для Близького Сходу "відкритість" суспільства, бажання долучитися до передових стандартів в економічному та гуманітарному законодавстві, членство у міжнародних організаціях, внутрішньополітична стабільність та відсутність значимих зовнішніх загроз³¹⁷.

Міжнародні організації дуже уважно відносяться до питань використання природно-ресурсного потенціалу різних країн з розумінням необхідності консолідації зусиль задля вирішення глобальних екологічних проблем, проблем продовольчої безпеки людства та вичерпності стратегічних природних ресурсів. Зокрема, Світова організація торгівлі (WTO), Конференція ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD) ведуть моніторинг торгівлі природними ресурсами, публікуючи відповідні звіти

³¹⁷ Герасименко Г. В. Залежність від зовнішніх ресурсів у контексті сучасних викликів людського розвитку / Г. В. Герасименко // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 1. – С. 106-117.

("WTO World Trade Report: Trade in natural resources"). Так само в рамках моніторингу процесів людського розвитку ООН, в однойменних звітах можна знайти окремі показники щодо взаємодії суспільства і довкілля ("Human Development Report: Sustaining Human Progress"). Позитивно, що такий глобальний моніторинг дозволяє рейтингувати країни світу за рівнем залежності від експорту та імпорту природних ресурсів.

Дуже цінна реалізація Програми ООН з навколишнього середовища (UNEP), за ініціативи якої у 2008 році декларовано Глобальний зелений новий курс, спрямований на сприяння оздоровленню фінансової системи, подолання рецесії в економіці, переведення післякризового розвитку на шлях екологічно чистого і стабільного розвитку, збільшення кількості робочих місць³¹⁸. Згідно з даною програмою, глобальний вектор розвитку має орієнтуватися на "зелену" економіку, яка підвищує добробут людей та забезпечує соціальну справедливість і при цьому істотно знижує ризики для навколишнього середовища та її збіднення³¹⁹. Такий підхід має право на існування, проте з економічного погляду він дещо утопічний, оскільки обмежує ринкові закони розвитку. Більш оптимальна, на наш погляд, концепція еколого-економічного розвитку, зокрема зі становленням екологічної економіки. Тому еколого-економічне балансування має відбуватися таким чином, щоб відповідати вимогам даної моделі економічного розвитку.

Велику роль у можливостях застосування різних критеріїв формування еколого-економічних балансів відіграє статистична інформаційна база. З метою здійснення якісних обґрунтувань пріоритетів державного регулювання еколого-економічного розвитку країни та її регіонів, українська статистика потребує поліпшення змістового наповнення. Взірцем тут може бути польська статистична база, яка виділяє у структурі економіки проекологічні види економічної діяльності ("Dzialalnosc prosrodowiskowa"). В Україні ж подача даних у розрізі КВЕД здійснена в доволі загальному вигляді, що ускладнює виокремлення сфер, які потенційно можуть забезпечувати розвиток екологічної економіки. А це обмежує можливості еколого-економічного балан-

³¹⁸ Бережна Ю. С. Зелена економіка в країнах східного партнерства / Ю. С. Бережна // Економічні науки. Сер. : Економіка та менеджмент. – 2012. – Вип. 9(2). – С. 30-36.

³¹⁹ Бережна Ю. С. Зелена економіка в країнах східного партнерства / Ю. С. Бережна // Економічні науки. Сер. : Економіка та менеджмент. – 2012. – Вип. 9(2). – С. 30-36.

сування, в тому числі за критеріями ефективності, споживання, використання людських ресурсів.

Додамо, що формування балансів як способів еколого-економічного розвитку дозволяє обґрунтовувати пріоритети структурних змін у національній (регіональній) економіці. Велику роль такі баланси відіграють у здійсненні природоохоронних заходів. Як пише О. Гіндес, підвищення ефективності процесів охорони навколишнього середовища пов'язується з міжгалузевим аналізом взаємодії структури економіки і довкілля та проблемами вибору оптимальної стратегії і тактики при проектуванні організаційної системи управління національною економікою³²⁰. Узагалі еколого-економічне балансування з використанням різних критеріїв дозволяє чітко розуміти шляхи оптимального задоволення екологічних та економічних інтересів. І що важливо, економічні інтереси при цьому не ставляться відразу на другу позицію. Становлення конкурентоспроможної екологічної економіки, здатної підтримувати стан довкілля на належному рівні та мотивувати підприємницьке середовище до діяльності, є найкращою альтернативою еколого-економічного протистояння.

3.3. Моделювання як метод наукового пізнання еколого-економічних систем

Державне регулювання еколого-економічного розвитку на рівні країни та її регіонів потребує використання методів наукового пізнання, що дозволяють отримати прикладні результати. Одним із таких методів є моделювання. Сфери його застосування можуть бути дуже різними. У контексті регулювання еколого-економічного розвитку моделювання відіграє велику роль у поєднанні з системним підходом.

Однією з актуальних регулюючих ініціатив щодо стимулювання еколого-економічного розвитку є створення еколого-економічних систем. Для України серед стратегічних пріоритетів забезпечення еколого-економічного розвитку формування територіальних еколого-економічних

³²⁰ Гіндес О. Г. Напрями підвищення еколого-економічної ефективності природоохоронних заходів / О. Г. Гіндес // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління. – 2012. – Вип. 1. – С. 95-102.

систем як цілісних утворень з практикою розвитку екологічної економіки має входити до середньострокових (вторинних) цілей, а становлення національної еколого-економічної системи, базованої на розвитку екологічної економіки – до цілей вищого порядку.

При цьому для розвитку регіональних систем необхідно сприяти становленню у структурі економіки екологічно зорієнтованих видів економічної діяльності, а також формуванню міжгалузевих балансів із зіставленням соціально-економічного значення ресурсомістких видів економічної діяльності і посилення ролі видів діяльності, що відповідають критеріям екологічної економіки. Становлення національної еколого-економічної системи, базованої на екологічній економіці, потребує розвитку в структурі національної економіки екологічно орієнтованих видів економічної діяльності, підтримки їх прибутковості, а також забезпечення потреб екологічної економіки висококваліфікованими кадрами. За нашим баченням, становлення національної еколого-економічної системи при нинішніх умовах можливе при цільовому розвитку відповідних систем у регіональному вимірі. Щоби сформувавши методологію створення таких систем, потрібно чітко розуміти, як це зробити найліпше. В умовах браку реального ресурсного забезпечення, низької ефективності більшості управлінських рішень, оптимальним рішенням на початкових етапах може бути використання методу моделювання. Він дозволить з різних точок зору з'ясувати, які просторово-часові умови найкращі для розвитку регіональних еколого-економічних систем.

З'ясуємо для початку, що собою являє моделювання взагалі. Обґрунтовано, що моделювання – це опосередковане вивчення об'єкта пізнання за допомогою аналізу допоміжних об'єктів, які називаються моделями³²¹. Тобто в основі даного методу – побудова (уявна чи фізична) певного прототипу, який, однак, не може повністю імітувати функціональність істинного, хоча й образ його може бути дуже схожий. Як зазначає О. Петінова, моделювання як опосередковане пізнання за допомогою об'єктів-замінників передбачає побудову абстракцій, умовисновків за аналогією та конструювання наукових гіпотез³²².

³²¹ Григорків В. С. Економічна кібернетика : Навч. посібник / В. С. Григорків. – Чернівці : Рута, 2006. – 198 с.

³²² Петінова О. Метод моделювання як інструмент дослідження нової економічної людини / О. Петінова // Вісник Інституту розвитку дитини. Сер. : Філософія, педагогіка, психологія. – 2014. – Вип. 32. – С. 30-36.

До переваг методу моделювання відносяться такі його властивості, як універсальність (можливість його застосовувати до всіх сфер і етапів наукового дослідження), високий ступінь адаптивності до інших засобів дослідження предмета; недоліки моделювання пов'язані з тим, що будь-який модельний аналіз звужує спектр можливих пояснень; моделювання не самодостатнє, воно, як правило, лише частина досліджень у більш загальному процесі пізнання, коли відбувається узагальнення результатів, отриманих за допомогою багатогранних пізнавальних засобів³²³.

Результатом процесу моделювання є розробка моделі, під якою можна розуміти образ реального об'єкта (процесу) в матеріальній чи ідеальній формі (тобто такий, який описано знаковими засобами певною мовою), що відображає суттєві властивості модельованого об'єкта (процесу) й заміщує його в ході дослідження та управління³²⁴. Життєздатність моделі залежить від її репрезентативного потенціалу, сполученні з іншими моделями, повноти проникнення в суспільно значимі програми діяльності, які визначають норми соціально-економічної взаємодії між людьми, ступінь соціальної та культурної спадкоємності³²⁵. Важливим є увесь процес моделювання – не лише з побудовою моделі, але й визначенням її ймовірної поведінки при різних середовищних умовах.

У процесі моделювання велику роль відіграє вибір виду моделі. На це безпосередньо впливає мета дослідження, специфіка об'єкта, який планується моделювати, а також середовища, в якому цей об'єкт перебуває.

У науковій літературі можна знайти дуже багато підходів до визначення видів моделей. У методології наукового дослідження з використанням методу моделювання це дуже важливий момент, адже вітчизняні науковці доволі часто пропонують різні моделі, проте не завжди розуміють коректність їхньої побудови. Відомий поділ моде-

³²³ Петінова О. Метод моделювання як інструмент дослідження нової економічної людини / О. Петінова // Вісник Інституту розвитку дитини. Сер. : Філософія, педагогіка, психологія. – 2014. – Вип. 32. – С. 30-36.

³²⁴ Вітлінський В. В. Моделювання економіки : Навч. посібник / В. В. Вітлінський. – К. : КНЕУ, 2003. – 408 с.

³²⁵ Петінова О. Метод моделювання як інструмент дослідження нової економічної людини / О. Петінова // Вісник Інституту розвитку дитини. Сер. : Філософія, педагогіка, психологія. – 2014. – Вип. 32. – С. 30-36.

лей на фізичні і математичні. Математичне моделювання взагалі дуже популярне у наукових дослідженнях, зокрема з економічного напрямку. Також існують більш комплексні класифікаційні підходи. Так, у праці О. Петінової знаходимо розподіл моделей за особливостями уявлення на³²⁶:

- неформалізовані (дуже рідко використовуваний метод);
- формалізовані (спрощені): вербальні (понятійні, концептуальні, лінгвістичні, природно-мовні, які являють собою словесний опис об'єкта, включаючи характеристики – таблиці, графіки), логіко-лінгвістичні і семіотичні моделі (формалізовані за допомогою символів, алгоритмів), логічні (ієрархічні, реляційні – знання надаються за допомогою формул, при цьому використовується класична логіка, модельна логіка, нечітка логіка, логіка вищого порядку тощо), статистичні та теоретико-очевидні, аналітичні (базуються на статистичних і теоретичних методах опису), імітаційні (засновані на наслідуванні реального процесу).

У працях В. Григорківа знаходимо класифікаційні підходи до виокремлення різновидів економіко-математичних моделей³²⁷:

- за цільовим призначенням (теоретичні, прикладні);
- залежно від способу відображення (дискретні, неперервні);
- за масштабом економічного об'єкта (макроекономічні, мікроекономічні);
- за характером кінцевої мети (описові, оптимізаційні);
- залежно від рівня формалізованості зв'язків між величинами (алгоритмічні, аналітичні);
- залежно від впливу випадкових та невизначених факторів (детерміновані, стохастичні, моделі з невизначеними факторами);
- за зміною в часі (статичні, динамічні).

Також актуальне виділення видів моделей залежно від задач моделювання. Зокрема, це моделі управління, ідентифікації, оптимізації та прогнозування. Про такий підхід потрібно пам'ятати у ході визначення цілей моделювання.

³²⁶ Петінова О. Метод моделювання як інструмент дослідження нової економічної людини / О. Петінова // Вісник Інституту розвитку дитини. Сер. : Філософія, педагогіка, психологія. – 2014. – Вип. 32. – С. 30-36.

³²⁷ Григорків В. С. Економічна кібернетика : Навч. посібник / В. С. Григорків. – Чернівці : Рута, 2006. – 198 с.

Вибір виду моделі залежить від умінь фахівців, які їх розробляють, використовувати відповідні методи.

Розуміючи загальну сутність методу моделювання, розглянемо можливості його використання відносно еколого-економічного розвитку. Одразу зазначимо, що процес моделювання хоча і доволі складний, однак залежно від цілей дослідження можна спрощувати таку його складність.

На рис. 3.10 розглянемо основні етапи моделювання у процесі досліджень еколого-економічного розвитку.

При цьому звертаємо увагу на вибір конкретного об'єкта моделювання. Охопити різні аспекти еколого-економічного розвитку доволі складно, особливо, якщо мова йде про такий процес на рівні цілої країни. Тому доречно у моделюванні звуження об'єкта досліджень, аби більш точно і конкретно підійти до визначення його особливостей.

З рис. 3.10 видно, що об'єктом моделювання, окрім еколого-економічного розвитку загалом, можуть бути його фактори, в тому числі управління та політика, а також братись до уваги часові й просторові обмеження розвитку. Моделювання впливу факторів дозволяє побудувати моделі еколого-економічної взаємодії у просторі економічних змінних – такі дослідження з використанням методів економіко-математичного аналізу представлені у праці М. Григорків³²⁸.

На окрему увагу заслуговує просторовий критерій, адже він дозволяє обмежити об'єкт моделювання – не лише в межах країни, але й окремих ландшафтних утворень, суб'єктів господарювання, які чинять певний вплив на довкілля та продукція яких відзначається ресурсомісткістю.

Варіацій тут може бути багато. У рамках даного дослідження просторовий критерій дозволяє стверджувати про можливості моделювання еколого-економічних систем, які можуть мати різну просторову вимірність – країни, регіону, поселення.

Моделювання еколого-економічної системи потребує глибокого розуміння її теоретичної сутності. Це дозволить зрозуміти практичне

³²⁸ Григорків М. В. Моделювання еколого-економічної взаємодії у просторі показників економічної структури суспільства, цін і забруднення довкілля / М. В. Григорків // Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Економіка / ред. кол. : В. П. Мікловда, М. І. Пітюлич, Н. М. Гапак та ін. – Ужгород : УжНУ, 2013. – Вип. 3(40). – С. 111-115.

значення використання системного підходу в регулюванні еколого-економічного розвитку. Системний підхід узагалі зарекомендував себе в теорії та практиці управління як доволі ефективний. У сфері еколого-економічного розвитку він неодноразово проявляє свою актуальність. Наприклад, саме системний підхід розкриває систему еколого-економічних відносин, які виникають на основі інтересів і мотивів, які, детермінують балансування, яке складає в основі сутності еколого-економічного розвитку.

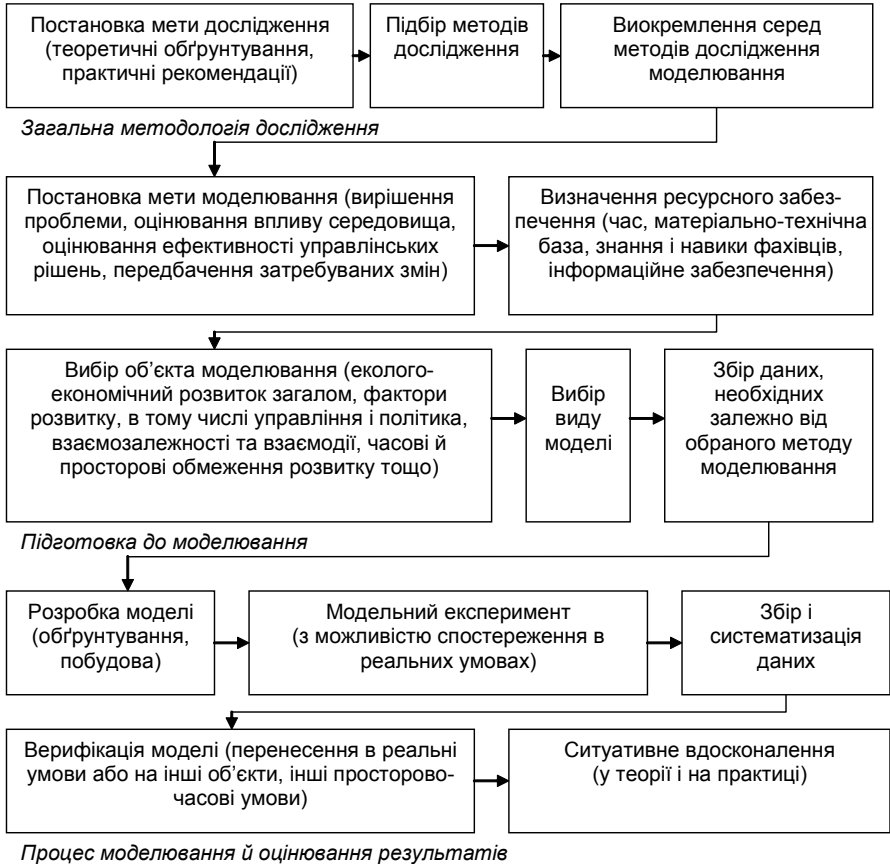

Рис. 3.10. Етапи моделювання в процесі досліджень еколого-економічного розвитку країни

* Джерело: авторська розробка.

Системний підхід провідний у визначенні теоретичних особливостей та практичних засад державного регулювання еколого-економічного розвитку на різних інституціональних рівнях. Він дає змогу сформувати систему регулювання еколого-економічного розвитку, яка охоплює мету, принципи, механізми, політику та ресурсне забезпечення.

Даний підхід також обрано в контексті обґрунтування можливостей моделювання еколого-економічних систем. Цей крок має всі підстави бути ефективним для вітчизняних реалій, поступово впроваджуючи принципи екологічної економіки – для початку в обмежених просторових масштабах, а надалі, поширюючи їх, за умов базового успішного досвіду, на інші території.

З теоретичної сутності еколого-економічної системи відомо, що її часто розглядають як екологоконструктивну діяльність суб'єктів господарювання, яка забезпечує спрямованість і рівень соціально-економічного розвитку суспільства та сприяє якості внутрішніх еволюційних перетворень у процесі безперервних змін в еколого-економічній рівновазі^{329; 330}. У такому визначенні робиться наголос на діяльнісну сутність таких систем. В інших дослідженнях еколого-економічна система розглядається як просторово і часово зумовлена сукупність природних, технічних і соціальних компонентів, у процесі взаємодії яких відбувається виробництво, розподіл і споживання матеріальних благ; таку систему формують екологічна (природна складова навколишнього середовища), виробнича (комплекс засобів обробки речовини, енергії та інформації з виробничою метою) і соціальна (групи людей, об'єднаних певними відносинами) складові³³¹. Як бачимо, другий підхід – структурний. На наш погляд, він більш прийнятний для методу моделювання, адже дозволяє відобразити структуру відповідної системи, що водночас збільшує практичне значення відповідних напрацювань.

³²⁹ Глубицька Т. В. Концептуальні основи функціонування еколого-економічних систем / Т. В. Глубицька // Вісник СумДУ. Серія "Економіка". – 2013. – № 1. – С. 5-10.

³³⁰ Розум Р. І. Еколого-економічні системи: основні аспекти / Р. І. Розум, М. В. Буряк, І. В. Любезна // Науковий огляд. – Київ, 2015. – № 6 (16). – С. 33-49.

³³¹ Загорський В. С. Особливості формування та функціонування механізмів управління еколого-економічними системами / В. С. Загорський // Регіональна економіка. – 2016. – № 1 (79). – С. 89-99.

На рис. 3.11 узагальнено основні підходи до визначення сутності еколого-економічних систем, що відіграватиме важливу роль у з'ясуванні процесу їх моделювання.

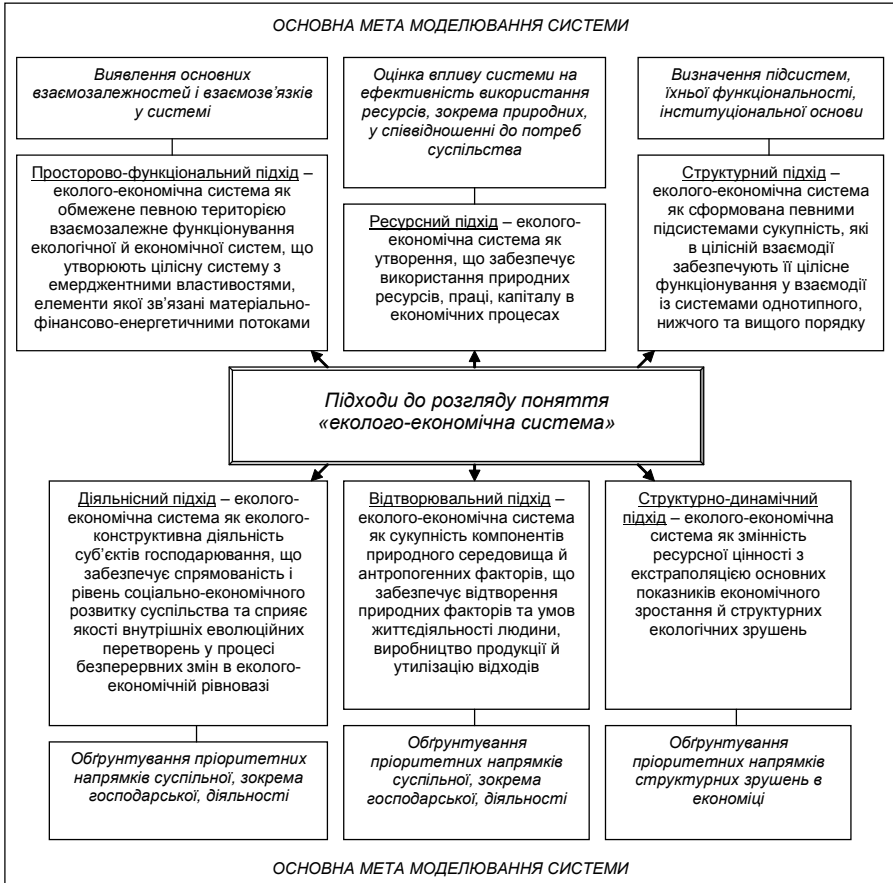

Рис. 3.11. Основна мета моделювання еколого-економічної системи залежно від домінуючого підходу до розгляду її сутності

* Джерело: побудовано автором за даними^{332, 333, 334, 335, 336, 337}

³³² Яциковський Б. І. Еколого-економічний розвиток в системі національного господарства : дис. . . канд. екон. наук : спец. 08.00.03 "Економіка та управління національним господарством" / Б. І. Яциковський. – Львів, 2017. – 206 с.

При цьому будемо керуватись узагальненнями, здійсненими у дослідженні Б. Яциковського.

Кожен з підходів сутнісного розуміння еколого-економічної системи має свої переваги в моделюванні. Велику роль відіграє факт, чи такого роду система обмежується взаємодією екологічних і економічних процесів, чи охоплює також соціальний аспект. Якщо взяти за основу просторово-функціональний підхід до розуміння еколого-економічної системи, то потрібно розуміти послідовність її формування – спочатку з узаємодії екологічної та економічної систем, а внаслідок цього – виникнення між ними "матеріально-фінансових енергетичних потоків" і включення соціальних процесів – соціо-еколого-економічних систем (рис. 3.12).

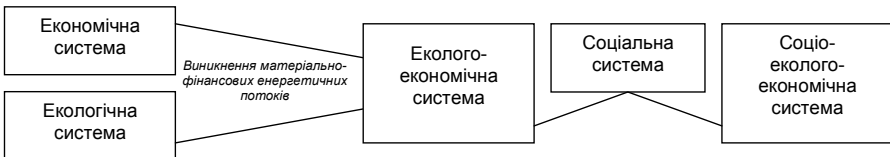

Рис. 3.12. Формування еколого-економічної системи на рівні країни чи регіону

* Джерело: авторська розробка.

Моделювання системи за просторово-функціональним підходом у цьому випадку дозволить розкрити особливості взаємозв'язків між да-

³³³ Каленська О. О. Еколого-економічна система регіону: визначення, структура, взаємодії / О. О. Каленська // Вісник СумДУ. – Серія "Економіка". – 2010. – № 1. – С. 83-84.

³³⁴ Кислий В. Н. К вопросу о сущности понятия "эколого-экономический ущерб" / В. Н. Кислый // Вісник СумДУ. – Серія "Економіка". – 2007. – № 1. – Т. 2. – С. 43-50.

³³⁵ Розум Р. І. Еколого-економічні системи: основні аспекти / Р. І. Розум, М. В. Буряк, І. В. Любезна // Науковий огляд // Науковий журнал. – Київ. 2015. – № 6 (16). – С. 33-49.

³³⁶ Дегтярьова І. Б. Наукові основи підвищення ефективності еколого-економічних систем з урахуванням синергетичних ефектів: автореф. дис. ... канд. економ. наук : спец. 08.00.06 "Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища" / І. Б. Дегтярьова. – Суми, 2009. – 21 с.

³³⁷ Кузьменко О. К. Еколого-економічна система: поняття та структура / О. К. Кузьменко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2012. – № 2. – С. 217-221.

ними системами. Практичне значення такого моделювання полягатиме у виявленні системи відносин, які, якщо орієнтуватися на дослідження С. Головченка, можуть бути таких типів:

- соціально-економічними – безпосередні зв'язки у сфері суспільного виробництва;
- екологічними – безпосередні зв'язки в екологічних системах;
- економіко-екологічними – природокористування та інші види впливу господарської діяльності на навколишнє природне середовище;
- еколого-економічними – вплив навколишнього природного середовища на умови суспільного виробництва;
- соціально-екологічними – безпосередній вплив населення на навколишнє природне середовище;
- еколого-соціальними – вплив навколишнього природного середовища на здоров'я людей і умови життєдіяльності людини³³⁸.

Формування соціо-еколого-економічної системи можливе у розвинутих суспільствах, з реальними можливостями громадського контролю та високим ступенем інституційної довіри. Перед Україною ж наразі стоїть завдання узгодження (балансування) екологічних та економічних інтересів. Тому становлення еколого-економічних систем в обмежених просторових масштабах поки що реальна до втілення у життя мета.

Повертаючись до поданих на рис. 3.11 підходів розгляду сутності еколого-економічних систем, зазначимо, що ресурсний, відтворювальний, структурно-динамічний підходи потребують більшого використання методів економіко-математичного моделювання. Разом з тим, побудова моделей еколого-економічних систем допускає інші наукові варіації. При описі класифікаційних підходів до визначення видів моделей наводились доволі узагальнені з них, що мають міждисциплінарний характер. Вважаємо, що в економічній науці, окрім того, важливо застосувати підхід з виокремленням таких видів моделей:

- економіко-математичні – їх основне призначення полягає у визначенні математичних співвідношень, які з розрахунками за заданими показниками дозволяють розраховувати можливі реакції, зміни тощо;
- інституційні – розкривають інституціональну (організаційну) основу певного явища чи процесу, зокрема інститутів, які формують взаємо-

³³⁸ Головченко С. І. Управління еколого-економічним розвитком регіону : дис... канд. екон. наук : 08.00.05 / Головченко Сергій Іванович. – Київ, 2015. – 218 с.

відносини, можуть управляти або ж, навпаки, піддаватись управлінському впливу;

- функціональні – відображають функціональність окремих елементів, можливості їх емерджентності, субсидіарності;

- управлінські – указують на концепцію управління об'єктом з боку певного суб'єкта, яка може бути ситуативною, інтуїтивною, логічною, прогностичною;

- процесні – відображають порядок (алгоритм) формування, дії певного явища чи процесу.

Дані види моделей допускають і зазвичай потребують поєднання між собою.

Як правило, інституціональні та функціональні моделі набувають структурної будови.

Тобто їх коректно застосовувати при структурному підході до розуміння певного явища чи процесу.

У визначенні основних підходів до сутнісного розуміння еколого-економічної системи є структурний підхід, перевагою якого до моделювання систем є конкретизація будови, з'ясування тих складових, які формують відповідну систему. При цьому визначення структури системи дозволяє моделювати й інші процеси – як усередині системи, так і з фокусом на її відкритість до впливів зовнішнього середовища.

З огляду на потребу теоретичного обґрунтування сутності та практичної цінності еколого-економічних систем в Україні візьмемо за основу структурно-функціональний підхід до їх моделювання. Це означає, що він має розкривати, які складові формують такі системи, та які функції вони при цьому виконують. Сформована модель може бути адаптованою до державного або регіонального рівнів і дозволяє чітко розуміти сфери управлінського впливу.

На рис. 3.13 відображено структуру еколого-економічної системи, яка може бути адаптована до рівня країни, регіону чи поселення.

Звертаємо увагу на те, що в полі взаємодій екологічної та економічної систем узагальнено два основні напрямки, хоча вони можуть бути більш деталізованими. Одним із результатів оцінювання ефективності еколого-економічної системи має бути оцінювання якості довкілля та якості життя. Відомо, що якість життя є комплексною оціночною категорією, яка об'єднує внутрішню та зовнішню оцінку

щодо якості особистого, сімейного, трудового і громадського життя³³⁹.

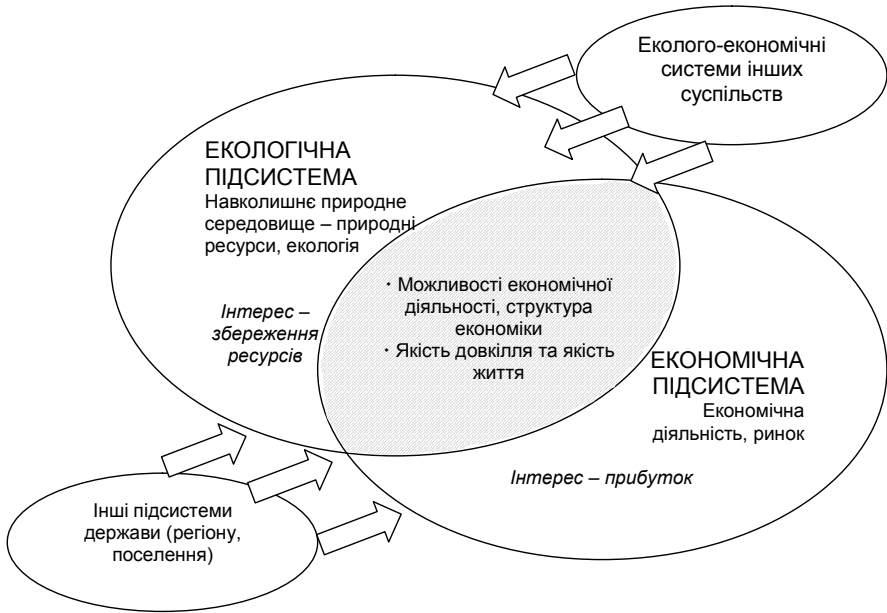

Рис. 3.13. Модель структури еколого-економічної системи, яка може бути адаптована до рівня країни, регіону, поселення

* Джерело: авторська розробка.

Один із індикаторів оцінювання якості життя – екологічний. Даний напрям бере до уваги місцеві екологічні проблеми, управління відходами, біорізноманіття, використання енергії, якість повітря, якість водойм і якість пляжної інфраструктури, якість питної води, охорону водних ресурсів³⁴⁰. Еколого-економічна система покликана забезпечувати якість життя та одночасно збереження екологічної рівноваги (якість довкілля).

³³⁹ Вимірювання якості життя в Україні : Аналітична доповідь / Е. М. Лібанова, О. М. Гладун, Л. С. Лісогор та ін. – К., 2013. – 51 с.

³⁴⁰ Вимірювання якості життя в Україні : Аналітична доповідь / Е. М. Лібанова, О. М. Гладун, Л. С. Лісогор та ін. – К., 2013. – 51 с.

На еколого-економічну систему певного просторового рівня (країни, регіону, поселення) впливають інші підсистеми – як відповідного просторового утворення, так і вищого рівня. У межах держави (регіону, окремого поселення) це можуть бути такі підсистеми:

- підсистема розселення – відображає особливості розселення в розрізі різних типів поселень, кліматичних і природних зон; демографічне навантаження на екологічну підсистему в доповненні до культури природокористування має прямий вплив на стан навколишнього природного середовища; співвідношення міського і сільського населення з структурними змінами на користь перших ускладнює можливості збереження і відновлення довкілля;

- соціотрудова – характеризує структуру зайнятості населення, зокрема схильність до підприємництва і самозайнятості у ресурсомістких сферах, практику зайнятості у перспективних для становлення екологічної економіки видах діяльності;

- науково-освітня – відіграє різну роль, починаючи від формування культури природокористування завдяки виховній складовій у навчальному процесі та завершуючи науково-дослідною діяльністю з продукуванням і впровадженням екологічних інновацій; велику роль дана підсистема повинна відігравати в контексті залучення екологічних інвестицій, у тому числі на етапі реалізації профільних науково-дослідних проєктів;

- управлінська – охоплює систему органів державного та громадського впливу, в тому числі з конкретним впливом у сфері балансування екологічних та економічних інтересів;

- інформаційна – розкриває весь потік інформації через налагоджені та спонтанні комунікаційні мережі, в тому числі стосовно використання природних ресурсів, освоєння екосистем відповідних територій; формує статистичні бази даних, які слугують основою для наукових обґрунтувань у сфері еколого-економічного розвитку, виявлення перспектив розвитку еколого-економічних систем різного рівня;

- соціокультурна – відображає ментально-символічний простір, розкриває систему традицій і цінностей населення, в тому числі культуру природокористування.

Окрім впливу інших підсистем держави (регіону, поселення) на еколого-економічну систему, вона піддається впливу з боку глобальних процесів, у тому числі тих, котрі детермінуються функціонуванням еколого-

економічних систем міжнародних інтеграційних утворень. У теоретико-методологічному плані це складна сукупність взаємодій і взаємозалежностей, яку не завжди можна оцінити. Проте від тісноти її організації безпосередньо залежать можливості консолідації зусиль у вирішенні різних проблем екологічного характеру на рівні людства, йдучи шляхом балансування екологічних та економічних інтересів (рис. 3.14).

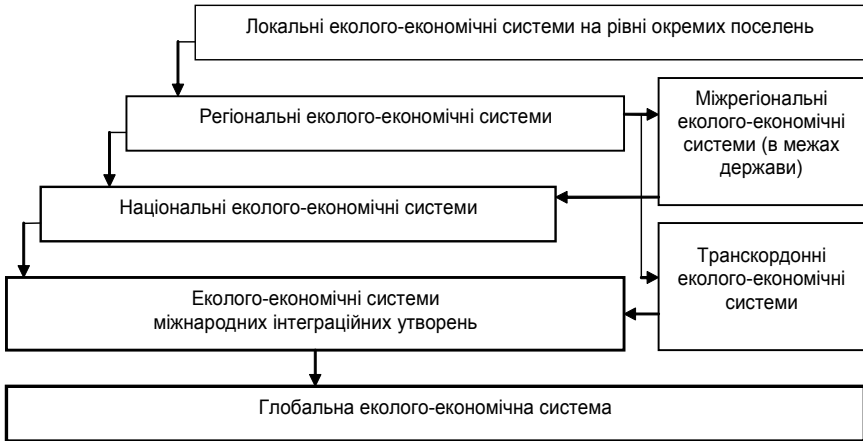

Рис. 3.14. Організаційна модель ієрархії формування еколого-економічних систем

* Джерело: авторська розробка.

Моделювання структури та ієрархічної організації формування еколого-економічних систем набуває високого практичного значення при умові доповнення функціональним змістом. Структурно-функціональний підхід до моделювання еколого-економічної системи потребує уточнення, які функції виконують різні підсистеми та системи різної ієрархії.

На рис. 3.15, як приклад, наведемо структурно-функціональну модель еколого-економічної системи, яка може бути адаптована до всіх рівнів її формування.

Зазначимо, що функції еколого-економічної системи цілісно мають орієнтуватись на забезпечення еколого-економічного розвитку, оскільки вони відображають його функціональність.

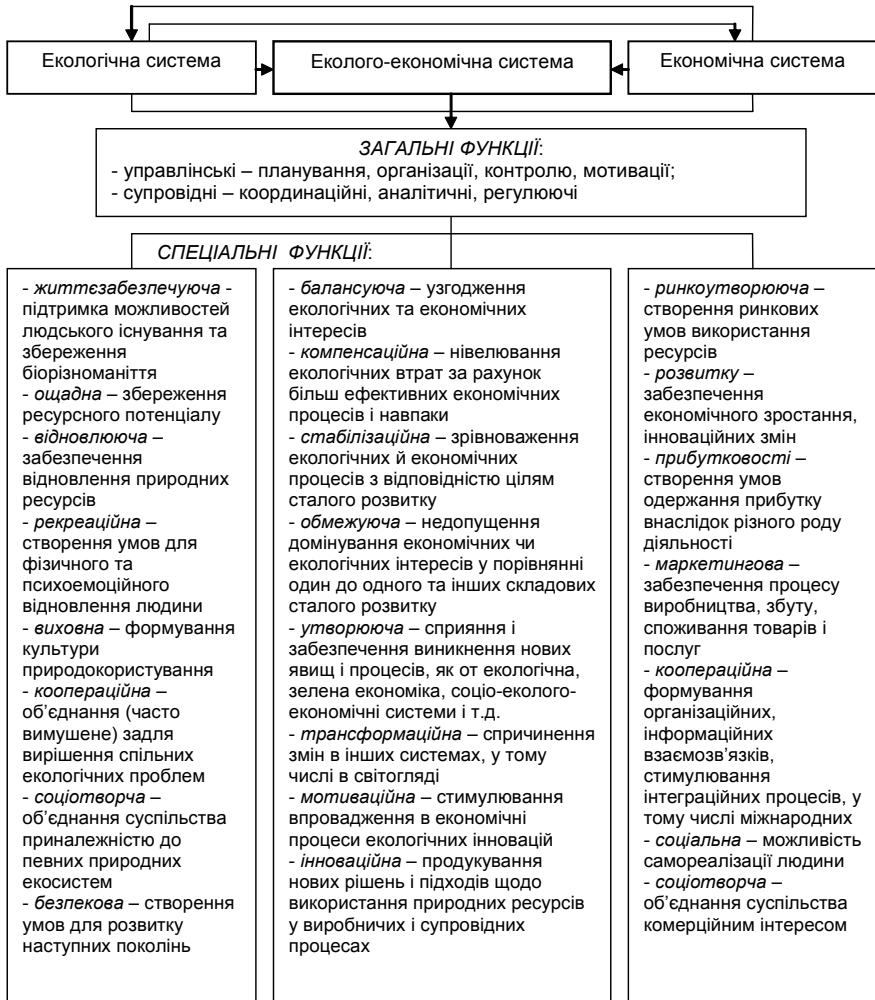

Рис. 3.15. Структурно-функціональна модель еколого-економічної системи, що може бути адаптованою до рівня країни, регіону, поселення

* Джерело: авторська розробка.

Незважаючи на функціональність еколого-економічної системи, кожна з її підсистем повинна виконувати свої функції, які виникають навколо основного інтересу: для екологічної системи – це збереження природних ресурсів; для економічної системи – це прибуток для суб'єктів. Також важливою функцією таких підсистем є соціотворча. Становлення суспільства відбувається за умов наявності спільного інтересу. Інтерес в економічній площині, доповнений перебуванням і прийняттям певних природних умов, слугує основою для соціального єднання.

Структурно-функціональна модель демонструє функції у структурі системи – роздільно і цілісно, однак вона може модифікуватись та деталізуватись. Моделювання для цього є ідеальним методом. Наприклад, з погляду вдосконалення структурно-функціональної моделі еколого-економічної системи можна визначити:

- необхідність упровадження нових функцій еколого-економічної системи цілісно та в розрізі структурних елементів з урахуванням нових викликів і цільових орієнтирів;

- удосконалення функціональності еколого-економічної системи цілісно та в розрізі структурних елементів, виходячи з її поведінки при зміні середовищних умов;

- емерджентні властивості системи із здатністю підтримувати її функціональність у випадку недоліків (тимчасових) окремих структурних елементів.

Моделювання еколого-економічних систем для України при сучасних умовах має виняткове практичне значення. Адже така система – це не лише абстрактна наукова модель, вона може слугувати основою для балансування екологічних та економічних інтересів з розвитком екологічної економіки. Щоб цього досягти, потрібно розпочинати з регіонального рівня. Саме регіони України (тим паче в умовах адміністративно-територіальної реформи) повинні посилювати свої можливості в забезпеченні еколого-економічного розвитку. Для одних регіонів, у силу їхнього природно-ресурсного потенціалу, специфіки структури економіки, формування таких систем набуває безпекового значення (мова йде про індустріальні області України), для інших – переважно іміджевого значення, в тому числі в плані розвитку інноваційного сектору (мова йде про області, де домінує сфера послуг і розвивається сфера інформаційних технологій). Тому для кожної області потрібно визначити власну стра-

тегію становлення еколого-економічних систем, основою якої має бути науково обґрунтована модель. Вона має поєднувати:

- економіко-математичне моделювання – для доведення з використанням статистичних даних можливостей, перспектив формування таких систем, виражених в економічних (економічне зростання), екологічних (якість довкілля) та соціальних (якість життя) показниках;

- інституціональне моделювання – з метою конкретизації комерційних, управлінських, громадських інститутів, меж їх повноважень і відповідальності у сфері забезпечення еколого-економічного розвитку, організаційних форм співпраці;

- функціональне моделювання – з метою розкриття функцій структурних елементів системи, в тому числі в особі конкретних інститутів;

- управлінське моделювання – для обґрунтування концепції регулювання (управління без урахування ринкових умов) у сфері еколого-економічного розвитку;

- процесне моделювання – з метою відображення порядку формування і розвитку еколого-економічної системи, можливості її поширення (об'єднання) з іншими підсистемами, трансформації системи у вищій рівень.

Моделювання в системі регулювання еколого-економічного розвитку можна застосовувати при розробці міжгалузевого балансу. Невизначеність, що існує при формуванні матриць прямих витрат моделі міжгалузевого балансу, достатньо значна й охоплює як економічні, так і екологічні показники. Ефективним інструментом подолання невизначеності в таких умовах слугує сценарний підхід, який базується на прийнятті різних гіпотез про функціонування досліджуваної системи і перспектив її розвитку, що враховує можливості позитивного чи негативного розвитку тих або інших подій³⁴¹.

Розглянемо модель Леонтьєва-Форда. Для простоти подальших викладок система (3.1) може бути записана матричною рівністю:

$$x = Qx + y,$$

$$\text{де } x = \begin{pmatrix} x^{(1)} \\ x^{(2)} \end{pmatrix}, Q = \begin{pmatrix} A & B \\ C & D \end{pmatrix}, y = \begin{pmatrix} y^{(1)} \\ -y^{(2)} \end{pmatrix}.$$

³⁴¹ Шибалкин О. Ю. Проблемы и методы построения сценариев социально-экономического развития / О. Ю. Шибалкин. – М. : Наука, 1992. – 176 с.

Найпростіший варіант сценарного підходу до моделювання системи міжгалузевого балансу полягає в розрахунку трьох балансів, один з яких використовує звичайну інформацію про технологічну матрицю Q . Для двох інших варіантів балансу як елементи матриць використовують експертні оцінки максимального та мінімального значень. Тоді можна знайти два сценарії випуску готової продукції x^{342} :

$$\begin{aligned}x^{\min} &= (I_{n+m} - Q^{\min})^{-1} y, \\x^{\max} &= (I_{n+m} - Q^{\max})^{-1} y,\end{aligned}\tag{3.3}$$

де Q^{\min} , Q^{\max} – матриці відповідно мінімальних та максимальних значень, I_{n+m} – одинична матриця розмірності $(n+m) \times (n+m)$.

Очевидно, що $x_i^{\min} \leq x_i \leq x_i^{\max}$, $i = \overline{1, n+m}$, оскільки

$$\begin{aligned}(I_{n+m} - Q^{\min})^{-1} &= I_{n+m} + Q^{\min} + (Q^{\min})^2 + (Q^{\min})^3 + \dots \leq \\&\leq I_{n+m} + Q^{\max} + (Q^{\max})^2 + (Q^{\max})^3 + \dots = (I_{n+m} - Q^{\max})^{-1}.\end{aligned}\tag{3.4}$$

Основним недоліком цього підходу є те, що інтервали $[x_i^{\min}, x_i^{\max}]$, $i = \overline{1, n+m}$ можуть виявитися достатньо великими, що робить прогнози розмитими. А екстремальні песимістичні та оптимістичні варіанти прогнозів мають економічний зміст лише при достатньо близьких межах для коефіцієнтів матриці Q в нерівності $q_i^{\min} \leq q_i \leq q_i^{\max}$, $i = \overline{1, n+m}$.

У випадку, якщо зафіксувати певне очікуване значення валового випуску $x = \tilde{x}$, отримаємо:

$$\begin{aligned}y^{\max} &= \tilde{x} - Q^{\min} \tilde{x} = (I_{n+m} - Q^{\min}) \tilde{x}, \\y^{\min} &= \tilde{x} - Q^{\max} \tilde{x} = (I_{n+m} - Q^{\max}) \tilde{x}.\end{aligned}\tag{3.5}$$

Зауважимо, що для визначення верхньої (максимальної) межі координат кінцевої продукції використовують нижні (мінімальні) значення технологічної матриці Q і навпаки.

³⁴² Білоскурський Р. Р. Проблеми інформаційного забезпечення еколого-економічних балансів моделей / Р. Р. Білоскурський // Економіка: проблеми теорії та практики : Збірник наукових праць. – Випуск 231 : В 9 т. Том VI. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2007. – С. 1163-1169.

Отже, моделювання належить до основних методів наукових досліджень і залишається актуальним при вивченні системних і структурних явищ і процесів. У сфері регулювання еколого-економічного розвитку моделювання є актуальним та практично значимим методом, особливо за напрямом формування еколого-економічних систем. Такі системи в Україні потребують цільового стимулювання та можуть слугувати реальною, альтернативною, новітньою моделлю національного і регіонального розвитку. Моделювання еколого-економічних систем – складний процес, який потребує належного теоретико-методичного супроводу, наявності у дослідників відповідних знань і навиків. Наукові методи дають змогу науковцям вдаватися до побудови різних видів моделей. Однак стосовно формування еколого-економічних систем на рівні країни, регіону чи окремого поселення актуальне поєднання економіко-математичного, інституціонального, функціонального, управлінського і процесного моделювання. Основна умова побудови ефективної та реальної до впровадження моделі – це наявність належного інформаційного забезпечення. Тому статистична база має формуватися так, щоб задовольняти запити науковців у даній сфері.

РОЗДІЛ 4

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ ТА ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

4.1. Сучасний стан і проблеми використання природно-ресурсного потенціалу України

Можливості еколого-економічного розвитку України визначає природно-ресурсний потенціал. Його потрібно розглядати з різних позицій, зокрема: як складову частину національного багатства; як здатність природних ресурсів задовольняти потреби процесу виробництва матеріальних, культурних і духовних благ у вигляді товарів і послуг для забезпечення життєдіяльності людини та зростання її добробуту (позиція раціонального природокористування)³⁴³. Практика використання природно-ресурсного потенціалу детермінує еколого-економічний потенціал, який у глобальному масштабі відображає максимально допустиму величину антропогенного навантаження на всю самоорганізовану сукупність природних систем, що не призводить до незворотного руйнування структури цієї сукупності, до значних збоїв у виявленні системних законів і різкого погіршення динамічних характеристик систем^{344, 345}.

³⁴³ Жук П. В. Природно-ресурсний потенціал та природний капітал у парадигмі сталого розвитку Карпатського регіону / П. В. Жук // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2013. – Вип. 5. – С. 48-57. – С. 50.

³⁴⁴ Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів : національна доповідь / за ред. акад. НАН України Е. М. Лібанової, акад. НААН України М. А. Хвесика. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 776 с. – С. 14.

³⁴⁵ Реймерс Н. Ф. Экология: теория, законы, правила, принципы и гипотезы : монография / Н. Ф. Реймерс. – М. : Россия молодая, 1994. – 367 с. – С. 272.

Щоб виявити ефективність використання природно-ресурсного потенціалу України та його трансформацію в потенціал еколого-економічний, необхідно з'ясувати наявні ресурсні можливості нашої держави, а також стан їх використання.

Відомо, що природно-ресурсний потенціал країни формують ресурси – земельні, водні, мінеральні, лісові, повітряний простір, рекреаційні (лікувальні), флора і фауна. Великий вплив чинять природно-кліматичні, ландшафтні умови, а також географічне положення. Облік ресурсів здійснюється через ведення кадастрів – регіональних, галузевих.

Охарактеризуємо основні ресурсні можливості України, виявляючи й певну регіональну специфіку. Найперше звернемося до наявних земельних ресурсів. Висока природна продуктивність ґрунтового покриву визначає провідну роль земельного фонду як одного з важливих видів ресурсів економічного розвитку України, її національного багатства, головного засобу виробництва в сільському господарстві; водночас рівень використання земельних ресурсів характеризує Україну як державу, в якій надзвичайно широко й екологічно незбалансовано використовуються ці ресурси³⁴⁶.

Україна – одна із найбільших країн Європи, її земельний фонд становить 60,35 млн га, що становить 5,7 % території Європи та 0,5 % площі земної кулі; земельні ресурси України характеризуються високим біопродуктивним потенціалом, у структурі якого переважають родючі ґрунти чорноземного типу – 60,2 % від площі орних земель, що становить близько 7 % світових запасів^{347; 348; 349}.

Основу земельних ресурсів формують сільськогосподарські землі – 70,8 % у 2015 році проти 71,2 % у 1996 році. Цей факт чітко вказує на сільськогосподарську спеціалізацію України, яка укорінювалась історично

³⁴⁶ Щетина М.А. Сучасний стан використання земельних ресурсів в Україні та Черкаській області / М. А. Щетина // Збірник наукових праць Вінницького національного університету. Серія "Економічні науки". – Вінниця. – 2011. – Вип. 4(70). – С. 200-203.

³⁴⁷ Бурлака Н. І. Використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення / Н. І. Бурлака, О. М. Бурлака // Економічні науки. Сер. : Облік і фінанси. – 2013. – Вип. 10(3). – С. 126-130.

³⁴⁸ Хвесик М. А. Стратегічні перспективи раціоналізації землекористування в контексті соціально-економічного піднесення України / М. А. Хвесик // Економіка АПК, 2009. – № 3. – С. 24-29.

³⁴⁹ Галушко В. П. Формування ринку землі в Україні / В. П. Галушко, Ю. Д. Білик, А. С. Даниленко. – К. : Урожай, 2006. – 277 с. – С. 35.

та підтверджує вагомість земельних ресурсів для економічного зростання.

На рис. 4.1 відображено структуру земельної площі України за землевласниками та землекористувачами у 2015 році.

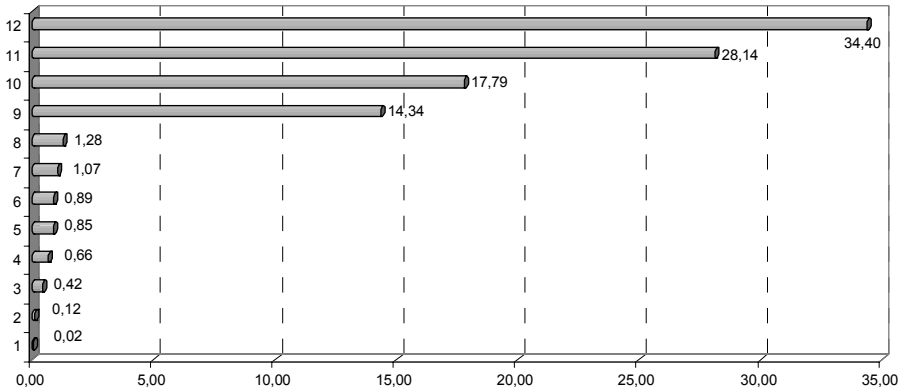

Рис. 4.1. Структура земельної площі України за землевласниками та землекористувачами в Україні, 2015 рік, %

* Джерело: побудовано автором за даними³⁵⁰;

** 1 – землі підприємств, які цілком належать іноземним інвесторам; 2 – землі спільних підприємств, міжнародних об'єднань та організацій з участю українських та іноземних юридичних і фізичних осіб; 3 – землі водогосподарських підприємств; 4 – землі військових частин, підприємств, організацій, установ, навчальних закладів оборони; 5 – землі організацій, підприємств, установ природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення; 6 – землі промислових та інших підприємств; 7 – землі підприємств і організацій транспорту, зв'язку; 8 – землі закладів, установ, організацій; 9 – землі лісгосподарських підприємств; 10 – землі запасу та землі, не надані у власність та постійне користування; 11 – землі сільськогосподарських підприємств; 12 – землі громадян.

Як бачимо, левову частку (20762,2 тис. га або 34,4 %) становлять землі громадян. На другому місці – землі сільськогосподарських підприємств (16985,4 тис. га або 28,14 %), землі запасу та землі, не на-

³⁵⁰ Довкілля України за 2015 рік. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 242 с. – С. 55.

дані у власність та постійне користування (10738,9 тис. га або 17,79 %), землі лісгосподарських підприємств (8653,7 тис. га або 14,34 %). Відзначимо, що частка ріллі у структурі земель сільськогосподарських підприємств доволі висока – майже 90 % та близько 78 % у структурі сільськогосподарських угідь. З цього факту Україна входить до топових країн у світі за кількістю розораних земель (перше місце, якщо брати відсоток до земельного фонду країни). На жаль, висока розораність земель є не перевагою, а загрозою, оскільки даний показник вищий за екологічно обґрунтовані норми.

Структура використання земельних ресурсів у різних областях має свою специфіку. Для одних частка ріллі у структурі сільськогосподарських земель сягає більше 80 % – це Херсонська, Черкаська, Кіровоградська, Вінницька, Запорізька, Миколаївська, Дніпропетровська області. Деяким регіонам, до певної міри у силу своєї географічної специфіки, навпаки властивий нижчий рівень розораності – у межах 42-69 %. Найнижчий показник виявлений для Закарпатської області, а також Львівської, Івано-Франківської, Волинської областей (рис. 4.2).

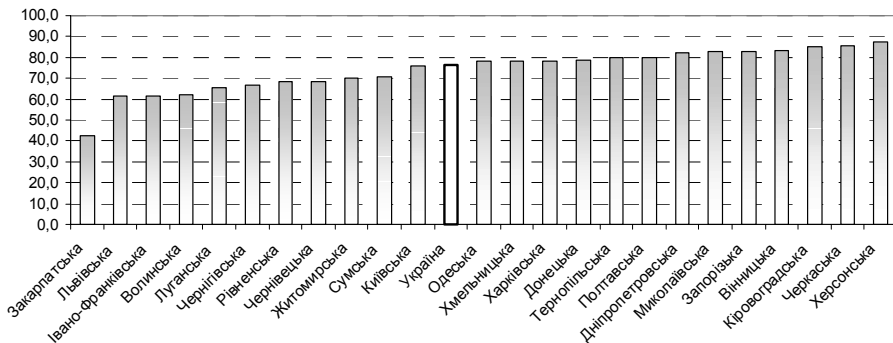

Рис. 4.2. Частка ріллі у структурі сільськогосподарських земель в областях України, 2015 рік, %

* Джерело: побудовано автором за даними³⁵¹.

³⁵¹ Довкілля України за 2015 рік. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 242 с.

Це, з одного боку, визначає їхню спеціалізацію. Проте, з іншого боку, високий рівень розораності земель вказує на підвищене навантаження на земельні ресурси, ризик їх виснаження. Тому еколого-економічний розвиток на основі використання земельних ресурсів повинен більше набувати природоохоронних ознак для областей, де рівень розораності вищий за середньоукраїнське значення.

Серед важливих показників використання земельних ресурсів в Україні, рекомендованих Європейською економічною комісією (ЄЕК) ООН, – внесення мінеральних та органічних добрив. Більш прогресивним методом є мінеральні добрива, щодо можливостей використання яких в Україні існують певні проблеми. Аграрії апелюють до монополії на ринку купівлі-продажу мінеральних ресурсів, завищених їх цін, особливо після заборони імпорту російської продукції. На тлі таких протиріч статистика демонструє, що загальний обсяг внесених мінеральних добрив в Україні поступово зростає (рис. 4.3).

Особливо позитивна динаміка з 2009 року. Те саме стосується обсягів внесених мінеральних добрив у розрахунку на одиницю площі сільськогосподарських земель.

Незважаючи на переваги використання мінеральних добрив супроти органічних, вони відзначаються шкідливим впливом, який виникає при їх проникненні у водні джерела, накопиченні у вищедопустимих нормах у рослинах, фітотоксичній дії і порушенні природного кругообігу елементів; причиною такого негативного впливу може бути недотримання технічних умов транспортування і зберігання добрив, порушення технології використання, низький рівень очищення від шкідливих домішок, недосконалість форм добрив, що використовуються, і недостатнє вивчення закономірностей впливу на біосферу³⁵². Отож, щоб уникнути таких шкідливих наслідків і при цьому забезпечити вищу врожайність завдяки мінеральним добривам, потрібно підтримувати прозору систему контролю за їх використанням.

Наразі в Україні ведуться гострі дискусії щодо земельної реформи. Уперше реальні дискусії щодо даного питання розгорілись 2011 року, коли на розгляд депутатського корпусу було винесено законопроект

³⁵² Мальований М. С. Можливості екологічно безпечного використання мінеральних добрив / М. С. Мальований, М. Я. Гавриляк, Х. М. А. Х. Недадь // Екологічна безпека. – 2009. – № 3(7). – С. 31-37.

а) Загальний обсяг

б) На одиницю площі сільсько-господарських земель

Рис. 4.3. Внесення мінеральних та органічних добрив в Україні, 1990-2015 роки

* Джерело: побудовано автором за даними³⁵³;

** По допоміжній осі – дані щодо мінеральних добрив.

"Про ринок земель". Донині питання правового регулювання продажу землі залишається відкритим. Використання ресурсу землі у контексті забезпечення еколого-економічного розвитку має принципове значення. Пам'ятаючи, що домінуюча частка українських земель є сільсько-господарського призначення, належить досягнути кількісні масштаби

³⁵³ Внесення мінеральних та органічних добрив в Україні за 1990-2015 роки : Навколишнє середовище : Економічна діяльність : Економічна статистика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/sg/ekolog/ukr/mo_dobr_u.zip

активізації підприємницької діяльності в даній та суміжних сферах, які можна трансформувати в якісні результати. У кінці 2016 року зареєстровано проект Закону України "Про обіг земель сільськогосподарського призначення", який у разі прийняття регламентуватиме питання обміну, міни і продажу земельних ділянок. Проект визначає, що набувачами землі можуть бути держава, територіальні громади (купівля землі для суспільних потреб), а також громадяни України. Громадянин матиме право володіти земельною ділянкою не більше 200 га. У разі продажу земельної ділянки визначається переважне право купівлі – першої (діти, член подружжя, батьки), другої (брати, сестри), третьої і т. д. черги³⁵⁴.

Зрозуміло, що право продажу землі, з обмеженнями щодо суб'єктів купівлі, зокрема громадян інших держав, є базовою умовою ефективного використання земельних ресурсів з метою еколого-економічного розвитку. Однак, з огляду на існуючу ситуацію в сільськогосподарській сфері, фактичну монополізацію ринку агрохолдингами у прив'язці до владного ресурсу та низької правової культури населення в умовах зубожіння українського села, такі кардинальні реформи ризикують слугувати прихованим інтересам олігархічних груп. Тому даний процес вимагає послідовності та контролю з боку міжнародних організацій.

Великим кроком уперед у сфері моніторингу і контролю за використанням земельних ресурсів в Україні було прийняття Закону України "Про Державний земельний кадастр", який регламентує сутність такого кадастру як єдиної державної геоінформаційної системи відомостей про землі, розташовані в межах державного кордону України, їх цільове призначення, обмеження в їх використанні, а також дані про кількісну та якісну характеристику земель, їх оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами; Державний земельний кадастр ведеться з метою інформаційного забезпечення органів державної влади та органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб при регулюванні земельних відносин, управлінні земельними ресурсами, організації раціонального використання та охорони земель, здійсненні землеустрою, проведенні оцінки землі, формуванні та веденні містобудівного кадастру,

³⁵⁴ Про обіг земель сільськогосподарського призначення : Проект Закону України від 28.12.2016 року № 5535-1 : Ліга Закон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH49R1AA.html

кадастрів інших природних ресурсів, справлянні плати за землю³⁵⁵. Прийняття цього закону дало можливість будь-якому користувачу мати доступ до Публічної кадастрової карти України, яка ведеться Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру³⁵⁶. Це підвищує можливості контролю за використанням земельних ресурсів та дає шанси поступового переходу на більш прозорі умови зміни права власності на земельні ділянки.

Публічність Державного земельного кадастру може стати дієвим рушієм в ефективізації просторового планування. Показовим прикладом неврегульованості сфери земельних відносин в Україні є той факт, що станом на 2015 рік лише 50 поселень з 29772 населених пунктів нашої держави мали офіційно встановлені та зареєстровані межі³⁵⁷. За такої ситуації організація ефективної системи благоустрою, реалізації Адміністративно-територіальної реформи зі створенням об'єднаних територіальних громад малоїмовірна.

Еколого-економічний розвиток за напрямом використання земельних ресурсів сприймається як проблематичний. Зокрема, в працях українських науковців можна знайти твердження, що екологічна складова раціонального використання земельних ресурсів полягає у впровадженні еколого безпечних технологій, які б зберігали й підвищували родючість ґрунтів і забезпечували виробництво екологічно чистої продукції; економічна складова має мінімізувати виробничі затрати на виробництво продукції сільського господарства; між екологічною й економічною складовими раціонального використання сільськогосподарських угідь є очевидне протиріччя³⁵⁸.

На противагу такому концепту потрібно розуміти переваги розвитку в структурі екологічної економіки екологічного сільського госпо-

³⁵⁵ Про Державний земельний кадастр : Закон України від 7.07.2011 року № 3613-VI : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>

³⁵⁶ Публічна кадастрова карта України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://map.land.gov.ua/kadastrova-karta>

³⁵⁷ Моніторинг земельних відносин в Україні 2014-2015. Статистичний щорічник / Проект "Підтримка реформ у сільському господарстві та земельних відносинах в Україні"; Д. Нізалов, К. Івінська, С. Кубах та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : land.gov.ua/wp.../Моніторинг-земельних-відносин.-Статистичний-щорічник._1.p...

³⁵⁸ Бурлака Н. І. Використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення / Н. І. Бурлака, О. М. Бурлака // Економічні науки. Сер. : Облік і фінанси. – 2013. – Вип. 10(3). – С. 126-130.

дарства, на його основі – виробництва екологічної продукції. Відповідне середовище формує сприятливі умови розвитку рекреації та туризму.

Поряд з аналізом ефективності використання земельних ресурсів необхідно розглянути лісові ресурси. Частка лісів та інших лісовкритих територій у загальній площі України складає 17,6 %, однак варто розуміти, що це не цілком вкриті лісом території, але й інші природні об'єкти, які можуть перебувати поряд з лісом (для прикладу водойми).

Дана сфера за прозорістю використання одна з найбільш корумпованих в Україні. Особливо гостро це питання стоїть для областей, на території яких простягаються Українські Карпати та які є прикордонними. Для них, до того ж, характерна найвища лісистість – це Закарпатська (51 % території), Івано-Франківська (41,5 %), Рівненська (36,4 %), Волинська (31,3 %), Львівська (28,7 %) області. У результаті маємо сформовану з небаченими досі масштабами систему несанкціонованої вирубки лісів, у тому числі з вивозом за кордон у вигляді необробленої деревини. Незважаючи на те, що до 2015 року в Україні діяла Державна цільова програма "Ліси України", ситуацію не вдалося покращити, що вкотре підтвердило поточну неефективність програмно-цільового підходу в системі державного регулювання розвитку нашої держави.

Статистичні дані показують, що в Україні за останнє десятиріччя в 5,4 рази зросли обсяги продукції, робіт і послуг лісового господарства у фактичних цінах. Площа рубок лісів до 2013 року офіційно скорочувалась, і дані 2014-2015 років ще нижчі, з огляду на неврахування показників тимчасово окупованих територій. Певною мірою позитивно, що зростає різниця між площею рубок і відтворення лісу. Якщо в 2005 році вона становила 406,1 тис. га, то в 2014 році досягла мінімального значення – 324,6 тис. га, а в 2015 році – 338,9 тис. га (рис. 4.4).

Цікаво, що на тлі неконтрольованої вирубки Українських Карпат, за офіційною статистикою, йде скорочення фактів щодо кількості незаконних вирубувань. Так, якщо у 2011 році на Закарпатті було зафіксовано 852 випадки, то в 2015 році – лише 453. Для Івано-Франківської області дані показники становлять 1044 і 550 відповідно. Винятком є Львівщина, де кількість зареєстрованих незаконних вирубувань зросла – з 1781 у 2011 році до 2350 у 2015 році³⁵⁹. Незважаючи на прийняття у 2015 році

³⁵⁹ Довкілля України за 2015 рік. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 242 с. – С. 186.

мораторію на експорт лісу-кругляка (на 10 років), який почав діяти для деревних порід, крім сосни, даний документ виявився забороною лише на папері; за фактом поставки кругляка не припинялися, просто його вивозили за іншою документацією³⁶⁰.

Такий стан справ вказує на першочерговість протидії незаконних вирубок лісу. Лише тоді можна говорити про формування конкурентоспроможного лісопромислового комплексу України як однієї з пріоритетних сфер забезпечення еколого-економічного розвитку.

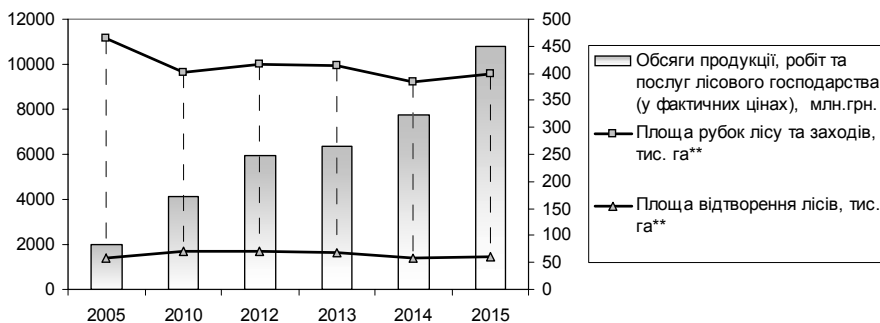

Рис. 4.4. Основні показники використання лісових ресурсів в Україні, 2005-2015 роки

* Джерело: побудовано автором за даними³⁶¹;

** По допоміжній осі – площа рубок та відтворення лісів;

*** 2014-2015 роки – дані без урахування тимчасово окупованих територій.

Наступний вид аналізу – водні ресурси, які включають обсяги поверхневих, підземних і морських вод відповідної території (стаття 1 Водного кодексу України³⁶²), мають бути належної якості та можуть

³⁶⁰ Площа лісів України зменшилась на 40 % (11 грудня 2016) : Лісівник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lesovod.blogspot.com/2016/12/40.html>

³⁶¹ Довкілля України за 2015 рік. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 242 с. – С. 158.

³⁶² Водний кодекс України : Закон, Кодекс від 6.06.1995 року № 213/95-ВР : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80>

використовуватись уже чи на перспективу³⁶³. У контексті еколого-економічного розвитку значення водних ресурсів є колосальним. Як пишуть М. Хвесик та В. Мандзик, водні ресурси – це стратегічний, життєво важливий природний ресурс, що має особливе значення; вони є національним багатством кожної країни, однією з природних основ її економічного розвитку; забезпечують усі сфери життя і господарської діяльності людини, визначають можливості розвитку промисловості й сільського господарства, розміщення населених пунктів, організації відпочинку й оздоровлення людей³⁶⁴. У прикладному сенсі дуже важливе скорочення втрат води при водокористуванні та збільшення обсягів оборотного водоспоживання (повторного використання води); перекидання частини річкового стоку з районів з надлишковим і достатнім зволоженням у посушливі території; освоєння нових джерел прісної води; зниження забруднення природних вод^{365, 366}. Актуальне також використання водних ресурсів для розвитку альтернативної енергетики.

В Україні ситуація щодо використання водних ресурсів суперечлива. Проблемним є рівень втрат води при водокористуванні, що найчастіше пов'язано з недосконалістю технології промислового та сільськогосподарського виробництва, комунальних служб; так, втрати води з водоносних комунікацій у деяких містах України становлять до 15-30 %³⁶⁷. Щоб подолати таку ситуацію, потрібно впроваджувати ефективну систему обліку використання води з обґрунтованою тарифною системою оплати населенням та юридичними особами. Також треба поширювати практику раціонального використання водних ресурсів у

³⁶³ Чурсіна К. О. Правові аспекти поняття "водні ресурси" / К. О. Чурсіна // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Право. – 2013. – Вип. 182(1). – С. 188-192.

³⁶⁴ Хвесик М. А. Водні ресурси – інвестиція сьогодення і перспектива майбутнього / М. А. Хвесик, В. М. Мандзик // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 1. – С. 2-8.

³⁶⁵ Хвесик М. А. Водні ресурси – інвестиція сьогодення і перспектива майбутнього / М. А. Хвесик, В. М. Мандзик // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 1. – С. 2-8.

³⁶⁶ Продуктивність водоресурсних джерел України: теорія і практика / Під заг. ред. чл. кор. НАН України, д.е.н., проф. Б. М. Данилишина. – К., 2007. – 412 с.

³⁶⁷ Хвесик М. А. Водні ресурси – інвестиція сьогодення і перспектива майбутнього / М. А. Хвесик, В. М. Мандзик // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 1. – С. 2-8.

сільському господарстві, яке є стратегічним видом економічної діяльності в Україні. Необхідне поширення практики використання дощувальних машин, технологій внутрішньогрунтового поливу.

Згідно зі статистичними даними, в Україні поступово скорочуються обсяги води, забраної з природних водних об'єктів. Ще до конфліктних подій 2014 року середньорічний темп скорочення даного показника складав 0,96. Зростання відбувалося лише в періоди 1993/94, 1998/99, 2004/07, 2009/10 років (рис. 4.5).

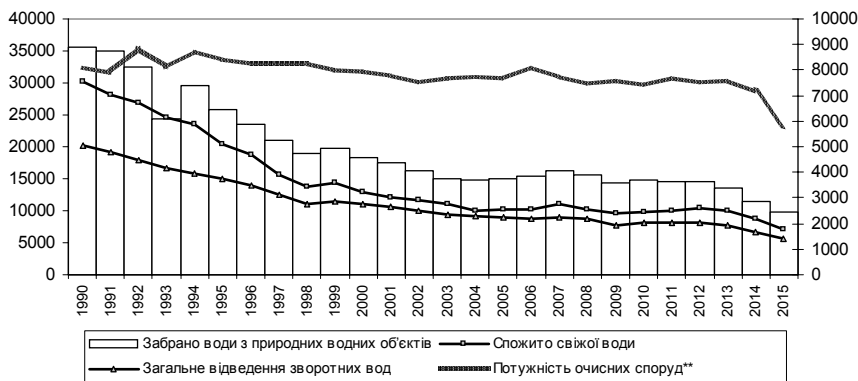

Рис. 4.5. Основні показники використання й охорони водних ресурсів в Україні, 1990-2015 роки, млн м куб.

* Джерело: побудовано автором за даними³⁶⁸;

** По допоміжній осі – потужність очисних споруд;

*** Дані без урахування тимчасово окупованих територій.

Проте показник обсягу забраної води з природних об'єктів не є показовим. Звертаємо увагу на негативну динаміку споживання свіжої води, що спричинено значним скороченням економічної активності в промислових видах діяльності, а також помітним скороченням чисельності на-

³⁶⁸ Основні показники використання та охорони водних ресурсів (за даними Державного агентства водних ресурсів України) : Навколишнє середовище : Економічна діяльність : Економічна статистика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/ns_rik/ns_u/opvvr_u2005.html

селення України. Ефективність використання водних ресурсів відображає показник загального відведення зворотних вод. За роки незалежності України його частка в обсягах забраної з природних водних об'єктів води складала в середньому 57,8 %. І тут питання навіть не стоїть про відведення й очищення води. Мова йде про організоване використання водних ресурсів, яке в Україні поки ще має значний потенціал удосконалення.

Також показова тенденція щодо скорочення потужності очисних споруд. Їх модернізація має входити до пріоритетів еколого-економічного розвитку – в частині впровадження нових методів очищення стічних вод. Такі рекомендації неодноразово обґрунтовують українські фахівці й науковці у галузі технічних наук. Зокрема, поширена рекомендація щодо використання комбінованого методу очищення стічних вод, який забезпечує зниження енергетичних витрат (використовуваний біологічний метод дуже енергозатратний), при цьому появляється можливість отримувати ресурс біогазу, з якого можна одержувати електроенергію та гарячу воду³⁶⁹.

Отже, у контексті еколого-економічного розвитку регулювання використання водних ресурсів має спрямовуватись на впровадження інвестиційних проектів у сфері водозабезпечення та водовикористання; така потреба пов'язана з тим, що частина населених пунктів в Україні поки що не забезпечена системами очистки зворотних вод, а ті споруди, що функціонують, належно не експлуатуються, не виділяють кошти на проведення робіт з їхньої реконструкції, ремонту, а також на будівництво нових каналізаційних очисних споруд; унаслідок цього діючі очисні споруди інтенсивно руйнуються або не працюють зовсім³⁷⁰. Інвестиційну привабливість сфери водозабезпечення та водовикористання можна підвищити через використання фінансово-економічних механізмів стимулюючого характеру. Окрім того, такі проекти користуються пріоритетною підтримкою з боку Європейського банку реконструкції та розвитку, Північної екологічної фінансо-

³⁶⁹ Дензанов Г. О. Енергетика стічних вод міста Вінниці / Г. О. Дензанов, О. В. Ковальчук, О. М. Павлик // Сучасні технології, матеріали і конструкції в будівництві. – 2009. – № 7. – С. 160-161.

³⁷⁰ Хопчан В. М. Стан реалізації інвестиційних проектів природоохоронного призначення в Тернопільській області / В. М. Хопчан // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 9. – С. 4-6.

вої корпорації (NEFCO) і Східноєвропейського партнерства у сфері енергоефективності та екології (E5P).

Ще одна зі складових природно-ресурсного потенціалу країни – повітряний простір. Роль ресурсу повітряного простору для еколого-економічного розвитку значна – в першу чергу з погляду можливостей розвитку альтернативної енергетики. Водночас, первинною проблемою є забруднення атмосфери, що передбачає зміну властивостей та погіршення якості середовища в результаті викидів забруднюючих речовин; при цьому основним джерелом антропогенного забруднення атмосфери вважається автотранспорт – близько третини від загальної кількості викидів складають викиди від автотранспорту³⁷¹.

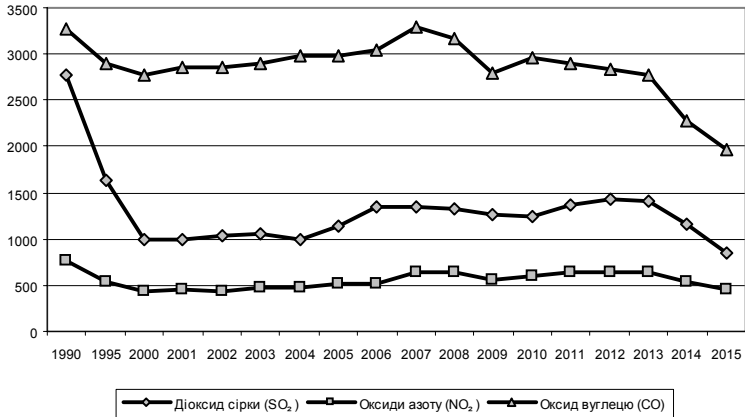
Тобто державне регулювання еколого-економічного розвитку за напрямом використання ресурсу повітряного простору в основному має мати обмежувальний характер. За цим принципом в Україні практикується видача дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, а також екологічне оподаткування.

Аналіз статистичних даних демонструє, що в Україні за роки незалежності відбувається поступове скорочення викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря. Це демонструють кількісні показники. Із рис. 4.6 видно, що в умовах занепаду промисловості з радянських часів суттєво скоротились за період 1990-2000-х років обсяги викидів діоксину сірки (темп приросту 2015/1990 року – 0,3).

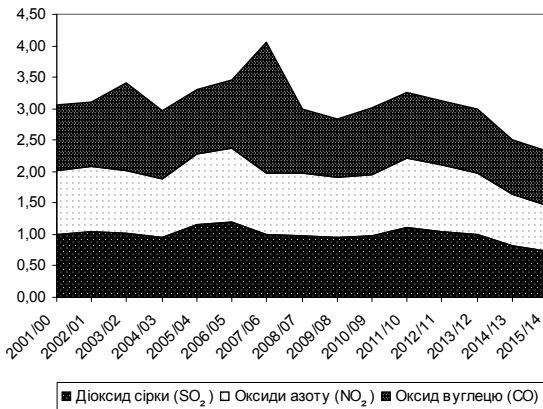
Менш стрімким, але все ж скороченням відзначаються аналогічні показники щодо викидів оксиду азоту (темп приросту 2015/1990 року – 0,6) та вуглецю (0,6). Однак такий тренд не варто сприймати як позитивний. Він відбувся за рахунок вимушеної деіндустріалізації, а не впровадження нових технологій утилізації викидів та очищення атмосферного повітря.

За рекомендацією ЄЕК ООН органами державної статистики ведуться також екологічні показники відносного значення. Щодо викидів в атмосферне повітря вони визначаються у розрахунку на одну особу, на одиницю площі та одиницю ВВП. Тенденції скорочення викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря у розрахунку на одиницю площі та

³⁷¹ Васькін Р. А. Аналіз динаміки забруднення атмосферного повітря України викидами автотранспорту / Р. А. Васькін, І. В. Васькіна // Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. – Випуск 5/2009 (58). Частина 1. – С. 109-112.

а) Кількісне значення викидів, тис. тонн на рік

б) Темп приросту (поточний рік до попереднього року)

Рис. 4.6. Викиди деяких забруднюючих речовин в атмосферне повітря в Україні, 1990-2015 роки, млн м куб.

* Джерело: побудовано автором за даними³⁷²;

** 2014-15 роки – дані без урахування тимчасово окупованих територій.

³⁷² Викиди діоксида сірки та оксидів азоту в атмосферне повітря (1990-2016рр.) : Навколишнє середовище : Економічна діяльність : Економічна статистика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ns_rik/ns_u/vdop_u2011.html

одну особу теж тяжіють до скорочення. Однак у контексті еколого-економічного розвитку дані показники важливо більш детально проаналізувати у розрахунку на одиницю ВВП.

Оскільки подання офіційною статистикою ВВП звично йде із запізненням, станом на середину 2017 року наявні дані щодо викидів основних забруднюючих речовин на одиницю ВВП до 2014 року. З рис. 4.7 видно, що викиди діоксиду сірки у 2014 році набули максимального значення – 5,7 кг/1000 дол. США.

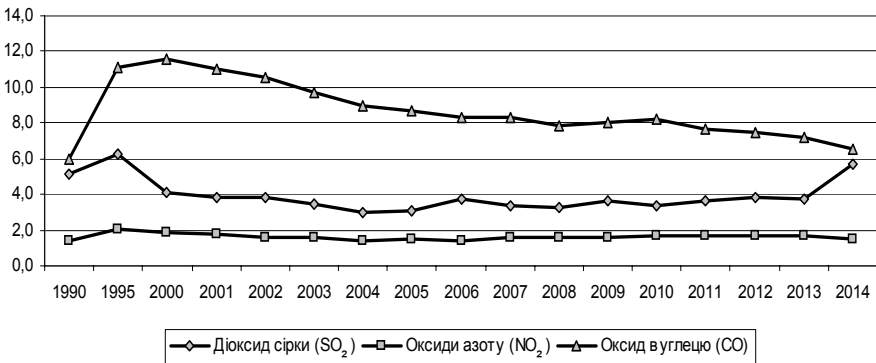

Рис. 4.7. Викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря в Україні у розрахунку на одиницю ВВП, 1990-2014 роки, кг/1000 дол. США

* Джерело: побудовано автором за даними³⁷³;

** 2014 рік – дані без урахування тимчасово окупованих територій.

Викиди оксиду азоту перебувають на приблизно однаковому рівні, коливаючись у межах 1,4-1,7 кг/1000 дол. США (за винятком окремих років). Що стосується викидів оксиду вуглецю, то вони хоч і значно менші, аніж у період 1995-2005 років, однак залишаються на доволі високому рівні – 6,5 кг/1000 дол. США у 2014 році. Тобто хоча в кількісних вимір-

³⁷³ Викиди діоксиду сірки та оксидів азоту в атмосферне повітря (1990-2016 рр.) : Навколишнє середовище : Економічна діяльність : Економічна статистика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ns_rik/ns_u/vdop_u2011.html

никах відбувається позитивна динаміка скорочення шкідливих викидів в атмосферне повітря, однак у відношенні до основного макроекономічного показника вона не відображає такі ж позитивні тенденції. Це означає, що економічні ефекти не "виправдовують" забруднення повітряного простору.

Якщо аналізувати структуру викидів зі стаціонарних чи пересувних джерел, то чітко проглядається тенденція до зростання частки викидів з пересувних джерел, тобто автотранспортних засобів (рис. 4.8). Це вказує на актуальність розвитку екологічного транспорту як одного з популярних напрямів екологічного підприємництва.

Окремої уваги потребує аналіз викидів діоксиду вуглецю (вуглекислого газу). На світовому рівні – це глобальна проблема. Основна маса вуглекислого газу (95 %) утворюється під час спалювання викопного палива – вугілля, нафти, природного газу, використання якого з кожним роком збільшується; щорічно викиди CO₂ в атмосферу у світі становлять приблизно 75 % від загальної кількості викидів, а основними забруднювачами є промислово розвинені країни³⁷⁴.

Питання регулювання викидів діоксиду вуглецю в Україні набуло політичного характеру. У результаті підписання Кіотського протоколу Україна отримала можливість продажу квот на викиди парникових газів. Статистичні дані свідчать, що для нашої держави характерний порівняно невисокий показник викидів діоксиду вуглецю: у 2007 році – 218,1 млн т, у 2013 році – 230,7 млн т (максимальне значення). Далі показник зменшується – у 2015 році до 162,0 млн т, що, однак, не можна зіставляти з попереднім періодом через неврахування даних промислово спеціалізованих тимчасово окупованих територій. Показово, що частка викидів пересувними джерелами навіть знижується – з 17,5 % у 2009 році до 14,2 % у 2015 році (рис. 4.9).

Обсяги викидів діоксиду вуглецю в Україні у порівнянні з промислово розвиненими країнами надав їй можливість продажу квот на викиди. Політичний скандал про неефективне використання отриманих коштів у 2010-2011 роках дає відлуння і до нині. Україна отримала 470 млн євро від продажу в 2009-2010 роках 47 млн одиниць дозволів на

³⁷⁴ Іличок Б. І. Розвиток України у контексті загальносвітових підходів до вирішення проблеми глобального потепління / Б. І. Іличок // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – 2015. – № 835. – С. 276-281.

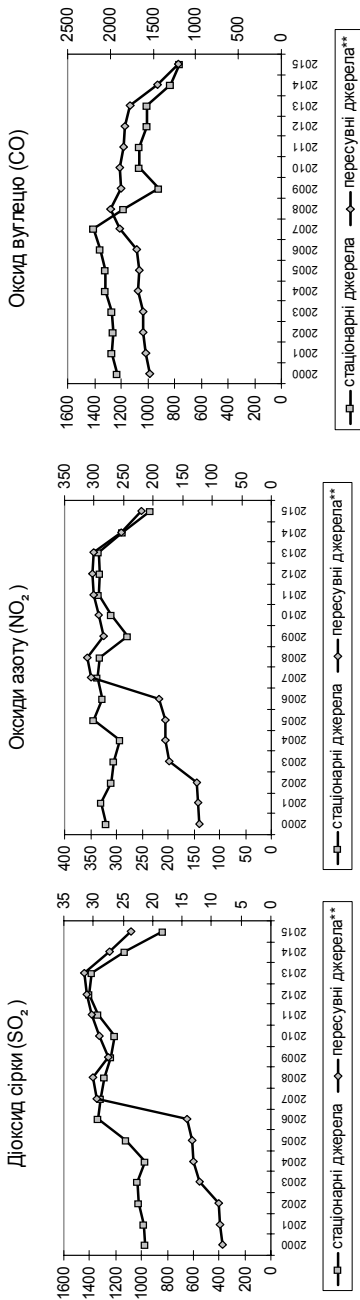

Рис. 4.8. Структура викидів забруднюючих речовин
у атмосферне повітря в Україні з стаціонарних і пересувних джерел,
2000–2015 роки, 1000 т/рік

* Джерело: побудовано автором за даними³⁷⁵,

** По допоміжній осі – пересувні джерела;

*** 2014 рік – дані без урахування тимчасово окупованих територій.

³⁷⁵ Викиди діоксиду сірки та оксидів азоту в атмосферне повітря (1990–2016 рр.) : Навколишнє середовище : Економічна діяльність : Економічна статистика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ns_rik/ns_u/vdor_u2011.html

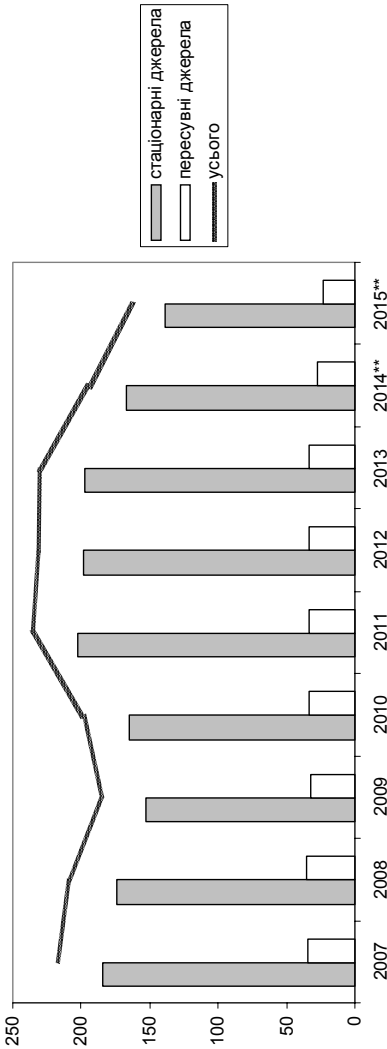

Рис. 4.9. Обсяги викидів діоксиду вуглецю в атмосферне повітря в Україні зі стаціонарних і пересувних джерел, 2007-2015 роки, млн т

* Джерело: побудовано автором за даними³⁷⁶;

** 2014-15 роки – дані без урахування тимчасово окупованих територій.

³⁷⁶ Викиди забруднюючих речовин та діоксиду вуглецю в атмосферне повітря : Навколишнє середовище : Економічна діяльність : Економічна статистика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/ns_rik/ns_u/dvstg_u/2008.html

викиди Японії та Іспанії, які "безвісти розчинилися в Державному бюджеті"; згідно з умовами Кіотського протоколу, ці гроші можна було витратити лише на проекти, які би сприяли зменшенню викидів, заходи з енергозбереження або виробництво "зеленої енергії"³⁷⁷. Дана ситуація стала яскравим прикладом деструктивного впливу чинника корупції у використанні мобілізованих коштів, які б могли мати значний ефект еколого-економічного розвитку. Такий ризик ще більше ускладнює можливість ефективного фінансування природоохоронних заходів, а також заходів еколого-економічного розвитку України, зорієнтованих на екологічні інвестиції та інновації.

Варто додати, що використання ресурсу повітряного простору в Україні має дуже диференційований міжрегіональний та міжпоселенський характер. Дуже різна ситуація в сільських і міських поселеннях. Високий рівень антропогенного навантаження у великих містах, особливо з промисловою спеціалізацією, актуалізує управління охороною повітряного басейну на муніципальному рівні, що передбачає життя системи планових заходів, спрямованих на зменшення загального обсягу викидів в атмосферу та зміну структури викидів за рахунок уловлення найбільш небезпечних токсичних речовин; охорона повітряного басейну міста від забруднення шкідливими речовинами найбільш ефективна тоді, коли спрямована на зменшення маси шкідливих речовин, які надходять до атмосфери, тобто здійснюється безпосередньо винуватцями забруднення атмосфери – промисловими підприємствами³⁷⁸.

З наведених результатів аналізу видно, наскільки багатоаспектна і проблемна ефективність використання природних ресурсів України. Оцінювання природно-ресурсного потенціалу підтверджують, що найбільш цінними серед природних ресурсів є земельні (72 %) та мінерально-сировинні (26 %); наявне промислове освоєння від 40 до 75 % розвіданих запасів основних видів корисних копалин; в Україні

³⁷⁷ Кіотський протокол. Японці так і не дочекалися дій від України (10 червня 2015) : Слово і діло [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.slovoidilo.ua/2015/06/10/statija/suspilstvo/kiotskyj-protokol.-yaponczi-tak-i-ne-dochekalysya-dij-vid-ukrayiny>

³⁷⁸ Тимошенко Л. В. Еколого-економічні аспекти оцінювання та прогнозування забруднення атмосферного повітря у промисловому місті / Л. В. Тимошенко, О. М. Ус // Економіка природокористування. – 2016. – № 1(53). – С. 156-168.

виробляють близько 5 % світового обсягу мінерально-сировинних ресурсів³⁷⁹. Водночас цінність земельних і мінерально-сировинних ресурсів не зменшує економічного й екологічного значення водних, лісових, рекреаційних ресурсів, тваринного й рослинного світу для створення належних умов життєдіяльності та збалансованого розвитку держави³⁸⁰.

Економічну оцінку ефективності використання природно-ресурсного потенціалу в контексті забезпечення еколого-економічного розвитку можна здійснювати на основі аналізу галузевої структури економіки, структури експортно-імпоротної діяльності, про що вже йшла мова. Разом з тим, вітчизняна статистика подає показники екологічної та ресурсної продуктивності в рамках національного моніторингу "зеленого росту", на основі яких можна сформулювати загальне бачення ситуації. З табл. 4.1 видно, що в Україні поступово зростає вуглецева продуктивність ВВП у постійних цінах 2010 року та за паритетом купівельної спроможності.

Даний показник важливий з погляду виправданості викидів діоксиду вуглецю, про шкоду якого говорилося вище. На тлі скорочення ВВП (у постійних цінах 89 % показник 2015 року в порівнянні до показник 2010 року) відбувається зростання ВВП на одиницю споживання енергії, води. На жаль, зростає ВВП і відносно утворених відходів. Моніторинг таких показників дуже важливий, адже, з одного боку, дозволяє виявити ресурсомісткість економіки та, з іншого, є основою наукового обґрунтування ефективності використання певного виду природних ресурсів. Проте навіть позитивна динаміка ВВП на одиницю споживання певного ресурсу не повинна слугувати основою однозначному рішенню посилення таких тенденцій. Пошук ресурсозаміщуючих технологій має залишатись у пріоритеті еколого-економічного розвитку.

Аналіз природно-ресурсного потенціалу важливо доповнювати розумінням глобальних процесів. Для всіх країн світу, більш чи менш розвинених, питання ефективності використання ресурсів навколиш-

³⁷⁹ Данилишин Б. М. Реформування відносин власності на природні ресурси / Б. М. Данилишин, В. С. Міщенко // Економіка України. – 2003. – № 9. – С. 34-42.

³⁸⁰ Хопчан В. М. Стан реалізації інвестиційних проєктів природоохоронного призначення в тернопільській області / В. М. Хопчан // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 9. – С. 4-6.

Таблиця 4.1

Деякі показники екологічної та ресурсної продуктивності
в Україні, 2010-2015 роки

№ з/п	Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Середньо-річний темп зміни за період
1	Вуглецева продуктивність ВВП у постійних цінах 2010 року, грн/т CO ₂	5444,9	4824,1	4918,4	4944,6	5474	5928,2	1,00
2	Вуглецева продуктивність ВВП у постійних цінах 2011 року за паритетом купівельної спроможності, дол./т CO ₂	1815,2	1604,1	1634,9	1644	1819,1	1969,4	1,00
3	ВВП у постійних цінах 2010 року на одиницю споживання енергії, грн/ тонну нафтового еквівалента	14584,97	15007,36	15608,01	16400,22	17344,63	Дані відсутні	1,04
4	ВВП у постійних цінах 2010 року на одиницю утворених відходів, грн/кг	2534,2	2543	2531,6	2545,6	3002,8	3076,8	1,05
5	ВВП у постійних цінах 2010 року на одиницю утворених побутових та подібних відходів, грн/кг	141802,8	141075,5	117473,5	105588,8	151823,9	141517,3	1,04
6	ВВП у постійних цінах 2010 року на одиницю споживання води, грн/куб. м	109,9466	112,8632	108,5995	113,0351	122,3882	134,8476	1,03

* Джерело: побудовано автором за даними³⁸¹.

нього природного середовища стоїть серед топових проблем. Так само, як і в масштабі держави, коли ефективність використання природних ресурсів значно залежить від рівня розвитку демократії, громадянського суспільства без проявів корупції, так і в глобальному просторі існують проблеми добросовісного природокористування. Цитуючи українських науковців, особливий бік проблеми потреб сучасного глобалізованого світу становить існування на планеті своєрідного привілейованого шару, так званого "золотого мільярда"; у розвинених країнах живе всього 13 % населення земної кулі, а їхня частка у забрудненні і руйнуванні природи становить 70 %; така ціна високого рівня життя³⁸².

Для України питання поєднання рівня життя та використання природних ресурсів наразі знаходиться більше в руслі справжнього відображення природно-ресурсного потенціалу країни на показниках економічного і соціального розвитку. Показники Індексу людського розвитку в екологічній складовій відображають не найкращу ситуацію для України. Станом на 2015 рік наша держава посіла 84 позицію в світі, в тому числі за складовою екологічної стійкості з такими показниками: частка споживання відновлювальної енергії в загальній структурі енергоспоживання – 2,8 % (лідери: Бурунді – 96,6 %, Замбія – 88,2 %, Нігерія і Лаос – 86,5 %, Ісландія – 78,1 %, Норвегія – 58% і т. д.); викиди діоксиду вуглецю на душу населення – 6,0 тонн (найнижчі показники: Шрі-Ланка і Парагвай – 0,8 тонни, Ліхтенштейн – 1,4 тонни, Перу – 1,9 тонни, Уругвай – 2,2 тонни і т. д.); частка площі, вкритої лісами, – 16,7 %; виснаження природних ресурсів – 3,2 % валового національного доходу, що є одним з низьких показників. Також варто відзначити, що в Україні лише 13 % населення задекларували своє задоволення заходами щодо збереження навколишнього середовища (2014-2015 роки)³⁸³.

Порівняння з країнами-лідерами часто засвідчують, що показники на прийнятному рівні в більшості випадків зумовлені не стільки ефек-

³⁸² Туниця Ю. Ю. Екологізація економіки: теоретико-методологічний аспект / Ю. Ю. Туниця, Е. П. Семенюк, Т. Ю. Туниця // Економічна теорія. – 2011. – № 2. – С. 5-15.

³⁸³ Human Development Report 2016. Human Development for Everyone [Electronic resource]. – Mode of access : http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf

тивною політикою еколого-економічного розвитку, скільки недостатнім розвитком країн. Щодо використання відновлювальної енергії, країни-лідери мають дуже сприятливі можливості використання сонячної та гідроенергії (для прикладу, Бурунді). Рівняння на такі країни недоцільне. Однак потрібно розуміти потенціал покращення даних показників у силу природно-ресурсних можливостей України.

Відомий також Індекс ефективності довкілля (Environmental Performance Index), який розраховується науковцями Єльського університету та прийшов на зміну Індeksu екологічної стійкості (Environmental Sustainability Index) з 2005 року. Згідно з ним, Україна у 2016 році посіла 44 місце в світі (лідери – Фінляндія, Ісландія, Швеція)³⁸⁴. Авторитетний Індекс екологічної вразливості (Environmental Vulnerability Index) поставив Україну аж на 143 позицію³⁸⁵.

Рейтинг України у міжнародних оцінках підтверджує необхідність покращення якісних підходів у реалізації природоохоронних заходів. Необхідна зміна їх сприйняття – з витратної обов'язковості на комерційну привабливість. Наразі статистичні дані демонструють, що у порівнянні з розвиненими державами природоохоронні заходи в Україні мають обмежений характер. Щоб розширити можливості впливу на ефективність використання ресурсів навколишнього природного середовища, необхідно виділити пріоритети еколого-економічного розвитку з можливістю становлення екологічної економіки.

4.2. Інвестиційні засади національного еколого-економічного розвитку

Комплексний аналіз еколого-економічного розвитку України з позицій державного регулювання потребує розгляду показників фінансування відповідних заходів. Фінансовий ресурс, незважаючи на різні дискусії, базовий у реалізації управлінських рішень. Хоча ефективність його використання безпосередньо залежить від наявного інституціонального, інфраструктурного, технічного забезпечення, однак без фінансів немож-

³⁸⁴ Country Rankings : Environmental Performance Index [Electronic resource]. – Mode of access : <http://epi.yale.edu/country-rankings>

³⁸⁵ Environmental Vulnerability Index [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.vulnerabilityindex.net/download-reports/>

ливо спричинити каталізуючий вплив у збалансуванні екологічних та економічних процесів, формуванні інтересу в бізнес-середовищі до екологічного підприємництва. Чинне законодавство регламентує, хто може бути суб'єктом фінансування екологічних заходів: Державний бюджет України, місцеві бюджети, кошти підприємств, установ та організацій, фонди охорони навколишнього природного середовища, добровільні внески та інші кошти³⁸⁶. Дуже важливим моментом є екологічний пріоритет фінансування. Мета еколого-економічного розвитку розширює в частині фінансування інституціональний потенціал, підвищуючи потребу залучення коштів суб'єктів бізнесу.

У контексті фінансування заходів еколого-економічного розвитку необхідно розділяти заходи природоохоронного характеру та заходи, які, власне, зорієнтовані на еколого-економічний розвиток. Це означає, що природоохоронні заходи більше передбачають витрати вимушеного, обмежуючого характеру. А фінансування заходів еколого-економічного розвитку має спрямовувати суб'єктів на стимулювання екологічних інвестицій та інновацій, які у перспективі (зазвичай довгостроковою) можуть надати їм прибутки та конкурентні переваги (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Відмінності у фінансуванні природоохоронних заходів і заходів еколого-економічного розвитку

Природоохоронні заходи	Заходи еколого-економічного розвитку
Основний принцип здійснення	
Обмеження природокористування (вищість екологічних інтересів над економічними)	Стимулювання екологічних інвестицій та інновацій (балансування екологічних та економічних інтересів)
Основний принцип фінансування	
Витратний, із залученням, як правило, коштів з державного бюджету та міжнародних фондів	Орієнтований на довгострокову комерційну перспективу з залученням, як правило, коштів суб'єктів бізнесу (у т.ч. крупних міжнародних компаній) та міжнародних фондів

³⁸⁶ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 року № 1264-XII : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>

Закінчення табл. 4.2

Природоохоронні заходи	Заходи еколого-економічного розвитку
Умови ефективного фінансування	
Високий рівень демократії, громадянського контролю за цільовим використанням бюджетних ресурсів, ресурсів міжнародних фондів	Високий рівень розвитку бізнес-середовища, інвестиційна привабливість
Основні проблеми ефективного фінансування в Україні	
Вибіркове і недостатнє фінансування в умовах постійного бюджетного дефіциту та поки що нерозвинутої практики залучення коштів міжнародних фондів з посередництвом громадських організацій, органів місцевого самоврядування і т.д.	Поки що нерозвинена практика й відсутність достатньої кількості позитивного досвіду екологічного інвестування та інноваційної діяльності в умовах нестабільного внутрішнього середовища, низького рівня екологічної культури суспільства і бізнесу
Найближчі перспективи фінансування в Україні	
Мобілізація бюджетних ресурсів об'єднаних територіальних громад та їх тісна співпраця з міжнародними фондами, із залученням іноземних інвестицій	Стимулювання екологічних інвестицій та інновацій через визначення пріоритетних сфер екологічного підприємництва («локомотивів»)

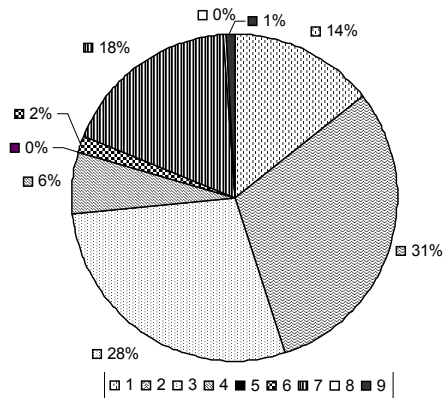
* Джерело: авторська розробка.

Поки що в Україні за умов несформованої екологічної економіки зберігається домінування фінансування природоохоронних заходів. При постійному дефіциті бюджетів різних рівнів така "вимушеність" інституціоналізує сприйняття даних заходів як додаткового навантаження. Це формалізує сам процес фінансування, демотивує суб'єктів бізнесу та владних структур до формування ефективної системи ресурсного забезпечення еколого-економічного розвитку.

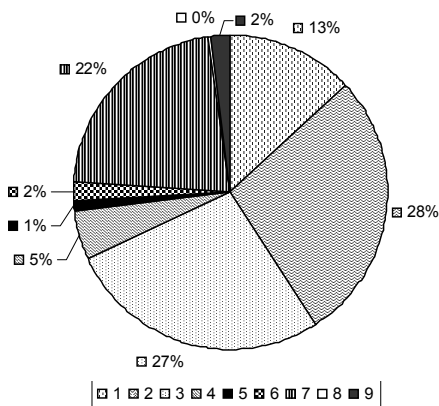
Розглянемо більше детально ситуацію щодо обсягів фінансування різних заходів еколого-економічного розвитку в Україні, в тому числі природоохоронного характеру.

На рис. 4.10 відображено структуру витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів за напрямками природоохоронних витрат у порівнянні 2014 і 2016 років.

Як бачимо, що основна частка витрат припадає на очищення зворотних вод та поводження з відходами – 27,6% та 27,5% відповідно у 2016 році.

а) 2014 рік

б) 2016 рік

Рис. 4.10. Структура витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів за напрямками, 2014, 2016 роки, %

* Джерело: побудовано автором за даними³⁸⁷;

** 1 – охорона атмосферного повітря і проблеми зміни клімату; 2 – очищення зворотних вод; 3 – поводження з відходами; 4 – захист і реабілітація ґрунту, підземних і

³⁸⁷ Витрати на охорону та раціональне використання природних ресурсів за напрямками природоохоронних витрат : Навколишнє середовище : Економічна діяльність : Економічна статистика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/ns_rik/ns_rik_reg/vorvp_u/vorvp_u_16.htm

поверхневих вод; 5 – зниження шумового і вібраційного впливу; 6 – збереження біорізноманіття і середовища існування; 7 – радіаційна безпека; 8 – науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування; 9 – інші напрями природоохоронної діяльності.

Також у топі – витрати на радіаційну безпеку (21,7 %), охорону атмосферного повітря і проблеми зміни клімату (13,1 %). Можна стверджувати, що найвищий рівень витрат на очищення зворотних вод і поводження з відходами зумовлений соціальною значущістю відповідних наслідків використання ресурсів навколишнього природного середовища.

У випадку їх ігнорування екологічна ситуація набуде катастрофічних рис. Наприклад, вимушеність витрат на очищення зворотних вод зумовлена тим, що в Україні більшість стоків характеризуються високим рівнем хімічного та біологічного забруднення, і чи не основними джерелами забруднення довкілля тут постають підприємства харчової промисловості та переробки сільськогосподарської продукції; переважна більшість таких стічних вод скидається неочищеними у природні водойми, на поля фільтрації чи в каналізацію, створюючи відчутне екологічне навантаження на довкілля³⁸⁸. З огляду на таку практику, витрати на очищення зворотних вод хоча б у частковій мірі вимушені.

Висока частка витрат на радіаційну безпеку зумовлена ризиками впливу атомних електростанцій та необхідності забезпечення їх безаварійної роботи. Трагічний досвід аварії на Чорнобильській АЕС показав, що витрати на забезпечення безпеки ядерних об'єктів значно нижчі за витрати на подолання наслідків аварій; масштабні аварії можуть завдати значної шкоди здоров'ю і навколишньому середовищу, а також великого соціально-економічного збитку країнам, які знаходяться в зоні дії аварії³⁸⁹.

Звертаємо увагу на дуже низьку частку в структурі витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів фінансування нау-

³⁸⁸ Халанчук Л. В. Оптимальний вибір методів очищення стічних та поверхневих вод / Л. В. Халанчук, А. О. Коротун : Донбаська державна машинобудівна академія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dgma.donetsk.ua/docs/konf/2017/mkonf2017/.../mat.../Халанчук-Коротун.pdf

³⁸⁹ Кринична І. П. Управління процесами радіаційно-безпечної життєдіяльності населення України: медико-соціальні аспекти / І. П. Кринична // Актуальні проблеми державного управління. – 2009. – № 2. – С. 163-170.

ково-дослідних робіт природоохоронного спрямування. Це наочний приклад поточної безперспективності природоохоронної сфери, без якісних наукових обґрунтувань можливостей еколого-економічного розвитку, трансформації витратної вимушеності заходів на довгострокову прибутковість і стратегічні переваги. З одного боку, причиною цього є криза вітчизняної науки в складних умовах матеріально-технічного та фінансового забезпечення. З іншого – дуже потрібна сьогодні співпраця науково-дослідних установ, органів державної влади та суб'єктів бізнесу, щоб реанімувати потенціал продукування екологічних інновацій.

Якщо проаналізувати динаміку витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів, то за період 2006-2016 років маємо зростання в 3,7 разу щодо обсягів поточних витрат і в 6,1 разу щодо обсягів капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища (рис. 4.11).

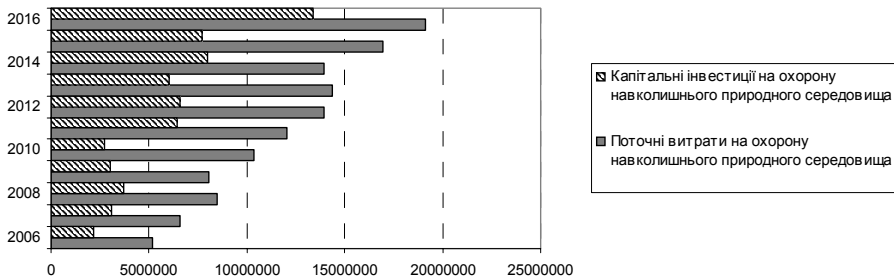

Рис. 4.11. Витрати на охорону та раціональне використання природних ресурсів в Україні, 2006-2016 роки, тис. грн

* Джерело: побудовано автором за даними³⁹⁰;

** 2014-15 роки – дані без урахування тимчасово окупованих територій.

Найбільше зростання поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища в Україні упродовж 2006-2016 років виявлене

³⁹⁰ Витрати на охорону та раціональне використання природних ресурсів за напрямками природоохоронних витрат : Навколишнє середовище : Економічна діяльність : Економічна статистика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/ns_rik/ns_rik_reg/vorvp_u/vorvp_u_16.htm

для захисту і реабілітації ґрунту, підземних і поверхневих вод (7,8 разу), поводження з відходами (5,1 разу), а капітальних інвестицій – поводження з відходами (6,5 разу), охорони атмосферного повітря і проблем зміни клімату (3,3 разу).

Відзначимо, що поточні витрати передбачають: витрати на охорону природи, пов'язані з експлуатацією та обслуговуванням засобів природоохоронного призначення; кошти для оплати праці робітників і фахівців, зайнятих у природоохоронній діяльності; витрати на придбання матеріалів і сировини, необхідних для проведення спеціальних будівельних, меліоративних, рекультивацийних та інших робіт; забезпечення функціонування очисних установок та іншого природоохоронного обладнання; витрати на паливо й електроенергію; витрати на придбання швидкозношуваних інструментів, інвентарю тощо. А капітальні інвестиції або інвестиції в основний капітал спрямовані на: будівництво й реконструкцію природоохоронних об'єктів; придбання обладнання для реалізації заходів екологічного спрямування й витрати на капітальний ремонт природоохоронного обладнання³⁹¹.

З аналізованого показника витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів у розрізі поточних витрат і капітальних інвестицій дуже показова структурна тенденція. Якщо до 2013 року поточні витрати становили в середньому 70,3 % від загального обсягу витрат, то в 2016 році їх частка скоротилась до 58,8 % (рис. 4.12).

Це означає, що частка капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища поступово зростає. Це відображає якісний бік інвестувань та є позитивною тенденцією. Важливо, щоб у сфері природоохоронної діяльності капітальні інвестиції безперервно зростали. На тлі такого зростання необхідно забезпечувати поступову трансформацію природоохоронних інвестицій в інвестиції, які спрямовані на еколого-економічний розвиток і становлення екологічної економіки.

Якщо у структурі загальних витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів за напрямками природоохоронних витрат домінують очищення зворотних вод, поводження з відходами, витрати на радіаційну безпеку, на охорону атмосферного повітря і проблеми зміни клімату, то структура капітальних інвестицій дещо інша.

³⁹¹ Селезньова О. В. Особливості аналізу взаємозв'язку капітальних інвестицій та поточних витрат на природоохоронні заходи / О. В. Селезньова // Вісник ДДМА. – 2015. – № 2(35). – С. 175-179.

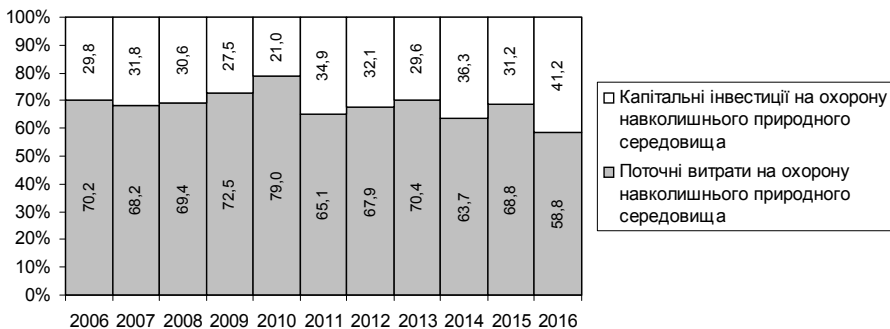

Рис. 4.12. Структура витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів в Україні у розрізі поточних витрат і капітальних інвестицій, 2006-2016 роки, %

* Джерело: побудовано автором за даними³⁹²;

** 2014-16 роки – дані без урахування тимчасово окупованих територій.

Тут домінують витрати на охорону атмосферного повітря та по-водження з відходами, причому спостерігається чітка тенденція на скорочення частки першої мети – у 2006 році 34,8 %, а в 2016 році лише 18,7%. Значного скорочення зазнали капітальні інвестиції на очищення зворотних вод – з 35,5 % у 2006 році до 8,7 % у 2016 році (рис. 4.13).

Така тенденція вкрай негативна. Як стверджують фахівці, системи водопостачання та водовідведення в Україні відзначаються високим рівнем спрацювання, що підвищує капіталомісткість надання водогосподарських послуг і відповідно відображається на величині тарифів за спожиту воду; зниження якості очистки зворотних вод призводить до зростання рівня забруднення поверхневих вод, що підвищує ризик виникнення вогнищ різного роду захворювань; а у державній екологічній політиці відсутні дієві інструменти, які стимулювали б залучення капі-

³⁹² Витрати на охорону та раціональне використання природних ресурсів за напрямками природоохоронних витрат : Навколишнє середовище : Економічна діяльність : Економічна статистика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/ns_rik/ns_rik_reg/vorvp_u/vorvp_u_16.htm

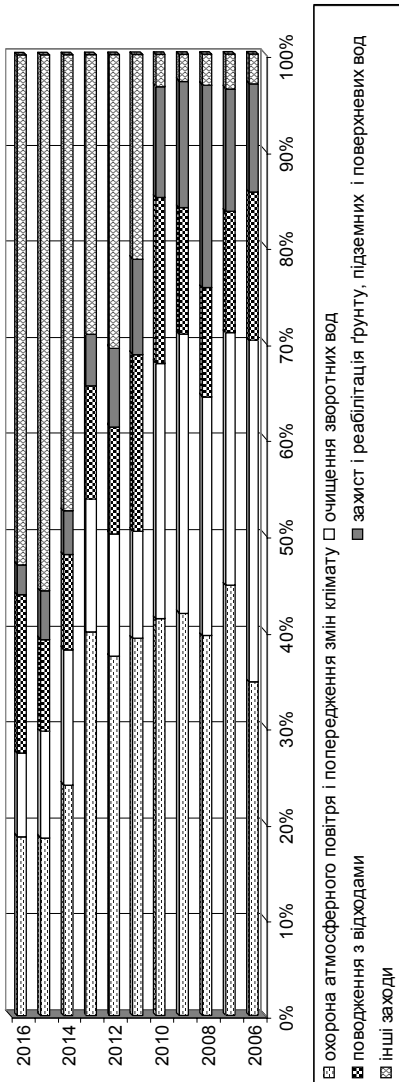

Рис. 4.13. Структура капітальних інвестицій
на охорону навколишнього природного середовища за напрямками природоохоронних
заходів в Україні, 2006-2016 роки, %

* Джерело: побудовано автором за даними³⁹³.

** 2014-16 роки – дані без урахування тимчасово окупованих територій.

³⁹³ Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища за напрямками природоохоронних заходів : Навколишнє середовище : Економічна діяльність : Економічна статистика : Статистична інформація : Державна служба статисти- ки України [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/ns_rtk/ns_reg/onps_u/kionps_u.htm

тальних інвестицій саме в очищення зворотних вод³⁹⁴. Отож даний напрям екологічного інвестування дуже перспективний. З іншого боку, його кризовий стан вимагає реального бюджетного фінансування, що потребує тиску громадськості, в тому числі в особі територіальних громад, на профільні державні установи вищого рівня.

Мізерною залишається частка капітальних інвестиційних фінансувань на цілі захисту і реабілітації ґрунту, підземних і поверхневих вод. З огляду на домінуючу сільськогосподарську спеціалізацію економіки України та перспективу розвитку екологічного сільськогосподарського виробництва, така тенденція дисонує з потенціалом використання земельних ресурсів.

Суттєве зростання у структурі капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища частки "інших заходів" (53,0 % у 2016 році) вимагає деталізації їх вмісту. Тобто дані в офіційних статистичних бюлетенях мають конкретизувати цілі інвестувань, щоб дослідники могли повністю розуміти ситуацію.

З огляду на високий ступінь зносу основних засобів в Україні, актуально проаналізувати обсяги інвестувань у капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення.

За останні 5 років вони набули циклічного розміру, тобто рівень 2015 року фактично відображає рівень 2010 року. Негативна тенденція в іншому. Знижується частка інвестувань за рахунок власних коштів підприємств, організацій, установ – у 2010 році вона становила 82,5 %, у 2014 році – 89,5 % (максимальне значення) і в 2015 році лише 72,3 % (рис. 4.14).

Зміст еколого-економічного розвитку полягає у мотивації суб'єктів бізнесу до екологічних інвестицій та інновацій. Поточна ситуація є свідченням, що бізнес-середовище перебуває у складних умовах, детермінованих нестабільністю макроекономічної та політичної ситуації. Тому зростання обсягів капітальних інвестицій суб'єктів господарювання з метою ремонту основних засобів має бути актуальним напрямом у системі заходів еколого-економічного розвитку, що можна досягнути через підвищення ступеня довіри між владою і бізнесом. Ос-

³⁹⁴ Інвестиції у водоочистку зменшуються: чи уникне Україна водного колапсу? / Василь Голян (7.08.2017) : *Новости Украины блог [Електронний ресурс]*. – Режим доступу : <http://ukraine.web2ua.com/investiciji-u-vodoochistku-zmenshujutsja-chi-unikne-ukrajina-vodnogo-kolapsu-9937/>

новний акцент має бути зроблений саме на внутрішні інвестування. Тому суб'єкти господарювання повинні бути вмотивовані до такого роду витрат з огляду на довгострокову перспективність розвитку, яку має гарантувати держава.

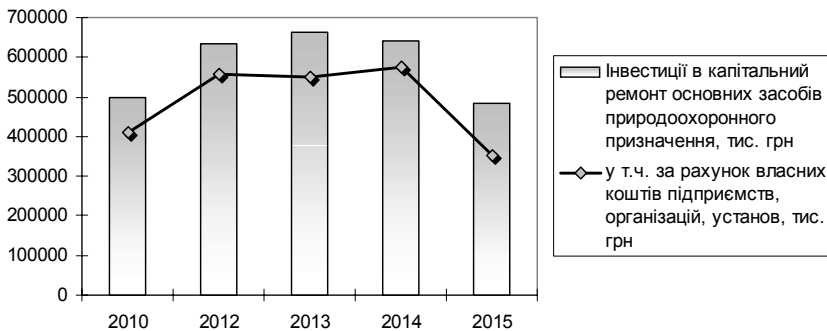

Рис. 4.14. Динаміка інвестицій у капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення в Україні, 2010-2015 роки, тис. грн

* Джерело: побудовано автором за даними³⁹⁵;

** 2014-16 роки – дані без урахування тимчасово окупованих територій.

Галузева структура витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів розкриває екологічну зорієнтованість різних видів економічної діяльності та вказує на перспективи покращення ситуації. Аналіз такої структури станом на 2015 рік показує, що серед витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів відсутні капітальні інвестиції у таких видах економічної діяльності, як рибне господарство і будівництво. Найвища частка капітальних інвестицій виявлена для постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (81,7%), переробної промислової (28,1%), транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності (19,2%), водопостачання, каналізації, поводження з відходами (10,4%), добувної промисловості і розроблення кар'єрів (10,4%),

³⁹⁵ Довкілля України за 2015 рік. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 242 с.

сільського господарства, мисливства (9,6 %). Для решти сфер показник дуже мізерний (рис. 4.15).

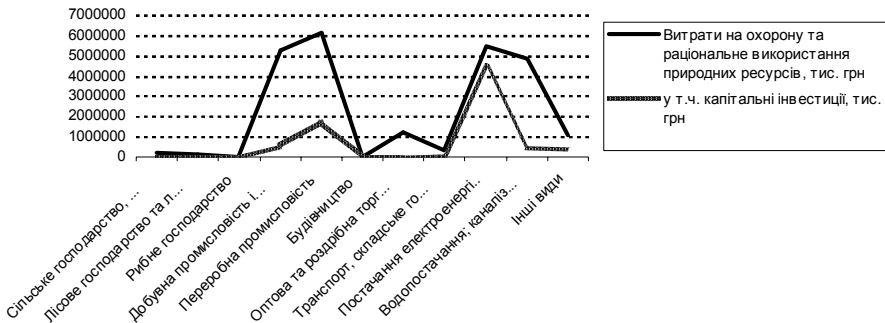

Рис. 4.15. Витрати на охорону та раціональне використання природних ресурсів у розрізі основних видів економічної діяльності в Україні, 2015 рік, тис. грн

* Джерело: побудовано автором за даними³⁹⁶.

У будь-якому разі, сильний вплив у сфері еколого-економічного розвитку відіграють промислові види економічної діяльності. Тому потрібно окрему увагу звернути саме на них, з конкретизацією вагомості капітальних інвестицій.

Структура витрат у добувній промисловості свідчить, що їх більшість припадає на добування металевих руд і розроблення кар'єрів (93,1 % від загальних витрат у добувній промисловості). Частка решти видів мізерна: добування кам'яного та бурого вугілля – 3,8 %, добування інших корисних копалин – 1,8 %, добування сирової нафти та природного газу – 1,3 %. Такий дисбаланс указує на відсутність комплексного підходу в розвитку добувної промисловості ні з погляду цілей сталого розвитку, ні хоча би з балансування екологічних та економічних інтересів.

Щодо частки капітальних інвестицій у структурі витрат добувної промисловості, то для добування металевих руд і розроблення кар'єрів вона сягає 10,8 %, а для решти коливається у межах 1,3-3,8% (рис. 4.16).

³⁹⁶ Довкілля України за 2015 рік. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 242 с.

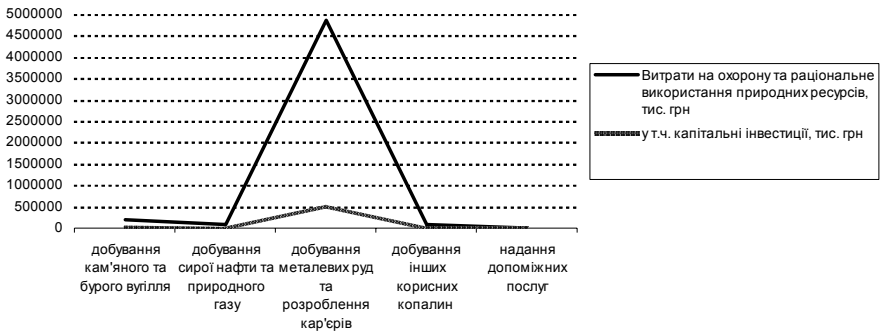

Рис. 4.16. Витрати на охорону та раціональне використання природних ресурсів у добувній промисловості України, 2015 рік, тис. грн

* Джерело: побудовано автором за даними³⁹⁷.

Додаткової уваги потребує сфера добування кам'яного та бурого вугілля. Вугільна промисловість України особливо потерпає в умовах гібридної війни.

Як відомо, основна частка загальних ресурсів вугілля – близько 92,4 %, знаходиться в Донецькому вугільному басейні, коли на Львівсько-Волинський басейн припадає близько 2,5 % загальних ресурсів вугілля³⁹⁸. Гальмівним чинником розвитку вугільної промисловості на еколого-економічних засадах залишається збереження державного сектору. Частина державних підприємств у виробництві українського вугілля складала близько 28 %, тобто приватними, орендованими чи переданими у концесію підприємствами вироблялося близько 72 % українського вугілля, при тому, що їх частка складає близько 40% від загальної кількості шахт; усі недержавні підприємства галузі є рентабельними (не отримують державних дотацій), рівень використання виробничих потужностей на них у середньому перевищує 90 %, продуктивність праці при видобутку вугілля

³⁹⁷ Довкілля України за 2015 рік. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 242 с.

³⁹⁸ Вугільна промисловість України в умовах гібридної війни : Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1890/>

ля в 2-3 рази більша, а заробітна плата на 20-25 % вища, ніж на державних шахтах^{399; 400}. Низький рівень витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів у сфері добування кам'яного та бурого вугілля – це яскравий взірець, як контрольовані крупними бізнесово-олігархічними групами види економічної діяльності України орієнтуються на приватний інтерес. За таких умов вести мову про реальність заходів еколого-економічного розвитку вкрай важко. Тому такі проблемні сфери на перших етапах належить "оминати" в плані кардинальних реформ. Більшу увагу потрібно приділяти сферам, суб'єкти яких зацікавленні у раціональному ресурсокористуванні та зорієнтовані на отримання конкурентоспроможного продукту на міжнародному ринку.

Якщо деталізувати структуру витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів у переробній промисловості України, то тут ситуація така. Основна частка витрат, а саме 58,1 %, припадає на металургійне виробництво. Вирізняються також сфери – виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення (13,4 %), виробництво хімічних речовин і хімічної продукції (12,4 %), виробництво паперу та паперових виробів (3,5 %), виробництво харчових продуктів (3,3 %), виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (2,9 %). Вартісні показники витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів для багатьох видів економічної діяльності переробної промисловості України дуже малі (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

**Витрати на охорону та раціональне використання
природних ресурсів у переробній промисловості України,
2015 рік, тис. грн**

№ з/п	Види економічної діяльності у структурі переробної промисловості	Усього витрат, тис. грн	у т.ч. витрат на капітальні інвестиції, тис. грн	Частка капітальних інвестицій у витратах, %	Частка виду діяльності у витратах переробної промисловості, %
1	Переробна промисловість,	6155991,9	1730926,8	28,1	100

³⁹⁹ Пріоритети та важелі модернізації вугільної галузі в Україні : Аналітична записка / А. В. Шевченко, С. Л. Воробйов // Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1495/>

⁴⁰⁰ Вугільна промисловість України в умовах гібридної війни : Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1890/>

Продовження табл. 4.3

№ з/п	Види економічної діяльності у структурі переробної промисловості	Усього витрат, тис. грн	у т.ч. витрат на капітальні інвестиції, тис. грн	Частка капітальних інвестицій у витратах, %	Частка виду діяльності у витратах переробної промисловості, %
у т.ч.					
2	виробництво харчових продуктів	206136,3	73617,8	35,7	3,3
3	виробництво напоїв	20140,4	3538	17,6	0,3
4	виробництво тютюнових виробів	7885,8	2248,1	28,5	0,1
5	текстильне виробництво	1072,7	0	0,0	0,0
6	виробництво одягу	620,4	9	1,5	0,0
7	виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	6455,7	294,5	4,6	0,1
8	оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини та корка	20499,2	462,3	2,3	0,3
9	виробництво паперу та паперових виробів	212645,5	978,9	0,5	3,5
10	поліграфічна діяльність, тиражування записаної інформації	5729,6	0	0,0	0,1
11	виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	826041,7	88435,2	10,7	13,4
12	виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	760512,7	29420,8	3,9	12,4
13	виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	12446,2	1509,7	12,1	0,2
14	виробництво гумових і пластмасових виробів	9095,7	321,5	3,5	0,1
15	виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	178084,6	53246,6	29,9	2,9
16	металургійне виробництво	3574934,5	1427062,4	39,9	58,1
17	виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	40147,1	8541	21,3	0,7

Закінчення табл. 4.3

№ з/п	Види економічної діяльності у структурі переробної промисловості	Усього витрат, тис. грн	у т.ч. витрат на капітальні інвестиції, тис. грн	Частка капітальних інвестицій у витратах, %	Частка виду діяльності у витратах переробної промисловості, %
18	виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	7278,5	669,5	9,2	0,1
19	виробництво електричного устаткування	36070,4	581,6	1,6	0,6
20	виробництво машин і устаткування, н.в.і.у.	112585,1	24816,5	22,0	1,8
21	виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	25894,9	1996	7,7	0,4
22	виробництво інших транспортних засобів	79133,2	11815,5	14,9	1,3
23	виробництво меблів	1084,4	62,6	5,8	0,0

* Джерело: побудовано автором за даними⁴⁰¹.

З огляду на їх ресурсомісткість і віднесення до групи екологонебезпечних виробництв, така ситуація вказує на потребу переорієнтації структури витрат суб'єктів бізнесу з очікувань дотувань на довгострокові екологічні інвестиції з використанням ресурсоощадних технологій. Щоб цього досягти, первинною умовою є демонополізація ринку. Реальність цього дуже мала. Тому треба розпочинати з реформ для тих видів економічної діяльності переробної промислової, які найбільш інноваційно зорієнтовані та для яких частка капітальних інвестицій є найвищою. Станом на 2015 рік це такі види діяльності, як металургійне виробництво (39,9 % у структурі витрат припадає на капітальні інвестиції), виробництво харчових продуктів (35,7 %), виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (29,9 %), виробництво машин і устаткування, н.в.і.у. (22,0 %), виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування (21,3 %). Стратегічно важливі й такі види діяльності, як виробництво основних фармацевтичних продуктів і фар-

⁴⁰¹ Довкілля України за 2015 рік. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 242 с.

мацевтичних препаратів, виробництво комп'ютерів, електронної й оптичної продукції, виробництво електричного устаткування. Для даних сфер частка капітальних інвестицій у структурі витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів наразі недостатня. Однак їх розвиток відбувається в нових ринкових умовах за наявності великої частки суб'єктів бізнесу малих і середніх форм, які працюють на засадах самозайнятості. Це підвищує їх чутливість до регулюючих впливів і зацікавленість у збереженні добросовісних умов підприємництва. Орієнтація на довгострокові цілі еколого-економічного розвитку дозволить мобілізувати їх фінансові ресурси зі зростанням вартісного показника капітальних і поточних витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів. Для новітніх технологічних сфер одним з важливих напрямів є робота з утилізації відпрацьованої продукції, що потребує утворення різного роду міжінституціональних об'єднань (для прикладу, екологічних кластерів).

На завершення аналізу галузевої структури витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів звернемось до виду економічної діяльності "водопостачання; каналізація, поводження з відходами". Зрозуміло, що ця сфера має особливе значення в контексті еколого-економічного розвитку. Наразі аналіз її витрат спрямовує більше до природоохоронних заходів, що вимагає формування нової концепції господарювання з мотивацією екологічних інвестицій та інновацій.

За даними офіційної статистики 2015 року, основна частка витрат припадала на забір, очищення та постачання води (66,1 %), а також збирання, оброблення й вилучення відходів, відновлення матеріалів (24,7%). При цьому найбільша частка капітальних інвестицій у структурі витрат теж виявлена для згаданих сфер – 13,3 % і 5,3 % відповідно (рис. 4.17).

Удосконалення обсягів і структури витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів знаходиться у площині мобілізації фінансів і мотивації суб'єктів бізнесу до такої діяльності. Як відомо, основними інвесторами природоохоронної діяльності є суб'єкти бізнесу. Наприклад, за показником поточних витрат у 2015 році 96,8 % фінансувань від загальних обсягів здійснювали підприємства, установи, організації (96,3 % у 2010 році). Дискусійним залишається питання залучення іноземних інвестицій. Незважаючи на численні

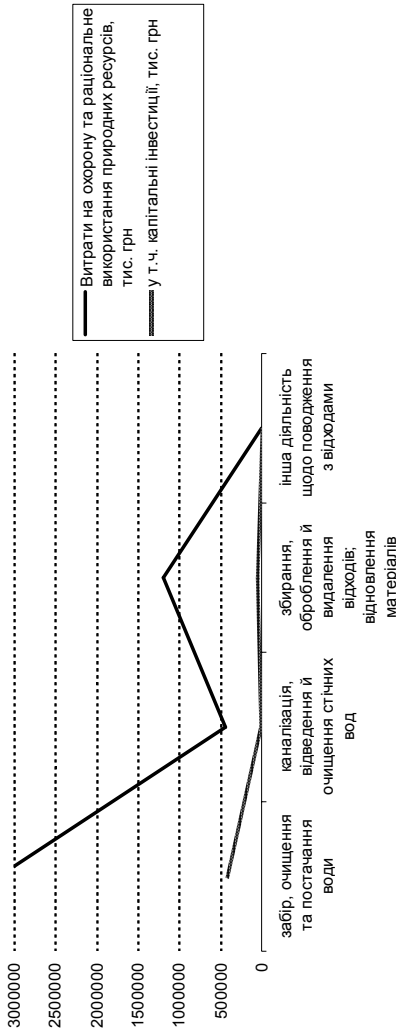

Рис. 4.17. Витрати на охорону та раціональне використання природних ресурсів у сфері водопостачання, каналізації, поводження з відходами в Україні, 2015 рік, тис. грн

* Джерело: побудовано автором за даними⁴⁰².

⁴⁰² Довкілля України за 2015 рік. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 242 с.

ризика, актуально зберігати привабливість ресурсомістких та екологічно небезпечних видів економічної діяльності, аби із залученням додаткових фінансових ресурсів поступово переорієнтувати бізнес на принципи еколого-економічного розвитку. Наразі ситуація така, що обсяги іноземних інвестувань в економіку України в силу зрозумілих причин зменшуються. Однак питання не лише в кількості, але й якості. Тому актуально проаналізувати галузеву структуру прямих іноземних інвестицій.

Дані офіційної статистики підтверджують, що суттєво знизилась обсяги прямих іноземних інвестицій у переробну промисловість. А інвестування ресурсомісткої добувної промисловості коливаються менш динамічно. Негативна динаміка щодо обсягів інвестувань сільськогосподарських видів діяльності. З огляду на актуальність розвитку екологічного сільськогосподарського виробництва, така тенденція утрудняє перспективи залучення коштів у дану сферу. Позитивно, що зростає частка інвестицій у нематеріальний сектор (група "інші види діяльності"). Однак у контексті стимулювання еколого-економічного розвитку необхідно переорієнтувати інвестиційні потоки в ресурсомісткі сфери, щоб це надавало можливість популяризувати екологічні проекти з довгостроковою комерційною вигодою.

У табл. 4.4 відображено структурні зміни в залученні прямих іноземних інвестицій у розрізі основних видів економічної діяльності. Додамо, що обсяги інвестувань для різних видів коливались більш-менш однаково, відображаючи загальний тренд інвестиційної активності.

При аналізі витрат на охорону навколишнього природного середовища актуально звернути увагу на регіональну специфіку. Різна галузева спеціалізація регіонів, особливості природно-ресурсного потенціалу обумовлюють різні потреби в обсягах фінансування природоохоронних заходів з перспективою їх трансформації в заходи еколого-економічного розвитку.

Офіційна статистика демонструє, що обсяги витрат дуже сильно різняться для різних областей. Виділяються явні лідери – Київська область (27,4 % у структурі загальних витрат у 2016 році) і м. Київ (9,0 %), а також Дніпропетровська область (22,0 %). Порівняно вищі показники характерні для Запорізької (9,0 %), Донецької (8,3 %), Миколаївської (4,6%), Полтавської (3,1 %) областей. За останні два роки суттєво зрос-

Таблиця 4.4

**Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України
за видами економічної діяльності України, 2010-2016 роки, на початок року, млн дол. США**

№ з/п	Види діяльності	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016	
		млн дол. США	%	млн дол. США	%	млн дол. США	%	млн дол. США	%	млн дол. США	%	млн дол. США	%	млн дол. США	%
1	Усього	38992,6	100	45370,1	100	48197,6	100	51705,4	100	53703,9	100	40725,2	100	36139,2	100
2	Сільське, лісове та рибне господарство	669,2	1,7	719,5	1,6	725,3	1,5	717,8	1,4	776,9	1,4	617	1,5	502,2	1,4
3	Промисловість	16473,7	42,2	18693,8	41,2	17303,8	35,9	18031,1	34,9	17681,4	32,9	12419,4	30,5	9893,6	27,4
3.1	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	2565,6	6,6	5710,7	12,6	4595,7	9,5	4510,8	8,7	5004,4	9,3	3126,2	7,7	1888,7	5,2
3.2	Переробна промисловість	13701,8	35,1	12763,6	28,1	12394,2	25,7	12899,3	24,9	12004,6	22,4	8797,6	21,6	7531,9	20,8
4	Будівництво	1082,2	2,8	1111,2	2,4	1176,8	2,4	1408,5	2,7	1580	2,9	1301,9	3,2	1104,1	3,1
5	Опт. і роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	4341,1	11,1	4681,1	10,3	5346,1	11,1	6070,6	11,7	6807,8	12,7	6037,6	14,8	5247,4	14,5
6	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	923,6	2,4	1027,1	2,3	1073,1	2,2	1427,6	2,8	1535,3	2,9	1355,5	3,3	1088	3,0
7	Інші види діяльності	15502,8	39,8	19137,4	42,2	22572,5	46,8	24049,8	46,5	25322,5	47,2	18993,8	46,6	18303,9	50,6

* Джерело: побудовано автором за даними⁴⁰³,

** 2014-16 роки – дані без урахування тимчасово окупованих територій.

⁴⁰³ Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України за видами економічної діяльності : Зовнішньоекономічна діяльність : Економічна статистика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

ли обсяги витрат для Тернопільської (у 3,5 разу), Одеської (2,46 разу), Київської (2,11 рази), Вінницької (1,94 разу) областей (Табл. 4.5).

Таблиця 4.5

**Витрати на охорону навколишнього
природного середовища
в регіонах України, 2014, 2016 роки**

№ з/п	Витрати на охорону та раціональне використання природних ресурсів,	2014		2016		Темп зміни 2016/14
		Усього, тис. грн	Частка, %	Усього, тис. грн	Частка, %	
1	Україна	21925579,9	100	32488702,1	100	1,48
2	Вінницька	125840,5	0,6	243758,8	0,8	1,94
3	Волинська	75075,6	0,3	124867	0,4	1,66
4	Дніпропетровська	6575092,8	30,0	7143953,9	22,0	1,09
5	Донецька	1524069,5	7,0	2705433,2	8,3	1,78
6	Житомирська	101897,9	0,5	120036,8	0,4	1,18
7	Закарпатська	76607,1	0,3	135020,5	0,4	1,76
8	Запорізька	2155955,7	9,8	2912328,8	9,0	1,35
9	Івано-Франківська	326466,6	1,5	372414,1	1,1	1,14
10	Київська	4217889,5	19,2	8914409,7	27,4	2,11
11	Кіровоградська	105171,3	0,5	132321,6	0,4	1,26
12	Луганська	750438,7	3,4	648099,9	2,0	0,86
13	Львівська	390842,4	1,8	487443,1	1,5	1,25
14	Миколаївська	800106,7	3,6	1481542,1	4,6	1,85
15	Одеська	218138,4	1,0	537245,7	1,7	2,46
16	Полтавська	768695,9	3,5	1017076,6	3,1	1,32
17	Рівненська	294406,5	1,3	359524,8	1,1	1,22
18	Сумська	191483,8	0,9	356646,1	1,1	1,86
19	Тернопільська	19357	0,1	67841,5	0,2	3,50
20	Харківська	705090,5	3,2	917563,9	2,8	1,30
21	Херсонська	69544,1	0,3	76296,8	0,2	1,10
22	Хмельницька	167313,2	0,8	217360,6	0,7	1,30
23	Черкаська	223466,4	1,0	266380,4	0,8	1,19
24	Чернівецька	63710,9	0,3	83963,4	0,3	1,32
25	Чернігівська	223159,4	1,0	258361,5	0,8	1,16
26	Київ	1755759,5	8,0	2908811,3	9,0	1,66

* Джерело: складено автором за даними⁴⁰⁴.

⁴⁰⁴ Витрати на охорону навколишнього природного середовища за регіонами : Навколишнє природне середовище : Регіональна статистика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Заходи фінансування еколого-економічного розвитку доцільно також розглядати в розрізі окремих видів природних ресурсів. Наприклад, розглянемо повітроохоронні заходи, які дуже важливі з погляду збереження сприятливого середовища проживання суспільства, проте й визначають можливості розвитку екологічного сільського господарства, сфер рекреації та туризму, інших, залежних від стану довкілля, видів господарювання.

Серед повітроохоронних заходів в Україні найбільше практикується удосконалення технологічних процесів (включаючи перехід на інші види палива, сировини тощо), будівництво і введення в дію нових газоочисних установок і споруд, підвищення ефективності роботи існуючих очисних установок (включаючи їхню модернізацію, реконструкцію і ремонт), ліквідацію джерел забруднення. Статистичні дані показують, що найчастіше практикується захід підвищення ефективності роботи існуючих очисних установок – станом на 2015 рік це 45 % від усіх заходів повітроохоронної мети. На них припадало 51,5 % загальних витрат на зменшення викидів у повітря. Безумовно, модернізація існуючих очисних систем важлива, однак не основна. Екологічна ситуація в Україні з потребою переорієнтації на еколого-економічне збалансування потребує збільшення вагомості повітроохоронних заходів типу вдосконалення технологічних процесів і будівництва, введення в дію нових газоочисних установок і споруд. Наразі реальна практика такої діяльності в Україні недостатня (рис. 4.18).

Результати аналізу скеровують у дискурс щодо джерел фінансування: чи це мають бути лише приватні кошти і наскільки вагомим має бути бюджетне фінансування. Державний бюджет України має бути вагомим інвестором природоохоронних програм; із 1994 року в Державному бюджеті України виділено головний розділ "Охорона навколишнього природного середовища та ядерна безпека"; проте українські реалії свідчать, що в загальній сумі витрат на природоохоронні заходи роль державного бюджетного фінансування незначна і складала останніми роками від 2 до 3 %, водночас витрати підприємств, установ та організацій становлять основу природоохоронного інвестування⁴⁰⁵. Роль дер-

⁴⁰⁵ Терехух А. А. Фінансування природоохоронних заходів в Україні / А. А. Терехух, Г. Я. Ільницька-Гикавчук, О. П. Макар // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2015. – № 5(1). – С. 108-111.

жави послабилася навіть з погляду інструменту державних закупівель. Якщо поглянути на план закупівель Міністерства екології та природних ресурсів на 2015 рік, то найбільш вагомими статтями витрат є послуги щодо фінансового аудиту проєктів і заходів, проєктів цільових екологічних (зелених) інвестицій згідно вимог договору з Організацією з розробки нових енергетичних та промислових технологій (Японія)⁴⁰⁶. Така ситуація зумовлює потребу розширення цілей держзакупівель профільного міністерства з більшою орієнтацією на проєкти стимулювання екологічних інвестицій та інновацій, посилення координаційної діяльності з ініціативою конкретних проєктів розвитку екологічного підприємництва.

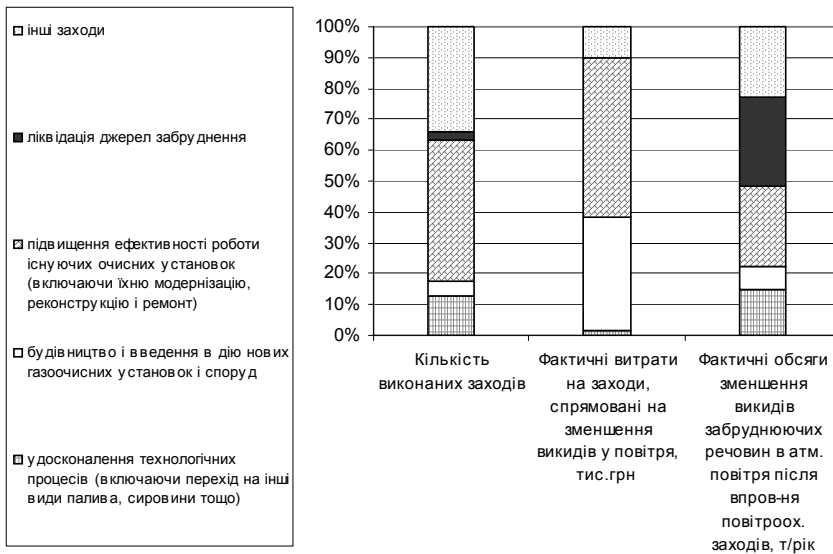

Рис. 4.18. Структура витрат, кількості та ефективності повітроохоронних заходів в Україні, 2015 рік, %

* Джерело: побудовано автором за даними⁴⁰⁷.

⁴⁰⁶ Річні плани державних закупівель : Архів державних закупівель : Міністерство екології та природних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://menr.gov.ua/content/arhiv-derzhavnih-zakupivel.html>

⁴⁰⁷ Довкілля України за 2015 рік. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 242 с.

Отже, результати аналізу фінансування заходів еколого-економічного розвитку вказують на необхідність мобілізації фінансових ресурсів. У першу чергу це мають бути не природоохоронні заходи, а заходи, зорієнтовані на екологічні інвестиції та інновації. Серед природоохоронних інвестицій фахівці виділяють чотири основних види^{408; 409}:

1) ресурсозберігаючі – інвестиції в охорону невідтворюваних природних ресурсів (насамперед, охорона та раціональне використання ресурсів надр);

2) ресурсвідтворювані – інвестиції в охорону та відтворення відновлюваних ресурсів – лісових, ґрунтових, рибних, інших біологічних ресурсів, які широко використовуються;

3) середовищезахисні – інвестиції в охорону навколишнього середовища (середовища перебування людини);

4) природоконсервуючі – інвестиції в охорону генофонду (біологічної різноманітності) і біогеоценозів (екосистем).

Інвестиції природоохоронного характеру слід частково трансформувати в інвестиції еколого-економічного розвитку. Це інвестиції, зорієнтовані на довгострокову перспективу, адже нинішній світ перебуває у тренді підвищення екологічної свідомості та екологізації економіки. Екологічні інновації можуть користуватися значним попитом як на внутрішньому, так і міжнародному ринку, забезпечуючи у такий спосіб свою окупність.

До застосування більш традиційних підходів мобілізації фінансових ресурсів у сфері еколого-економічного розвитку потрібно додавати також новітні підходи. Наприклад, актуальний розвиток ринку природоохоронного обміну боргів. У світовій практиці поширеним інструментом цьому є екологічна боргова конверсія, яка передбачає обмін боргових зобов'язань на виконання природоохоронних заходів, які повинен здійснити боржник; тобто підприємствам, які мають значні борги по екологічних платежах, можна їх зарахувати в рахунок здійснення природоохоронних

⁴⁰⁸ Глотова И. И. Финансово-кредитный механизм рационализации природопользования [Электронный ресурс]. / И. И. Глотова, Е. П. Томилина, Ю. Е. Клишина. – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/finansovo-kreditnyy-mehanizm-ratsionalizatsii-prirodopolzovaniya>

⁴⁰⁹ Полковниченко С. О. Інвестиційне забезпечення природоохоронної діяльності в Україні / С. О. Полковниченко, Ю. В. Гребенюк, В. М. Яцун // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2013. – № 2(18). – С. 22-33.

інвестицій^{410; 411}. Інший актуальний спосіб – екологічний лізинг як специфічний лізинг, об'єктом якого може бути будь-який вид матеріальних цінностей (рухоме та нерухоме майно) екологічного призначення (технології, обладнання, установки, машини, які дозволяють більш раціонально використовувати природні ресурси, виробляти екологічно чисту продукцію та зменшити шкідливий вплив на стан навколишнього природного середовища)^{412; 413}. Тобто варіантів ефективізації використання і мобілізації фінансових ресурсів є безліч. Важливе державне дерегулювання економіки з посиленням вагомості суб'єктів бізнесу в ініціюванні та здійсненні екологічних проектів. Державні структури мають окреслювати "правила гри", сприяти розвитку екологічного підприємництва та контролювати дотримання суб'єктами бізнесу, іншими інституціями екологічних норм і стандартів.

4.3. Інноваційні підходи розвитку екологічного підприємництва в Україні

Екологічне підприємництво – основна умова забезпечення інноваційності еколого-економічного розвитку будь-якого суспільства. Такий вид підприємництва можна стимулювати шляхом екологізації діяльності суб'єктів бізнесу у сферах, які є ресурсомісткими та мають значний потенціал упровадження екологічних інновацій, або ж через створення монофункціональних підприємств, зорієнтованих суто на екологічні інвестиції й інновації.

Одним із чинників, які зумовлюють необхідність застосування інновацій у діяльності підприємств, збільшення частки людської праці у виробленій продукції, фахівці виділяють зменшення обсягів природних ре-

⁴¹⁰ Сиякевич І. М. Екологічна політика: стратегія подолання глобальних екологічних загроз / І. М. Сиякевич. – Львів : ЗУКЦ, 2011. – 332 с.

⁴¹¹ Терехух А. А. Фінансування природоохоронних заходів в Україні / А. А. Терехух, Г. Я. Ільницька-Гикавчук, О. П. Макар // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2015. – № 5(1). – С. 108-111.

⁴¹² Економіка природокористування : навчальний посібник / С. В. Князь, М. Т. Бець, Г. Я. Ільницька-Гикавчук, О. П. Макар, Н. П. Яворська. – Львів : ТзОВ "Ліга-Прес", 2014. – 315 с.

⁴¹³ Терехух А. А. Фінансування природоохоронних заходів в Україні / А. А. Терехух, Г. Я. Ільницька-Гикавчук, О. П. Макар // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2015. – № 5(1). – С. 108-111.

сурсів⁴¹⁴. Однак є інший стратегічний хід розвитку підприємництва. Масмо на увазі екологізацію комерційної діяльності, що можливо через розвиток екологічного підприємництва. Такий вид підприємництва поки ще слабо розвинений в Україні, однак має всі шанси для поширення. З огляду на існування численних труднощів і протиріч у вітчизняному бізнес-середовищі, суб'єкти екологічного підприємництва можуть стати взірцем прогресивності, інноваційної активності, прибутковості в умовах прозорої діяльності, варіативності залучення та мобілізації фінансових ресурсів внутрішніх і зовнішніх інвесторів.

Розвиток екологічного підприємництва можливий за двома основними шляхами:

1) екологізації діяльності суб'єктів бізнесу у сферах, які є ресурсомісткими та мають значний потенціал впровадження екологічних інновацій (поліфункціональність у діяльності за окремим екологічним напрямом);

2) створення монофункціональних підприємств, зорієнтованих суто на екологічні інвестиції й інновації.

Перший шлях потребує формування еколого-економічних систем підприємств. Такі системи хоч і мають значну перспективу розвитку на рівні країни і регіонів, однак базовий їх потенціал формується на низинному рівні – окремих суб'єктів бізнесу. Головна мета функціонування еколого-економічної системи підприємства, як пишуть Л. Ліпич, Т. Глубіцька, О. Товстенюк та О. Хілуха, полягає у забезпеченні його екорозвитку, тобто екологізорієнтованого соціально-економічного розвитку підприємства, при якому зростання його ринкової вартості не супроводжується погіршенням середовища його функціонування та деградації природних екосистем⁴¹⁵. З цього твердження випливає, що основною умовою даного варіанта екологізації є свідоме, часто вимушене обмеження ресурсокористування.

Нами відстоюється позиція, що, на противагу вимушеності ресурсощадності вітчизняних суб'єктів бізнесу, які перебувають в умовах

⁴¹⁴ Борщук С. М. Людський капітал – основа розвитку підприємства / С. М. Борщук, В. І. Приймак, С. М. Гинда. // Демократичне врядування. – 2016. – Вип. 16-17. – С. 16-17.

⁴¹⁵ Формування та розвиток еколого-економічної системи підприємства : монографія / Л. Г. Ліпич, Т. В. Глубіцька, О. В. Товстенюк, О. А. Хілуха. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 260 с.

недобросовісного конкурентного середовища, високого рівня прихованої монополізації та корупції, потрібно стимулювати конкретні напрями діяльності екологічних підприємств. Нижче наведемо перелік можливих напрямів, з яких належить обирати й обґрунтовувати пріоритетні для України в цілому та окремих її регіонів:

1) спеціалізовані підприємства у сфері:

- поводження з відходами: переробка та торгівля твердими побутовими та промисловими відходами;

- водоочищення: розробка та поширення різних систем водоочищення, зокрема біологічного;

- альтернативної енергетики: розробка та поширення технологій використання невикопних джерел енергії – біо-, вітро-, сонячної, гідро-, геотермальної енергетики, енергії довкілля;

- розвитку екологічного транспорту: розробка та поширення екологічних технологій у системі міського транспорту та міжміських (міждержавних) перевезень, виробництво електромобілів та торгівля ними і супровідної інфраструктури з використанням альтернативних джерел енергії, популяризація та інфраструктурне забезпечення переміщень за допомогою велосипедів;

- медицини, біотехнологій, фармації: виробництво та торгівля фармацевтичною продукцією, медичними препаратами з екологічно чистих лікарських рослин, продукцією для боротьби зі збудниками хвороб, новітніми добривами тощо;

- ландшафтного дизайну, проектування та ін.;

2) підприємства, які продукують і впроваджують екологічні інвестиції та інновації:

- як вимушені заходи у природоохоронній сфері – ресурсощадні технології;

- як заходи, зорієнтовані на прибуток, конкурентні переваги (імідж у суспільстві) – ресурсозаміщуючі технології;

3) підприємства, які залежні від використання ресурсів навколишнього природного середовища та їхнього стану:

- екологічне сільське господарство, у тому числі органічне рослинництво;

- виробництво екологічно чистої продукції, зокрема у сфері харчування, а також легкої промисловості, товарів для дітей (особливо іграшок), будівництва та ін.;

- рекреація (санаторно-курортне лікування) і туризм;

4) підприємства у сфері екослуг:

- підприємства, які займаються екоменеджментом надаючи послуги як суб'єктам бізнесу, так і населенню (зокрема, з приводу оптимізації використання газу, електроенергії при побутовому споживанні);

- підприємства, установи, організації, які займаються різного роду науково-дослідною діяльністю, проводять інноваційні дослідження у сфері еколого-економічного розвитку в цілому та екологічного підприємництва, зокрема.

В Україні основний гальмівний чинник розвитку екологічного підприємництва – це проблема високого рівня тінізації господарської діяльності. Наслідком цього, як пишуть Є. Борщук, А. Ліпенцев та М. Заверуха, є: великі масштаби приховування доходів; недонадходження податків і зборів до бюджетів усіх рівнів; незаконний перерозподіл державної власності; корумпованість владних органів; лобювання політичних рішень тощо; саме тому потрібна детінізація, яка дала б можливість самореалізуватися бізнесу в легальній, а не в тіньовій сфері економіки⁴¹⁶. При таких умовах існує великий ризик інституціоналізації корумпованого, формального сектору екологічного підприємництва. Маються на увазі фіктивні організації, які навіть можуть залучати кошти міжнародних фондів, для яких екологічні цілі перебувають у пріоритеті (висока вірогідність фінансування). Такий формалізм лише ускладнює ефективність трансформацій в економіці країни та демотивує бізнес-середовище до інноваційної діяльності, у тому числі з орієнтиром на перспективний у всьому світі екологічний напрям.

Можливим рішенням такої проблеми може бути цільова підтримка різних форм інституціональних взаємодій. На рівні суб'єктів бізнесу це можуть бути екопромислові парки, екологічні кластери, бізнес-інкубатори та ін. На рівні окремих поселень з чітко вираженою екологічною спеціалізацією економіки потенційний розвиток екопромислових агломерацій, екотехнополісів, екоміст, екорайонів поселень (як правило, великих міст).

⁴¹⁶ Борщук Є. М. Теоретико-прикладні основи детінізації економіки України / Є. М. Борщук, А. В. Ліпенцев, М. М. Заверуха // Ефективність державного управління. – 2015. – Вип. 43. – С. 29-35.

З метою розвитку екологічного підприємництва в Україні за підходом просторової концентрації актуальні всі названі форми інституціональних взаємодій. Та, на наше переконання, одна з них має особливу актуальність – з огляду на критичний стан багатьох українських поселень з колишньою домінуючою індустріальною спеціалізацією. В Україні у задовільному стані перебувають колишні потужні промислові агломерації. Зокрема, в аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень можна знайти обґрунтування потреби специфічних підходів до вирішення локальних проблем еколого-економічного розвитку таких промислових агломераційних утворень, як Калуська промислово-міська агломерація (проблема промислових відходів), смт. Солотвино (проблема відпрацьованих шахт), Червоноградський гірничопромисловий район (проблема промислових відходів)⁴¹⁷.

Ці приклади слугують вказівником для пілотних проектів екологічного підприємництва з просторовою концентрацією. Більше того, їх успішне виконання із залученням коштів міжнародних фондів слугуватиме вирішенню гострих екологічних проблем для місцевих мешканців та одночасно скеровуватиме інші територіальні громади до консолідації зусиль на шляху вирішення локальних проблем, негативні наслідки яких мають загальнонаціональний характер.

У просуванні різних форм інституціональних взаємодій не варто відкидати переваги співпраці суб'єктів екологічного підприємництва з об'єктами природно-заповідного фонду – природними територіями та об'єктами, а також штучно створеними об'єктами. Дані інститути перебувають у фокусі державного управління Міністерства екології та природних ресурсів України. Їх безпосередня участь у різних формах інституціональних взаємодій з суб'єктами бізнесу забезпечить:

- по-перше, поліпшення їхнього матеріально-технічного та фінансового стану, який, у більшості випадків, є задовільним;
- по-друге, активізацію суб'єктів бізнесу в ефективному використанні ресурсів навколишнього природного середовища (особливо актуально це буде для сфер рекреації та туризму).

⁴¹⁷ Еколого-техногенні проблеми в Україні, що потребують першочергового регування : Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/577/>

Згідно з офіційними статистичними даними, частка територій, яка знаходиться під екологічно особливою охороною, у загальній площі країни постійно зростає, сягнувши у 2015 році 2,9 % (2,2 % у 2010 році). В Україні функціонувало в 2015 році 72 територіальні одиниці, що знаходяться під екологічно особливою охороною, з яких 49 – національні природні парки (у 2010 році – лише 24), 19 – природні заповідники (17 у 2010 році) і 4 біосферні заповідники (як і в 2010 році). Дані щодо площі таких територій наведено на рис. 4.19. З них видно, що найбільш динамічне зростання характерне теж для національних природних парків (1,45 за період 2010-2015 років).

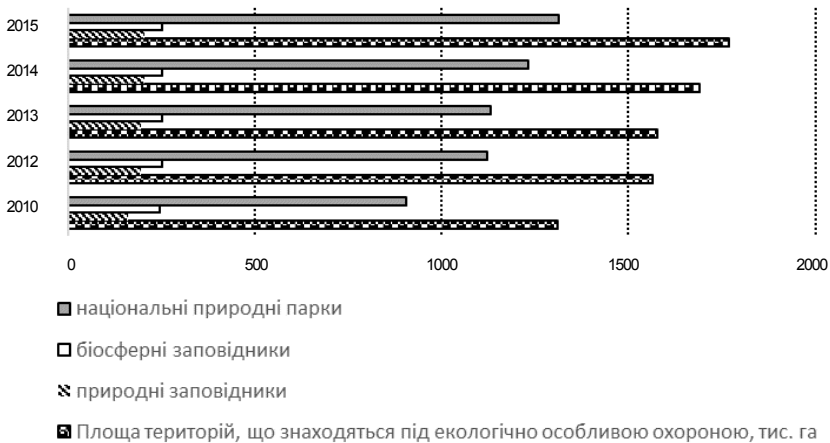

Рис. 4.19. Площа територій, які знаходяться під екологічно особливою охороною в Україні, 2010-2015 роки, тис. га

* Джерело: побудовано автором за даними⁴¹⁸.

Потенціал екологічного підприємництва у співпраці з національними природними парками залежить від ефективного менеджменту, часто базованого на людському чиннику. Найбільш успішні у цьому плані такі природні парки в Україні, як Карпатський, Шацький, Нижньодніст-

⁴¹⁸ Довкілля України за 2015 рік. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 242 с.

ровський, Гетьманський, парк "Подільські Товтри", "Синевир", "Сколівські Бескиди", "Гуцульщина" та ін. Дані просторові утворення повинні залучатися в еколого-економічні відносини не лише з погляду обмеження людської діяльності в їх межах, але й з метою участі в реалізації інвестиційних проектів без спричинення шкоди природним ресурсам.

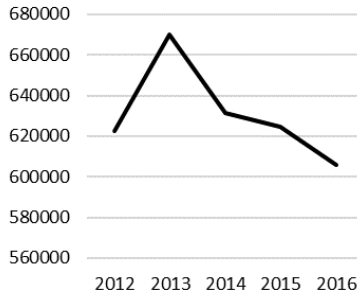
Зовсім незвіданий напрям роботи в Україні – створення екоскансенів. Такі вже є навіть у сусідній Польщі, які, як правило, спеціалізуються на різних експозиціях сільськогосподарської техніки, способів організації людського життя у минулому. В Україні такі екоскансени доцільно розвивати на основі залишених і поки ще цілком не зруйнованих колгоспних господарств.

Далі розглянемо прикладні особливості розвитку екологічного підприємництва в Україні. Найперше, необхідно розуміти загальну ситуацію щодо розвитку підприємництва в Україні, щоб об'єктивно оцінювати можливості посилення вагомості екологічного сектора у структурі національної економіки. 2013-2014 роки зі зрозумілих причин стали кризовими для вітчизняного бізнес-середовища. Якщо в 2013 році, згідно з офіційними даними, частка "померлих" підприємств становила 6,6 %, то в 2014 році зросла до 12,0 %, переважаючи створювані підприємства.

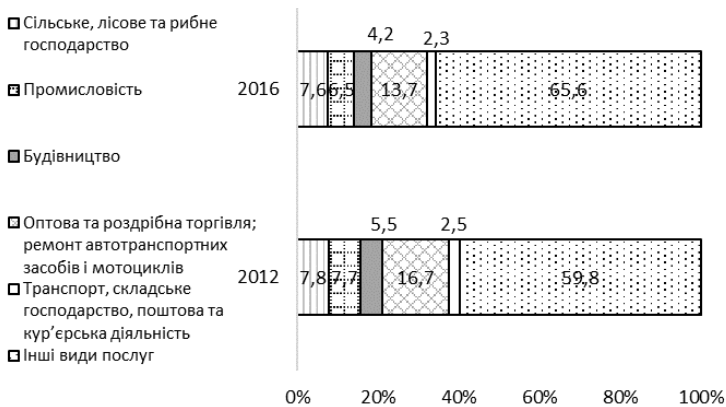
На рис. 4.20 подано динаміку активних підприємств в Україні, а також їх розподіл за основними видами економічної діяльності у порівнянні 2012 і 2016 років. Із рис. 4.20 (а) видно монотонність скорочення кількості таких підприємств. З одного боку, це закономірна реакція бізнес-середовища на невизначеність макроекономічних і політичних умов. З іншого боку, негативна динаміка "вивільняє" ніші підприємницької активності в конкуренто-ослабленому середовищі та дозволяє перебудуватися суб'єктам з реакцією на нові виклики. Такі умови сприяють самоорганізації, об'єднанню суб'єктів бізнесу з метою посилення тиску на управлінські рішення органів державної влади.

Дані рис. 4.20 (б) підтверджують тренд на зниження вагомості промислових видів економічної діяльності. Зростає значення нематеріального сектору економіки. Це створює сприятливі передумови для розвитку суб'єктів екологічного підприємництва у сфері надання екопослуг. Розвиток торговельних видів економічної діяльності вказує на покращення

необхідної інфраструктури з метою формування логістичних мереж щодо торгівлі відходами, екотехнологіями, поширення екотранспорту тощо. Отже, навіть при спадних тенденціях розвитку бізнес-середовища в Україні залишаються перспективні ніші реалізації нових ідей, зокрема з екологічною метою.

а) динаміка кількості активних підприємств, одиниць

б) кількість активних підприємств у розрізі основних видів економічної діяльності, %

Рис. 4.20. Кількість і структура діяльності активних підприємств в Україні, 2012-2016 роки

* Джерело: побудовано автором за даними⁴¹⁹.

⁴¹⁹ Кількість підприємств за їх розмірами за регіонами : Багатогалузева статистична інформація / Регіональна статистика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Розглянемо нижче найбільш перспективні напрями та дослідимо стан окремих сфер екологічного підприємництва в Україні.

На особливу увагу заслуговує екологічне підприємництво у сфері водоочищення. У даній сфері існує дуже багато проблем, наслідок чого – не лише нераціональне використання водних ресурсів, але й неконтрольоване їх забруднення. У даному контексті перспективною сферою екологічного підприємства є застосування технологій фізичних методів обробки води. Якісні наукові розробки за даною тематикою належать авторству Л. Халанчук та А. Коротун. Учені пишуть, що серед поширених методів знезараження води на території України пріоритетні хімічні, що ґрунтуються на використанні сполук хлору, пероксиду водню, коагулянтів тощо; проте вони володіють рядом недоліків, тому не завжди забезпечують необхідну ефективність. У зв'язку з цим останнім часом усе більшої актуальності набувають фізичні методи обробки води. Найбільш економічним і високоефективним способом очищення стічних вод є кавітація. З огляду на відносну дешевизну, надійність та економічну безпечність кавітаційне очищення води має безсумнівну перспективу закріпити свою визначальну роль в охороні водного басейну⁴²⁰. За умов пріоритету цільової підтримки використання згаданої технології у сфері водоочищення, це потягне за собою поширення інших, численних у розвинених країнах, технологій ефективного використання водних ресурсів, їх очищення, у тому числі у сфері альтернативної енергетики.

Дуже велику нішу в екологічному підприємстві займає сфера поводження з відходами, в тому числі їх переробка. За даними інтерактивної мапи Міністерства екології та природних ресурсів в Україні зареєстровано 3415 місць видалення відходів, 315 місць стихійних сміттєзвалищ (очевидно, це не об'єктивний показник); також функціонує 772 пункти прийому вторинної сировини (тіньовий ринок є значно більшим) і 362 ліцензіати на поводження з небезпечними відходами⁴²¹. Дана мапа поки ще не містить усіх даних, що підтверджує формалізм профільного міністерства в об'єктивізації ситуації з посередництвом статистичних

⁴²⁰ Халанчук Л. В. Оптимальний вибір методів очищення стічних та поверхневих вод / Л. В. Халанчук, А. О. Коротун : Донбаська державна машинобудівна академія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dgma.donetsk.ua/docs/konf/2017/mkonf2017/.../mat.../Халанчук-Коротун.pdf

⁴²¹ Інтерактивна мапа : Міністерство екології та природних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ecomapa.gov.ua/?layer=license>

даних. Експерти ж стверджують, що в Україні нараховується 6,5 тис. законних і близько 35 тис. незаконних сміттєзвалищ загальною площею 7 % території країни; функціонує при цьому лише 4 сміттєпереробні підприємства, з яких справді працює лише одне⁴²². Реальна утилізація побутових відходів в Україні здійснюється на сміттєспалювальному заводі у місті Києві, а також експлуатуються сміттєспалювальна установка в Харківській області та дві пересувні сміттєспалювальні установки в м. Харків⁴²³.

Питання поводження з відходами набуло ще й політичного забарвлення. З 2016 року одне з найрозвиненіших міст України Львів опинилось у складних умовах вивозу сміття. Ситуація перейшла у політичну площину, демонструючи, по-перше, відсталість культури сміттєбирання й переробки вторинної сировини, а по-друге, небажання представників влади організувати в країні дієву і прозору систему поводження з відходами.

Наразі ситуація така (наскільки це відображає офіційна статистика), що частка сміття, видаленого у спеціально відведені місця чи об'єкти, у загальних обсягах утвореного сміття залишається доволі високою. Більше того, за період 2010-2016 років вона вища, аніж у 90-ті роки ХХ століття з початку незалежності України. Так, у 2010 році 79,1 % усіх утворених відходів було видалено на сміттєзвалища. Станом на 2016 рік – це близько 53,2 %. З огляду на стрімкість технологічного прогресу, пропагування цілей сталого розвитку, це дуже високий рівень, який свідчить про вкрай обмежену практику переробки вторинної сировини в Україні.

На рис. 4.21 відображено показники щодо утворення та поводження з відходами в Україні. Тренди розділено, адже з 2010 року до показника віднесено відходи, які утворені домогосподарствами, тому їх значення значно зросло. Тож кількість утворених відходів за останні 3 роки (не враховуючи тимчасово окуповані території) дещо знизилась. Дану тенденцію належить пролонгувати, доповнюючи її позитивними зрушеннями на користь утилізації відходів. Негативним є зменшення частки в

⁴²² Переробка сміття в Україні та ЄС: як екологічну катастрофу перевести у прибутковий бізнес (24.07.2017) : Екологічні новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://econews.bei.org.ua/2016/06/blog-post_704.html

⁴²³ Звіт про результати стимулювання та використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел, в Україні за 2014-2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://saee.gov.ua/sites/default/files/Report_ES_RE_Ukraine_2014_15.pdf

обсягах утворених відходів тих, які були утилізовані – якщо в 2010 році цей показник був на рівні 34,2 %, то в 2016 році він скоротився до 28,6 %.

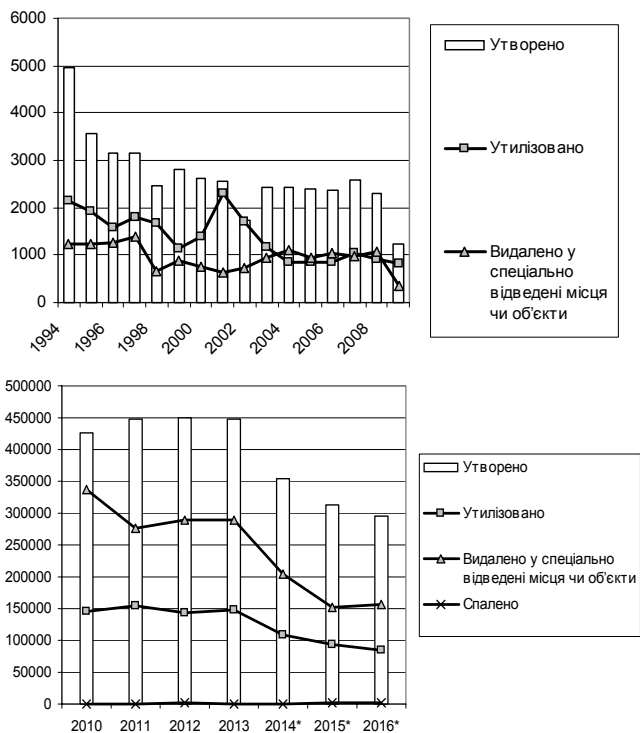

Рис. 4.21. Утворення та поводження з відходами в Україні, 1994-2016 роки, тис. т

* Джерело: побудовано автором за даними⁴²⁴.

Щодо утилізованих відходів, то необхідно знати способи такої утилізації. З погляду еколого-економічного розвитку потрібно враховувати можливі переваги даного процесу. Серед ефективних способів актуаль-

⁴²⁴ Утворення та поводження з відходами : Навколишнє середовище : Економічна діяльність : Економічна статистика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/ns_rik/ns_u/opap_u2005.html

но розглядати спалювання з метою отримання енергії. Наразі даний метод сприймається суспільством як доволі дискусійний, протиставляючи йому роздільний збір і переробку відходів. Це зумовлено сприйняттям методу спалювання у вигляді згарища на сміттєзвалищах. Однак, згідно із сучасними технологічними прийомами, спалювання здійснюється у спеціальних печах. Більше того, цей процес дозволяє отримувати енергію. З метою стимулювання спалювання відходів в Україні запропоновано внести зміни до Закону України "Про ринок електричної енергії України", які встановлюють економічний стимул у вигляді "зеленого" тарифу для спалювання твердих побутових відходів населення замість роздільного збору, сортування та переробки на сировину для вторинного використання^{425; 426}.

Дані положення у довгостроковій перспективі мають відображатись у Національній стратегії поводження з відходами в Україні, проєкт якої станом на середину 2017 року лише розглядається. "Зелений" тариф на спалювання сміття сприймається скептично через кілька причин⁴²⁷:

- спалювання твердих побутових відходів, які міститимуть не лише відходи біологічного походження, несе загрозу здоров'ю для місцевого населення та спричинить додаткові викиди парникових газів, що викликають глобальні кліматичні зміни;

- при спалюванні пластику та інших відходів у повітря виділяються небезпечні речовини, такі як важкі метали, стійкі органічні забрудники та інші токсини; ці забрудники призводять до астми, онкологічних захворювань, ендокринних розладів;

⁴²⁵ Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017 року № 2019-VIII : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2019-19>

⁴²⁶ Громадськість закликає парламент не впроваджувати "зелений" тариф для спалювання твердих побутових відходів (03.04.2017) : Реанімаційний Пакет Реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rpr.org.ua/news/hromadskist-zaklykaje-parlament-ne-vprovadzhuvaty-zelenyj-taryf-dlya-spalyuvannya-tverdyh-pobutovyh-vidhodiv/>

⁴²⁷ Громадськість закликає парламент не впроваджувати "зелений" тариф для спалювання твердих побутових відходів (03.04.2017) : Реанімаційний Пакет Реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rpr.org.ua/news/hromadskist-zaklykaje-parlament-ne-vprovadzhuvaty-zelenyj-taryf-dlya-spalyuvannya-tverdyh-pobutovyh-vidhodiv/>

- майже всі горючі тверді відходи містять пластик та інші полімерні матеріали, які виробляються з нафти, газу чи вугілля, тому спалювання пластику та полімерних продуктів для отримання енергії з погляду викидів в атмосферу тотожне спаленню викопних корисних копалин, які не відновлюються.

Такі побоювання зрозумілі у силу поки низької культури виконання управлінських рішень в Україні, частої практики порушення технічних стандартів. Однак спалювання з метою отримання енергії практикується майже усіма розвиненими державами. За умов роздільного збирання сміття, його переробки та вторинного використання така діяльність успішна та проміжна на шляху досягнення мети переходу на "нульовий" рівень утворення відходів.

Статистичні дані показують, що частка спалюваних відходів з метою отримання енергії в загальній кількості утилізованих відходів зростає, проте залишається на доволі низькому рівні: якщо в 2010 році вона становила 0,58 %, 2013 – 0,62 %, то в 2014 – 0,8 %, 2015 – 1,17 %, 2016 – 1,22 % (рис. 4.22).

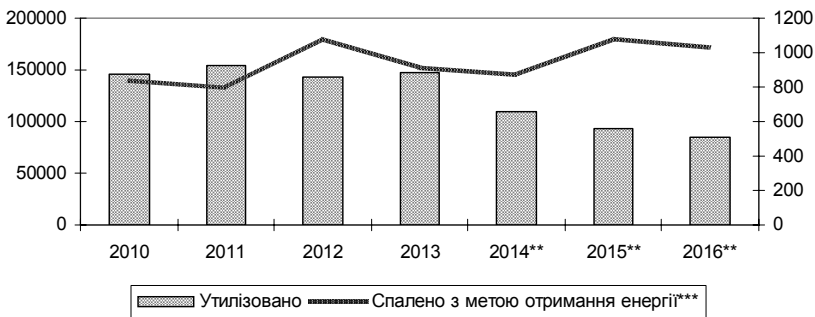

Рис. 4.22. Спалення сміття з метою отримання енергії в Україні, 2010-2015 роки, тис. т

* Джерело: побудовано автором за даними⁴²⁸;

** Дані без урахування тимчасово окупованих територій;

*** По допоміжній осі – потужність очисних споруд.

⁴²⁸ Утворення та утилізація відходів за категоріями матеріалів : Навколишнє середовище : Економічна діяльність : Економічна статистика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/ns/ns_u/utvut_u2015.html

Це формує потужну нішу екологічного підприємництва у сфері спалювання відходів з метою отримання енергії, базовану на новітніх технологіях, яка б доповнювалася культурою роздільного збору сміття та вторинної його переробки.

Офіційна статистика подає окремо дані щодо поводження з побутовими та подібними відходами, серед яких особливу роль відіграють тверді відходи (картон, тара, вироби з дерева, металу і т. ін.). Дане питання дуже важливе у контексті розвитку мережі несанкціонованого прийому твердих побутових відходів в Україні, причому за заниженими цінами. Особливо популярна така практика при зборі металобрухту. За ідеальних умов долання такої ситуації має здійснюватись через розвиток "зелених" фірм з переробки твердих побутових відходів, які, за досвідом Європейського Союзу, дотаційні та сприймаються суспільством як особливо значущі. Такі фірми можуть насичувати ринок продукцією з вторинної сировини, формуючи неперервні циклічні ланцюги переробки відходів. Тому, як обґрунтовують українські науковці, проблему розвитку ринку з тінювим оборотом металобрухту не варто долати шляхом притягнення до відповідальності та закриття пунктів прийому, оскільки значний відсоток металобрухту припадає саме на заготівлю нелегальним шляхом; оптимальним способом розв'язання цієї проблеми є створення сприятливих умов для можливості ліцензування діяльності по заготівлі вторинних металів особам, діяльність яких незаконна; це питання прямо стосується державних інтересів, оскільки діючі нелегальні пункти прийому виконують важливі функції із заготівлі та мають налагоджену логістику руху вторинних металів; тобто потрібно перевести вказані суб'єкти у правове поле шляхом внесення змін до ліцензійних умов і порядку отримання ліцензії, що дозволить створити легальну розгалужену мережу приймальних пунктів із заготівлі металобрухту⁴²⁹.

Наразі ситуація в Україні така, що за останні три роки обсяги побутових відходів у розрахунку на одну особу в Україні зростають. При цьому зростає обсяг побутових спалених відходів з метою отримання енергії. Однак, як і при спалюванні відходів загалом (не лише побутових), даний

⁴²⁹ Шимко А. Р. Публічні інтереси у сфері ліцензування господарських операцій із металобрухтом / А. Р. Шимко // Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Сер. : Економічна теорія та право. – 2014. – № 4. – С. 180-190.

показник дуже низький: 1,5 % від зібраних відходів у 2011 році, 2,2 % у 2016 році. На фоні незначного зростання обсягів спалених відходів зростає різниця між зібраними і видаленими побутовими відходами: якщо у 2011 році вона становила 72,8 кг у розрахунку на одну особу, то в 2016 році 128,3 кг (рис. 4.23).

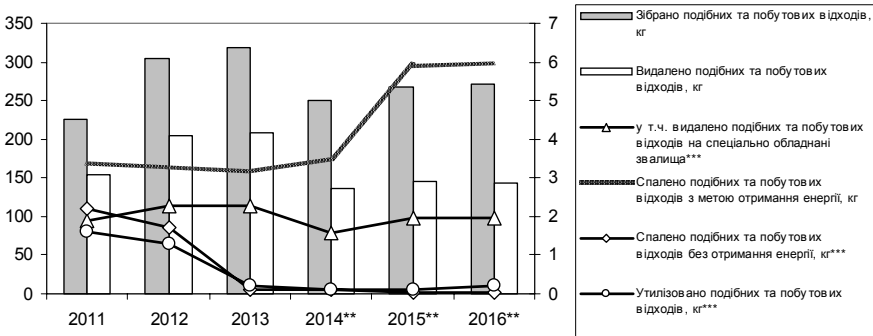

Рис. 4.23. Поводження з побутовими та подібними відходами в Україні у розрахунку на одну особу, 2011-2016 роки, кг

* Джерело: побудовано автором за даними⁴³⁰;

** Дані без урахування тимчасово окупованих територій;

*** Дані відображено по допоміжній осі.

Проблемі поводження з відходами потрібно присвячувати окремі цілісні дослідження. У контексті державного регулювання еколого-економічного розвитку актуальне становлення екологічного підприємництва у сфері переробки вторинної сировини. Перспективний розвиток екопромислових парків. У контексті сталого розвитку важливо формувати екологічну культуру суспільства – шляхом підтримки роздільного збирання органічних та інших побутових відходів із поступовим переходом на роздільне збирання більшої кількості фракцій – пластикових пляшок, паперу, скла й органічних відходів; це необхідно в силу того, що першочерговим завданням при роздільному збиранні відходів є ви-

⁴³⁰ Утворення та утилізація відходів за категоріями матеріалів : Навколишнє середовище : Економічна діяльність : Економічна статистика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/ns/ns_u/utvut_u2015.html

окремлення вологої органічної фракції, що дає змогу зробити решту відходів більш інертними і перешкоджає утворенню багатьох небезпечних речовин⁴³¹. Забезпечення еколого-економічного розвитку потребує використання економічних інструментів стимулюючого та обмежувального характеру, які дуже добре виділяє у своїй праці О. Горобець⁴³²:

- економічні інструменти-стимулятори: податкові пільги (зокрема щодо оподаткування прибутку від реалізації продукції, виготовленої з використанням відходів; звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища); кредитні та інші пільги (зокрема суб'єктам підприємницької діяльності, які утилізують, зменшують обсяги утворення відходів і впроваджують у виробництво маловідходні технології, які здають відходи як вторинну сировину та займаються збиранням і заготівлею таких відходів; здійснюють будівництво підприємств і цехів, а також організують виробництво устаткування для утилізації відходів); прискорена амортизація природоохоронного обладнання; державне фінансування; створення фондів для цільового фінансування заходів щодо утилізації відходів за рахунок добровільних внесків; спеціальні державні субсидії; відшкодування витрат; стимулюючі ціни та надбавки на екологічно чисту продукцію; авансово-заставна система (тари, продукції, після використання якої утворюються небезпечні відходи); грошові виплати на компенсацію збитків від забруднення довкілля; страхування екологічних ризиків (зокрема при транспортуванні, утилізації чи видаленні небезпечних відходів);

- економічні інструменти-санкції: оподаткування первинної сировини; екологічний податок за розміщення відходів; податки екологічної спрямованості (на конкретні групи товарів – пестициди, пластмасову тару, шини, акумулятори; податок на утилізацію відходів); продаж прав на забруднення довкілля.

⁴³¹ Іщенко В. А. Дорожня карта впровадження оптимального сценарію поводження з твердими побутовими відходами у малих містах України / В. А. Іщенко // Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. – 2014. – № 9. – С. 137-142.

⁴³² Горобець О. В. Напрями удосконалення управління поводженням з відходами в Україні / О. В. Горобець [Електронний ресурс]. // Економіка. Управління. Інновації. – 2013. – № 1. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_1_16

Як бачимо, скільки може бути ефективних інструментів державного регулювання щодо поводження з відходами. Необхідна тільки політична воля. Тому підтримка екологічного підприємництва у сфері переробки відходів дуже важлива як зі стратегічного погляду, так і з погляду вирішення поточних соціальних, політичних та екологічних проблем.

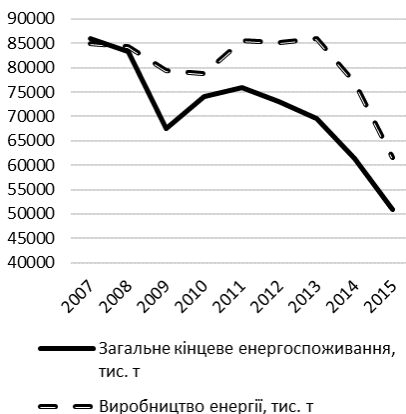
Серед перспективних сфер екологічного підприємництва, безумовно, виділяється альтернативна енергетика. Дані офіційної статистики свідчать, що в Україні показник загального кінцевого енергоспоживання 2015 року складає 59,1 % показника 2007 року. До втрати АР Крим і частини територій східного кордону скорочення показника складало 80,9% (рис. 4.24).

Основними споживачами енергетики в Україні залишаються домогосподарства – 32,6 % у 2015 році проти 26,8 % у 2007 році, а також промисловість – 32,3 % у 2015 році проти 38,2 % у 2007 році. На транспорт припадало в 2015 році 17,2 % від загальних обсягів споживання енергії. Доволі низька частка сільського господарства – лише 3,9 %.

Дані про експортно-імпортну діяльність щодо енергії засвідчують у динаміці за період 2007-2015 років зростання частки імпорту – до 95,6% проти 89,1 % у загальних обсягах таких операцій.

Однак тут спостерігається ще й інша загрозлива тенденція, яка вказує на гостру необхідність розвитку альтернативної енергетики. За досліджуваний період обсяг імпорту енергії скоротився у 2,0 рази, а експорту – аж у 5,5 раз (рис. 4.25).

Причиною цьому стала криза на східному кордоні. Це послабило існуючу систему енергопродукування, але й одночасно вивільнило нішу для альтернативної енергетики. За таких обставин "благополучні" області повинні слугувати пілотним взірцем для залучення екологічних інвестицій в альтернативні джерела енергії, що нині поступово спостерігається у Західному регіоні. Реалізувати це вкрай важко, адже в Україні лише з 2015 року на вимогу Європейського Союзу розпочався процес розвитку ринку електричної енергії. Окрім того, ринок виробництва електроенергії України характеризується дуже високим рівнем монополізму: один учасник ринку сконцентрував близько 70 % ТЕС в Україні, решта залишається у державній власності; гравець, який має

а) динаміка виробництва і споживання, тис. т

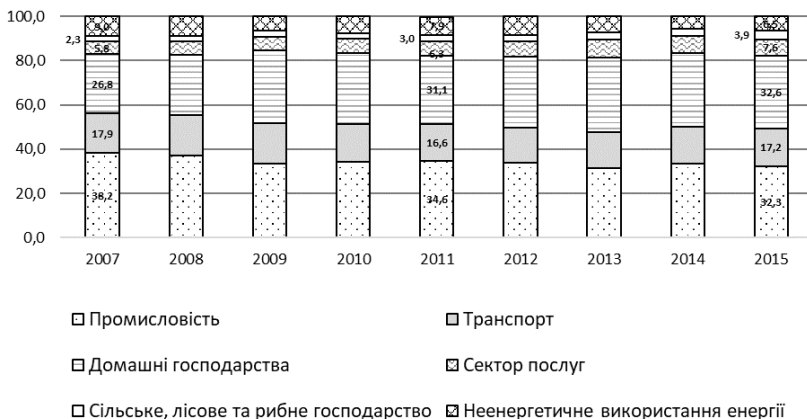

Рис. 4.24. Загальне кінцеве енергоспоживання та виробництво енергії в Україні, 2007-2015 роки

* Джерело: побудовано автором за даними^{433, 434}.

⁴³³ Кінцеве енергоспоживання за 2007-2015 роки : Економічна статистика / Економічна діяльність / Енергетика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016>

⁴³⁴ Загальне постачання первинної енергії за 2007-2015 роки : Економічна статистика / Економічна діяльність / Енергетика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016>.

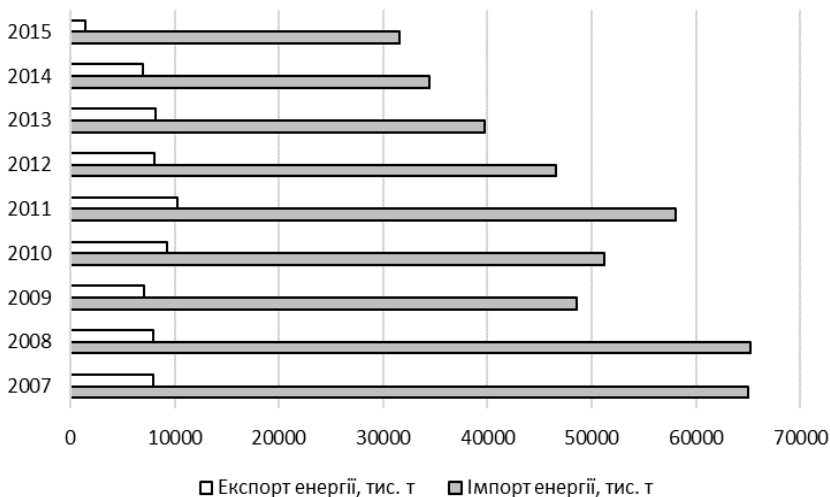

Рис. 4.25. Експорт та імпорт енергії в Україні,
2007-2015 роки, тис. т

* Джерело: побудовано автором за даними⁴³⁵.

такий значний вплив на ринок теплової генерації, може диктувати ціну на електроенергію⁴³⁶.

Важливу роль у виробництві енергії в Україні відіграють АЕС. В Україні діє 15 активних ядерних реакторів, що обумовило її 9 позицію у світі станом на 2015 рік за даним показником. Монополізація виробництва енергії ТЕС призвела до значного переважання їх тарифів над тарифами виробленої енергії АЕС. Насправді функціонуючі в Україні 4 АЕС дають доволі дешеву енергію, дешевшу навіть за альтернативну. Зупиняти їх діяльність так само дорого, як і експлуатувати. Тому потенціал АЕС потрібно зберігати, забезпечуючи при цьому високий рівень безпеки.

⁴³⁵ Загальне постачання первинної енергії за 2007-2015 роки : Економічна статистика / Економічна діяльність / Енергетика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/sg/ekolog/ukr/zp_pen_u.html

⁴³⁶ Украинская энергетика-2015: в чём проиграли, где выиграли (30.12.2015) : Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.epravda.com.ua/rus/columns/2015/12/30/574715/view_print/

За офіційними статистичними даними, частка альтернативної енергетики в загальних обсягах постачання первинної енергії в Україні складала у 2015 році 3,0 % проти 1,7 % у 2007 році (рис. 4.26).

Рис. 4.26. Співвідношення постачання енергії від відновлювальних джерел і загального постачання первинної енергії в Україні, 2007-2015 роки, тис. т

* Джерело: побудовано автором за даними⁴³⁷;

** По допоміжній осі – дані щодо відновлювальних джерел.

Це дуже низький рівень. Масштабне використання потенціалу нетрадиційних джерел енергії в Україні має не лише внутрішнє, але й важливе міжнародне значення як вагомий фактор енергетичної незалежності, протидії глобальним змінам клімату на планеті, покращення загального стану безпеки, а також є одним з найважливіших стратегічних напрямків розвитку нашої держави⁴³⁸.

⁴³⁷ Енергоспоживання на основі відновлювальних джерел за 2007-2015 роки : Економічна статистика / Економічна діяльність / Енергетика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/sg/ekolog/ukr/esp_vg_u.htm

⁴³⁸ Гайдаєнко І. Альтернативна енергетика в Україні: стан та перспективи розвитку / І. Гайдаєнко // Наукові записки з української історії. – 2014. – Вип. 34. – С. 146-151.

Аналіз стану використання альтернативних джерел енергії в Україні підтверджує домінування енергії біопалива та відходів – 2,3 % у 2015 році проти 1,1 % у 2007 році. Також певний відсоток займає гідроенергетика – 0,5 % у 2015 році, який, зауважимо, скорочується (максимальне значення виявлене у 2013 році – 1,0 %). Частка вітрової та сонячної енергії мізерна – на рівні 0,1 %.

Якщо розглядати альтернативні джерела енергії, то одним з найоптимальніших варіантів є напрям біогазових установок. Вони передбачають можливість отримання енергії завдяки використанню: технічних культур, таких як ріпак і верба; бурякового, ягідного, овочевого жому; соломи та очерету. Даний варіант потребує цільового просування і підтримки серед домогосподарств.

Щодо перспектив альтернативної енергетики України, то питання не стільки в можливостях ресурсів навколишнього природного середовища бути оптимально використаними для продукування енергії. Наша держава не володіє значними ресурсами сонячної, вітрової енергії, як деякі країни світу, щоб забезпечити достатні обсяги виробництва енергії. Питання переважно у здатності продукувати нові технології. Наразі в Україні найвища активність суб'єктів бізнесу виявлена у сферах виробництва електричної енергії з енергії вітру, біомаси, біогазу, сонячного випромінювання (в тому числі наземні об'єкти). Остання група найчисленніша. Можна сказати, що сонячна енергетика поки що розвивається найбільш динамічно. Одним із взірцем успішної практики є сонячна станція "Солар парк Підгородне" у Дніпропетровській області. Такі ж станції різної потужності будуються або вже побудовані у Львівській, Херсонській, Вінницькій та інших областях. Ресурс "Google Maps" пропонує мапу діючих в Україні сонячних станцій з різною потужністю⁴³⁹.

У підсумку зазначимо, що обов'язковість підтримки екологічного підприємництва у сфері альтернативної енергетики диктується глобальним орієнтиром. Провідні держави світу проголосили мету становлення низьковуглецевої і на перспективу безвуглецевої економіки з активним застосуванням інструменту зеленого тарифу. Такий глобальний

⁴³⁹ Сонячні електростанції України. Нові проекти : Google Maps [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1T-krqEzJ9YkGc4vBE9U-hZTSV5Q&hl=en_US&ll=48.023985693789506%2C20.49259200000006&z=6

вибір спричиняє високий попит на альтернативну енергетику. За умов успішної реалізації бізнес-проектів екологічного підприємництва у сфері альтернативної енергетики наша держава має шанси утвердитись на світовій арені не лише як імпортер сільськогосподарської продукції, потужний донор робочої сили та ІТ-фахівців, але й як продуцент екологічних інновацій.

4.4. Зарубіжний досвід забезпечення еколого-економічного розвитку та можливості його адаптації до українських реалій

Еколого-економічний розвиток – специфічний об’єкт державного регулювання. Він базується на узгодженні складних та опозиційних один до одного процесів, що виникають у різному середовищі, можуть по-різному себе проявляти залежно від ситуації. Вивчення й адаптація зарубіжного досвіду у сфері еколого-економічного розвитку вказує на потребу володіння такою інформацією, однак з чітким розумінням специфіки вітчизняного середовища.

Для України досвід інших держав щодо еколого-економічного розвитку може бути як орієнтиром, так і баластом прогресивних змін. Міжнародні екологічні стандарти, які пропагуються провідними державами світу, ставлять проблемні суспільства в умови вимушених обмежень. При цьому присутність корупційної практики у таких суспільствах нівелює очікувані ефекти міжнародної спільноти унаслідок обмежень й ефетивізації природокористування.

Суперечності впровадження досвіду інших держав можуть також виникати з огляду на різні природно-кліматичні, природно-ресурсні та геополітичні умови. Особливо це проявляється у можливостях розвитку певних напрямів екологічного підприємництва, як-от альтернативна енергетика. Зрозуміло, що різні держави вирізняються різними кліматичними умовами, зокрема щодо обсягів надходження сонячної випромінювання, енергії в потоках водних мас, сили вітру тощо. Тому, вивчаючи зарубіжний досвід, потрібно враховувати кілька критеріїв:

- 1) рівень вимог міжнародних організацій, які їх декларують, виходячи з глобальних проблем людства екологічного характеру: якщо держава відмовляється приймати такі умови, то це відкидає її з числа демократичних інтегрованих суспільств;

2) перспективи інтеграції економічної, політичної, соціальної, культурної: якщо держава ставить за мету стати повноправним членом певного інтеграційного утворення, як Україна в ЄС, то це змушує її до імплементації певних стандартів, прийнятих для усіх членів;

3) схожість природно-кліматичних умов, природно-ресурсного потенціалу та геополітичного розташування: вивчення практики держав зі схожими умовами дозволить адаптувати передовий досвід екологічного підприємництва, стимулювання екологічних інвестицій та інновацій;

4) суміжність територій та періодичність виникнення спільних екологічних проблем: сусідні держави (регіони) можуть реалізовувати успішні проекти еколого-економічного розвитку, вирішуючи одночасно спільні проблеми та підвищуючи ефективність ресурсокористування у схожих природних умовах;

5) спільні ознаки економічного розвитку та природокористування у минулому: мається на увазі реалізація схожої політики природокористування, як у СРСП, що потягнуло за собою залежність економічних систем одна від одної, у тому числі від взаємного постачання сировинних матеріалів;

6) дуже вдалий, проривний досвід окремих держав у реалізації проєктів еколого-економічного розвитку, які можуть бути не схожими за природними, економічними та іншими умовами – деякі суспільства змогли досягнути значних успіхів у короткі терміни у вирішенні гострих екологічних питань і становленні екологічної економіки, що схиляє до необхідності врахування їхнього досвіду;

7) схожість макроекономічних, політичних умов, суспільного сприйняття: деякі суспільства більш подібні між собою, що дозволяє простежувати їх досвід у ретроспективі, оцінюючи ефективність окремих управлінських рішень;

8) схожість основних екологічних проблем, недоліків неефективного природокористування: тут може враховуватись як досвід вирішення різних проблем, так і наслідки їх ігнорування, якщо відповідні суспільства не вдаються до своєчасного реагування.

Для України усі зазначені групи держав є важливим об'єктом пізнання їхньої практики еколого-економічного розвитку. З огляду інтеграційних перспектив України, на порядку денному стоїть упровадження підходів еколого-економічного розвитку держав ЄС. Проблема їх адаптації полягає в обмежених ресурсних можливостях України наслідувати практику

розвинених суспільств з набагато вищим рівнем екологічної культури, політичної прозорості та достатніми й цільовими обсягами бюджетного фінансування. Політика ЄС у сфері еколого-економічного розвитку зорієнтована на досягнення таких цілей⁴⁴⁰:

- запобігання та зменшення шкідливого впливу на довкілля;
- заохочення екологічно обґрунтованого менеджменту, припинення виснажливої експлуатації природних ресурсів і порушення екологічної рівноваги;
- поліпшення умов життя людей через поліпшення екологічного стану довкілля;
- інтегрування екологічних чинників у містобудування, планування та землекористування;
- розробка механізмів розв'язання еколого-економічних проблем з найменшими екологічними та соціальними витратами (рис. 4.27).

Наведений перелік пріоритетів указує на первинно обмежувальний концептуальний підхід у реалізації заходів європейської спільноти. Для України більш реальним до втілення концептом еколого-економічного розвитку є мотиваційний – до екологічної інвестиційної та інноваційної діяльності. З іншого боку, врахування вимог ЄС обов'язкове на шляху повноцінної інтеграції нашої держави до європейського економічного, соціокультурного та політичного простору. Окрім того, суттєвою перевагою таких вимог є їх домінуючий превентивний характер. Так, цілі еколого-економічного розвитку для країн ЄС регламентовано досягати шляхом⁴⁴¹:

- оцінювання (експертизи) впливу проектної діяльності на довкілля на більш ранній стадії планування проекту;
- уникнення діяльності, пов'язаної з надмірною експлуатацією природних ресурсів і порушенням екологічної рівноваги;
- здійснення необхідних науково-дослідних робіт і виконання розробок зі стандартизації в галузі екології;

⁴⁴⁰ Еколого-економічні засади раціонального природокористування: теорія та практика реалізації : колектив. монографія / Л. В. Єлісеєва, Р. С. Стрільчук, О. М. Стрішенець, Б. В. Макарчук, В. А. Козлов ; ред.: О. М. Стрішенець; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк : Вежа Друк, 2015. – 235 с. – С. 22.

⁴⁴¹ Еколого-економічні засади раціонального природокористування: теорія та практика реалізації : колектив. монографія / Л. В. Єлісеєва, Р. С. Стрільчук, О. М. Стрішенець, Б. В. Макарчук, В. А. Козлов ; ред.: О. М. Стрішенець; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк : Вежа Друк, 2015. – 235 с. – С. 22-23.

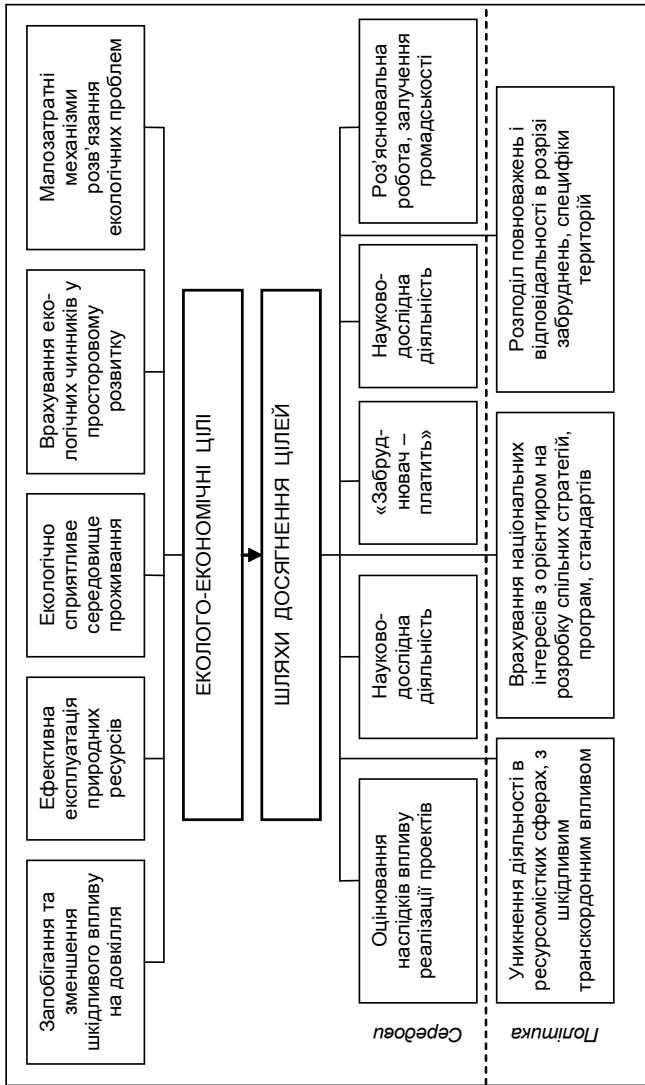

Рис. 4.27. Цілі еколого-економічного розвитку та шляхи їх досягнення в країнах ЄС

* Джерело: побудовано автором за даними⁴⁴².

⁴⁴² Еколого-економічні засади раціонального природокористування: теорія та практика реалізації: колектив. монографія / Л. В. Слісєва, Р. С. Стрільчук, О. М. Стрішенець, Б. В. Макаруч, В. А. Козлов; ред.: О. М. Стрішенець; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк: Вежа Друк, 2015. – 235 с. – С. 22-23.

- упровадження принципу "забруднювач – платить";
- запобігання на урядовому рівні діяльності, яка мала б шкідливий транскордонний екологічний вплив;
- урахування екологічних інтересів країн, що розвиваються, беручи до уваги екологічні чинники у міжнародній торгівлі та міжнародному співробітництві;
- ужиття заходів для роз'яснення еколого-економічної політики, залучення до такої діяльності відповідних міжнародних організацій та сприяння їм у такій роботі;
- залучення громадськості до діяльності, спрямованої на охорону та збереження довкілля, переважно через екологічне виховання, освіту і пропаганду;
- правильного розподілу владних повноважень (місцеві, регіональні, національні та на міжнародному рівні) і відповідальності для боротьби з окремими категоріями забруднень з урахуванням особливостей територій, які необхідно охороняти;
- гармонізації в межах ЄС національних екологічних стратегій, програм, концепцій, планів дій тощо, орієнтури на спільні довгострокові цілі без обмежень суверенних прав та інтересів окремих націй і не зашкоджуючи інтересам Спільного ринку (див. рис. 4.27).

До 2008 року був чинним План дій Україна – ЄС "Довкілля та сталий розвиток" за період 2005-2008 років, реалізований у рамках Європейської політики сусідства. Ефективність його реалізації, на думку фахівців, середня. Зокрема, за результатами оцінки Центру Разумкова за 2005-2007 роки, у сфері охорони довкілля індекс виконання заходів, прийнятих на виконання Плану дій, становив у 2005 році 0,74, у 2006 році – 0,62, у 2007 році – 0,65; індекс виконання самого Плану дій "Україна – ЄС" у 2005 році – 0,55, у 2006 році – 0,41, у 2007 році – 0,46; загалом оцінка прогресу у сфері навколишнього середовища визначається як "досягнуто певного прогресу"⁴⁴³.

Новий план дій "Україна – ЄС" у сфері охорони довкілля затверджено не було, однак співпраця за даним напрямом зберігається у ході підписання Угоди про асоціацію. У засобах масової інформації екологічні

⁴⁴³ Оцінка виконання Планів дій Європейської політики сусідства. Виконання Плану дій Україна-ЄС: довкілля та сталий розвиток / Під ред. Н. Андрусевич. – Львів, 2009. – 104 с.

вимоги ЄС, як правило, позиціонувались, з погляду додаткових вимог. Наразі фахівці справедливо відзначають дуже повільні та суб'єктивно гальмуючі зсуви щодо узгодження екологічної політики України та ЄС. З тривалими дискусіями і під тиском управлінців ЄС було прийнято Закон України "Про оцінку впливу на довкілля", а також затверджено Проект Закону "Про стратегічну екологічну оцінку" та розробляється новий Проект Стратегії екологічної політики до 2030 року як оновлення діючого документу до 2020 року.

Негативно, що у даному нормативі в основу закладається обмежувачий критерій. Натомість акценти не робляться на пріоритети розвитку екологічного підприємництва, посилення екологічної правосвідомості суб'єктів бізнесу як платників податку, формування екологічної культури населення.

Вважаємо, що вивчення зарубіжного досвіду еколого-економічного розвитку варто здійснювати не стільки в географічній площині, орієнтуючись на практику конкретних країн, скільки з погляду напрямів, проблемних питань, необхідних до вирішення у нашій державі.

Оскільки питання узгодження екологічних та економічних інтересів багатогранні, то проблематика вивчення зарубіжного досвіду може бути досить широкою. Щоб недопустити розпорошеності, потрібно розуміти пріоритети еколого-економічного розвитку для України та фокусувати увагу на досвіді інших держав саме з даних питань (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

**Пріоритетні питання вивчення зарубіжного досвіду
забезпечення еколого-економічного розвитку для України**

№ з/п	Питання	Ключова проблема	Ризики неможливості адаптації в Україні
1	Екологічне оподаткування	Необ'єктивна система оподаткування	Низька податкова культура Неефективний перерозподіл акумульованих у бюджетах екологічних податкових платежів
2	Бюджетне фінансування	Пасивна участь держави у стимулюванні екологічних інвестицій та інновацій	Постійний бюджетний дефіцит Нецільове використання бюджетних коштів на цілі еколого-економічного розвитку Відсутність цілісної концепції еколого-економічного розвитку країни з обґрунтуванням її переваг

Закінчення табл. 4.6

№ з/п	Питання	Ключова проблема	Ризики неможливості адаптації в Україні
3	Експортно-імпортна діяльність	Висока частка сировинної продукції	Сильний вплив олігархічних груп на управлінські рішення з приводу частки сировинної продукції в експорті та імпорту країни Високий рівень залежності економіки України від експорту й імпорту сировинних ресурсів у складних умовах нестабільності та ризиків територіальної цілісності
4	Боротьба з незаконним природо-користуванням	Соціальна, правова, економічна безвідповідальність	Високий рівень корупції Низький тиск населення та екологічних громадських організацій Неефективна судова система
5	Ефективне природо-користування	Високий суб'єктний інтерес	Гальмівний розвиток альтернативної енергетики в умовах тиску незацікавлених олігархічних груп
6	Стимулювання екологічного підприємництва	Слабкий досвід успішних проектів	Демотиване бізнес-середовище Відсутність політичної волі та переважна пасивність місцевих органів влади у підтримці екологічних бізнес-проектів Високий ризик окупності довгострокових інвестицій у нестабільності макро-економічному і політичному середовищі Нерозвинена практика міжінституціональних взаємодій, створення екологічних кластерів та інших форм співпраці
7	Стимулювання екологічних інновацій	Слабкий досвід комерційної інноваційної діяльності	Демотиване бізнес-середовище Демотивані науково-освітні, науково-дослідні установи з незадовільним матеріально-технічним забезпеченням та фінансуванням
8	Формування екологічної культури	Низький рівень добробуту населення	Збереження у суспільстві схильності до несанкціонованого (при можливості) використання ресурсів (синдром радянської людини) Низький рівень інформаційної промоції та суспільного осуду щодо правил поведінки у природному середовищі

* Джерело: авторська розробка.

З огляду на сутність еколого-економічного розвитку дуже важливе вивчення успішного досвіду інших держав щодо підтримки екологічного

підприємництва. Для України одне з найбільш проблемних питань у цьому плані – утилізація відходів. Дуже багато розвинених держав досягнули значного успіху у сфері поводження з відходами без їх спалювання, лише шляхом роздільного збирання та утилізації з одночасним пропагуванням відходу від концепції "разового споживання". Водночас у державах з великою кількістю населення та недостатнім рівнем розвитку проблема поводження з відходами набуває зовсім іншого характеру. Якщо у розвинених державах вона позиціонується з погляду економічної ефективності та забезпечення енергетичної незалежності, то в країнах з великою кількістю населення утилізація сміття знаходиться у площині національної екологічної катастрофи.

Найбільш взірцеві держави у плані поводження з відходами Швейцарія, Швеція, Німеччина та Франція. Швейцарія забезпечила практично 100 %-ну переробку відходів за рахунок зобов'язання населення сортувати сміття (у разі відмови – висока оплата прийому невідсортованого сміття), розвинула належну інфраструктуру збору (спеціальні контейнери) і переробки сміття (склотари, картону, паперу, батарейок тощо).

Узагалі кожна розвинена держава досягнула високого показника переробки відходів різними шляхами. Основні заходи відображено на рис. 4.28.

Відзначимо, що цей досвід в окремих випадках актуальний для України, однак за існуючої ситуації не завжди. Досвід Швейцарії складний в адаптації з огляду на те, що Україна, по-перше, значно переважає дану державу за чисельністю населення, а це ускладнює можливість кількісного охоплення всіх категорій осіб, та, по-друге, наша держава значно відрізняється своїм внутрішнім середовищем. Водночас досвід Швейцарії дуже цінний з огляду на пріоритет розвитку в Україні туристичної сфери, що потребує підтримки екологічно чистого середовища, в чому фактор сміття відіграє дуже сильну роль.

Якщо Швейцарія активно застосовує систему штрафування за неправомірне поводження з відходами, причому штрафи доволі високі, та функціонують спеціальні підрозділи, які займаються контролем з даного питання, то, наприклад, Німеччина не використовує даний інструмент. У цій державі вирішення проблем з відходами здійснюється за допомогою державної системи "Duales System Deutschland GmbH", яка почала діяти з 90-х років XX століття; це дозволило позбавитися від практики використання сміттєвих полігонів з 2005 року: із 300 полігонів, які функціо-

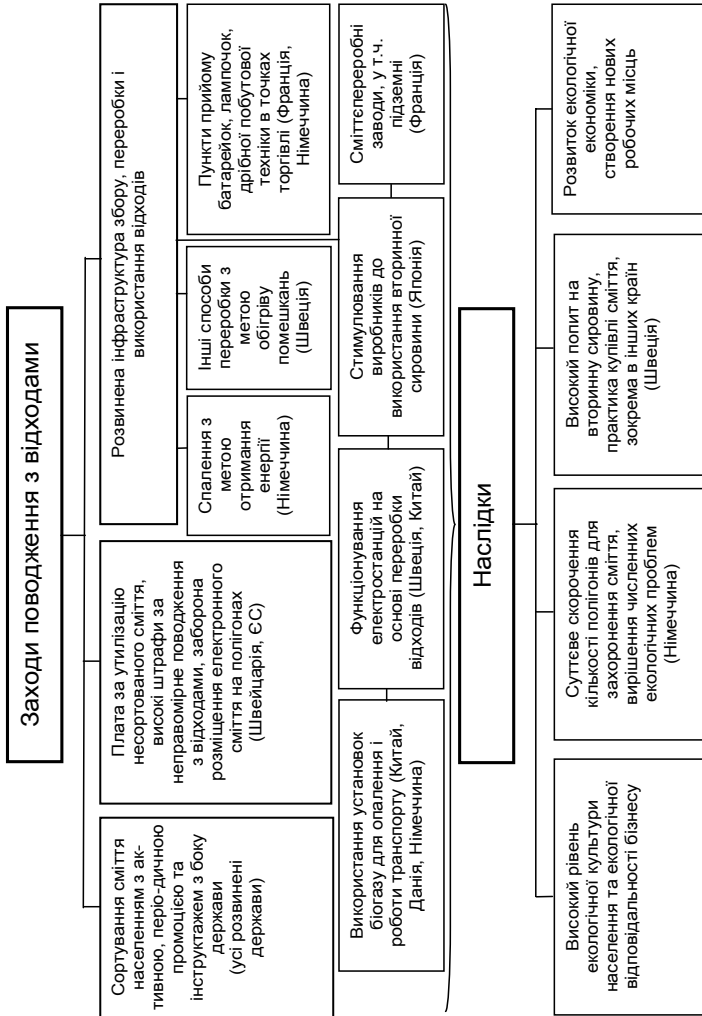

Рис. 4.28. Типові заходи поводження з відходами у зарубіжних країнах з погляду перспективності впровадження в Україні

* Джерело: авторська розробка.

нували у 2004 році, залишилося менш як половина лише для захоронення відходів, що не піддаються переробці⁴⁴⁴.

Використання штрафних санкцій держави щодо поводження з відходами залежить від рівня екологічної культури суспільства. Приклад Швейцарії вказує на тодішню потребу стимулювання населення до сортування сміття, коли в Німеччині таких проблем не було. Взірцем ліберального підходу у поводженні з відходами є Франція, де штрафні санкції застосовуються вкрай рідко. Головний принцип поводження з відходами у даній країні – це особиста відповідальність. Для населення України такий підхід наразі неприйнятний та вимагає більш жорстких заходів.

Приклад Франції також є взірцевим у плані функціонування сміттєпереробних заводів. Конфлікт між мешканцями і місцевою владою з розміщення установки з переробки сміття у м. Львів 2016 року показав жорстке неприйняття населенням його сусідства з житловими масивами, що для вітчизняних реалій цілком зрозуміло. Завод з утилізації сміття "Iss?ane" в околиці Парижа на вигляд є одноповерховою будівлею без видимих труб, обробленою натуральним деревом; навколо будівлі є зелена зона, де міщани можуть вільно гуляти; специфічного запаху, який би попереджав про те, що особа перебуває поблизу заводу з переробки сміття, теж немає; такого естетичного вигляду вдалося домогтися завдяки тому, що всі основні потужності з переробки сміття, очищення димів й обробки залишків заховані під землею – фактично "Isseane" тільки на одну третину "визирає" на вулицю⁴⁴⁵.

Даний приклад є взірцевим з погляду ефективного проектування сміттєпереробних заводів в Україні, що не спричиняють дискомфорту для населення. Навпаки, такі об'єкти мають позиціонуватись як соціально значимі, привертаючи до територій їх розміщення більшу увагу з метою розвитку соціальної інфраструктури та поліпшення благоустрою населення.

⁴⁴⁴ Для чого Швеція скуповує сміття? Світовий досвід боротьби зі звалищами (24.06.2016) : УКРІНФОРМ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2039097-dla-cogo-svecia-skupovue-smitta-svitovij-dosvid-borotbi-zi-zvalisami.html>

⁴⁴⁵ Французський мусор: как в окрестностях Парижа поступают с бытовыми отходами (29.06.2017) : ТАСС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tass.ru/obschestvo/4375307>

Дуже важливим напрямом поводження з відходами є стимулювання виробництва з вторинної сировини – так званого рециклінгу. У даному плані для України актуальний досвід Японії, яка підтримує такі напрями рециклінгу, як утилізація відходів в якості сировини для виготовлення вихідного продукту, використання відходів для отримання будь-якої товарної продукції, застосування відходів для будівництва дамб, доріг і насипних територій, отримання добрив та біогазу; активне впровадження в Японії системи рециклінгу дозволило створити нові робочі місця, що з'явилися в результаті розширення виробництва, знизити собівартість виробленої продукції, зменшити витрати первинних матеріальних й енергетичних ресурсів⁴⁴⁶.

У глобальних масштабах питання утилізації сміття набуває дискусійного характеру. Доволі часто утилізована продукція довготривалого використання у розвинених державах могла б мати потенціал використання для країн "третього світу". Натомість зберігається комерційний інтерес у даній сфері. Вимушена утилізація змушує населення до купівлі нової продукції, підвищуючи попит. Якщо у заможних державах це переважно ліцензована продукція, виготовлена згідно з екологічними стандартами та з супровідними податковими платежами, то в державах "третього світу" це часто може бути сумнівна продукція, яка не сприяє поліпшенню екологічної ситуації та в кінцевому підсумку приводить до нагромадження відходів. Тому питання поводження з відходами у межах конкретної країни може мати один характер, а у межах світу – інший.

З проведеного огляду можна зробити висновок, що більшість розвинених держав, зокрема ЄС, практикують жорсткі правила утилізації відходів. Якщо це сусідні, територіально наближені до України держави, то це стає серйозним ризиком. Якщо в нашій державі не буде розвиватись система контролю у сфері поводження з відходами, не вживатимуться заходи щодо зменшення їх кількості, то зростатиме ризик несанкціонованого ввозу побутових відходів з-за кордону. Зокрема, мова йде про старі автомобілі та електронне сміття (Е-сміття). Щороку у світі утворюється близько 50 млн тонн електронних відходів, до яких відно-

⁴⁴⁶ Міхно І. С. Методи утилізації відходів. Світовий досвід / І. С. Міхно // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2015. – № 2. – С. 68-78.

сять комп'ютери, електронну оргтехніку, електронні пристрої для розваг, мобільні телефони, телевізори тощо; накопичення такого технологічного сміття відбувається втричі швидше, ніж зростання кількості інших відходів⁴⁴⁷. Україна поки ще залишається споживачем великої кількості технічних пристроїв у б/у-стані. Окрім того, в нашій державі зростають обсяги електронного сміття, яке абсолютно неконтрольовано перебуває на сміттєзвалищах. Дану ситуацію потрібно виправляти, орієнтуючись на досвід країн ЄС. Ще в 90-х роках ХХ століття деякі європейські держави заборонили розміщення електронних відходів на полігонах; компанії "Dell", "Sony", "Samsung", "Nokia", "Siemens/Fujitsu" мають власні програми переробки, приймають стару техніку від споживачів і займаються або її модернізацією або повторно використовують її окремі частини; компанія "Canon" як виробник електронних виробів забезпечує збір та утилізацію відходів у кожній країні ЄС, де вона має національне торговельно-представництво⁴⁴⁸.

В Україні у рамках євроінтеграції питання системної утилізації електронного сміття на державному рівні почало розглядатись лише з 2016 року. За пропозицією ЄС Україна може розраховувати на допомогу в роботі системи управління відходами електронного і електричного обладнання та елементів живлення (відповідну презентацію провело Міністерство регіонального розвитку та будівництва України); система передбачає створення реєстру виробників та імпортерів електрообладнання, які будуть зобов'язані подавати офіційні звіти про те, скільки такого обладнання та батарейок вони виробили, продали й утилізували⁴⁴⁹. Ці та інші заходи мають стати вагомим напрямом розвитку екологічного підприємництва та стимулювання екологічної відповідальності бізнесу, що стратегічно важливо у забезпеченні еколого-економічного розвитку України (табл. 4.7).

⁴⁴⁷ Електронный мусор в Украине: выбросить нельзя переработать / Инна Тесленко (1.08.2013) : УНИАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://economics.unian.net/other/818477-elektronnyiy-musor-v-ukraine-vyibrosit-nelzya-pererabotat.html>

⁴⁴⁸ Електронный мусор в Украине: выбросить нельзя переработать / Инна Тесленко (1.08.2013) : УНИАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://economics.unian.net/other/818477-elektronnyiy-musor-v-ukraine-vyibrosit-nelzya-pererabotat.html>

⁴⁴⁹ Е-сміття в Україні: Євросоюз пропонує схему утилізації (26.12.2016) : DW [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dw.com/uk/e-сміття-в-україні-євросоюз-пропонує-схему.../a-36856823

Таблиця 4.7

Основні положення проекту щодо створення системи управління відходами електронного й електричного обладнання та елементів живлення в Україні

№ з/п	Захід	Позитивні наслідки	Ризики
1	Закладення витрат на утилізацію обладнання в їх вартість при купівлі	Можливість фінансового забезпечення	Нецільове використання отриманих прибутків
2	Реєстр виробників та імпортерів електрообладнання з обов'язковим звітуванням щодо виробництва, продажу, утилізації	Статистична основа управлінських рішень	Приховування діяльності
3	Зобов'язання суб'єктів роздрібної торговельної мережі приймати побутову техніку, батарейки, автомобільні акумулятори	Участь суб'єктів торгівлі у вирішенні екологічних питань	Небажання участі, додаткове навантаження на суб'єктів торгівлі
4	Зобов'язання суб'єктів торгівлі забирати у споживачів стару велику побутову техніку при купівлі та доставці споживачеві нової техніки такого ж типу або зі схожими функціями	Оптимізація витрат на виробництво нової продукції чи ремонт вживаної	Небажання участі, потреба розширення ділових зв'язків суб'єктів торгівлі
5	Створення муніципальних (стаціонарних і мобільних) пунктів збору старої побутової техніки у містах та райцентрах, куди споживачі можуть зносити старі праски, міксери, пилососи, лампочки тощо з подальшим збором спеціалізованими компаніями	Формування екологічної культури в населення, схильності до сортування сміття	Суспільна пасивність, небажання комерційної діяльності у сфері поводження з відходами
6	Створення організацій розширеної відповідальності виробників як добровільних об'єднань виробників і дистриб'юторів електронного й електричного обладнання, які акумуляватимуть гроші на подальшу утилізацію своїх товарів	Екологічна відповідальність бізнесу, розвиток міжінституційних форм співпраці	Небажання міжінституціональної співпраці у сфері поводження з відходами

* Джерело: побудовано автором за даними⁴⁵⁰.

⁴⁵⁰ Е-сміття в Україні: Євросоюз пропонує схему утилізації (26.12.2016) : DW [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dw.com/uk/e-сміття-в-україні-євросоюз-пропонує-схему.../a-36856823

Окремої уваги при вивченні зарубіжного досвіду у сфері утилізації відходів потребує використання біогазу. Україна володіє значними резервами в даному плані з огляду на існування багатьох перенаповнених полігонів сміття. Сільськогосподарська спеціалізація економіки скеровує до необхідності ефективізації використання утворюваної біомаси (первинної – рослини, безпосередньо використовувані для одержання енергії; вторинної – біомаса рослинного або тваринного походження, що утворилася в результаті попередньої переробки рослинних продуктів у процесі життєдіяльності тварин, органічні продукти, які утворюються при переробці сировини сільськогосподарського походження, та осади з господарських і комунальних стоків^{451; 452}), у ході мікробіологічного розкладання якої утворюється біогаз.

Науково обґрунтовано, що одним із ефективних способів корисної утилізації ресурсів біомаси є їх анаеробне зброджування в біогазових установках, яке дозволяє отримати пальну суміш газів з теплою згорання близько 20-25 МДж/куб. м і вмістом метану в межах 60-75 %, високоякісні органічні добрива та розв'язати проблему забруднення навколишнього середовища⁴⁵³. Як стверджують О. Климчук та Н. Грох, потенційна ємність ринку біогазових установок в Україні значна та в перспективі основним обладнанням для виробництва біогазу виступатимуть, насамперед, великі когенераційні біогазові установки, встановлені в аграрних підприємствах; перспективні аграрні підприємства стануть головною сировинною та виробничою базою для отримання біогазу в Україні⁴⁵⁴.

Технологічна специфіка виробництва біогазу актуалізує реалізацію в Україні концепції біогазових кластерів, що дозволяють створити ло-

⁴⁵¹ Дубровін В. О. Біопалива (технології, машини, обладнання) / В. О. Дубровін, М. О. Корчемний, І. П. Масло та ін. – К. : ЦПТ "Енергетика і електрифікація", 2004. – 256 с.

⁴⁵² Соколовська І. Я. Біогаз як перспективний напрям використання відходів сільськогосподарського виробництва / І. Я. Соколовська, М. Б. Мельник, С. М. Підховна // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2013. – Вип. 181(1). – С. 113-118.

⁴⁵³ Климчук О. В. Виробництво біогазу: досвід зарубіжних країн та перспективи розвитку в Україні / О. В. Климчук, Н. В. Грох // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. – 2012. – Випуск 2(64). – С. 50-54.

⁴⁵⁴ Климчук О. В. Виробництво біогазу: досвід зарубіжних країн та перспективи розвитку в Україні / О. В. Климчук, Н. В. Грох // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. – 2012. – Випуск 2(64). – С. 50-54.

кальне джерело електричної й теплової енергії та є економічно привабливими проектами; економічні переваги при застосуванні газових установок на біогазових станціях очевидні⁴⁵⁵.

Наразі в Україні діє "зелений" тариф для виробників електроенергії з біомаси та біогазу, хоча поширення технології поки є недостатнім та потребує подальшого стимулювання. Також встановлено привабливий "зелений" тариф на покупку електроенергії, виробленої сонячними електроустановками в приватних домогосподарствах потужністю до 30 кВт, що дало істотний поштовх до розвитку ринку сонячних панелей в Україні: кількість домовласників, які використовують енергію сонця, збільшилась у першій половині 2016 року на 40,4 %, а через квартал – ще на 84,8%, і така динаміка попиту зберігається й надалі⁴⁵⁶.

Отже, поряд із досвідом інших країн щодо поводження з відходами, у тому числі з метою отримання енергії, іде дуже актуальне для України питання розвитку альтернативної енергетики. Звичайно, природно-кліматичні умови обмежують можливості впровадження досвіду деяких країн у масштабах забезпечення енергією за рахунок природних ресурсів. Типовими успішними країнами тут є Норвегія, водні ресурси якої дозволяють забезпечувати внутрішні енергетичні потреби за рахунок гідроелектростанцій, та США (особливо штат Каліфорнія), кількість сонячного випромінювання яких дає змогу отримувати значні обсяги сонячної енергії. Для України потенціал альтернативної енергетики має диференційований характер – з поєднанням різних джерел енергії. В умовах гібридної війни українська влада, у тому числі під тиском ЄС, намагається підтримувати виробництво електроенергії з альтернативних джерел енергії, вносячи певні зміни у чинне законодавство (Закон України "Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії" з поправками до законів України "Про альтернативні види палива", "Про електроенергетику", "Про засади функціонування ринку електричної

⁴⁵⁵ Гуменюк О. Б. Виробництво біогазу – нова ринкова ніша для побудови високорентабельного бізнесу, складова розвитку енергетичної галузі України / О. Б. Гуменюк, Н. В. Семенюк // Вісник Хмельницького національного університету. Технічні науки. – 2012. – № 6. – С. 69-74.

⁴⁵⁶ "Зелений" тариф для виробників електроенергії з біомаси та біогазу збільшено (23.11.2016) : Тепла Хата [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://teplaxata.in.ua/2016/11/zelenyj-taryf-dlya-vyrobnykiv-elektroenergiyi-z-biomasy-ta-biogazu-zbilsheno/>

енергії України"⁴⁵⁷). Існуючі виклики вимагають ще більшої уваги до досвіду інших держав у розвитку альтернативної енергетики як ядра екологічної економіки України.

Згідно з даними енергетичного балансу України за 2014 рік, частка відновлювальних джерел у загальному постачанні первинної енергії становила 2,6 %, в тому числі біомаса – 1,8 %; Національним планом дій з відновлюваної енергетики до 2020 року поставлено за мету досягти 11 % відновлювальних джерел енергії у валовому кінцевому енергоспоживанні до 2020 року, що відповідає зобов'язанням України, прийнятим перед Енергетичним Співтовариством Південно-Східної Європи (Україна стала його договірною стороною з 2011 року)⁴⁵⁸. У той же час у світі відновлювані джерела енергії забезпечують близько 19 % кінцевого енергоспоживання, зокрема традиційна біомаса – 9 %, сучасні відновлювані джерела енергії – більше 10 %; загалом за рахунок біомаси (традиційної та сучасної) покривається близько 14 % кінцевого споживання енергії⁴⁵⁹.

Високе значення енергетики для розвитку людства зумовило функціонування спеціалізованої міжнародної організації у даній сфері – Міжнародного енергетичного агентства при ОЕСР. Значну увагу даному питанню приділяє ЄС, реалізуючи Програму ALTENER з підтримкою розвитку цілого ряду відновлюваних джерел енергії, зокрема малогабаритних гідроелектростанцій, вітроагрегатів, сонячних батарей, термальних і геотермальних джерел енергії, використання біомаси, біологічного палива, використання відходів⁴⁶⁰. Долучення України до реалізації проектів

⁴⁵⁷ Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електроенергії з альтернативних джерел енергії : Верховна Рада України ; Закон від 4.06.2015 року № 514-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514-19>.

⁴⁵⁸ Аналіз енергетичних стратегій країн ЄС та світу і ролі в них відновлювальних джерел енергії / Г. Гелетуха, Т. Железна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://greenergy.com.ua/info-data/analiz-energetichnih-strategij-krayin-es-ta-svitu-i-rol-i-v-nih-vidnovlyuval-nih-dzherel-energiji/>

⁴⁵⁹ Аналіз енергетичних стратегій країн ЄС та світу і ролі в них відновлювальних джерел енергії / Г. Гелетуха, Т. Железна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://greenergy.com.ua/info-data/analiz-energetichnih-strategij-krayin-es-ta-svitu-i-rol-i-v-nih-vidnovlyuval-nih-dzherel-energiji/>

⁴⁶⁰ Волошин О. Л. Особливості державного регулювання розвитку альтернативної енергетики в різних країнах світу / О. Л. Волошин [Електронний ресурс]. // Державне будівництво. – 2014. – № 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_2_25

у даній програмі має стояти в пріоритеті поглиблення євроінтеграції. Тобто таким шляхом наша держава зможе розвивати екологічну економіку з центровістю альтернативної енергетики та прискорювати бажані євроінтеграційні процеси у сфері, в якій європейські держави мають дуже високий інтерес.

В Україні поступово починає впроваджуватись практика функціонування вітрових електростанцій та особистого використання вітрових генераторів. Також усе більш поширюється практика використання сонячних батарей та сонячних електростанцій. Прикладом успішного використання енергії вітру і сонця є Німеччина. Цього вдалось досягти за рахунок одержання операторами сонячних батарей від уряду компенсації у розмірі 50-52 євроцента за кожен вироблену кіловат-годину електроенергії; для вітрових генераторів і гідротурбін діють більш низькі тарифи, при цьому уряд гарантує збереження таких тарифів протягом наступних 20 років⁴⁶¹. Викликає сумнів, чи таке фінансове стимулювання буде ефективним в Україні, адже у нашій державі вкорінилась практика нецільового використання бюджетних коштів і впровадження різних схем їх "відмивання".

Тому більш ефективне використання інструментарію "зеленого" тарифу й надалі з одночасним громадським тиском на зацікавлені олігархічні групи у збереженні енергетичної залежності України.

Ті країни, які досягнули значних успіхів у сфері альтернативної енергетики, декларують конкретний рівень "енергозаміщення" з огляду на природно-кліматичні, природно-ресурсні та бюджетні можливості. У дослідженні Г. Гелетуخی та Т. Железної наведено показові приклади стратегічних цілей окремих держав і міст в обсягах використання альтернативної енергетики⁴⁶²:

- Ісландія: уже досягнуто 100 % виробництва електроенергії та 85% теплової енергії за рахунок відновлювальних джерел енергії;

⁴⁶¹ Волошин О. Л. Особливості державного регулювання розвитку альтернативної енергетики в різних країнах світу / О. Л. Волошин [Електронний ресурс]. // Державне будівництво. – 2014. – № 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2014_2_25

⁴⁶² Аналіз енергетичних стратегій країн ЄС та світу і ролі в них відновлювальних джерел енергії / Г. Гелетуха, Т. Железна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://greenergy.com.ua/info-data/analiz-energetichnih-strategij-krayin-es-ta-svitu-i-rol-i-v-nih-vidnovlyval-nih-dzherel-energiyi/>

- Данія: до 2035 року досягти 100 % виробництва теплової та електричної енергії з відновлюваних джерел та 100 % енергії з відновлювальних джерел енергії в усіх секторах до 2050 року;

- Шотландія: до 2020 року досягти 100 % виробництва електроенергії та забезпечення 30 % загальної потреби в енергії за рахунок відновлювальних джерел енергії;

- Саудівська Аравія: до 2040 року повністю відмовитися від використання викопних палив й замінити їх відновлюваними джерелами енергії;

- міста США Аспен, Бурлінгтон, Вермонт: уже цілком перейшли на відновлювану енергетику;

- міста США Сан-Франциско, Пало-Альто, Сан-Дієго, Ітака, Грінсбург, Джорджтаун, Сан-Хосе: взяли за мету перехід на відновлювані джерела енергії;

- місто Німеччини Франкфурт: до 2050 року повна декарбонізація міста за рахунок відновлювальних джерел енергії та альтернативного автомобільного палива;

- місто Німеччини Мюнхен: до 2025 року 100 % електроенергії з відновлювальних джерел енергії для всіх споживачів;

- столиця Данії Копенгаген: до 2035 року досягти 100 % виробництва теплової та електричної енергії з відновлюваних джерел та 100 % енергії з відновлювальних джерел енергії в усіх секторах до 2050 року; повна декарбонізація міста до 2025 року; наразі вже 98 % населення отримує теплову енергію з твердих побутових відходів і біомаси.

Ці приклади є взірцем стратегічного підходу до розвитку альтернативної енергетики та її значимості у задоволенні потреб у енергії. Для України такий досвід важливий з погляду муніципального енергетичного управління. Умови децентралізації дають шанс територіальним громадам оптимізувати енерговиробництво та споживання, стимулюючи альтернативну енергетику в тих секторах, для яких найбільш сприятливі природно-кліматичні та природно-ресурсні умови території.

На завершення огляду зарубіжного досвіду звернемо увагу на його динамічну прогресивність, що ставить Україну в ряд відстаючих країн зі зростаючим розривом. Серед прикладів останніх інновацій у сфері екологічного підприємництва можна навести такі:

- вилучення вуглекислого газу із повітря (завод у Швейцарії з установкою "прямого захоплення повітря" DAC (Direct air capture),

розробленою компанією "Climeworks"; відфільтрований вуглекислий газ власники заводу продають як добриво на найближчу овочеву ферму⁴⁶³;

- будівництво першого у світі плаваючого вітропарку "Huwind Scotland" в Шотландії, що знаходиться приблизно в 25-30 кілометрах від берега Абердиншира;

- будівництво найвищої будівлі у центрі Осло (Норвегія) з розміщенням вискоєфективних сонячних модулів, які забезпечуватимуть енергією саму будівлю, а надлишок буде передаватися в енергетичну систему міста;

- будівництво гібридного автобуса на замовлення норвезької компанії "Skyss" у Бельгії з можливістю переміщень на біогазі;

- будівництво першої у світі підводної газокompресійної системи, яка необхідна для роботи родовища Осгард у Норвезькому морі з метою додаткового добування нафтового еквівалента;

- здійснення авіаперельотів на біопаливі (авіабіорејси) та ін.

Ці типові приклади різних сфер природокористування вказують, як далеко пішли деякі країни та їх інноваційні системи у продукуванні екологічних інновацій. Безумовним лідером є Норвегія, яка докладає значних зусиль для розвитку екологічної економіки, плануючи навіть повну відмову від дизельного і бензинового транспорту. Пріоритети даної держави мають бути орієнтиром для України з погляду визначення перспективних напрямів еколого-економічного розвитку.

Отже, розглянений досвід інших країн розкриває ключові тренди еколого-економічного розвитку з використанням стимулюючих й обмежуючих заходів, а також штрафних санкцій. Зарубіжний досвід у сферах утилізації відходів та альтернативної енергетики є орієнтиром на локомотивні сектори екологічної економіки України. Сфера утилізації відходів дозволяє вирішити гострі екологічні питання з переміщенням проблеми в комерційну площину. Сфера альтернативної енергетики має бути центральною у структурі екологічної економіки України, міжнародного співробітництва, в тому числі з ЄС. На-

⁴⁶³ Запрацював перший у світі завод з вилучення вуглекислого газу із повітря (20.06.2017) : ACADEMIC FOX [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://academicfox.com/zapratsyuvavpershyj-u-sviti-zavod-z-vyluchennya-vuhlekysloho-hazu-iz-povitrya/>

лежний розвиток альтернативної енергетики дозволить вирішити низку політичних питань та утвердить Україну на міжнародній арені як незалежну, інноваційну та перспективну державу.

ПІСЛЯМОВА

За результатами дослідження отримано низку вагомих висновків, які розвивають методологію еколого-економічного розвитку з виявленням прикладних проблем для українського суспільства.

З'ясовано особливості еколого-економічного розвитку як об'єкта наукових досліджень. Оскільки основною причиною погіршення екологічного стану є комерційний інтерес, то вектор узгодженості екологічних та економічних процесів залишається актуальним стратегічним пріоритетом. Поняття, яке відображає такий процес узгодження, – еколого-економічний розвиток. Даний термін у науковій літературі не отримав належного застосування у порівнянні з терміном "сталий розвиток", який є інтернаціональним і таким, що використовується на рівні провідних міжнародних організацій та у глобальних програмних документах.

Розмежовано поняття "еколого-економічного розвитку" та поняття "сталого розвитку". Сталий розвиток – це розвиток, що задовольняє потреби теперішнього часу, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Він охоплює екологічну, соціальну, економічну, політичну і культурну складові. На межі екологічної та економічної складових виникає процес еколого-економічного розвитку, в основі якого балансування екологічних та економічних інтересів з пошуком інноваційних шляхів їх узгодження. На перспективу процес еколого-економічного розвитку повинен забезпечувати становлення високоефективної екологічної економіки, яка базується на екологічних інноваціях, та спроможної формувати конкурентоспроможний ринок природних ресурсів з максимальним прагненням нівелювати їх втрати і виснаження.

У рамках комплексного опису сутності еколого-економічного розвитку в основних положеннях з'ясовано його об'єкт, функції, властивості й ознаки. Розкрито систему екологічних та економічних інтересів як основи формування структури еколого-економічного розвитку. Зокрема, уточнено, що основними екологічними потребами є чисте і безпечне середовище проживання (повітря, вода, тепло і т.д.), комфортне довкілля.

ля (озеленення, рекреація, комунікації, інфраструктура), забір і переробка відходів, а також безпечна і здорова їжа. Екологічним потребам протиставляються економічні – виробництво з використанням природних ресурсів, споживання, одержання доходу для задоволення різних потреб, праці й особистого розвитку, розвитку інфраструктури.

Систематизовано понятійно-термінологічний апарат вивчення еколого-економічного розвитку. Дефініції розглянено в розрізі:

1) понять, що розкривають сутність еколого-економічного розвитку (сталий розвиток, збалансований розвиток, еколого-економічне балансування, екологічні й економічні потреби, інтереси, стимули, мотиви, процеси, еколого-економічні відносини та ін.);

2) понять, що розкривають сутність явищ і процесів, які впливають на еколого-економічний розвиток (природокористування, ресурсовикористання, ресурсощадність (збереження), ресурсомісткість, ресурсна спеціалізація економіки, екологізація (виробництва, економіки, суспільства), природне й антропогенне навантаження, екологічний ризик і криза, межі зростання, нерентабельне зростання, територіальний оптимум, екологічне підприємництво, еколого-економічне регулювання, еколого-економічні інструменти (законодавство, податки, інвестиції, інновації, права тощо), екологічна свідомість, відповідальність, культура та ін.);

3) понять, що розкривають сутність явищ і процесів, які є наслідком еколого-економічного розвитку (екологічна ситуація, еколого-економічна ефективність, еколого-економічний потенціал, еколого-економічна система, соціо-еколого-економічна система, ринок природних ресурсів, економіка природокористування, екологічна економіка, зелена економіка, якість довкілля й якість життя, екологічне (стале) поселення, техногенне суспільство, техногенна цивілізація та ін.).

Розглянено традицію наукових досліджень в Україні різних питань еколого-економічного розвитку. Як узагальнення, відображено академічну інституціональну основу наукових досліджень еколого-економічного розвитку в Україні. Охарактеризовано основні наукові школи України, фокус яких охоплює дослідження питань еколого-економічного розвитку – Київську, Дніпропетровську, Львівську, Харківську, Волинську, Одеську.

Досліджено нормативно-правове забезпечення еколого-економічного розвитку в глобальному та національному вимірах. Розкрито специфіку формування нормативно-правового забезпечення еколого-еконо-

мічного розвитку з охопленням економізації екологічного законодавства, екологізації економічного законодавства, дією законодавства щодо становлення екологічної економіки. Виділено конституційні засади забезпечення еколого-економічного розвитку України. Описано положення важливих міжнародних документів, зокрема, які регламентують принципи сталого розвитку. Наведено перелік основних нормативів екологічного профілю з конкретизацією економічного змісту їх положень. Складиновано напрями законодавчого регламентування підприємницької діяльності в екологічному контексті – дозвільний, нормотворчий, контролюючий, регулюючий, забезпечуючий, безпековий, обліковий, методичний, промощійний.

У рамках дослідження інституціонального забезпечення еколого-економічного розвитку України розкрито зміст його державного регулювання – як цілеспрямованого впливу на ринкові процеси з узгодженням економічних та екологічних інтересів, забезпеченням економічного зростання в обгрунтованих межах і поліпшенням якості життя населення зі стратегічною орієнтацією на цілі сталого розвитку. Одним із важливих результатів є розкриття основної мети регулювання еколого-економічного розвитку на різних рівнях – людини, територіальної громади, регіону, держави, світової спільноти. Виявлено особливості змісту управлінських понять (управління, регулювання, політики) на різних інституціональних рівнях. Описано систему горизонтальних і вертикальних зв'язків державних структур у забезпеченні еколого-економічного розвитку.

За результатами огляду вітчизняної наукової літератури, узагальнено основні ідейні напрацювання українських науковців на тематику державного регулювання еколого-економічного розвитку. Це дало змогу сформулювати ідейну основу щодо такого державного регулювання: балансування задоволення потреб бізнесу й екологічних потреб суспільства, раціональне природокористування; визначення природно-ресурсного потенціалу території та способів ефективного його використання з оптимізацією вигод для всіх сторін ("довкілля-суспільство-бізнес"); мотивація екологізації виробництва, технологій (екологічні інновації), вторинної переробки відходів; пріоритет державного регулювання через застосування інструментарію бюджетного і позабюджетного фінансування, платного природокористування; становлення екологічного сектору національного ринку, збереження ефективних природних монополій; підвищення

ефективності капіталізації природних ресурсів; корпоратизація сталого розвитку (соціальна відповідальність бізнесу).

З прикладного погляду представлено авторське бачення основних завдань державного регулювання еколого-економічного розвитку країни:

- 1) завдання, зорієнтовані на загальні (макро- і мезо-) економічні умови;
- 2) завдання, зорієнтовані на бізнес-середовище;
- 3) завдання, зорієнтовані на некомерційний сектор діяльності, домашні господарства (як потенційних підприємців, неформальний сектор зайнятості).

Досліджено механізми державного регулювання еколого-економічного розвитку України з розглядом їх як інструментів. З метою уникнення понятійних суперечностей указано на різницю у трактуванні механізмів в еколого-економічній сфері залежно від особливостей їх реалізації: механізм природокористування, механізм природоохоронної діяльності, екологічний механізм, економічний механізм, механізм державного регулювання еколого-економічного розвитку, механізм сталого розвитку.

Узагальнено систему (мета, завдання, принципи, політика) державного регулювання еколого-економічного розвитку країни та уточнено місце в ній механізмів регулювання. Механізми запропоновано розглядати в розрізі нормативно-правових (законодавче регламентування пріоритетів, процедур регулювання еколого-економічного розвитку), адміністративних (дозвільне та контролююче регулювання процесів еколого-економічного розвитку), фінансово-економічних (створення відповідного ринкового середовища з балансуванням екологічних і економічних інтересів) та інформаційних (створення відповідного соціокультурного середовища (цінності, поведінкові установки) з балансуванням екологічних і економічних інтересів).

Окрему увагу в системі механізмів державного регулювання еколого-економічного розвитку звернено на види діяльності, які підлягають екологічному ліцензуванню в Україні, а також на фінансово-економічні механізми – бюджетне і позабюджетне фінансування, державні корпоративні права та власність, екологічне оподаткування, ціноутворення, кредитування, інвестування, екологічне страхування. Виявлено актуальні проблеми застосування таких механізмів в Україні,

зокрема в ході фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування.

Розкрито місце та роль стратегічного планування в системі державного регулювання еколого-економічного розвитку України. Еколого-економічне планування запропоновано розглядати як складову процесу державного регулювання еколого-економічного розвитку з уточненням на певний період та у визначених просторових координатах цілей, завдань, відповідальних суб'єктів, очікуваних результатів і затребуваних ресурсів щодо узгодження екологічних та економічних інтересів і забезпечення на цій основі прогресивних змін. Стратегічне планування займає важливу позицію в системі механізмів державного регулювання еколого-економічного розвитку. Воно має прямий стосунок до групи нормативно-правових механізмів, адже є важливою складовою процесу їх розробки і затвердження. Запропоновано основні положення Комплексної стратегії еколого-економічного розвитку України з зазначенням її мети на коротко-, середньо- і довгострокову перспективу. Описано цілі стратегії еколого-економічного розвитку України – первинного, вторинного і вищого порядків. Зокрема, до первинних цілей стратегії віднесено: демонополізацію ринку природних ресурсів; промоцію застосування інструментарію екологічного маркетингу з метою формування екологічно зорієнтованого попиту та задоволення відповідних потреб; цільовий еколого-економічний розвиток в обмежених просторових масштабах. Вторинні цілі стратегії еколого-економічного розвитку України передбачають: наукові обґрунтування меж економічного зростання з доданням ефекту "прокляття ресурсів"; розвиток конкурентного середовища ринку природних ресурсів; формування територіальних еколого-економічних систем як цілісних утворень з практикою розвитку екологічної економіки; організацію ефективної системи екологічного моніторингу на рівні держави та в розрізі регіонів і територіальних громад. Найвищі цілі стратегії еколого-економічного розвитку України охоплюють: становлення національної еколого-економічної системи, базованої на розвитку екологічної економіки; збалансований просторовий розвиток з контролем урбанізаційних процесів; формування екологічної культури населення.

Досліджено інституціональну основу державного регулювання еколого-економічного розвитку України. Інститути розглянено в розрізі регулюючих і регульованих. До регулюючих інститутів віднесено: суб'єкти (в особі конкретних організацій) – державні (владні, уповноважені), не-

державні (громадські, наукові, освітні, культурні, бізнес-, міжнародні); процедурні – механізми регулювання (право, бюджет, податок, соціальний захист та ін.), функції регулювання (планування, організація, аналіз, контроль), форми організації (партнерство, відповідальність, довіра, культура). До регульованих інститутів віднесено: природно-ресурсні – природокоористування, суспільна власність, мережеві й системні форми; ринкові – приватна власність, конкуренція, обмін; діяльнісні – найм праці, прибуток; комунікаційні -еколого-економічні, фінансово-економічні, політико-правові, соціально-трудоі та інші відносини.

Описано функціональні повноваження центральних і місцевих органів державної влади в Україні у сфері регулювання еколого-економічного розвитку. На цій основі обґрунтовано новітні інституціональні форми публічного управління у галузі еколого-економічного розвитку.

З метою виявлення прикладних проблем еколого-економічного розвитку України досліджено галузеву структуру її економіки – за показниками обсягів реалізованої продукції, випуску товарів і послуг у ринкових цінах, зайнятості. Акцентовано увагу на ризиках високого ступеня зносу основних засобів, у тому числі з аналізом у розрізі видів економічної діяльності України. Як результат даного дослідження, сформульовано пріоритети структурних змін економіки України в контексті еколого-економічного розвитку і становлення екологічної економіки.

Обґрунтовано переваги використання балансів як способу еколого-економічного розвитку країни. З'ясовано сутність балансу та форми його представлення. Визначено основні види балансів на різних інституціональних рівнях. Розкрито особливості екологічного балансування й описано цільове призначення еколого-економічного балансування на різних інституціонально-територіальних рівнях. Виділено критерії галузевого розподілу з метою формування еколого-економічних балансів – секторальний, вибірковий, ефективний, об'єктний, споживчий, людських ресурсів, обліковий і наслідковий.

Для вдосконалення методичних основ дослідження еколого-економічного розвитку, обґрунтовано значення моделювання еколого-економічних систем. Визначено етапи моделювання в процесі досліджень еколого-економічного розвитку країни. Виокремлено відмінність мети моделювання еколого-економічної системи залежно від домінуючого підходу в розгляді її сутності – за просторово-функціональним, ресурсним, струк-

турним, діяльнісним, відтворювальним і структурно-динамічним підходами. Запропоновано авторське бачення моделі структури еколого-економічної системи, яка може бути адаптована до рівня країни, регіону, поселення. Відображено організаційну модель ієрархії формування еколого-економічних систем:

- 1) локальних на рівні окремих поселень;
- 2) регіональних;
- 3) міжрегіональних (у межах держави) і транскордонних;
- 4) національних;
- 5) на рівні міжнародних інтеграційних утворень;
- 6) глобальної еколого-економічної системи.

Охарактеризовано структурно-функціональну модель еколого-економічної системи, яка може бути адаптована до рівня країни, регіону, поселення. Вона передбачає визначення загальних і спеціальних функцій.

З метою наукових обґрунтувань ролі процесів еколого-економічного розвитку для економічної модернізації проаналізовано сучасний стан і проблеми використання природно-ресурсного потенціалу України. Особливу увагу звернено на ефективність використання земельних, лісових, водних ресурсів, ресурсів повітряного простору. Проаналізовано також показники екологічної та ресурсної продуктивності в рамках національного моніторингу "зеленого росту". Досліджено рейтинг України у міжнародних екологічних та економічних оцінках, який підтверджує необхідність поліпшення якісних підходів у реалізації природоохоронних заходів: необхідна зміна їх сприйняття – з витратної обов'язковості на комерційну привабливість.

З огляду на вагомість фінансового чинника проаналізовано практику фінансування заходів еколого-економічного розвитку в Україні. Указано на принципові відмінності у фінансуванні природоохоронних заходів і заходів еколого-економічного розвитку. У той час, як природоохоронні заходи переважно передбачають витрати вимушеного, обмежуючого характеру, фінансування заходів еколого-економічного розвитку має спрямовувати суб'єкти на стимулювання екологічних інвестицій та інновацій, які на перспективу можуть принести їм прибутки і конкурентні переваги. У рамках аналізу фінансування досліджено динаміку витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів за основними напрямками. Наголошено на співвідношенні поточ-

них витрат і витрат на капітальні інвестиції. Проаналізовано обсяги інвестувань у капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення. Досліджено галузеву структуру витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів, яка розкриває екологічну зорієнтованість різних видів економічної діяльності та вказує на перспективи поліпшення ситуації. Особливу увагу звернено на промислові, ресурсомісткі й екологічно небезпечні види економічної діяльності. На основі аналізу та врахуванні вітчизняних реалій обґрунтовано, що в Україні необхідно розпочинати з реформ для тих видів економічної діяльності, які найбільш інноваційно зорієнтовані та для яких частка капітальних інвестицій найвища.

Проаналізовано динаміку витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів у сфері водопостачання, каналізації, поводження з відходами, а також прямих інвестицій в економіці країни за видами економічної діяльності. Результати аналізу фінансування заходів еколого-економічного розвитку вказують на необхідність мобілізації фінансових ресурсів. Інвестиції природоохоронного характеру потрібно поступово трансформувати в інвестиції еколого-економічного розвитку. До застосування більш традиційних підходів мобілізації фінансових ресурсів у сфері еколого-економічного розвитку потрібно додавати новітні підходи. Актуальний розвиток ринку природоохоронного обміну боргів. У світовій практиці поширеним інструментом цьому є екологічна боргова конверсія. Також значний потенціал застосування в Україні має екологічний лізинг.

На завершення даного монографічного дослідження актуалізовано пріоритети розвитку екологічного підприємництва та використання зарубіжного досвіду щодо функціонування електростанцій на основі переробки відходів; стимулювання виробників до використання вторинної сировини; плата за утилізацію несортваного сміття, високі штрафи за неправомірне поводження з відходами, а також розвитку альтернативної енергетики, в тому числі з використанням біогазу. Обґрунтовано важливість розвитку альтернативної енергетики як ядра екологічної економіки України, яка дозволить вирішити низку геополітичних питань та утвердить Україну на міжнародній арені як незалежну, інноваційну та перспективну державу.

Отримані висновки та результати даного дослідження засвідчують, що проблематика еколого-економічного розвитку комплексна і багатог-

ранна. Отже, вона заслуговує на постійну увагу вітчизняних фахівців і науковців з метою формулювання адекватних викликам місця і часу рекомендацій щодо пріоритетів балансування екологічних та економічних інтересів, а також становлення екологічної економіки.

EPILOGUE

According to the results of the study, a number of important conclusions emerging that develop the methodology of ecological and economic development with the identification of applied problems for Ukrainian society.

The features of ecological-economic development as object of scientific researches are revealed. Since the main reason for the deterioration of the ecological state is a commercial interest, the vector of coherence of environmental and economic processes remains a topical strategic priority. The concept that reflects such a process of harmonization is environmental and economic development. This term in the scientific literature has not been properly used in comparison with the term "sustainable development", which is international and one that is used at the level of leading international organizations and in global program documents.

The concept of "ecological-economic development" and the concept of "sustainable development" are delimited. Sustainable development is a development that meets the needs of the present, without jeopardizing the ability of future generations to meet their own needs. It covers ecological, social, economic, political and cultural components. On the brink of ecological and economic constituents there is a process of ecological and economic development, which is based on the balancing of environmental and economic interests with the search for innovative ways of their harmonization. In the long run, the process of ecological and economic development should ensure the formation of a highly efficient ecological economy based on environmental innovations and capable of forming a competitive market of natural resources with the maximum aspiration to level their losses and depletion.

In the framework of a comprehensive description of the essence of ecological and economic development in the main provisions, it has been clarified its object, functions, properties and attributes. The system of ecological and economic interests as the basis for the formation of the structure of ecological and economic development is revealed. In particular, it was clarified that the main environmental needs are a clean and safe habitat (air, water, heat, etc.), a comfortable environment (landscaping, recreation, communication, infrastructure), collection and recycling of waste, as well as safe and healthy

food. The ecological needs are opposed to economic – production using natural resources, consumption, income generation to meet various needs, labor and personal development, infrastructure development.

The conceptual-terminological apparatus for the study of ecological and economic development is systematized. The definitions are considered in the context of:

1) the concepts that reveal the essence of ecological and economic development (sustainable development, balanced development, ecological-economic balancing, environmental and economic needs, interests, incentives, motives, processes, ecological and economic relations, etc.);

2) understandings that reveal the essence of phenomena and processes that affect ecological and economic development (nature management, resource use, resource saving (conservation), resource intensiveness, resource specialization of the economy, ecologization (production, economy, society), natural and man-made load, environmental risk and crisis, margins of growth, unprofitable growth, territorial optimum, ecological entrepreneurship, ecological and economic regulation, ecological and economic instruments (legislation, taxes, investments, innovations, law, etc.), environmental awareness, responsibility, culture, etc.).

3) understandings that reveal the essence of phenomena and processes that are the result of ecological and economic development (ecological situation, ecological and economic efficiency, ecological and economic potential, ecological-economic system, socio-ecological-economic system, market of natural resources, economics of natural resources, ecological economy, green economy, quality of environment and quality of life, ecological (sustainable) settlements, technogenic society, technogenic civilization, etc.).

The tradition of scientific research in Ukraine on various issues of ecological and economic development is considered. As a generalization, the academic institutional framework of scientific research on ecological and economic development in Ukraine is reflected. The main scientific schools of Ukraine are characterized, the focus of which is the study of issues of ecological and economic development – Kyiv, Dnipropetrovsk, Lviv, Kharkiv, Volyn, Odessa.

The regulatory and legal framework of ecological and economic development in the global and national dimensions is researched. The specifics of the formation of normative and legal support of ecological-economic

development with the coverage of the economization of environmental legislation, ecologization of economic legislation, the effect of legislation on the establishment of the ecological economy are revealed. The constitutional principles of ensuring ecological and economic development of Ukraine are highlighted. The article describes the provisions of important international documents, in particular, which regulate the principles of sustainable development. The list of basic norms of the ecological profile with the specification of the economic content of their provisions is given. The directions of legislative regulation of entrepreneurial activity in the ecological context are categorized – licensing, normative, controlling, regulating, providing, security, accounting, methodical, promotional.

In the framework of the study of institutional provision of ecological and economic development of Ukraine, the content of its state regulation is disclosed – as a targeted influence on market processes with the reconciliation of economic and environmental interests, ensuring economic growth within reasonable limits and improving the quality of life of the population with a strategic orientation for sustainable development. One of the important results is the disclosure of the main objective of regulating ecological and economic development at different levels – a person, a territorial community, a region, a state, a world community. The features of the content of management concepts (management, regulation, policy) at different institutional levels are revealed. The system of horizontal and vertical links of state structures in providing ecological and economic development is described.

According to the results of the review of the national scientific literature, the main ideas of Ukrainian scientists on the subject of state regulation of ecological and economic development are generalized. This made it possible to formulate an ideological basis for such state regulation: balancing the satisfaction of business needs and environmental needs of the society, rational use of nature; definition of the natural resource potential of the territory and ways of its effective use with optimization of benefits for all parties ("environment-society-business"); motivation of ecologization of production, technologies (ecological innovations), recycling of waste; the priority of state regulation through the use of tools for budget and extrabudgetary financing, paid nature use; formation of the ecological sector of the national market, preservation of effective natural monopolies; increasing the efficiency of capitalization of natural resources; corporateization of sustainable development (corporate social responsibility).

From the applied point of view, the author's vision of the main tasks of state regulation of the country's ecological and economic development is presented:

- 1) tasks focused on general (macro- and meso-economic) conditions;
- 2) tasks focused on the business environment;
- 3) non-profit-oriented tasks, households (as potential entrepreneurs, informal employment sector).

The mechanisms of state regulation of ecological and economic development of Ukraine with their consideration as tools are explored. In order to avoid conceptual contradictions, it is indicated in the difference in the treatment of mechanisms in the ecological and economic sphere depending on the peculiarities of their implementation: the mechanism of nature management, the mechanism of environmental activity, the ecological mechanism, the economic mechanism, the mechanism of state regulation of ecological and economic development, the mechanism of sustainable development.

The system (purpose, tasks, principles, policy) of state regulation of ecological and economic development of the country is generalized and the mechanism of regulation in it is specified in it. It is proposed to consider mechanisms in the context of normative-legal (legislative regulation of priorities, procedures for regulating ecological and economic development), administrative (permitting and controlling regulation of processes of ecological and economic development), financial and economic (creation of the appropriate market environment with balancing of environmental and economic interests), and informational (creation of the corresponding socio-cultural environment (values, behavioral settings) with a balance of environmental and economic interests).

Special attention in the system of mechanisms of state regulation of ecological and economic development is focused on the types of activities subject to environmental licensing in Ukraine, as well as on financial and economic mechanisms – budget and extrabudgetary financing, state corporate rights and property, environmental taxation, pricing, lending, investment, environmental insurance. The urgent problems of application of such mechanisms in Ukraine, in particular, in the fiscal and budgetary decentralization of environmental taxation are revealed.

The place and role of strategic planning in the system of state regulation of ecological and economic development of Ukraine are discovered. It is proposed to consider ecological economic planning as an integral part of the

process of state regulation of ecological and economic development, specifying, for a certain period and in certain spatial coordinates, goals, objectives, responsible actors, expected results and demand resources for harmonizing ecological and economic interests and providing on this basis progressive changes. Strategic planning occupies an important position in the system of mechanisms of state regulation of ecological and economic development. It has a direct relation to the group of legal and regulatory mechanisms, as it is an important component of the process of their development and approval. The basis of the Integrated Strategy of Ukraine's Ecological and Economic Development with the indication of its goal in the short-, medium- and long-term perspective is proposed. The purpose of strategy of ecological and economic development of Ukraine – primary, secondary and higher orders is described. In particular, the primary goals of the strategy are as follows: demonopolization of the natural resources market; Promotion of the use of ecological marketing tools in order to create ecologically oriented demand and satisfy the corresponding needs; targeted ecological and economic development in limited spatial scales. Secondary goals of the strategies of ecological and economic development of Ukraine include: scientific substantiation of the boundaries of economic growth with overcoming the effect of the "curse of resources"; development of the competitive environment of the market of natural resources; the formation of territorial ecological-economic systems as integral entities with the practice of developing an ecological economy; organization of an effective system of environmental monitoring at the state level and in the context of regions and territorial communities. The higher objectives of the ecological and economic development strategies of Ukraine include: the establishment of a national ecological and economic system based on the development of the ecological economy; balanced spatial development with the control of urbanization processes; formation of ecological culture of the population.

The institutional basis of state regulation of ecological and economic development of Ukraine is explored. Institutes are considered in the context of regulatory and regulated. Regulatory institutions include: subjects (in the person of specific organizations) – state (power, authorized), non-state (public, scientific, educational, cultural, business, international); procedural mechanisms of regulation (law, budget, tax, social protection, etc.), regulatory functions (planning, organization, analysis, control), forms of organization (partnership, responsibility, trust, culture). Regulated institutions include: natural resources

– nature management, public property, network and system forms; market – private property, competition, exchange; activity – hiring labor, profit; communication, ecological-economic, financial-economic, political-legal, social-labor and other relations.

The functional powers of central and local government bodies in Ukraine in the field of regulation of ecological and economic development are described. On this basis, the newest institutional forms of public administration in the field of ecological and economic development are substantiated.

In order to identify the applied problems of Ukraine's ecological and economic development, the branch structure of its economy is investigated – by indicators of volumes of sold products, production of goods and services at market prices, and employment. The attention is focused on the risks of a high degree of depreciation of fixed assets, including analysis of the types of economic activity in Ukraine. As a result of this study, the priorities of structural changes of the Ukrainian economy in the context of ecological and economic development and the formation of the ecological economy are formulated.

The advantages of using balances as a method of ecological and economic development of the country are substantiated. The essence of the balance sheet and the form of its representation are revealed. The basic types of balance sheets are defined on different institutional levels. The features of ecological balancing are described and the purpose of environmental-economic balancing is described at various institutional and territorial levels. The criteria of branch division are allocated for the purpose of forming ecological and economic balances – sectoral, selective, efficiency, object, consumer, human resources, accounting and consequential.

To improve the methodological foundations of the study of ecological and economic development, the significance of modeling for the purpose of creating ecological and economic systems is grounded. The stages of modeling in the process of research of ecological and economic development of the country are determined. The distinction between the purpose of modeling the ecological-economic system is distinguished, depending on the dominant approach in considering its essence – in terms of spatial-functional, resource, structural, activity, reproductive and structural-dynamic approaches. The author's vision of the model of the structure of the ecological-economic system that can be adapted to the level of the country, region, settlement is proposed. An organizational model of the hierarchy of the formation of ecological-economic systems is shown:

- 1) local at the level of individual settlements;

- 2) regional;
- 3) interregional (within the state) and cross-border;
- 4) national;
- 5) at the level of international integration entities;
- 6) the global ecological and economic system.

The structural-functional model of the ecological-economic system that can be adapted to the level of the country, region, settlement is characterized. It involves the definition of general and special functions.

With the purpose of scientific substantiation of the role of ecological and economic development processes for economic modernization, the current state and problems of using natural resource potential of Ukraine are analyzed. Particular attention is paid to the efficiency of the use of land, forest, water resources, airspace resources. The indicators of ecological and resource productivity in the framework of national monitoring of green growth are also analyzed. Ukraine's ranking in international ecological and economic assessments is examined, which confirms the need to improve the quality approaches in implementation of environmental protection measures: the need to change their perception – from the expense of compulsory to commercial attractiveness.

Taking into account the importance of the financial factor, the practice of financing the measures of ecological and economic development in Ukraine is analyzed. It is indicated on the fundamental differences in the financing of environmental protection measures and measures of ecological and economic development. While environmental measures to a greater extent include the costs of a forced, restrictive nature, funding for environmental and economic development should direct actors to stimulate environmental investment and innovation, which in the future can provide them with profits and competitive advantages. In the framework of financing analysis, the dynamics of expenses on protection and rational use of natural resources in the main directions were researched. The ratio of current expenses and capital investment costs is emphasized. The volume of investments in capital repairs of the main means of environmental protection is analyzed. The branch structure of expenditures on protection and rational use of natural resources is explored, which reveals the ecological orientation of various types of economic activity and points to the prospects for improvement of the situation. Particular attention is paid to industrial, resource-intensive and environmentally hazardous types of economic activity. On the basis of analysis and taking into account domestic realities, it

is grounded that Ukraine should start with reforms for those types of economic activity that are most innovative and for which the share of capital investments is the highest.

The dynamics of expenses on protection and rational use of natural resources in the sphere of water supply, sewage, waste management, as well as direct investments in the economy of the country by types of economic activity are analyzed. The results of the analysis of financing of measures of ecological and economic development indicate the need to mobilize financial resources. Investments of a nature conservation nature should be gradually transformed into investments in environmental and economic development. The use of more traditional approaches to mobilizing financial resources in the field of environmental and economic development should be accompanied by new approaches. The development of a market for environmental debt exchange is relevant. In world practice, an ecological debt conversion is a common tool. Also, a significant potential for application in Ukraine is ecological leasing.

At the end of this monographic study the priorities of the development of environmental entrepreneurship have been updated together with the appliance of foreign practices regarding: the operation of power plants on the basis of recycling; encouraging manufacturers to use recyclable materials; a charge for utilization of unsorted garbage, high fines for illegal waste management, and also development of alternative energy, including biogas usage. The importance of the development of alternative energy as the core of the ecological economy of Ukraine has been grounded, which will help to solve a number of geopolitical issues and establish Ukraine on the international scene as an independent, innovative and advanced country.

The findings and results of this study indicate that the issues of ecological and economic development are complex and multifaceted. Therefore, it deserves the constant attention of domestic experts and scholars in order to formulate adequate recommendations for the place and time of the recommendations on the priorities of balancing ecological and economic interests, as well as the establishment of an ecological economy.

Наукове видання

Руслан Білоскурський

**ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ
АКТУАЛІТЕТИ В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ**

Монографія

Ruslan Biloskurskyy

**ECOLOGICAL AND ECONOMIC PRIORITIES
IN THE SYSTEM OF DEVELOPMENT
OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT
OF UKRAINE**

Monograph

Підп. до друку 05.09.2017. Формат вид. 60x84^{1/16}
Папір офсет. № 1. Офс. друк. Гарн. "Times New Roman Cyr"
Ум. друк. арк. 19,22. Обл.-вид. арк. 17,26.
Наклад 300 прим. Зам. 33.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 1824 від 02.06.2004.

ВНЗ «Національна академія управління»
03151, Україна, м. Київ, вул. Ушинського, 15, км. 312.
тел. 242-24-46, 242-24-64, 242-10-95,
www.nam.kiev.ua, eco@nam.kiev.ua, NAU-kniga@ukr.net

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом
ТОВ «Наш Формат»
Україна, 02105, м. Київ, пр-т. Миру, 7